REVISTĂ DE ŞTIINȚE POLITICE
Volum VIII, Nr. 1 (27), Serie nouă, decembrie 2019-februarie 2020

Revista POLIS
©Facultatea de Ştiinţe Politice şi Administrative
Universitatea „Petre Andrei” din Iaşi
ISSN 12219762

SUMAR

EDITORIAL 5

Alegerile europene şi „fragmentarea încălecată" – la nivel european şi la nivel național 5
Radu CARP

ANUL ELECTORAL 2019 11

Romanian EU elections in 2019 or the bittersweet taste of the Opposition's victory 11
Sabin DRĂGULIN & Silvia ROTARU

Persistențe și discontinuități ideologice și discursive în scrutinele prezidențiale din România postcomunistă 39
Alexis CHAPELAN & Vladimir-Adrian COSTEA

DIN NOU DESPRE POPULISM 57

Définir le populisme: une tentative 57
Robert ADAM

Dimensiunea mediatică a populismului în România contemporană 73
Daniel ȘANDRU

Despre emoții și reconfigurarea spațiului public în România 125
Dragoș DRAGOMAN

INTERVIU 145

Cristian Preda: „Europa vrea să se înnoiască prin fondatori" 145
Sorin BOCANCEA

Sergiu Mișcoiu: „Valul contestatar, tradus uneori în vot pentru mișcări populiste, este un semnal de alarmă care evidențiază hiatusul dintre cetățeni și elitele conducătoare" 151
Daniel ȘANDRU

VARIA 159

La problematica relativa ad una Costituzione del *politico* 159
Gianfranco LONGO

Impredictibilitatea, de la științele empirice la științele sociale 193
Petre ROMAN

O radiografie a sistemului de sănătate din România 201
Oana MIRON

Republica Arabă Siriană de la moștenire otomană la partid unic 213
Andreea Nicoleta SAVA

RECENZII 225

Anneli Ute Gabanyi, Alexandru Muraru, Andrei Muraru și Daniel Șandru (coord.), Revoluția din 1989. Învinși și învingători 225
Constantin ILAȘ

Emanuel Copilaș (coord.), Resurgența ideologiilor nedemocratice în România contemporană: volum dedicat profesorului Michael Shafir la împlinirea vârstei de 75 de ani 229
Silvia BOCANCEA

Note despre autori 233

Instrucțiuni pentru autori 239
Instructions to authors 242

EDITORIAL

Alegerile europene și „fragmentarea încălecată" la nivel european și la nivel național

(European elections and "overlapping fragmentation" – at European and national level)

Radu CARP

Abstract: *The article deals with the result of the European Parliament elections of May 2019. European policy has been dominated for a long time by two political families, center-right and left but this coalition has been replaced by one that includes also a new European political party, Renew Europe. The fragmentation of the national political spectrum, the emergence of a new cleavage (sovereignists – globalists) gave way to the fragmentation of the European political spectrum. This iscalled "overlapping fragmentation" that have a double meaning (fragmentation at the European level determine fragmentation at the national level). The "overlapping fragmentation" is the ground for an updated procedures pitzenkandidaten, that is named spitzenkandidaten 2.0. Another consequence is the change of the French-German engine with many medium power en gines were different Member Statestake part.*

Keywords: *elections, Europe, fragmentation, political parties, spitzenkandidaten.*

Vestea cea mai bună a alegerilor europene a fost nivelul de participare. Dacă în 2014 la vot au venit 43% dintre europeni, în 2019 participarea a avut o medie de 51%. Explicația acestui nivel de participare ridicat constă în adâncirea clivajului dintre „suveraniști" și „globaliști"[1], tema principală de dezbatere fiind Europa. Macron, Orban, Salvini sunt politicieni cunoscuți și comentați în toate statele membre UE, nu doar în contextul strict național. De altfel, discursul lor nu mai este demult unul bazat strict pe problemele naționale. Sprijinul pentru Europa a crescut peste tot în statele membre, iar poziția fermă a UE în negocierile Brexit a avut fără îndoială un rol în acest sens.

Politica europeană a fost mult timp dominată de două familii politice, cea de centru-dreapta (PPE) și cea de centru-stânga, ultima sa denumire fiind S&D. Multă vreme, partidele care fac parte din aceste două

familii au dominat scenele politice interne din statele membre UE. Orice neînțelegere din cadrul coaliților de partide pe plan intern putea fi rezolvată la Bruxelles, cu ajutorul medierii familiilordin care partidele respective făceau parte[2].

Acest peisaj este mult schimbat în prezent. Contextul național a devenit mult mai pluralist, încrederea în instituții, inclusiv în partidele politice, a scăzut dramatic pe întregul continent, iar dezbaterile politice au în vedere mai mult clivajul „suveraniști"/„globaliști", bazat pe o interpretare diferită a identității, decât clivajul tradițional stânga/dreapta, care nu a dispărut, dar îmbracă astăzi alte forme.

76% dintre cetățenii UE trăiau în 2014 în țări dominate de partide care făceau parte dintre familiile de partide tradiționale. În 2019 acest procent a ajuns la 38%. În Italia, până în august 2019, s-au aflat la puteredouă partide din afara spectrului politic tradițional stânga-dreapta[3], iar în prezent unul dintre ele (Mișcarea 5 Stele[4]) este în continuare la putere. În Franța, la putere este un nou partid politic, din afara celor două familii, iar principala forță de opoziție este Adunarea Națională, un partid populist de extremă dreaptă[5]. În Spania, apariția unor noi partide, de tipul Podemos sau Ciudadanos, a făcut ca alternanța partidelor popular și socialist să nu mai fie posibilă, iar în prezent Podemos face parte din coaliția de guvernare. În Olanda, coaliția de guvernare este foarte fragilă. În Belgia, situația generată de alegerile parlamentare (care s-au suprapus în 2019 cu cele europene) este extrem de complicată prin victoria la nivelul provinciilor flamandă și valonă a două partide care nu pot forma o coaliție la nivel național[6]. În Germania, coaliția între creștin-democrați și socialiști a fost fragilizată de avansul AfD (în dauna CDU) și al verzilor (în dauna socialiștilor – liderul SPD Andrea Nahles a demisionat după alegerile europene din cauza rezultatului foarte slab). În Grecia, s-a aflat la putere pentru mult timp un partid populist de extremă stânga, Syriza (Nea Demokratia, care face parte din PPE, a avut un rezultat foarte bun la alegerile europene, ceea ce a determinat convocarea de alegeri anticipate care au determinat preluarea guvernării de către acest partid). Exemplele pot continua pentru fiecare țară în parte.

Oriunde, scena politică națională era, înainte de alegerile pentru Parlamentul European, extrem de fragmentată și fragilizată. Alegerile europene au adus un grad și mai mare de fragmentare. Câștigătoarele acestor alegeri au fost partidele populiste, cele liberale și cele ecologiste. Popularii au câștigat 179 de mandate, socialiștii – 153, iar Renew Europe (noua denumire pentru Grupul Liberal) – 105. La precedentele alegeri, PPE obținuse 221 de mandate, S&D – 191, iar ALDE – 67. O majoritate proeuropeană în noul Parlament European integrează toate aceste trei familii politice. Alianța PPE-S&D nu mai are voturile necesare pentru a-și impune voința ca în precedenta legislatură.

Pentru anumite proiecte, PPE realizează alianțe punctuale cu par-

tidele populiste de dreapta, iar S&D realizează alianțe punctuale cu partidele situate mai la stânga sau cu ecologiștii[7]. Nu există o singură coaliție stabilă care să asigure majoritatea în Parlamentul European pe durata întregii legislaturi.

Fragmentarea spectrului politic s-a manifestat de câțiva ani la nivelul Consiliului European. Acum este rândul Parlamentului European să se confrunte cu această realitate, care este consecința directă a fragmentării politice la nivel național.

Pentru a descrie situația guvernării multi-nivel în Europa, în care nivelurile local, regional, național și european se întrepătrund, este folosită sintagma *constituționalism încălecat*[8]. Actuala componență a Parlamentului European poate fi caracterizată prin ceea ce se poate numi „fragmentare încălecată", suprapunerea celor două tipuri de fragmentare: națională și europeană.

Belgia reprezintă cel mai bun exemplu de manifestare a „fragmentării încălecate" la nivel național. Desemnarea premierului Charles Michel pentru poziția de președinte al Consiliului European și a lui Didier Reynders în poziția de membru al Comisiei Europene, ambii fiind membri ai partidului Mișcarea Reformatoare (MR), parte a coaliției de guvernare înainte de alegerile parlamentare din 26 mai 2019, ar fi trebuit să faciliteze negocierile ulterioare alegerilor parlamentare din 26 mai 2019, în sensul de a genera formarea unui guvern din care MR să nu mai facă parte sau să aibă o reprezentare redusă. Acest efect ar fi trebuit să se producă datorită particularității sistemului de negociere între partide în Belgia, în care poziția de comisar european echivalează cu două poziții de ministru. „Fragmentarea încălecată" a avut un efect în negocierile pentru formarea unui nou guvern în Belgia, în sensul că, datorită influenței căpătate la nivel european prin Michel și Reynders, MR nu a fost defavorizată, ci avantajată, astfel încât prim-ministrul interimar până la finalizarea negocierilor este tot din partea MR: Sophie Wilmès.

Prima dată când „fragmentarea încălecată" la nivel european a produs efecte concrete a fost momentul alegerii noului președinte al Comisiei Europene. Tratatul de la Lisabona a introdus prevederea potrivit căreia la alegerea persoanei care va ocupa această funcție se va ține cont de rezultatele alegerilor pentru Parlamentul European. În 2014, această regulă a fost interpretată în sensul în care partidul cu cele mai multe voturi desemnează un candidat, iar acesta trebuie să treacă testul votului în Parlamentul European (procedura *spitzenkandidaten*). PPE a desemnat un*spitzenkandidaten* în persoana lui Manfred Weber, iar la fel a procedat și S&D, fiind desemnat Frans Timmermans. Nici Weber, nici Timmermans nu au reușit să găsească majoritatea de voturi necesară pentru a demara discuțiile cu alte partide în afara celor care i-au susținut inițial. Cu ajutorul unor complicate negocieri care au implicat și partidele

naționale, reprezentate prin șefii de stat și de guvern reprezentați în Consiliul European, nu doar liderii de la nivelul partidelor europene, s-a ajuns la compromisul unei noi candidaturi din partea PPE,a doamnei Ursula von derLeyen. A fost aplicată procedura*spitzenkandidaten*, chiar dacă în altă formă decât cea gândită inițial, și de aceea a fost numită și procedura *spitzenkandidaten 2.0*[9]. Până la urmă, partidul cu cele mai multe voturi a desemnat președintele Comisiei Europene, dar nu a fost persoana desemnată oficial, iar componența Comisiei Europene reflectă trei partide europene: PPE, S&D și Renew Europe. Această coaliție domină în prezent Parlamentul European, Comisia Europeană și Consiliul UE.

Partidele populiste de dreapta nu au repurtat succesul pe care îl scontau pentru a fi capabile să formeze un grup parlamentar care să decidă noua majoritate în Parlamentul European, dar au reușit să împiedice formarea unei noi majorități PPE-S&D. Pericolul pentru democrație a trecut, dar au existat semne de îngrijorare ca urmare a alegerilor europene: Adunarea Națională în Franța a obținut un rezultat foarte bun, de 23%; PiS a obținut în Polonia 45%, un rezultat cu totul surprinzător, ținând cont de erodarea ce ar fi trebuit să se facă resimțită ca urmare a guvernării;în Ungaria, Fidesz a obținut deasemenea un rezultat foarte bun[10]; Lega a obținut în Italia 34%, iar în Marea Britanie Brexit Party a avut un rezultat remarcabil. Marea problemă este că aceste partide nu pot forma un partid politic european, în ciuda eforturilor din ultimii ani și a implicării lui Steve Bannon. PiS nu va accepta niciodată orientarea prorusă a partidelor populiste din Europa de Vest, iar Orbán nu dorește o alianță cu Salvini.

Negocierile pentru pozițiile-cheie la nivel european au fost de durată și extrem de dificile. Un anumit aspect nu trebuie trecut cu vederea: Emmanuel Macron a avut pe data de 28 mai 2019, la două zile după alegerile europene, o întâlnire de lucru cu liderii din Spania, Portugalia, Belgia și Olanda. În trecut, președintele Franței avea după alegerile europene consultări în primul rând cu cancelarul german. Aceasta înseamnă că motorul franco-german va fi mult mai puțin prezent în următoarea perioadă și vor acționa mai multe motoare de putere medie, în care Franța și Germania își vor căuta aliați (Franța – cu statele menționate, Germania – cu state din Europa de Est, cu excluderea sau includerea Grupului de la Visegrád, după situație), dar vor acționa și împreună în anumite situații, iar Liga Hanseatică, formată din statele nordice și Germania, va avea deasemenea un rol. Este vremea alianțelor flexibile și a intereselor regionale care sunt obligate să conveargă în direcția unui interes european.

Note

[1] Despre acest clivaj, numit și între cei care au un loc (*somewhere*) și cei care au locul oriunde (*anywhere*), vezi David Goodhart, *The road to somewhere. The populist revolt andthefuture of politics*, Hurst& Company, Londra, 2017.

[2] Despre colaborarea partidelor politice la nivel european, vezi Karl Magnus Johansson, Tapio Raunio, „Political parties in the European Union", *Oxford Research Encyclopedia of Politics*, aprilie, 2019 (https://oxfordre.com/politics/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-1153); Simon Hix, Christopher Lord, *Political parties in the European Union*, Palgrave Macmillan, Londra, 1997.

[3] Despre guvernul Mișcarea 5 Stele – Lega, vezi Maurizio Molinari, *Perché è successo qui. Viaggio all'origine del populismo italiano chescuote l'Europa*, La nave di Teseo, Milano, 2018; BrunoVespa, *Perchél'Italiadiventò fascista*, Mondadori, Milano, 2019, pp. 241-267.

[4] Despre Mișcarea 5 Stele, vezi FabioBordignon, Luigi Ceccarini, „The 5 Star peopleandtheunconventionalparliament", *Studia Politica*, vol. XIII, nr. 4/2013, pp. 675-692.

[5] Despre Alianța Națională, vezi Jean-Yves Camus, Nicolas Lebourg, *Les Droites extrêmes en Europe*, Seuil, Paris, 2015.

[6] Pentru o analiză a rezultatelor alegerilor parlamentare din Belgia din 2019, vezi Emilievan Haute, „Les Flamands et les Wallons ont voté pour des partis différents le 26 mai –maisleursavis divergent moins sur les politiques publiques qu'ils souhaitent", *Note Rep Resent*, 2019.

[7] Despre alianțele dintre partidele politice reprezentate în Parlamentul European, vezi Simon Hix, Bjorn Høyland, *The political system of the European Union*, ed. a III-a, Palgrave Macmillan, Londra, 2011, pp. 138-146.

[8] Jacques Ziller, „National constitutional concepts which made their way into the Constitution for Europe", in *European Constitutional Law Review*, vol. 1, issue 3/2005, p. 480.

[9] Despre procedura *spitzenkandidaten*, așa cum a fost aplicată în 2019, vezi Thomas christiansen, Michael Shackleton, „Spitzenkandidaten 2.0: From experiment toroutine in European elections?"în Lorenzo DE SIO, Mark franklin, Luana RUSSO (eds.), *The European Parliamentelections of 2019*, Luiss University Press, Roma, 2019, pp. 43-56.

[10] Despre PiS, Fidesz și relația dintre aceste partide, vezi Radosław Markowski, „Populism and nationalism in CEE: two of a perfect pair?", în Alberto Martinelli(ed.), *When populism meetsnationalism. Reflections on parties in power*, ISPI Report, ISPI, Milan, 2018, pp. 71-94. Despre alegerile din Ungaria și Polonia pentru Parlamentul European din 2019, vezi Vít Hloušek, Petr Kaniok (ed.), *The European Parliament Election of 2019 in East-Central Europe. Second-Order Euroscepticism*, Palgrave Macmillan, Londra, 2020.

ANUL ELECTORAL 2019

Romanian EU elections in 2019 or the bittersweet taste of the Opposition's victory

Sabin Drăgulin
Silvia Rotaru

Abstract: *The authors intend to continue through this short study their series of published analyses on the elections. As a succinct approach, we have brought into discussion all the relevant opposition political actors, in relation with the governing parties. For methodological reasons, we preferred to write more about the election winner, namely: PNL – the National Liberal Party – or what we consider to be a two-edged sword, a bitter victory, the beginning of ascension or an apogee not only for it, but also for the Opposition as a whole.*

Keywords: *elections, European elections, referendum, political parties, opposition.*

Introduction

The results of the Central Electoral Bureau (BEC) show that the National Liberal Party (PNL), the Social Democratic Party (PSD) and the Save Romania (USR) – Liberal Unity and Solidarity Party (PLUS) alliance were the main political players of these elections.[1] As space does not allow us to offer an exhaustive analysis of all the elements that have built the electoral campaign, we will focus on the Romanian Right and on its main party, PNL. It should be remembered from the outset that both the precampaign and the campaign itself were bland, without notable messages, with no conflicts, no controversy, no important topics, no sparkling speeches, no debates.

As could be expected, the rapid erosion of the PSD-ALDE Government would become the main target of the campaign for the EU elections. On the one hand, the Power sought to invalidate theories according to which it was about to disintegrate; the Opposition, through successive attacks on the government, targeted its validation in the preferences of the Romanians.

After the resounding success of December 2016, when the PSD won the Parliamentary elections with 45.57%, the same party appeared weaker in front of the electorate two years later, hoping that it would not

fall below 30% and it would stay in pole position in the voters' preferences.

Social and Political Context

In terms of the social and political context, we note that the whole campaign has been hard hit by the failures of the PSD gover-nance: three governments with three different Prime Ministers in a year-and-a-half; the failed attempt of the first Executive Board to put into application Government Ordinance 13/2017 for the modification and completion of Law no. 286/2009 regarding the Criminal Code and Law 135/2010 concerning the Criminal Procedure Code (the Law on amnesty and pardon); the mass protests; the notorious blunders of Prime Minister Viorica Dăncilă and the rest of the Ministers (Petre Daea, Eugen Teodorovici, Olguța Vasilescu, Dănuț Andrușcă etc.); the insistence on amending the Justice laws without accepting the views of the judiciary, the Opposition or EU institutions; the created sensation that its only purpose was the exoneration of Liviu Dragnea from the possibility of a deprivation of liberty; the non-fulfilment of promises in the governance programme (regional hospitals, infrastructure, sustained investments or professsional help in key areas for Romania – for health, agriculture and absorption of EU funds etc.); the continuing struggle of PSD with the so-called "parallel state"; the promotion of professionally unfit persons to top official positions; the continued controversy with the President; the meaningful concern for changing the management of Law Courts (DNA – the National Anticorruption Agency, the Office of the Attorney General).

After two governments punished by the PSD leader with the ultimate penalty, that is, the withdrawal of political support, the European Parliament elections were organized by the third Executive, which is also the most controversial, headed by a Social Democratic former member of the European Parliament, the first woman Prime Minister, Viorica Dăncilă. Under the sign of continuous political, diplomatic and governmental blunders, and under public opprobrium for the failure of a significant part of the governing programme, the Cabinet was already outdated, eroded, blamed and placed on a powder keg, ready to explode. Basically, this was a good subject for debate in an electoral campaign without subjects and without charismatic leaders. Obviously, for the entire public scene it was clear that Liviu Dragnea, the PSD president, was the *de facto* Prime Minister. It was not only predictable but also logical, since in a party of this magnitude an inside crisis of leadership is always expected, as power balances between the Party leader and the Prime Minister. That is why, for the sake of governmental stability, it is advisable that the Party chairman occupies the highest position availa-

ble at a given point in the institutional architecture. Liviu Dragnea could not take up this position because he could not have been a member of the Supreme Council of Defence of the country, since he was convicted for penal offenses. So, with or without his will, the main opponent identified by the Opposition was Liviu Dragnea himself. On the one hand, the Social Democrats hastened to gather ranks around the leader and government; on the other, the Opposition had done its best to fight the "evil" embodied in the person of the PSD leader. The Social Democrats choose for the European Parliamentary campaign mostly silence and Government measures meant to stir up the sympathy of the Romanians. The PSD learned from past failures and did not apply the recipe used in the Presidential election in 2014, choosing instead to secure its votes and not to incite the Right-wing electorate to vote, because it might express an opinion contrary to its political interests. Had they chosen an active campaign in the media, responding to themes launched by the Opposition, the PSD would have risked increasing voting presence by stirring the citizens' desire to express themselves against the PSD-ALDE government. Thus, Liviu Dragnea understood that the best option in this case was to take a side step during the campaign and let government measures and other political leaders do the talking for the PSD.

Political actors and Parties

PNL – the National Liberal Party

After the Parliamentary elections of December 11, 2016, which the PNL drastically lost[2], there followed Raluca Turcan's six-month interim period[3], from December 21, 2016 to the Congress of 17th June 2017. The purpose of the interim leadership was to hold elections stating the closure of a fusion between PNL and PD-L, and to legitimize a President and a single political office.

Obviously, as in any electoral competition, many leaders presented their intention to run for the highest position in the Party, most of them coming from the historical PNL: Ilie Bolojan, Ludovic Orban, Cristian Buşoi, Cătălin Predoiu and Viorel Cataramă[4]. After a series of speculations specific to this type of election, in which potential candidates verify the support they can have, only Ludovic Orban and Cristian Buşoi finally participated.

Is interesting the case of Ilie Bolojan, former Party General Secretary, Mayor of Oradea and President of the Bihor branch, who, despite having benefited from broad support, especially from the Transylvanian and Banat leaders, did not implement his intention to run in the elections. An explanation for this hesitation would be that Ilie Bolojan wanted to have the support of the majority of the Party's affiliates, otherwise he was not willing to risk the image capital he had gained, and face a potential personal political defeat.[5]

Cătălin Predoiu also announced his intention, and the former leaders of the Democratic-Liberal party supported the idea; but in the end he was pulled out of the race, most likely due to the fact that his old party colleagues did not believe in his ability to win. His candidacy was questioned by the possible participation of Ilie Bolojan which, if clearly stated, would have been firmly supported by the former PD-L president, Vasile Blaga, still influential, and by many leaders in the North and West of the country.[6]

After the decision of the Mayor of Oradea not to submit any motion for the Party Congress, Transylvania and Banat leaders regrouped behind Ludovic Orban, who already had solid support from branches in the extra-Carpathian space.

Cristian Buşoi was another candidate who was very well connected to the life of the Party. Once the subsidiaries in Transylvania decalred their support for Ludovic Orban, he was only voted by a few subsidiaries: Bucharest (where he was president), Timiş, Caraş-Severin, Neamţ, Ilfov. Following a previous estimate of the support the two contestants enjoyed, the result became predictable: 3,518 votes in favour of Ludovic Orban.

After the election of Ludovic Orban as PNL Chairman with 78% of votes[7], the expectations of members, leaders and citizens were very high. This was mainly due to the massive confidence given to the new leader after a heavy fusion between the old PNL and the PD-L, and the loss of the 2016 Parliamentary elections with a score below expectations. Moreover, he had always been perceived both by the members of the old PNL and by the general public as a charismatic leader, due to his constant opposetion to Crin Antonescu's leadership and to the fundamental decisions the Party had taken (the alliance with PSD, for example)[8]. Beyond these aspects, Ludovic Orban's positioning until the time of the Liberal presidency was increasingly sparkling, to the delight of the press. Hence, the myth of his charisma, which paradoxically, as we shall see during this analysis, did not attain its apogee after assuming the leadership of the Party; quite the contrary.

In the early months following the election these expectations were not met, given that the PNL leader remained constantly on the fringes of a political score that placed him below that of the Party, and the fulminating rise of the Liberals in the polls was delayed. In a survey conducted by INSCOP between January and February 2019, about 16% of respondents had a lot of trust in the PNL leader, a two-percent increase over November 2018.[9] Moreover, there had been no significant positive change in the exercise of Party leadership, communication with the electoral base, or strengthening internal democracy.

On the contrary, there were some decisions that did not benefit from wide consultation (changes of branch presidents, communication decisions[10], positions on important

topics). An eloquent example is linked to the PNL position, as expressed by Ludovic Orban, on supporting the Referendum for the Family initiated by PSD. It debated the issue of same-sex marriage for the first time in Romania and prohibited this type of union by amending the Constitution. It was disqualified by failing to meet the attendance criterion, with only 21% of the voters present at the vote, the threshold being 30% of the total number of citizens enrolled in the permanent electoral rolls. The position clearly and publicly expressed by Ludovic Orban[11] in favour of regulating the ban on same-sex marriage sparked the reaction of several Liberal MPs including: Alina Gorghiu, Adriana Săftoiu, Cătălin Predoiu, Cezar Preda, Mara Calista, Ovidiu Raețchi, Iulia Scântei, Mihai Voicu who simultaneously published on the Facebook social network the same text against the decision-making process in the party.[12] Also, there were some moments of misunderstanding in the Parliamentary groups, which resulted in the departure of some senators (Vergil Chițac, Ion Popa, Marius Nicoară, Siminica Mirea, Daniel Zamfir) and some deputies (Eusebiu Popa-Pistru, Daniel Oltean, Doru Opriscan). Another unfavourable moment for the PNL president was the change of the PNL group leader in the Senate. In such situations, the change of leader in a Parliamentary group is based on internal negotiations, whereby deputies or senators express their support for one of the candidates. Ludovic Orban supported Iulian Dumitrescu. He won 14 votes and his opponent, Alina Gorghiu, won 13 votes. This position was mainly demonstrated by two things: the first is that, despite other decision-making modalities, there is a spirit of internal democracy in the PNL; and the second, that Ludovic Orban received a clear message from senators about to coagulate into an insider critical group.

A critical moment took place in August 2018, when an important group of leaders from local organizations initiated a petition to replace Ludovic Orban. It took a major effort on the part of the Liberal Party President to persuade territorial leaders, but also the intervention of Klaus Iohannis, to address the crisis.[12]

Another important event in the Party's life – the elections for the European Parliament. The list of candidates was finalized following internal negotiations without being debated or voted at each subsidiary. In the statute of the Party, according to Article 86, letter h, the National Political Bureau (BPN) validates candidates in Parliamentary and European elections following proposals from the County Coordination Councils (CCJ), but these had not been organized.

Another occasion of tension, which reverberated in the media, was Crin Antonescu's desire to return to the forefront of politics

through a candidacy for the European Parliament elections. This would be a real problem for the PNL leader, given that the former President still enjoys the sympathy of a significant part of the historical wing, including some weighty politicians. Also, in the internal poll conducted by PNL for elections to the European Parliament, Crin Antonescu had a confidence level of about 33%. A survey conducted by the Sociological Research Bureau showed Crin Antonescu in the top preferences, being the option of 32.4% of respondents to the question "Who do you think deserves to be among the top three MEPs over the next few years?"[14] Finally, this revival did not materialize, and the possible place Antonescu would occupy on the Liberal list was offered to his wife, Adina Vălean. This move provided Orban with calm waters on two fronts: eliminating a well-placed competitor, and ensuring a female presence among eligible places.

The theme of gender balance might have become recurring and quite disturbing were it not for at least one woman in those eligible places, especially since the main candidate list was opened by a woman, and gender balance is a demand of the European People's Party. In fact, Manfred Weber, leader of the EPP group, addressed during a visit to Bucharest the European Popular decision that candidate lists should contain an equal number of women and men.[15]

Another leader who filed his candidacy for the European Parliament was former Party Chairman Alina Gorghiu who, according to the PNL internal survey, had a 27% confidence share, while the party's score was at the same level and the current leader, we recall, was below these odds.[16]

In view of the high confidence that former Presidents enjoyed, as well as their intention to run for the European elections, but also the lower percentage at which Ludovic Orban was situated, a significant leadership problem arose. How could the Antonescu-Gorghiu equation be solved, given the trust they enjoyed among citizens, but also the gender dimension? The solution was, without doubt, Adina Vălean, explanations being easy to understand. On the one hand, it was clear that just one member of the Antonescu-Vălean couple could be an eligible candidate. On the other hand, it was very difficult to explain in public that although there were no women on the list, and Alina Gorghiu had applied with an important share of trust, Orban did not nominate her.

Although at the beginning of debates about candidates for the European Parliament elections Ludovic Orban's intention was to be at the head of the list[17], after the internal poll was completed it did not materialize, because it was clear that he was not the *locomotive* that the Liberals needed. Moreover, a common sense question was how a large party like the PNL could have been led from a distance, and only

on weekends. As we can see, the issue of the European Parliament elections has become more and more complicated, with many implications and meanings.

First of all, these elections are meant to give a fairly clear picture of the population's support for the Party, because the stakes are small for the electorate and as a result the ones who participate are mainly the citizens of the Party's captive basin. Moreover, they give the signal for successive ones, namely the Presidential elections. A low score would equate with a handicap right at the start of the campaign for the November elections. It would certainly have been a good hobby-horse for the PSD, who would have insisted on the weakness that electoral percentages showed.

Secondly, the new leadership of the PNL which, we repeat, came in on a very high wave of expectations, needed a serious confirmation as the premise of the possibility of giving important support to its candidate in the Presidential election. Moreover, a significant failure would mean the invalidation of discourse for the main opposition Party, a discourse it had maintained for nearly two years and without which it would have gone into turmoil at a time when it could not afford to do so. Therefore, obtaining a very good score was the PNL target for the European Parliament elections under these terms.

Campaign

The surprise of the campaign was bringing journalist Rareş Bogdan to the fore of politics. After multiple sociological research studies, PNL had understood it needed a person able to pull up the entire list. For reasons we mentioned earlier, Ludovic Orban was unable to assume this role. Co-opting Rareş Bogdan turned out to be a mouthful of oxygen for the PNL, as he brought with him a significant number of sympathizers who were not entirely Liberal; from the deeply anti-PSD area of USR-PLUS, from the nationalist, traditionalist, conservative areas and from reminiscences of interwar Romanian Liberal doctrine, if one is to take into account his discursive accents[18]. According to the internal survey, the *Realitatea TV* moderator had a voting intention placed around 30 percent. Co-opting a journalist who in the past had been the leader of the PNL youth branch in Cluj could not create polemics, nor could it generate anyone's antipathy. Even if did not achieve a *plus* for the Liberals, he certainly didn't bring a *minus*. This is generally the case when a personality who has built an image outside of politics is taking a step towards candidacy. It is a recipe that has been applied successfully in other situations, the most eloquent example being that of the 2014 European Parliament elections, through the independent candidacy of Mircea Diaconu. Then the PNL suffered, because of the large num-

ber of votes he had drawn from their electoral basin.

Rareş Bogdan, by the nature of his image and his constant opposition to the PSD, became the main pillar of the Liberals' campaign, being brought to the Party as the one who was to save an unsavoury list of candidates who did not benefit from the presence of any stars and had to hide some small image problems. Thus, the PNL list of eligible seats was composed of: Rareş Bogdan (Realitatea TV journalist), Mircea Hava (Mayor of Alba Iulia), Siegfried Mureşan (MEP, EPP spokesperson), Vasile Blaga (former PNL president), Adina Vălean (MEP), Daniel Buda (MEP), Dan Motreanu (former Minister of Agriculture), Gheorghe Falcă (Mayor of Arad), Cristian Buşoi (MEP), Marian Jean Marinescu (MEP).

Alliance 2020: USR-PLUS

Another significant element in the political area was the establishment of the USR-PLUS Alliance with Dacian Cioloş at the head of the list. This political construct created an important electoral pool on the Right side of the political board. It broke from the PNL with the Parliamentary elections and came to have its own public, very pretentious and sensitive to any deviation from its original principles.

We consider it necessary to introduce a small bracket within this analysis, allowing us to show why the political man Dacian Cioloş turned from an *electoral motor* – as the opinion polls showed – into a *subdued product* orbiting at around 18 percent[19] in the level of confidence and 9 percent[20] in the vote for the Presidential election (in competition with Klaus Iohannis). In our opinion, this was precisely because of the inconsistencies and logical fractures of his speeches and messages that, paradoxically, did not affect the *Alliance 2020*, but reflected directly on his own image. On the one hand, he argued that the Right must be united in order to fight against a monolith such as the PSD; on the other hand, instead of accepting the option to join one of the existing parties with his team, he chose to let them create their own formations (Romania Together Movement, Romania 100 Platform, the Liberty, Unity, Solidarity Party – PLUS). This is the first logical fracture between message and action. Then, the role of Presidential candidate was not a very good choice, since studies clearly showed that the overwhelming majority of the Right-wing public had only one option, namely, Klaus Iohannis[21]. It would be totally inappropriate to submit your own voters to the torture of having to choose between two leaders they believe in, and in whose ideas they can find themselves. In fact, Dacian Cioloş's speech took over the political principles of Klaus Iohannis: the fight against corruption, a new political class, European values. And in this case, we witnessed a serious inconsistency between message and action. Dacian

Cioloş was the Prime Minister exclusively supported by Klaus Iohannis in 2016, and imposed upon the PNL as an optimal alternative in opposition to Victor Ponta and PSD, which was settled in the 2016 elections by the Liberals themselves. Almost three years after the elections, during the Rally organized on 12 May 2019 in Timisoara, Cioloş declared: "A malicious Parliament and a President without solutions put the state in a precarious balance that uses both sides, but citizens are missing from the equation. The President and the Government must work together, but for this to happen the President of the country has to make decisions. If you nominate all the puppets of a penal offender such as Dragnea, you, as President, must assume the responsibility for the nominations". This positioning raises some common sense questions: did Dacian Cioloş not go through the same procedure? What legitimacy did he have to serve as Prime Minister? Was not the President the one who guided the imposition of Cioloş as Prime Minister in the Victoria Palace?

Later, Dacian Cioloş returned to what he had said, explaining that he was referring to the need of amending the Constitution, and denying that it was a political attack against the President in office. However, despite the subsequent explanation, we cannot deny the evidence of a direct political attack on Klaus Iohannis, and any analysis in this case would be redundant. The reasons for which Dacian Cioloş chose to express himself thus are linked to his desire to position himself in relation to the only candidate already announced for the Presidential election, due to end his term at the end of this year; and this only served the prospects of a candidacy. Moreover, the alliance he belongs to has repeatedly announced, from 2017 until now, that it will have its own candidate.

As we can see, the electoral campaign for the European Parliament elections, which was to clarify the positions for the Presidential ones, was held in this tense context.

Pro-Romania

Dissecting the political scene, we are surprised to see that Pro-Romania, the party led by Victor Ponta, managed to reposition a significant number of coalition MPs[22], to break an important part of the PSD electorate and even to bring to its side former USL and post-PD-L nostalgics, won over by the reintegration of wages after the 2009-2011 crisis. For this new party, it was essential to pass the electoral threshold in order to be confirmed as an alternative to the PSD, both in the views of voters and in those of Social-Democrat members. Moreover, Pro Romania represented for many a Left-wing alternative seen as more acceptable by the electorate, rather than a PSD that was losing ground on a day-to-day basis due to failures of government and concentrating the public agenda on the fight with the

so-called "parallel state", a concept invented by Liviu Dragnea to define the supreme enemy and to justify his political struggle.

PMP

PMP, the party led by former President Traian Băsescu[23], the headline list for these elections, was for the first time in danger of not reaching the 5% electoral threshold, in which case the likelihood of dissolution was imminent; more so since it had lost significantly in Parliament, the Senate Parliamentary group dissolving because of the departure of some MPs to the PSD. Practically the PMP played its last card, having again Traian Băsescu as a spearhead.

Figures and sociological calculations before the European Parliamentary elections

Sociological research in pre-election times prefigured a steadily decreasing PSD and an increase for Opposition Parties, PNL and USR-PLUS, all estimated at a 30-35% turnout for the average of similar previous experiences. The more electoral presence increased, the more PSD suffered.

The internal survey of the PNL, held in January 2019, placed it at 27%, PSD being the first with 30.2%. At the same time, the Sociological Research Bureau placed the parties as follows: PNL 23.7%, PSD 23%, Pro Romania 10.7%, PMP 9.3%, USR 6.5%, PMP 3.2%.[24]

The IMAS survey conducted in February 2019 showed that PSD would get 22.7%, PNL 22.6%, USR-PLUS 12.9%, ALDE 9%, Pro Romania 9.7%, PMP 4.4%.[25]

The INSCOP survey published in March 2019 showed that PSD would have 26.9%, PNL 26.3%, USR-PLUS 15.3%, ALDE 9.3%, Pro-Romania 9.1%, PMP 4.4%. It was calculated at a 58.1% turnout, while at 38.7% turnout the PSD percentage increased by 3, the PNL by about 1, and the USR-PLUS by 2.[26]

The research published by CURS in March 2019 showed PSD at 31% – a significant difference compared to other studies, PNL at 23%, USR-PLUS at 13%, ALDE at 10%, Pro-Romania at 8%, PMP at 6%.[27]

The IRES survey of March 2019 put PNL in the first place with 25.2%, PSD second with 21.5%, USR-PLUS in the third place with 17.7%, ALDE fourth with 12.7% and finally Pro-Romania with 11.2%.[28]

CURS also showed in April a 1% increase for PSD, from 31 to 32, with 2% for PNL from 23 to 25, 2% for ALDE from 10 to 12 and 1% for Pro-Romania, from 8 to 9; PMP had a 6% share.[29]

An analysis by the Politico European publication in April 2019 showed that with a 32.44% electoral presence PNL would rank first with 25.89%, followed by PSD with 22.68%, USR-PLUS with 15.99%,

ALDE with 11.74% and Pro-Romania with 10.99%.[30]

The IMAS Barometer of April 2019 said that PNL would win the elections by 25.6%, the second being PSD with 21.7%, followed by USR-PLUS with 16.4%, ALDE with 12.2%, Pro-Romania with 11.7% and PMP with 5.6%.[31]

A KANTAR survey for the entire European Union put PNL in the first place, with 25.2%, followed by PSD with 21.5%, USR-PLUS with 17.7% Pro-Romania with 11.7%, and PMP with 4.7%.[32]

The IMAS survey released in May also saw PNL rank first with 28.5%, PSD second with 21.1%, USR-PLUS on the third position with 19.6%, Pro-Romania 9.9% on the same level as ALDE, and PMP with 6.2%.[33]

Tabel no 1[34]

Poll	January						Februray						March						April						May					
	PNL	PSD	2020	A	PMP	PR	PNL	PSD	2020	A	PMP	PR	PNL	PSD	2020	A	PMP	PR	PNL	PSD	2020	A	PMP	PR	PNL	PSD	2020	A	PMP	PR
BCS	27,7	23	6,5	9,3	3,2	10,7																								
IMAS							22,6	22,7	12,9	9	4,4	9,7							25,6	21,7	16,4	12,2	5,6	11,7	28,5	21,1	19,6	6,2	6,2	9,9
INSCOP													26,3	26,9	15,3	9,3		9,1												
CURS													23	31	13	10	8	6	25	32		12	6	9						
IRES													25,2	21,5	17,7	12,7		11,2												
Politico																			25,89	22,68	15,99	11,74		10,99						
Kantar																			25,2	21,5	17,7		4,7	11,7						
Exit Poll																									25,7	25,7	23,9	4,7	5,2	5,7
Results																									27	22,51	22,36	4,1	5,66	6,55

So, a PSD failure and an unexpected victory for the PNL, after a complicated merger, the penal investigation of co-President Vasile Blaga, the loss of the Parliamentary elections, the resignation of Alina Gorghiu, the Raluca Turcan interim and the controversial leadership of Ludovic Orban. The Social Democrats relied on low turnout in the margin of previous polls, based on general disinterest among the population over the European Parliament elections. The PSD's capital mistake was the exploitation of a supposed Euroscepticism pushed to the extreme[35] that did not exist in a significant proportion in Romania.[36] It was an incomprehensible approach to any electoral calculation without its authors becoming aware of it, arguing on a topic that was non-negotiable for Romanians: the European destiny of the country. Moreover, the anti-European speech gave President Klaus Iohannis the opportunity to respond through a pro-European campaign, a theme that fits him like a glove.

Klaus Iohannis – Opposition leader

Unlike past campaigns in which the President chose not to be actively involved, the Euro-Parliamentary elections of 2019 meant bringing Klaus Iohannis back into the middle of the political scene. Without exaggerating, we can say that Klaus

Iohannis was the main Opposition player this time, because he decided to activate his most powerful political instrument: calling for a consultative Referendum. The approach was not new, and it was successfully used by former President Traian Băsescu during the Presidential election in 2009.

The idea of popular consultation on the subject of justice was brought up a long time ago, long enough for it to take shape and give birth to expectations. This occurred with the mass protests of January 2017 against OUG 13/2017 aimed at pardoning and amnestying penal offences, and it was then that the procedure under the law was started.

With all Parliamentary procedures fulfilled, the Presidential administration announced the call for the Referendum, together with the European Parliament elections, on May26. Thus the President could, without being accused on a legal basis, campaign for and defend his own ideas: prohibiting amnesty and pardon for corruption offenses, banning the issuance of emergency ordinances to amend penal legislation and extending the right to refer to the Constitutional Court, in the case of Government Emergency Ordinances. It was the theme that brought him to the highest position in the State and his promise to all Romanian citizens: guaranteeing the rule of law. Additionally, just before the start of the campaign, Klaus Iohannis launched his third volume: "*EU.RO – An Open Dialogue for Europe*", an instrument that he had used successfully in the Presidential election of 2014, when he released the volume "*Step by Step"*. Having as tools a Referendum on Justice and a new volume which was a plea for Europe and the importance of Romania's role in the European Union, Klaus Iohannis had the perfect reasons to get involved in the campaign with those who were on his side, namely the PNL. Thus, the Referendum allowed the President to emphasize his discourse for European justice and values, in opposition to PSD and Liviu Dragnea, and thus to remain firmly opposed to any slippage from the European path widely supported by Romanians. Also, without being challenged, he could repeatedly urge massive participation in the ballot box without any political partisanship. The volume "EU.RO – An Open Dialogue for Europe" gave him the opportunity to travel to the major cities of the country to present it to the public, and get closer to people, even in the middle of them.[37]

The President needed the PNL to get a good score in the European Parliament elections, so as not to leave with a handicap in the Presidential ones. A weak result would have considerably demotivated the Party's militants and would be equated with an invalidation of the two-year messages passed by the governing coalition. These two aspects would have produced a major dysfunction of image and power that would have hindered

victory in the Presidential race. Paradoxically, the only party that had registered with the Permanent Electoral Authority (AEP) to campaign for the Referendum was the PNL. USR, PMP, UDMR publicly announced that they support the Referendum, but in fact there was no real involvement from them except at the declarative level.

Moreover, the small parties might have been disadvantaged by massive attendance to the ballot boxes, because they ran the risk of not reaching the minimum percentage for admission in the European Parliament, namely 5 per cent. This is explained by the fact that in the case of PMP and UDMR the number of votes could not be changed consistently, since everything they could have aspired to in the electoral zone had already been used, with well-known leaders with low growth potential and niche messages. PMP was all about Traian Băsescu's captive electorate and, in the case of UDMR, it was all about Romanian citizens of Hungarian ethnicity.[38] In short, the larger the number of valid votes, the lower the percentage for small parties. However, the Referendum on Justice could not be a renegade topic at the discursive level for any player besides the PSD, as it would have been proof of political inconsistency and alienate an important proportion of the voters, being perceived as "joining the other bank of the river", those who were perceived as destroyyers of the rule of law.

Until the elections day, there was great uncertainty about the validation of the Referendum, as there were two mandatory thresholds: the presence should be at least 30% and the votes for the "YES" option should reach 25% of the total number of voters on the permanent electoral rolls. It was a quite sensitive situation, given that at the European elections in 2014 the polling presence was 32.4%, and from then until May 26, 2019, voter rolls remained unchanged, although it was clear that a large number of citizens had emigrated.

Invalidation of the Referendum would have been a major loss for the President, since with its fall the whole message of the struggle for justice and against corruption would be dropped, giving the PSD a chance to increase the pace in the already established direction; and at the same time it would be a handicap for the start of the Presidential elections at the end of the year. However, Klaus Iohannis chose to take this risk, with the obvious purpose of boosting his vote presence, aware that this was the only way to decimate PSD. The President of Romania was not just a player in these elections, but an obvious supporter of PNL.[39] It is worth recalling that although the PSD waved the issue of suspending the President for a considerable period of time, it did not materialize because he had important popular support (about 40 percent), being the first political leader in the top of

"trust in political personalities and intent of voting for them in the Presidential elections", in all sociological research studies. Such a manoeuvre would have given him the chance to reconfirm and revalidate his position by popular vote, which did not suit PSD. This was also the reason why the subject disappeared before the pre-election period.

PNL – the "no strategy" strategy

Above all, it must be remembered that PNL gained an important image boost with the amendment to the State Budget Law proposed by the Bistrița deputy and General Secretary of the formation, Robert Sighiartau, for doubling children's allowances (14 February 2019). From an omission of the PSD[40], it was voted and subsequently entered into force starting with May, by Government Ordinance 9/2019. It was a good start for an electoral year.

Regarding the campaign for the European elections, paradoxically, the general impression was that the only strategies on which the PNL relied were the full potential of the image boost infused by Rareș Bogdan and the support given by the President. The main messages referred to familiar and verified recurrent themes: the fight against corruption, PNL – a party with an important voice in Europe, PNL – the strongest Right-wing party, European values, criticism of the PSD-ALDE government and the demonization of leader Liviu Dragnea.

The slogan for the PNL precampaign was "*The time of Romania*" and the one for the campaign – "*Romania first!*". These appealed to the national pride of the Romanians[41] and their desire that the interests of the country be put first.

The main ten points of the electoral program were: regional hospitals, transport infrastructure, higher subsidies for farmers, thermal rehabilitation of buildings by European funds, increase of scholarships for students, investment in education, joining the Schengen area, guaranteeing the independence of justice, supporting Romanian companies, local modernization. Basically, in terms of electoral promises, PNL did not innovate, but reiterated older ideas and emphasized what had been missed by the Government. Now, as in other instances, it bet on an anti-PSD vote and not on the consistency of programmatic or doctrinal ideas, as it had thought it did on other occasions. It is worth noting that Liberal President Ludovic Orban chose not to be at the forefront of the campaign, giving this place to Rareș Bogdan; the right decision, if we consider his low confidence rate, below the party's average.

From our point of view, for the PNL this campaign was largely a precampaign for the Presidential elections, since the agenda was imposed by themes brought into discussion by Klaus Iohannis, which the Liberals promoted on all

channels at their disposal and in all spaces vacated by the Social Democrats who wanted to avoid any provocations.

The day of the vote – Westernized Romanians

The European Parliament election day, May 26, 2019, provided a surprisingly massive participation in the polls, far beyond the expectations of all involved or interested stakeholders. It is worth mentioning that the history of the huge queues in polling stations abroad that marked the Presidential elections five years ago was also repeated this time, being doubled by smaller lines in local polling stations. Abroad, 441 polling stations were set up for Romanian citizens, most of them concentrated in large communities (17 in France, 25 in Germany, 75 in Italy, 36 in the Republic of Moldova, 29 in the UK, 50 in Spain, 31 in the USA). It is estimated that at present there are about six million Romanians living in the diaspora; we do not have a very clear situation revealing the number of those who have the right to vote. If we considered that 5,000,000 would be over 18 years of age and in full exercise capacity, it would result that over 11,000 Romanians would have to vote in each polling station. If we take the case of Italy, where 1,300,000 Romanians are estimated to live, then more than 17,000 should vote in one polling station. In order for the electoral process to proceed at a normal pace, about 2,000 voters should be included in the electoral rolls of one station, which would mean, for example, that in the case of Italy 650 polling stations would be needed, more than in the whole world. It is clear that from this point of view an impossible situation has been reached. Until the electronic and correspondence vote can be successfully applied, the right of the Romanian diaspora to vote will be, at best, random.

Now as in 2014, social networks and the media have been overwhelmed by images and videos of queues that seemed endless, with ad-hoc protests generated by the dissatisfaction of people unable to exercise a fundamental right. The truth is that in 2014 it was concluded there was ill-will in regard to the conduct of elections; in 2019 we are most likely discussing the Government's inability to predict the participation rate of the diaspora, coupled with the desire not to boost turnout at the polls.

With regard to the 26 May election results, unlike in 2014 when the presence was 32.4%, in 2019 it rose by 16.62%, reaching the 49.02% score (8,954,959 citizens). For comparison, in the first round of the Presidential elections in 2014 the participation was 53.17% (9,723,232 citizens); in the 2016 local elections, the presence was 48.43% (8,893,672 citizens), and in the Parliamentary elections in 2016 participation was 39.45% (7,258,939 citizens).

Returning to the results of this year, the exit-poll in the European Parliament elections, published by CURS-Avangarde at 21:00 hours (the only one accredited by BEC) revealed the following ranking:

- PSD: 25,7%
- PNL: 25,7%
- USR-PLUS: 23,9%
- UDMR: 5,4%
- PMP: 5,2%
- Pro-Romania: 5,7%
- ALDE: 4,7%.

Unlike previous experiences, the final count confirmed the expectations created by opinion polls. PNL won 27% (2,448,355 votes) and PSD ranked second with 22.51% (2,040,682 votes). The surprise came from USR-PLUS, which was third, exceeding the 20% threshold, reaching 22.36% (2,027,032 votes). The next ranked was the newly formed party of former PSD Presidential Candidate Victor Ponta. Thus, Pro Romania gained 6.55%, passing the electoral threshold. PMP also managed to gain 5.6% of the votes for the European Parliament, surprisingly given the high level of attendance. The last party that managed to exceed the electoral threshold was UDMR with 5.44 percent. Another surprise came from ALDE, which failed to meet the minimum percentage threshold, gaining only 4.1%.

As far as the results from the diaspora are concerned, there were a total of 376,925 valid votes and 4,196 invalid votes. There, USR-PLUS was the undisputed winner of the election with 43.88%, and next in rank was PNL with 31.93%. PMP ranked third with 7.92%. PSD managed to get only 5th place with 2.41% of the votes, following independent candidate George Simion (3.25%).

At the local level, as compared to 2014, PNL won from PSD the following counties: Vâlcea, Dâmbovița, Tulcea, Constanța, Sibiu, Bistrița-Năsăud, Maramureș, Suceava, Arad, Caraș-Severin and Ilfov. USR-PLUS won the counties of Timiș, Iași, Cluj, Sălaj, Brașov and Bucharest and was predominantly voted by major cities and adjacent areas. USR-PLUS ranked first in Cluj-Napoca (42.27%), Timișoara (40.5%), Bucharest (40%), Brașov (37.66%), Iași (37,24%), Constanța (33,75%), Baia Mare (33,62%), Bacău (30,49%), Ploiești (30,19%), Craiova (29,08%), Galați (28,45%), Vaslui (26,96%), Tulcea (25,87%), Buzău (24,09%), Râmnicu Vâlcea (25,78%), Târgoviște (25,56%), Piatra Neamț (23,76%), Pitești (22,94%). If we note that the cities of Timișoara, Cluj-Napoca, Ploiești and Piatra Neamț[42] have PNL mayors, then we could say that USR won these cities from the Liberals. Moreover, we can also add Brasov and Râmnicu Vâlcea, where the mayors belonged to the PNL until they ran for office in 2016 with ongoing penal and criminal investigations and no longer conformed to the Party's integrity criteria.

As far as the Referendum is concerned, it should be noted that it

was treated as a separate electoral procedure, having its own electoral lists and a separate bulletin for each of the two questions. As such, it offered the possibility for a voter to express his will for the European Parliament elections without opting for the Referendum. This resulted in different participation. The Referendum turnout was 41.28% (6,484,086 citizens) and the average of favourability for both questions was 80.6 percentile points; the 30% threshold was reached around 17: 00, four hours before the polling stations were closed.

The PSD did not use the opportunity to urge voters to vote "NO" to both questions. It would have been a safe way to work by invalidating the second validation condition, which would require a quarter of the citizens enrolled in the permanent electoral lists to opt for the "YES" response. They most likely opted for this approach after an electoral calculation, namely not polarizing society because they were risking the opposite effect.

Voter Profile

A study by IRES[43] after the European Parliament elections speaks clearly about the voters' profile for the first three parties.

PNL voters are women (54%), employed in the private environment (33%), mature (30%), using the internet (72%), using Facebook (62%), living in rural areas (56%), secondary education (46%) or elementary studies (42%), concentrated in the Southern area of the country, in Transylvania and in Banat, with incomes of less than 1500 lei / month.

In the case of PSD, its electorate has the following characteristics: women (53%), retirees (58%), over 65 (42%), internet users (44%), Facebook users (35% (53%), elementary studies (55%), concentrated in the Southern area of the country (50%), with incomes of less than 1500 lei / month.

The USR-PLUS voters are personalized as follows: men (57%), aged 18-35 (50%), using the internet (93%), using Facebook (83%), from urban areas (78%), concentrated in the Southern area of the country (45%), with incomes between 1500 and 4000 lei (47%). Almost 8 out of 10 live in urban areas and over 40% live in large cities.

As a result of this study, we can say that the PNL lost its traditional Right-wing, elitist electorate concentrated in urban areas. The PSD did not mobilize voters as it did in the past, and USR-PLUS managed to bring to the polls a category of voters who, until recently, did not vote at all.

Instead of conclusions

In the first part of our partial conclusions, we will stop to make some reflections on ALDE, a Parliamentary party allied with the ruling PSD, and which broke from PNL in 2015.

ALDE is headed by the President of the Senate and second man in the

State, Călin Popescu-Tăriceanu. Excluded or self-excluded from ALDE Europe because of its unconditional support for changing the laws of Justice and the leadership of local Prosecutor Offices, it played its stakes in the hope that PSD would not rise above the psychological threshold of 30%. A lower Social Democrat score would increase ALDE electoral rate by electoral transfer on the Left. The same logic applied to Victor Ponta's formation. The condition, however, was that ballot box presence remained in the margins of the previous European elections. That is, somewhere around 30%. ALDE also had a well-defined goal – Călin Popescu-Tariceanu as candidate for the Presidential elections – and this was only a means of reaching it.[44] In the middle of these electoral calculations there still existed an important issue for ALDE, that of the judiciary, which would be mirrored directly in the result of the election. Tudorel Toader's presence as Minister of Justice in all three PSD Governments would tip the scales, since he was known as a close friend of Călin Popescu-Tăriceanu. Although known as a renowned Law professor, former Judge of the Constitutional Court and Rector of the "Alexandru Ioan Cuza" University in Iaşi, Toader did not act in favour of the magistrate or judiciary guild as a whole, but rather pushed the pedal towards PSD and Liviu Dragnea's aspirations: replacing the DNA (National Anti-corruption Direction) Chief Prosecutor, replacing the General Prosecutor, changing the laws of Justice. However, he stopped at the amendment of the Penal Codes by Emergency Ordinance, and this resistance ended his ministerial mandate through a resignation generated by the withdrawal of the Coalition's support. Even his old supporter, the ALDE, did not oppose this reshuffle at a public level. The reason for this is not known, but there is a strong possibility that it may have been related to a possible candidacy of Prime Minister Călin Popescu-Tăriceanu in the Presidential election, with the support of the PSD. Another issue was related to the penal criminal case filed against the President of the Senate for corrupttion offenses, and which the Coalition refused to submit to the Parliamentary procedure (the Juridical Commission Report and the Plenary vote) although it came to the attention of the Superior Chamber. This has given rise to speculation that the introduction of this case in Parliamentary procedure was a tool of political blackmail. Subsequently, immediately after the European Parliament elections, the Senate Jurisdiction Committee issued a report favourable to the penal criminal investigation, but the Parliamentary majority voted against lifting the parliamentary immunity of the ALDE president.

In the second part of the conclusions, given the outcome of the elections, we can say that the Romanians gave a clear pro-European vote against populism,

personal interest politics, behind-the-cameras hidden games, lack of professionalism and demagogy. Traditional parties need to adapt their rhetoric, strategy and actions, given the fact that in these elections we could see that the difference between a party with over 1200 mayors (PNL) and one without mayors (USR-PLUS) is only 4.64%, both actors claiming the same area of the political game board. The fact that PNL managed to draw votes, especially from small and medium-sized cities and rural areas, shows that the mayors were vectors in the electoral campaign, which translates into good organization. On the other hand, the loss of the loyal voter base of citizens living in large cities at the expense of USR-PLUS shows that there is a need to calibrate different messages for this type of voters, and to change local representatives.

The national score of USR-PLUS has dismantled a myth: there is no need for a very good organization of local structures, it's enough to conquer voters in major cities. You do not win the election, but you get a result that puts you in the top and that can bring you into the government through some form of alliance.

Paradoxically, at present PNL is struggling on the same territory as PSD. Given that most of those who voted for the Social Democrats are over 65 years old, it is clear that in the long run continuity can only be ensured by attracting a similar electoral profile, but with a younger generation – that is, precisely the segment of today's PNL.

We believe that if USR-PLUS places a candidate for the Presidential election, it will lose a considerable part of the endorsement received on May 26th. It is the right of every political party to impose a candidate, but it is also possible that the candidate is unable to rise to the challenge and bring plus-value to the image of the party.

President Klaus Iohannis continues to benefit from a high percentage of confidence and voter turnout. His electorate, as revealed by the previous study, includes PNL and USR-PLUS. It is very difficult for a USR supporter to choose between the proposed candidate and the President in office, especially since he does not believe that change should take place at that level, but rather at the level of the Government, the Parliament and the local administration. Moreover, the Presidential elections will trigger a split-Right phenomenon, which will affect the second round. Two important candidates with a similar program and fighting for the same voters will benefit the monolith on the Left, helping it to continue the electoral battle for the second round and cancelling the public image of previous success.

According to the figures, the European Parliament elections should be treated comparatively to local ones, but such an analysis would not be relevant since it is difficult to relate a national-type poll to a local one. In the local elections, besides the political vote, there is a

manifestation of options related to persons, in this case candidates for mayoral positions and proposals for County Councils. Theoretically, the party's score is added to the added value of each competitor. Moreover, the result is also analysed in terms of the total involvement of all local forces that are directly targeted (mayors, local councillors, County Councils, etc.), and this is less likely to happen in the case of national elections. A comparison with similar elections of five years ago would be a mistake, since at that time the data was quite different.

However, choosing a working blueprint, we can compare the 2019 European Parliament elections to the 2014 Presidential run-off, in which the data was similar and where we did not deal with Klaus Iohannis's strong imprint, felt today on the political scene. Thus, PNL obtained 2,881,406 votes then and 2,448,355 votes now, the difference being 433,051, and the presence being 4.15 percent higher.

If we take into account the arithmetic mean of voters registered in the permanent electoral lists and try to estimate what this difference would mean in votes received by PNL, on average, we would notice that it is 2.4%. As such, the surplus in the Presidential election is only reflected in about 50% in the 4.15% presence gap recorded in 2014. Following this logic, we can see that PNL did not win the number of votes obtained in this poll. However, it scored its first independent victory in the elections; but the joy of victory was not so great considering USR-PLUS's unexpectedly good score. It is clear that the Liberals are now longing for their voters, whom they can hardly get. For this, it is necessary to understand that when the electorate conveys a message, it would be appropriate to comply, no matter how many arguments one could bring for another direction. There is a need for a mentality change in Romanian politics, but this will happen only when the political class realizes that mandates last as long as you have legitimacy, as long as the citizens wish; because its role is to serve the citizens, and not the other way around.

It is necessary to mention one more aspect. The myth created around USR-PLUS will not disappear, at least until the alliance reaches power, even in a coalition. We consider that any attempt to decimate them until that time will be at the expense of the initiator and will help the recipients to consolidate their image of new, unspoiled product.

In marketing, the more active and aggressive you are, the stronger and more important you become. Attacks from the opponents' side betray their fear.

On the other hand, any USR-PLUS attempt to ally themselves with politicians seen as unfriendly by the electorate who voted for them will disappoint and we can anticipate that, given the characteristics of this type of electorate, the party will not get more chances to demonstrate

its capabilities. If USR-PLUS is at some point in a position to disappoint and thwart expectations, the political society will enter a difficult period of anticipation, a moment that could mean a dramatic drop in participation, a considerable number of void votes or political rebranding attempts. It will be very difficult for the political class to do anything when the people no longer have confidence in anyone. Therefore, the responsibility of the USR-PLUS is very high.

Finally, instead of a final conclusion, we bring to the readers' attention a question which at the moment remains unanswered: *how did sociologists manage to estimate the result of the elections so close to the truth calculating, in the margin of similar previous experiences, a rate of participation between 30 and 35%?*

Notes

[1] Biroul Electoral Central, http://europarlamentare2019.bec.ro (accessed 21.06.2019).

[2] At the Parliamentary elections on December 11th, 2016 PNL obtained 20.22% and PSD – 45.57%, according to the final results provided by the Central Electoral Bureau.

[3] Raluca Turcan was at that time the president of PNL Sibiu, the organization which obtained the best score in the Parliamentary elections, 39%.

[4] Viorel Cataramă's candidacy was invalidated because he did not meet the eligibility conditions, namely the support of at least ten subsidiaries.

[5] Iulia Roşca, SURSE Ilie Bolojan, primarul municipiului Oradea, ar putea candida la sefia PNL, in *Hotnews.ro*, March 14th, 2017, https://www.hotnews.ro/stiri-politic-21661012-ilie-bolojan-primarul-municipiului-oradea-putea-candida-sefia-pnl.htm (accessed 03.06.2019).

[6] "Dear friends, I informed a few minutes ago PNL BPN members that we have decided not to submit a motion at the PNL Congress on 17th June (...). I understand at the same time that what I am offering for the position of President of the PNL does not coincide with the views of the leaders of the organizations. Unfortunately, many have set their options by signing in white, without the text of any motion being drafted yet. A political man must be realistic, with his feet on the ground. Politics is the art of the possible in a given context. As for the project I proposed for the head of the PNL, now is not the time!", in *Ziare.com*, May 9, 2017, http://m.ziare.com/predoiu/predoiu-se-retrage-din-cursa-pentru-sefia-pnl-dupa-ce-n-a-gasit-cine-sa-il-sustina-1464927-font3 (accessed 7.06.2019).

[7] Iulia Roşca, "Ludovic Orban, ales preşedinte PNL cu 78% din voturi", in *Hotnews.ro*, June 17th 2017, https://www.hotnews.ro/stiri-politic-21825370-ludovic-orban-ales-presedinte-pnl-78-din-voturi.htm (accessed 06.05.2019).

[8] Luminița Pîrvu, "Schimb de replici intre Ludovic Orban si Crin Antonescu, la ședința PNL, in

Hotnews.ro, September 6th, 2012 *https*://www.hotnews.ro/stiri-politic-13171162-schimb-replici-intre-ludovic-orban-crin-antonescu-sedinta-pnl-vrei-rupem-usl-surse.htm (accessed 03.06.2019).

9 Report of a national survey published by INSCOP during the period between January to February 2019, https://www.inscop.ro/wp-content/uploads/2019/02/Incredere-in-Personalitati.pdf (accessed 03.06.2019).

10 In October 2017, the leadership of the PNL made the decision that no PNL representative would participate in television debates without the Party's consent, and approved a list of approved communicators.

11 "The Referendum is the most powerful institution of democracy, through which every citizen can express himself directly about the decisions a society takes. The subject of today's Referendum is in my view an extremely important topic because it is about the structure of the basic cell of society, the family; namely the initiative is to define it in the Constitution the way it is defined in the legislation, the way in which marriage is carried out, namely between a man and a woman", said Ludovic Orban about the vote on the Familiy Referendum (6-7 October 2018).

12 „The PNL leadership threw the Party into a new adventure and a new political failure that alienated us from 70% of the liberal electorate. The leadership of the PNL does not unite, but divides. It does not modernize, but proposes a retrograde policy. #ajunge – enough", was the message posted by Alina Gorghiu, Adriana Săftoiu, Cătălin Predoiu, Cezar Preda, Mara Calista, Ovidiu Raețchi, Iulia Scântei and Mihai Voicu on 7 October 2018.

13 Anca Andrei, „Exclusiv! Planul din Umbră și rolul lui Klaus Iohannis (surse). Cine dorește cu adevărat Debarcarea lui Ludovic Orban și când ar urma să se întâmple acest lucru", in *Evenimentul Zilei*, August 2nd, 2018, https://evz.ro/exclusiv-cine-doreste-cu-adevarat-debarcarea-lui-ludovic-orban-s.html (accessed 7.06.2019).

14 The survey was released at the end of the month of January, 2019. See "SONDAJ BCS. Cine se află în topul preferințelor la europarlamentare" in *Realitatea.net*, January 30th, 2019, https://www.realitatea.net/sondaj_2179096.html (accessed 05.06. 2019).

15 „Manfred Weber, despre singura femeie pe lista PNL la alegerile europarlamentare: Pe termen lung trebuie să existe egalitatea de gen", in *Hotnews.ro*, March 16th 2019, https://www.hotnews.ro/stiri-politic-23032968-manfred-weber-despre-singura-femeie-lista-pnl-europarlamentare-termen-lung-trebuie-existe-egalitatea-gen.html (accessed 01.06.2019)

16 „Sondaj intern al PNL. Date surprinzătoare", in *Antena3.ro*, January 27, 2019, https://www.antena3.ro/politica/sondaj-intern-al-pnl-date-surprinzatoare-505321.html (accessed 01.06.2019).

17 Iulia Roșca, "Consiliul Național al PNL va avea loc pe 4 august: se decid criteriile pentru europarlamentare. Plus: posibilă schimbare de statut privind demiterea șefilor de filiale", in *Hotnews.ro*, July, 9th 2018, https://www.hotnews.ro/stiri-

politic-22558028-consiliul-ional-pnl-avea-loc-4-august-decid-criteriile-procedura-pentru-europarlamentare-plus-posibil-schimbare-statut-privind-schimbarea-efilor-filiale.htm (accessed 01.06.2019).

[18] "We at Realitatea TV and especially at *Jocuri de putere* have assumed the mission to fight for a beautiful Romania, for a free Romania and especially for an honest Romania. We fight for a non-kneeling Romania where people do not receive state contracts based on Party membership, we fight for those who do not want to change the geography of the country", stated Rareş Bogdan on November 26, 2018. "Hello dear Romanians who love Romania every day and who understand the stake of these choices. I make a sincere appeal to all those who love this country and who understand that Romania should not be a paradise for penal offenders, to vote on May 26" were the words of Rareş Bogdan at the time of submitting the list of PNL candidates to the Central Electoral Bureau.

[19] See the survey published by the Bureau for Social Research (BCS), between 9th-16th of February, 2019, https://www.dcnews.ro/sondaj-dur-pentru-ciolos-tehnocratul-prabusit_639232.html (accessed 07.06.2019).

[20] See the survey of the Centre for Urban and Regional Sociology (CURS) in March 2019, https://curs.ro/wp-content/uploads/2019/04/omnibus-martie-national-2019-site.pdf (accessed 07.06.2019).

[21] In all polls published since 2015, Klaus Iohannis was the first in the Presidential election, with increased favour and more than 40% of the votes.

[22] At present, the Pro-Europa (Pro-Romania) parliamentary group in the Chamber of Deputies has 21 members, former members of the PSD or ALDE.

[23] The PMP official president is Eugen Tomac, and Traian Băsescu is Honorary President. However, at the level of public perception, the former Head of State was the de facto leader.

[24] 0äSONDAJ BCS. Cine se află în topul preferinţelor la europarlamentare. Pe cine trimit românii în PE", in *Realitatea.net,* January 2019 https://www.realitatea.net/sondaj_2179096.html (accessed 05.06.2019).

[25] IMAS Survey: With 17.9%, the 2020 Alliance becomes the third political force, 5 percent behind PSD and PNL, February 2019, https://romania.europalibera.org/a/sondaj-imas-cu-17-9-alian%C8%9Ba-2020-devine-a-treia-for%C8%9B%C4%83-politic%C4%83-la-5-procente-%C3%AEn-spatele-psd-%C8%99i-pnl/29796568.html (accessed 02.06.2019).

[26] INSCOP survey: PSD and PNL are breathing down each other's neck, the USR-PLUS Alliance gets 15.3%. Low presence, joy for PSD, March 2019, https://romania.europalibera.org/a/sondaj-inscop-psd-şi-pnl-îşi-suflă-în-ceafă-alianţa-usr-plus-are-15-3-prezenţa-mică-bucuria-psd/29834149.html (accessed 02.06.2019).

[27] See the national level survey of the Centre for Urban and Regional Sociology (CURS) in March 2019, *https://curs.ro/wp-content/uploads/2019/04/omnibus-martie-national-2019-site.pdf* (accessed 07.06.2019).

[28] IMAS Survey: PNL moves to first position. Strong drop for PSD, in

Digi24.ro, April, 2019, https://www.digi24.ro/stiri/actualitate/politica/sondaj-imas-pnl-trece-pe-primul-loc-scadere-puternica-pentru-psd-1109088 (accessed 02.06.2019).

[29] Andrei George Cristescu, „SONDAJ CURS pe luna aprilie: PSD este preferat de 32% din cei care au indicat o opțiune de vot pentru europarlamentare. Ce scor au PNL şi Alianța 2020 USR PLUS", în *Adevărul.ro*, 4th May 2019, https://adevarul.ro/news/politica/sondaj-curs-luna-aprilie-psd-preferat-32-cei-indicat-optiune-vot-europarlamentare-scor-pnl-alianta-2020-usr-plus-1_5ccdb0ec445219c57e3f1b02/index.html (accessed 01.06.2019).

[30] Iulian Bîrzoi, Sondaj Politico: PPE pe primul loc la europarlamentare. În România, PSD sub PNL", in *Adevărul.ro*, May 4th, 2019, https://adevarul.ro/news/politica/sondaj-politico-ppe-loc-europarlamentare--In-romania-psd-pnl-1_5ccd5a5a445219c57e3cd 0c0/index.html (accessed 01.06. 2019).

[31] „Sondaj IMAS: PNL ar câştiga alegerile europarlamentare cu 25,6%. Iohannis, victorie fără emoții la prezidențiale" in *Hotnews.ro*, May 1st, 2019, https://www.hotnews.ro/stiri-esential-23116415-sondaj-imas-pnl-castiga-alegerile-europarlamentare-25-6-iohannis-victorie-fara-emotiila-prezidentiale.htm (accessed 01.02.2019).

[32] „Sondaj al Parlamentului European: PNL conduce cursa la europarlamentare cu 25,2%, urmat de PSD cu 21,5% şi Alianța USR PLUS cu 17,7%", in *G4media.ro*, April 18th, 2019, https://www.g4media.ro/sondaj-al-parlamentului-european-pnl-conduce-cursa-la-europarlamentare-cu-252-urmat-de-psd-cu-215-si-alianta-usr-plus-cu-177.html (accessed 01.02.2019).

[33] IMAS survey, May 2019, the last survey before the elections for the European Parliament: "PSD pierde teren față de PNL şi se apropie de pragul de 20%,", May 22, 2019, https://www.digi24.ro/stiri/actualitate/politica/ultimul-sondaj-inainte-de-alegerile-europarlamentare-psd-pierde-teren-fata-de-pnl-si-se-apropie-de-pragul-de-20-1135805.

[34] Tabel explanation : PNL – National Liberal Party, PSD – Social Democratic Party, 2020 – The Alliance USR-PLUS, A – ALDE, PMP – The Popular Movement Party, PR – Pro Romania Party

[35] In a trip to Slobozia on March 19, 2019, Liviu Dragnea declared: "I am a convinced pro-European and a much more convinced pro-American. We wanted to enter the European Union for a better life, for more freedom, not for a return to fear and terror. We wanted to enter the EU to have access to development and have a minimum of respect. We ask for no more respect than we give, than we offer. We've been good, and we're good still. We only ask for the right to be heard and to put our arguments on the table. We cannot accept that everything we do and say is criticized, struck, blocked; and everything others say, which means a whole list of lies, is taken for good without a minimum of verification. Is it too much to ask, is it too much if we want to have our little corner of the world?".

[36] 71% of Romanians consider their country to have benefited from EU membership. 59% think that Romania's EU membership is a good thing, according to the Eurobarometer conducted by the European Parliament in May 2018. http://www.europarl.europa.eu/news/ro/press-room/20180430IPR02837/eurobarometru-pe-sprijin-fata-de-ue-la-un-nivel-record (accessed June 1st, 2019).

[37] Events for launching the volume "*EU.RO – An open dialogue for Europe*" took place in Bucharest, Craiova, Timișoara, Cluj-Napoca, Ploiești.

[38] An INSCOP survey conducted between January and February 2019 revealed that Traian Băsescu had a degree of notoriety of about 96% and a favourability of 11% and Kelemen Hunor about 88% with a confidence of around 7.5%. See the "Report of a national survey conducted by *INSCOP,* January to February 2019, https://www.inscop.ro/wp-content/uploads/2019/02/Incredere-in-Personalitati-1.pdf (accessed 03.06.2019).

[39] Fragments for supporting PNL in Klaus Iohannis' speeches: "Tonight convinced me that we do not have to worry for the future of PNL. I am very proud of you and I would like to congratulate first of all those who have received awards" (TNB Awards Gala, Bucharest – March 23, 2019); "And to be well represented in Europe, we need this strong team that will win the Euro-parliamentary elections" (PNL Rally – Bucharest, May 18, 2019); "A very good team has been presented here today. I was so pleased that they invited me to come." (PNL Rally – Iași, May 11, 2019); "Happy birthday for the PNL at the venerable age of 144 years! The oldest, and if I may say so, the best party in Romania!" (PNL anniversary – Bucharest, May 24, 2019).

[40] At the time of voting on the amendment for doubling children's allowances, there were not enough PSD Parliamentarians in the Plenary Hall to opt for rejection. Later, the PSD called for a resumption of the vote, but without success.

[41] An Avangarde survey from November 2018 revealed that 85% of those interviewed were proud to be Romanians.

[42] The Mayor of Piatra Neamt Municipality, Dragoș Chitic announced on 29 March 2019 that he resigns from his position in the municipal branch.

[43] IRES Study, "Who are the voters in the May 26, 2019 elections", http://www.ires.com.ro/uploads/articole/ires_profiling-politic_cine-sunt-votantii-partidelor-la-alegerile-europarlamentare.pdf (accessed 04.06.2019).

[44] See "Vosganian: Tăriceanu va candida la alegerile prezidențiale", in *Antena3.ro*, January 2019, *https://www.antena3.ro/politica/vosganian-tariceanu-va-candida-la-alegerile-prezidentiale-502001.html* (accessed 01.06.2019).

Bibliography

Online articles:

ANDREI, Anca, „Exclusiv! Planul din Umbră și rolul lui Klaus Iohannis (surse). Cine dorește cu adevărat Debarcarea lui Ludovic Orban și când ar urma să se întâmple acest lucru!", in *Evenimentul Zilei*, august 2, 2018, https://evz.ro/exclusiv-cine-doreste-cu-adevarat-debarcarea-lui-ludovic-orban-s.html.

BRÎNZOI, Iulian, „Sondaj Politico: PPE pe primul loc la europarlamentare. În România, PSD sub PNL", in *Adevărul.ro*, May 4th, 2019, https://adevarul.ro/news/politica/sondaj-politico-ppe-loc-europarlamentare--In-romania-psd-pnl-1_5ccd5a5a445219c57e3cd0c0/index.html.

CRISTESCU, Andrei-George, „SONDAJ CURS pe luna aprilie: PSD este preferat de 32% din cei care au indicat o opțiune de vot pentru europarlamentare. Ce scor au PNL și Alianța 2020", in *Adevărul.ro*, May 4th 2019, https://adevarul.ro/news/politica/sondaj-curs-luna-aprilie-psd-preferat-32-cei-indicat-optiune-vot-europarlamentare-scor-pnl-alianta-2020-usr-plus-1_5ccdb0ec445219c57e3f1b02/index.html.

WEBER, Manfred, „Pe termen lung trebuie să existe egalitatea de gen", in *Hotnews.ro*, March 16th, 2019, https://www.hotnews.ro/stiri-politic-23032968-manfred-weber-despre-singura-femeie-lista-pnl-europarlamentare-termen-lung-trebuie-existe-egalitatea-gen.htm.

PÎRVU, Luminița, „Schimb de replici între Ludovic Orban și Crin Antonescu, la ședința PNL. Orban: „M-am săturat să trag la căruța PSD"/Antonescu: „Ce vrei, să rupem USL?" – surse", in *Hotnews.ro*, September 6th, 2012, https://www.hotnews.ro/stiri-politic-13171162-schimb-replici-intre-ludovic-orban-crin-antonescu-sedinta-pnl-vrei-rupem-usl-surse.htm.

***, „Predoiu se retrage din cursa pentru șefia PNL, după ce n-a gasit cine să îl susțină", in *Ziare.com*, May 9th, 2017, http://www.ziare.com/predoiu/pnl/predoiu-se-retrage-din-cursa-pentru-sefia-pnl-dupa-ce-n-a-gasit-cine-sa-il-sustina-1464927.

ROȘCA, Iulia, „Consiliul Național al PNL va avea loc pe 4 august: se decid criteriile pentru europarlamentare. Plus: posibilă schimbare de statut privind demiterea șefilor de filiale", in *Hotnews.ro*, July 9th, 2018, https://www.hotnews.ro/stiri-politic-22558028-consiliul-ional-pnl-avea-loc-4-august-decid-criteriile-procedura-pentru-europarlamentare-plus-posibil-schimbare-statut-privind-schimbarea-efilor-filiale.htm.

ROȘCA, Iulia, „Ludovic Orban, ales președinte PNL cu 78% din voturi", in *Hotnews.ro*, June 17th, 2017, https://www.hotnews.ro/stiri-politic-21825370-ludovic-orban-ales-presedinte-pnl-78-din-voturi.htm.

ROȘCA, Iulia, „SURSE Ilie Bolojan, primarul municipiului Oradea, ar putea candida la șefia PNL", in *Hotnews.ro*, March 14th, 2017, https://www.hotnews.ro/stiri-politic-21661012-ilie-bolojan-primarul-municipiului-oradea-putea-candida-sefia-pnl.htm.

***, „Sondaj al Parlamentului European: PNL conduce cursa la europarlamentare cu 25,2%, urmat de PSD cu 21,5% și Alianța USR PLUS cu 17,7%", in *G4media.ro*, April 18th, 2019, https://www.g4media.ro/ sondaj-al-parlamentului-european-pnl-conduce-cursa-la-europarlamentare-cu-252-urmat-de-psd-cu-215-si-alianta-usr-plus-cu-177.html.

***, „SONDAJ BCS. Cine se află în topul preferințelor la europarlamentare. Pe cine trimit românii în PE", *Realitatea.net*, https://www.realitatea.net/sondaj_2179096.html.

***, „Sondaj IMAS, mai 2019, Ultimul sondaj înainte de alegerile europarlamentare. PSD pierde teren față de PNL și se apropie de pragul de 20%" – IMAS survey, May 2019, in *Digi24.ro*, May 22nd, 2019, https://www.digi24.ro/stiri/actualitate/politica/ultimul-sondaj-inainte-de-alegerile-europarlamentare-psd-pierde-teren-fata-de-pnl-si-se-apropie-de-pragul-de-20-1135805.

***, „Sondaj IMAS: Cu 17,9%, Alianța 2020 devine a treia forță politică, la 5 procente în spatele PSD și PNL", in *România. Europa Libera.Org*, February, 2019, https://romania.europalibera.org/a/sondaj-imas-cu-17-9-alian%C8%9Ba-2020-devine-a-treia-for%C8%9B%C4%83-politic%C4%83-la-5-procente-%C3%AEn-spatele-psd-%C8%99i-pnl/29796568.html.

***, „Sondaj IMAS: PNL ar câștiga alegerile europarlamentare cu 25,6%. Iohannis, victorie fără emoții la prezidențiale", in *Hotnews.ro*, May 1 2019, https://www.hotnews.ro/stiri-esential-23116415-sondaj-imas-pnl-castiga-alegerile-europarlamentare-25-6-iohannis-victorie-fara-emotiila-prezidentiale.htm.

***, „Sondaj IMAS: PNL trece pe primul loc. Scădere puternică pentru PSD", in *Digi24.ro*, April, 2018, https://www.digi24.ro/stiri/actualitate/politica/sondaj-imas-pnl-trece-pe-primul-loc-scadere-puternica-pentru-psd-1109088.

***, „Sondaj INSCOP: PSD și PNL își suflă în ceafă. Alianța USR-PLUS are 15,3%. Prezența mică, bucuria PSD, in *România. Europa Libera.Org*, March, 2019, https://romania.europalibera.org/a/sondaj-inscop-psd-%C8%99i-pnl-%C3%AE%C8%99i-sufl%C4%83-%C3%AEn-ceaf%C4%83-alian%C8%9Ba-usr-plus-are-15-3-prezen%C8%9Ba-mic%C4%83-bucuria-psd/29834149.html.

***, „Sondaj intern al PNL. Date surprinzătoare", in *Antena3.ro*, January 27th, 2019, https://www.antena3.ro/politica/sondaj-intern-al-pnl-date-surprinzatoare-505321.html.

***, „Sondaj realizat de Biroul de Cercetări Sociologice (BCS) – Survey of the Sociological research Bureau (BCS)", in *DCNews.ro*, February, 2019, *https://www.dcnews.ro/sondaj-dur-pentru-ciolos-tehnocratul-prabusit_639232.html*.

***, „Vosganian: Tăriceanu va candida la alegerile prezidențiale", in *Antena3.ro*, January 2nd, 2019, https://www.antena3.ro/politica/vosganian-tariceanu-va-candida-la-alegerile-prezidentiale-502001.html.

Sociological studies and research

Eurobarometer of the EU Parliament, May 2018, http://www.europarl.europa.eu/news/ro/press-room/20180430IPR02837/eurobarometru-pe-sprijin-fata-de-ue-la-un-nivel-record.

IRES study, „Who are the voters in the 26 May poll", http://www.ires.com.ro/uploads/articole/ires_profiling-politic_cine-sunt-votantii-partidelor-la-alegerile-europarlamentare.pdf.

National survey report, INSCOP, January-February 2019, https://www.inscop.ro/wp-content/uploads/2019/02/Incredere-in-Personalitati.pdf.

National CURS survey, March 2019, https://curs.ro/wp-content/uploads/2019/04/omnibus-martie-national-2019-site.pdf.

National INSCOP survey report, January-February 2019, https://www.inscop.ro/wp-content/uploads/2019/02/Incredere-in-Personalitati-1.pdf.

Survey of the Centre for Urban and Regional Sociology (CURS), March 2019, https://curs.ro/wp-content/uploads/2019/04/omnibus-martie-national-2019-site.pdf.

Official Website

http://europarlamentare2019.bec.ro.

Persistențe și discontinuități ideologice și discursive în scrutinele prezidențiale din România postcomunistă

(Ideological and discursive discontinuities and persistence in the presidential elections from post-communist Romania)

Alexis CHAPELAN
Vladimir-Adrian COSTEA

Abstract: *The 2019 elections, both the spring European elections and November presidential ballot, were depicted as high-stakes test for Romanian democracy in the after math of a turbulent two-year populist PSD government fraught with massive street protest, political unrest, cyclical tensions between Romanian authorities and Brussels andallegation of undermining of the rule of law. The framework of a democratic reversal, tapping into the wider European discussion on populism and illiberal democracies, was undoubtedly fruitful for civic mobilization but might obfuscate certainnational political and ideological dynamics that hold the key to a better understanding of the Romanian reality. The present article is comprised of a quantitative statistical scrutiny of voting patterns for presidential ballots after 1990 and of a more theoretical analysis of the distinctive Romanian populist formula. We aim to highlight the crucial issue of presidential legitimacy, as constructing by the run off ballotage system, but also to explore the relevance of some traditional analytical categories (such as the concept of populism) for the Romanian context.*

Keywords: *elections, voting patterns, two-rounds system, populism, Euroscepticism*.

Introducere

Peisajul politic românesc al alegerilor europene și prezidențiale din 2019 prezintă o serie de specificități care îl individualizează puternic: la o primă vedere, acesta evoluează în afara marilor dinamici politice și ideologice care au marcat deceniul european. Au fost, desigur, momente cruciale de intersecție, în mod notabil după victoria Partidului Social Democrat la alegerile legislative din 2016, dar liniile generale ale politicii și ale sistemului de partide românesc au continuat să fie dictate de tropismul bivalent al unei vechi dihotomii care își are sursele în cultura politică postdecembristă.

În cele ce urmează, vom explora dinamicileelectorale și ideologice ale postcomunismului românesc atât prin prisma comportamentelor electorale și a prezenței la vot, cât și prin cea a

mutațiilor ideologice care au modelat peisajul politic în ultimele două decenii, cu accent pegeometria variabilă a clivajelor și pe mecanismele de legitimare discursivă.

Alegerile prezidențiale din noiembrie se prezintă în acest sens ca actul secund al unui ciclu electoral demarat de scrutinul european din luna mai 2019, în care deja se putea observa o decuplare a României față de cele trei mari evoluții la nivel continental: accentuarea erodării partidelor tradiționale de guvernământ, puseul populismului și coagularea unor forțe politice ecologiste care profită de incapacitatea de renovare doctrinară a stângii social-democrate pentru a-ifagocita electoratul.

Dereglarea mecanismului unei alternanțe politice reglate de bipolaritatea centru-dreapta/centru-stânga a avut un impact semnificativ asupra imaginarului european, dinamizând narațiunea *anti-establishement* a unui divorț între clasa politică tradițională și masa cetățenilor[1]. Din punct de vedere electoral, traducerea acestei dinamici la nivel european a determinat diminuarea procentului de mandate ale celor două mari familii politice, Partidul Popular European și Socialiștii Democrați: 24,23% (182 de deputați), respectiv 20,51% (154 de deputați)[2]. Prin comparație, în 2014, cele două partide însumau aproape 54% (cu 28,84% pentru PPE și 24,70% pentru S&D)[3], iar în 2009 peste 61% (35,73% pentru PPE și 25,52% pentru S&D)[4]. Ideal-tipul expusde Otto Kirchheimer[5], al unui partid centrist *catch-all* – dezideologizat în practica sa politicăși lipsit de o bază sociologică puternică, ce a definit Europa anilor '90 și 2000 –, pare azi pe cale de a deveni caduc; în vidul astfel creat, prosperă partide pe care limbajul științelor sociale le-a numit „populiste"[6].

Termenul *populist*, folosit pentru a desemna un evantai destul de larg de mișcări politice și formule ideologice de-a lungul secolelor al XIX-leași XX (de la narodnicismul rus la regimurile semiautoritare ale lui Fujimori sau Collor de Mello în America Latină a anilor '90)[7], acoperă și astăzi o zonă cu o geometrie incertă pe eșichierul politic. Eșecul aproape universal al partidelor populiste „de stânga"[8] a consacrat cuplarea între dreapta dură cu temele ei – imigrația, securitatea, identitatea culturală și etnică – și populismul[9]. Anumiți autori, precum economistul francez Thomas Piketty[10] sau danezii Anders Ejrnæs și Bent Greve[11], pun accentul pe dimensiunea socială și protecționistă a formulei populiste europene, care a recuperat cu succes imaginarul egalitarist și antiliberal alstângii socialisteși social-democrate postbelice[12]. Mutațiile stângii sunt și ele simptomatice pentru reconfigurarea ideologică în desfășurare: ultimele alegeri europene au evidențiat coagularea unei forțe ecologiste care, la nivelul forului reprezentativ european, se apropie de 10% dintre mandate[13].

Aceste linii directoare definesc tectonica partizană europeană, în jurul faliei dintre populism și centriști liberali pro-UE, la care se adaugă în

unele cazuri (mai ales în Europa Centrală și de Nord) partide ecologiste de stânga care pot spera la statutul de partide-pivot[14]. Eșichierul politic românesc, așa cum se prezintă el după victoria netă a lui Klaus Iohannis în fața Voiricăi Dăncilă, reflectă însă o realitate națională foarte diferită.

Competiția electorală reală rămâne între candidații susținuți de cele două principale partide, Partidul Național Liberal și Partidul Social-Democrat. În acord cu constatările lui Gary Cox cu privire la efectul scrutinului în două tururi[15], campania prezidențială a generat într-o primă fază o configurație triunghiulară, în care, în afară de favoritul Klaus Iohannis, se înfruntau doi candidați cu șanse reale de a accede în turul II: candidata PSD Viorica Dăncilăși candidatul alianței USR-PLUS, Dan Barna. Scorul slab al candidatului Barna, precum și ralierea fără ambiguități a partidului său la soluția Iohannis[16] tind să confirme un tropism bipolarizantal sistemului politic românesc.Această tendință poate părea congruentă cu reorganizarea europeană în jurul antinomiei populiști/progresiști, dar este greșit să reducem resorturile dihotomizării societății și câmpului politic din România la o confruntare între populismul suveranist și formula liberală proeuropeană. În limbajul politic național românesc, noțiunea de *populist* nu are centralitateape care aceasta acăpătat-o în dezbaterile occidentale, fiind deci la prima vedere inadaptată pentru înțelegerea mutațiilor în curs de desfășurare. Includerea PSD-ului în canonul populist, operată de unii observatori[17], trebuie nuanțată, mai ales în contextul în care termenul *populist* are valențe polemice, care pot fi instrumentalizate de un discurs partizan.

Persistențe și discontinuitate în comportamentele electorale: analiza indicilor statisticiai votuluidupă 1990

TurulI: testarea potențialului electoral

Rezultatul primului tur al alegerilor prezidențiale a confirmat de fiecare dată numele candidaților susținuți de principalele două forțe politice, fără să existe o competiție reală între mai mult de doi candidați. Diferența cea mai mică între voturile obținute de candidații plasați pe pozițiile 2 și 3 a fost de circa 700.000 de voturi (7,24%), înregistrată la scrutinul din 2019, moment care a marcat prima participare a Uniunii Salvați România la alegerile prezidențiale (partid care l-a susținut pe Dan Barna, care a obținut peste 1,3 milioane de voturi). În schimb, la alegerile prezidențiale din 1992, 2004 și 2014, diferența dintre candidații plasați pe pozițiile 2 și 3 s-a situat între 2,2 și 2,5 milioane de voturi (vezi tabelul nr. 1).

Tabelul nr. 1. Alegerile prezidențiale în România postcomunistă

Alegeri prezidențiale	**1990**	**1992**	**1996**	**2000**	**2004**	**2009**	**2014**	**2019**
Turul I								
Nr. candidați	3	6	16	12	12	12	14	14
Nr. candidați independenți	0	1	3	3	1	3	4	2
Nr. alianțe politice	0	1	2	1	2	0	3	1
Alegători înscriși în liste	17.200.722	16.380.663	17.218.654	17.699.727	18.449.676	18.293.277	18.284.066	18.286.865
Alegători prezenți la urne	14.826.616	12.496.430	13.088.388	11.559.458	10.794.653	9.946.748	9.723.232	9.359.673
Prezența	86,19%	76,29%	76.01%	65,31%	58,51%	54,37%	53,18%	51,18%
Voturi valabil exprimate	14.378.693	11.889.697	12.652.900	11.212.974	10.452.205	9.718.840	9.485.340	9.216.515
Voturi nule	0	589.776	426.545	336.507	339.010	227.446	237.761	142.961
Voturi candidat plasat pe prima poziție	12.232.498 (85,07%)	5.628.855 (47,34%)	4.081.093 (32,25%)	4.076.273 (36,35%)	4.278.864 (40,93%)	3.153.640 (32,44%)	3.836.093 (40,44%)	3.485.292 (37,81%)
Voturi candidat plasat pe a doua poziție	1.529.188 (10,64%)	3.714.955 (31,24%)	3.569.941 (28,21%)	3.178.293 (28,34%)	3.545.236 (33,91%)	3.027.838 (31,15%)	2.881.406 (30,37%)	2.051.725 (22,26%)
Voturi candidat plasat pe a treia poziție	617.007 (4,29%)	1.293.568 (10,87%)	2.598.545 (20,53%)	1.321.420 (11,78%)	1.313.714 (12,56%)	1.945.831 (20,02%)	508.572 (5,36%)	1.384.450 (15,02%)
Voturi candidați care nu s-au plasat pe primele două poziții	617.007 (4,29%)	1.956.111 (16,45%)	4.575.321 (36,16%)	3.621.901 (32,30%)	2.289.095 (21,90%)	3.309.916 (34,05%)	2.530.080 (26,67%)	3.536.537 (38,37%)

Alegeri prezidențiale	1990	1992	1996	2000	2004	2009	2014	2019
Turul II								
Alegători înscriși în liste	–	16.597.508	17.230.654	17.711.757	18.316.104	18.303.224	18.280.994	18.287.119
Alegători prezenți la urne	–	12.153.810	13.078.883	10.184.715	10.112.262	10.620.116	11.719.344	10.031.762
Prezența	–	73,23%	75,90%	57,50%	55,21%	58,02%	64,11%	54,85%
Voturi valabil exprimate	–	12.034.636	12.972.485	10.020.870	10.008.314	10.481.568	11.553.152	9.849.057
Voturi nule	–	116.092	102.579	160.264	103.245	138.476	166.111	182.648
Voturi candidat plasat pe prima poziție	–	7.393.429 (61,43%)	7.057.906 (54,4%)	6.696.623 (66,82%)	5.126.794 (51,22%)	5.275.808 (50,33%)	6.288.769 (54,43%)	6.509.135 (66.08%)
Voturi candidat plasat pe a doua poziție	–	4.641.207 (38,56%	5.914.579 (45,59%)	3.324.247 (33,17%)	4.881.520 (48,77%)	5.205.760 (49,66%)	5.264.383 (45,56%)	3.339.922 (33,91%)

Sursă: Autoritatea Electorală Permanentă, „Rezultate alegeri” (*http://alegeri.roaep.ro*); Biroul Electoral Central, „Alegeri Prezidențiale 2019, Rezultate, Procese Verbale Turul I și Turul II” (*http://prezidentiale2019.bec.ro*).

Interesul pentru turul I a scăzut treptat, excepția fiind reprezentată de alegerile prezidențiale din 20 mai 1990, decise într-un singur tur. Prezența la vot în primul tur a scăzut din 1990 până în 2019 de la 86,19% la 51,18%, în 2019 fiind înregistrată cea mai scăzută prezență la vot. Alegerile prezidențiale au fost organizate simultan cu alegerile legislative până în 2004 inclusiv, iar în 2019 scrutinul s-a desfășurat pe durata a trei zile pentru votul din străinătate, alegătorii din afara granițelor țării având posibilitatea de a vota prin corespondență[18].

Prezența scăzută la vot a variat însă invers proporțional cu numărul de candidați, excepția fiind reprezentată de alegerile din 1996, când au participat 16 candidați. Scrutinul din 1996 a marcat creșterea semnificativă a numărului candidaților, comparativ cu alegerile prezidențiale din 1990 și 1992, când au participat 3, respectiv 6 candidați. Cu excepția alegerilor din 2004 și 2014, numărul mare al candidaților înscriși a diversificat opțiunile alegătorilor, 32-39% dintre voturi fiind distribuite la candidații care nu au intrat în turul II. Simultan, a scăzut treptat numărul voturilor nule de la aproximativ 500.000 la 150.000 din 1992 până în 2019.

La alegerile din 1996, 2009 și 2019, rezultatul obținut de candidatul plasat pe prima poziție (implicit și de candidatul plasat pe a doua poziție) a fost mai mic decât totalul voturilor obținute de candidații care nu s-au plasat pe primele două locuri. Raportându-ne la prezența înregistrată la urne, observăm o scădere a legitimității candidatului care a câștigat primul tur de scrutin în 2009, respectiv în 2019. Cele două scrutine reprezintă însă două momente-reper înregistrate după 1996 în raport cu diferența dintre primii doi candidați: la alegerile prezidențiale din 2009, diferența dintre Traian Băsescu (PDL) și Mircea Geoană (PSD-PC) a fost sub 150.000 de voturi (1,3%), în timp ce la alegerile prezidențiale din 2019, între Klaus Iohannis (PNL) și Viorica Dăncilă (PSD) diferența în primul tur a fost mai mare de 1,4 milioane de voturi (15,5%). Candidatura pentru un nou mandat de președinte a însemnat pentru Traian Băsescu și Klaus Iohannis o scădere cu circa 400.000 de voturi față de rezultatul obținut la scrutinul anterior, suficient însă pentru a se plasa pe prima poziție în turul I.

La finalul primului mandat, legitimitatea președintelui a scăzut din punct de vedere electoral, însă a fost suficientă pentru câștigarea primului tur și ulterior a unui nou mandat. Singura excepție este reprezentată de candidaturile lui Ion Iliescu din 1990, 1992, 1996 și 2000, care l-au plasat de fiecare dată pe prima poziție în turul I (vezi tabelul nr. 1), fiind devansat o singură dată în 1996 în turul II de Emil Constantinescu (CDR).

Începând cu alegerile prezidențiale din 2004, turul I a fost câștigat de către un alt candidat, care nu a mai participat peste 5 ani la următorul scrutin. Ne referim la Adrian Năstase și Victor Ponta, candidați care au pierdut ulterior inclusiv sprijinul

politic al Partidului Social Democrat. Traian Băsescu și Klaus Iohannis s-au plasat pe a doua poziție în turul I (la prima candidatură), obținând cele mai multe voturi la următorul scrutin prezidențial. Din totalul alegătorilor cu drept de vot (care a oscilat după 1996 între 17,2 și 18,5 milioane de alegători), candidatul plasat pe prima poziție a obținut între 3,1 și 4 milioane de voturi în primul tur.

Miza principală a primului tur al alegerilor prezidențiale a fost reprezentată de testarea potențialului electoral, necesar pentru conturarea alianțelor politice în jurul celor doi candidați intrați în turul II[19]. Totodată, participarea la alegeri a devenit necesară atât pentru fidelizarea electoratului, cât și pentru mobilizarea alegătorilor la alegerile legislative care s-au desfășurat simultan cu primul tur de scrutin (inclusiv până în 2004). Această ipoteză este confirmată de sprijinul important oferit candidatului de către formațiunile politice (partide și alianțe), precum și de scorul foarte mic obținut de candidații independenți care au reușit doar în situații excepționale să obțină mai mult de 5% dintre voturile valabil exprimate. Excepția notabilă a fost reprezentată de scorul obținut de Constantin Mugurel Isărescu, candidat independent la alegerile prezidențiale din 2000, clasat pe a patra poziție cu 9,53% dintre voturile valabil exprimate. Călin Popescu-Tăriceanu (2014) și Mircea Diaconu (2019) au obținut 5,36%, respectiv 8,84% și au beneficiat de sprijinul unei formațiuni politice.

În ceea ce privește distribuția de gen, observăm un dezechilibru semnificativ în detrimentul candidaților de gen feminin. Dintre cei 89 de candidați la cele 8 scrutine prezidențiale, au candidat 5 candidați de gen feminin, dintre care 4 candidaturi au fost la ultimele două alegeri prezidențiale. Pentru prima dată, o persoană de gen feminin a intrat în turul II, situație întâlnită în 2019, când fostul prim-ministru Viorica Dăncilă (candidat din partea PSD) a obținut peste 2 milioane de voturi.

Turul II: mitul turnului de fildeș al legitimității președintelui ales

Până în 2009, prezența în primul tur a fost mai mare decât cea înregistrată în cel de-al doilea tur, diferența cea mai mare dintre tururi fiind de 7,81% la alegerile din 2000, câștigate de Ion Iliescu în fața lui Corneliu Vadim Tudor. Diferența dintre cei doi candidați a fost de peste 33%, campania electorală fiind marcată de refuzul lui Iliescu de a participa la o dezbatere cu Vadim Tudor. Scenariul s-a repetat peste 10 ani, al doilea mandat de președinte obținut de Klaus Iohannis venind după ce a refuzat să participe la o dezbatere cu Viorica Dăncilă. Victoria la peste 3 milioane de voturi în plus necesită o interpretare în raport cu prezența alegătorilor la urne. Pe de o parte, turul II al alegerilor prezidențiale din 2019 a înregistrat cea mai mare prezență la urne a cetățenilor din diaspora, peste 920.000 de alegători exprimându-și opțiunea de vot în afara granițelor țării[20]. Pe de altă parte, per total, a fost înregistrată cea mai scăzută

prezență la urne, tendința ascendentă din perioada 2000-2014 fiind urmată de o scădere semnificativă, de 10% (circa 1,7 milioane de alegători). La alegerile din 1996, 2004 și 2014, rezultatul din primul tur nu a mai fost reconfirmat în turul doi de scrutin (vezi tabelul nr. 1).

Miza principală a alegerilor prezidențiale (în special turul II) a fost definită ca fiind sursa de legitimare a președintelui ales[21]. Mitul turnului de fildeș al legitimității președintelui necesită o interpretare de ansamblu. Din 1992 până în prezent, la fiecare scrutin, președintele a fost ales de 5-7 milioane de alegători, reprezentând în medie 35,70% dintre cetățenii cu drept de vot (din 1992 până în 2004, trendul a fost unul descendent, de la 44,54% la 27,99%, înregistrându-se ulterior o creștere până la 35,59% în 2019). Legitimitatea absolută a președintelui ales este astfel validată de doar o treime dintre alegătorii înscriși pe liste, raportându-ne la totalul populației cu drept de vot. Actualizarea listelor electoralere prezintă însă o problemă[22], motiv pentru care turnul de fildeș al legitimității președintelui ales a fost ridicat pornind de la victoria relativă obținută în fața contracandidatului. Dacă ne raportăm însă la victoria relativă obținută, nu putem omite votul negativ[23] dat de alegători lui Corneliu Vadim Tudor, Adrian Năstase, Mircea Geoană, Victor Ponta și Viorica Dăncilă, candidați care au pierdut alegerile prezidențiale din 2000 până în prezent.

Fabrica bipolarizării: PSD și „tipul ideal" populist

Un excurs în morfologia ideologică a stângii românești este necesar pentru a înțelege specificitatea contextului românesc și dificultatea aplicării categoriilor analitice occidentale, inclusiv a celei de populism. Avatarurile social-democrației românești (FDSN, PDSR, PSD) s-au poziționat ambiguu față de modelul social-democrat vest-european. Gorbaciovismul lui Ion Iliescu s-a metamorfozat într-un conservatorism social „de stânga", agregat în jurul unei formule discursive originale care îngemăna o dimensiune socială (controlarea costului dereglementării neoliberale pentru clasele defavorizate) și o dimensiune cultural-identitară (apărarea specificului național față de „aculturația" occidentală)[24]. Această formulă, definită de Alexandru Gussi drept *conservatorism postcomunist*, a secretat noțiunea de *democrație originală* (ulterior reconceptualizată și explicitată ca o *democrație socială*)[25]. Retorica democrației originale asimila Occidentul cu un neoliberalism radical, denunța vehement „colonialismul de piață" practicat de străini, iar opoziției îi era negată orice legitimitate[26]. Patologizarea opoziției se făcea prin asocierea cu elemente exogene, cu străinii, întoarcerea emigranților din perioada comunistă și temerea privind posibilitatea unor exigențe de restituire a bunurilor devenind un element central al dispozitivului retoric de delegitimare a contestării[27]. Era acest discurs de

natură populistă? Dimensiunea a fost proclamată „anti-imperialistă" și invita, desigur, la paralele cu alte forme de populism de stânga active la periferia lumii occidentale în anii '90 (mai ales în America Latină)[28], dar retorica „democrației originale" funcționează în primul rând ca oactualizare a unor tropi discursivi specifici limbii de lemn ideologice a național-comunismului.

Traiectoria ulterioară a PSD-ului este marcată de aderarea la NATO și la UE și de căutarea a ceea ce Cristian Preda și Sorina Soare numesc un „label european de calitate" prin afilierea la grupul S&D[29]. Aceste evoluții duc la o atenuare a discursului șovin, dar dimensiunea conservatoare rămâne pregnantă, mai ales pe o serie de teme culturale și identitare. Chiar dacă nativismul și conservatorismul cultural sunt marginalizate în platformele programatice succesive ale partidului, PSD rămâne o „anomalie social-democrată"[30]. Cornel Ban vede în orientarea economică de tip social-liberal, blairist, cuplată cu un robust conservatorism social, bazele succesului PSD și rețeta cu care partidul a contenit (?) în 2016 valul populist, în ciuda endemicelor probleme de corupție[31].

Pentru perioada 2000-2016, observatorii identifică, prin raportare la un alt canon (azi uitat de literatura de specialitate), cel al neopopulismului, un alt focar al populismului românesc:pentru Michael Shafir, traiectoria lui Traian Băsescu ilustrează cel mai bine paradigma neopopulistă, prin dezideologizare, depășirea „corsetajului partinic", personalizare și apel la o figură carismatică, dar și polarizarea societății printr-o retorică „noi" *versus* „ei" care folosea discursul anticomunist și anticorupție ca instrument politic împotriva adversarilor[32].

Momentul electoral 2016 a fost fără îndoială crucial pentru realinierea ideologică a câmpului politic. Așa cum subliniază Cornel Ban, alegerile locale și parlamentare din România, marcate de neta victorie a unui partid social-democrat, membru al grupului S&D, sunt o anomalie la nivel european, mai ales că România prezenta toate condițiile structurale pentru succesul unei mișcări populiste. Neputința politică a extremei drepte, incapabilă de un puseu electoral care să îi ofere reprezentare parlamentară, este explicată prin atragerea în câmpul magnetic al PSD-uluișiprin disciplinarea ei[33]. Ipoteza unei absorbții a dreptei radicale în conservatorismul social al PSD pare, de altfel, validată de prezența în partid a unor foste cadre de prim-plan ale PRM, precum Lia Olguța Vasilescu sau Codrin Ștefănescu, în echipa de conducere a PSD-ului în 2016[34].

Revirimentul populist al retoricii PSD, produsă la finalul anului 2016, este de asemenea atipic. Acesta se produce într-o conjunctură precisă: puternica opoziție cetățenească (prin protestele de amploare din ianuarie-februarie 2017) și instituțională (prin președintele Klaus Iohannis și Consiliul Superior al Magistraturii, prezidat de Augustin Lazăr), de care

se izbește proiectul de modificare a Codului Penal și a Codului de Procedură Penală[35]. Trebuie notat că reforma sistemului judiciar și a Codului Penal a fost o temă pe care partidul a ales să o facă invizibilă în campanie și care era foarte periferică în programul de guvernare[36]. Împotriva mobilizării masive a societății civile, PSD a trebuit să dezvolte ad-hoc o strategie de relegitimare, împrumutând elemente din gramatica politică a unui populism care se dovedise o rețetă de succes în alte state europene vecine. Printre tropii populiști, se observă retorica „statului paralel", tributară tezei nord-americane ale *deep state*-ului[37]: structuri ascunse, subterane, deseori tehnocratice sau militarizate, împotriva cărora o forță democratică aleasă – chiar plebiscitată – de poporul suveran duce o luptă feroce cu alură de cruciadă; postura de *underdog* (desemnând în limbajul sportiv candidatul *outsider*, cu șanse inițial mici de victorie, ce reușește prin efort propriu să triumfe asupra unui adversar mult mai puternic)este crucială în construirea acestui dispozitiv, având rolul de a palia paradoxul coexistării unei retorici antisistem cu exercitarea efectivă a puterii în stat.

Discursul PSD-ului în perioada 2017-2019 prezintă astfel elemente tipice ale narațiunii arhetipale populiste: retorica cruciadei împotriva sistemului, nativism și naționalism, respingerea instituțiilor europene și supranaționale[38] prin mobilizarea unui limbaj antiimperialist[39], dar și contestarea legitimității tehnostructurilor de tip juridic și/sau militarizate (similar cu retorica *deep state*-ului sau a criticii populiste franceze a „regimului judecătorilor"[40]), contracarate prin apelul la legitimitatea populară. Cu toate acestea, nu a fost niciodată complet integrat în canonul populist. Conform observației lui Vlad Bujdei-Tebeica, populismul românesc de după momentul electoral 2016 este o formă originală de populism periferic: pe când în Europa de Vest populismul se manifestă prin mișcări politice și civice care contestă *establishement*-ul politic, valorizând ideologic distanța dintre ele și centrele de putere statală și mediatică, în România, formula populistă se dezvoltă și se maturizează chiar în interiorul partidelor mari de guvernământ și al elitei politice[41]. Populismul periferic se regăsește deseori în partidele de tip cartel, care se bazează pe rețele birocratico-administrative, dezvoltând interesele sociale în jurul instituțiilor și delegând deseori mobilizarea soclului electoral unor agenți din interiorul instituțiilor de stat aliate (prin opoziție cu partidele de masă bazate pe ideologie și organizații precum sindicatele și organizațiile de tineret)[42]. PSD este, prin exploatarea propriei rețele în teritoriu, apropiat de acest model. Clara Volintiru și George Ștefan au insistat asupra rolului eșalonului local (mai ales primari și aleși locali) în mobilizarea electorală din 2014[43], iar la nivelul discursului public percepția acestui mecanism este reflectată în retorica „baronilor locali"[44].

Partidul populist generic este anti-sistem, folosind retorica anticorupție și propria exterioritate pentru a ataca *establishement*-ul și a hrăni resentimentul anti-elite. Aceste elemente sunt regăsite mai ușor în sinteza formulată de Traian Băsescu[45]. În ceea ce privește PSD, formula populistă este mult mai heterodoxă, aproape inversată.

Populismul PSD-ului a fost un episod ideologic care, pragmatic, a fost escamotat după prima înfrângere electorală importantă. Eliminarea politică a lui Liviu Dragnea, condamnat pentru fapte de corupție, a dus la invizibilizarea discursului populist, abandonat în favoarea unei retoricide campanie marcată net mai la stânga și centrată pe teme sociale și economice (creșterile de salarii, indicatorii macroeconomici robuști ai României), și nu pe cele identitare sau instituționale. O agendă și un discurs „centrate pe cetățean”[46] care ilustrează o tentativă de racordare la o identitate de stânga, social-democrată. În optica unei astfel de strategii de recalibrare ideologică trebuie privită mobilizarea unui discurs anti-austeritate, mizând foarte mult pe paralelismul cu perioada Băsescu[47], care se dorește o alternativă la elementele de discurs populiste (deși ele nu sunt incompatibile). Discursul anti-austeritate este dublatde un discurs antiliberal, inspirat de asemenea din limbajul socialismului european, dar axat pe serviciile publice, precum învățământul și educația: „Închideri și comasări de spitale. Bifat! Pentru PNL, spitalul e doar un business, care trebuie să facă profit. Dacă nu, trebuie închis!”[48].

Recuperarea unei identități de stânga și valorizarea axului stânga-dreapta, care permite ancorarea inclusiv în niște dinamici europene precum retorica anti-austeritate și anti-neoliberală folosită de formațiunile de stânga, se înscrie în continuitatea strategiei descrise de Cristian Preda și Sorina Soare[49] de obținere a unui „label european de calitate” prin mobilizarea unui lexic identic cu cel al partidelor social-democrate europene.

Este PSD un partid care poate fi încadrat alături de Rassemblement National, de PiS sau de Fidesz în canonul populist? Concluziile analizei dispozitivului retoric și măsurilor luate de partid redau imaginea unui cameleon ideologic, apropiat structural de modelul partidului dezideologizat *catch-all* al lui Kircheimer[50], cu accente de partid-cartel[51]. Există o ciclicitate discursivă observabilă de alternare între o strategie populistă de valorizare a conservatorismului nativist și a resentimentelor anti-Occident și una de construire a unei legitimități prin racordarea la limbajul stângii europene progresiste. Nu este constatată o persistență sau o reziliență ideatică a unei rutepopuliste în cadrul partidului. Cel mult,se poate identifica un tropism pragmatic populist, precum în cazul ANO 2011 din Republica Cehă[52]. De altfel, Pew Center nu clasează în 2019 PSD-ul printre formațiunile populiste[53], iar partidul nu apare în celebra *PopuList*, care indexează, pe țară, partidele de acest fel[54].

Concluzii

Cum poate fi explicată deci polarizarea campaniilor europarlamentare și prezidențiale, dacă proiectarea conflictului european între populismul eurofob și liberalismul progresist nu oferă o cheie eficientă de decriptare? Dihotomia construită între anticorupți și elitele corupte nu se suprapune dihotomiei între liberalism și, respectiv, populism observabilă în statele din Europa Centrală și de Vest, dintr-o serie de motive (printre care pregnanța unui „stil retoric" și a unor tropi populiști în ambele tabere)[55]. Aceasta poate fi înțeleasă mult mai bine ca o decongelare a opoziției structurante în primii ani de tranziție între anticomuniști și neocomuniști. Peisajul politic al precampaniei electorale (și, mai exact, al perioadei 2017-2019) prezintă paralelisme izbitoare cu anii '90. Configurarea partinică se învârte în jurul unui partid dominant,prezentat cvasihegemonic (FSN, respectiv, azi, PSD), împotriva căruia se coalizează o serie de alte formațiuni, folosind anticomunismul (sau anticorupția) ca liant ideologic. Idei provenite din periferia câmpului politic, precum legea lustrației sau, recent, inițiativa cetățenească de interzicere a persoanelor condamnate penal de a ocupa funcții politico-administrative[56], câștigă tracțiune simbolică și expunere politică prin capacitatea de a agrega în imaginarul colectiv revendicările societății. Occidentul și diaspora (fie ea alimentată de emigrația politică sau economică) funcționează ca elemente centrale ale narațiunilor competitive astfel construite: revelatoare ale corupției interne sau, dimpotrivă, ale purității interne[57]. Sunt, desigur,și deosebiri (figura lui Iohannis nu își are echivalentul, de exemplu), dar există la nivelul dispozitivului retoric și al mitologiei politice o apropiere indeniabilă.

Preluând terminologia folosită de Sorina Soare cu privire la antinomia anticomuniști/neocomuniști, nu avem de-a face cu un clivaj real în sensul clasic al teoriei politice, ci doar cu un substitut de clivaj pe durată determinată[58]. Orice polarizare nu este un clivaj, în sensul unei fracturi cu bază ideologică și sociologică reală. Antinomia structurată de discursul anticorupțieși retorica integrității publice nu este susceptibilă la o înghețare durabilă, riscând, precum anticomunismul, să fie dizolvată într-un pseudo-consens (fie și numai la nivel formal, semantic) de-a lungul eșichierului politic. Aceste observații ilustrează faptul că evenimentele politice recente nu trebuie citite numai prin grila de lectură a polarizării liberalism/populism, ci și din perspectiva dinamicilor locale ale spațiului politic românesc ce rămâne marcat de specificități ireductibile.

Note

[1] Vezi EmilianoGrossman, Nicolas Sauger, *Pourquoi detest ons-nous autant nos politiques*, Les Presses de Sciences Po, Paris, 2017.

[2] „Rezultatele alegerilor europene din 2019", disponibil la https://www.europarl.europa.eu/news/ro/press-room/elections-press-kit/0/rezultatele-alegerilor-europene, consultat pe data de 25 noiembrie 2019.

[3] „Rezultatele alegerilor europene din 2014", disponibil la https://www.europarl.europa.eu/news/ro/press-room/elections-press-kit/0/rezultatele-alegerilor-europene, consultat pe data de 25 noiembrie 2019.

[4] „Rezultatele alegerilor europene din 2009", loc. cit.

[5] Otto Kirchheimer, „The Transformation of Western European Political Parties", înMyronWeiner, Joseph La Palombara, *Political Partiesand Political Development*, Priceton University Press, Priceton, 1966.

[6] „Whatis populism, and what do est hetermactually means", *BBC News*, 6 martie 2018, disponibil la https://www.bbc.com/news/world-43301423, consultat pe data de 26 noiembrie 2019.

[7] Bertrand Badie, Dominique Vidal (ed.), *Le retour des populismes*, Editions de la Découverte, Paris, 2018.

[8] Cédric Durand, Razmig Keucheyan, „Le «populisme de gauche» est mort", *Le Nouvel Obs*, 7 iunie 2019, disponibil la https://www.nouvelobs.com/idees/20190607.OBS14100/tribune-le-populisme-de-gauche-est-mort.html, consultat pe data de 26 noiembrie 2019.

[9] Dominique Reynié, *Les nouveaux populismes*, EditionsPluriel, Paris, 2013.

[10] Thomas Piketty, *Capital et Idéologie*, Editions du Seuil, Paris, 2019.

[11] Anders Ejrnæs, Bent Greve, „Populism, welfare chauvinism and hostility towards immigrants", în Bent Greve (ed.), *Welfare, Populism and Welfare Chauvinism*, Bristol University Press, Bristol, 2019.

[12] „Howthe Nordic far-righth as stolen the left's ground on welfare", *The Guardian*, 26 iulie 2015, disponibil la https://www.theguardian.com/world/2015/jul/26/scandinavia-far-right-stolen-left-ground-welfare, consultat pe data de 26 noiembrie 2019.

[13] „A quiet revolutions weeps Europe as Greens become a political force", *The Guardian*, 2 iunie 2019, disponibil la https://www.theguardian.com/politics/2019/jun/02/european-parliament-election-green-parties-success, consultat pe data de 26 noiembrie 2019.

[14] *Ibidem*.

[15] Gary Cox, *Making Votes Count: Strategic Coordination in the World's Electoral Systems*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.

[16] „Alianța USR PLUS îl susține pe Klaus Iohannis în turul 2", 14 noiembrie 2019, disponibil la https://www.usrplus.ro/alian_a_usr_plus_l_sus_ine_pe_klaus_iohannis_n_turul_2, consulat pe data de 26 noiembrie 2019.

[17] „PSD se înscrie între populiștii suveraniști europeni. De la vorbele din discurs la faptele transpuse în legi", Radio Europa Liberă

România, 15 mai 2019, disponibil la https://romania.europalibera.org/a/psd-se-inscrie-in-randul-populistilor-europeni-de-la-vorbele-din-discurs-la-faptele-transpuse-in-legi/29941786.html, consultat pe data de 26 noiembrie 2019.

[18] Legea nr. 370 din 20 septembrie 2004 (republicată) pentru alegerea Președintelui României, publicată în *Monitorul Oficial* nr. 650 din 12 septembrie 2011, cu modificările ulterioare; Legea nr. 288 din 19 noiembrie 2015 privind votul prin corespondență; modificarea și completarea Legii nr. 208/2015 privind alegerea Senatului și a Camerei Deputaților, precum și pentru organizarea și funcționarea Autorității Electorale Permanente, publicată în *Monitorul Oficial* nr. 866 din 19 noiembrie 2015.

[19] Vezi Cristian Preda, *Rumânii fericiți – vot și putere de la 1831 până în prezent*, Editura Polirom, Iași, 2011; Florin Abraham, *România de la comunism la capitalism*, Editura Tritonic, București, 2006; Cristian Preda, *Partide și alegeri în România postcomunistă – 1989-2004*, Editura Nemira, București, 2005; Cristian Preda, Sorina Soare, *Regimul, partidele și sistemul politic din România*, Editura Nemira, București, 2008.

[20] Biroul Electoral Central, „Prezența la vot la alegerile prezidențiale, turul II, 2019", disponibil la https://prezenta.bec.ro, accesat pe data de 3 decembrie 2019.

[21] A se vedea Giovanni Sartori, *Ingineria constituțională comparată*, Editura Mediterana, București, 2002; Cristian Ionescu, *Regimul politic în România*, Editura All Beck, București, 2002; Cristian Ionescu, Andreea Alexe, „O încercare de caracterizare a regimului politic din România, din perspectiva propunerii legislative de revizuire a Constituției", în *Fiat Iustitia*, 1, 2014, pp. 85-100.

[22] Curtea Constituțională, „Hotărârea nr. 6 din 21 august 2012 referitoare la respectarea procedurii pentru organizarea și desfășurarea referendumului național din data de 29 iulie 2012 pentru demiterea Președintelui României, domnul Traian Băsescu, și la confirmarea rezultatelor acestuia", publicată în *Monitorul Oficial*, nr. 616, din 27 august 2012.

[23] Vezi Samuel Kernell, „Presidential Popularity and Negative Voting: An Alternative Explanation of the Midterm Congressional Decline of the President's Party", *The American Political Science Review*, vol. 71, nr. 1, martie 1977, pp. 44-66.

[24] Alexandru Gussi, *La Roumanie face à son passécommuniste*, L'Harmattan, Paris, 2011, pp. 201-212.

[25] *Ibidem.*

[26] *Ibidem*.

[27] *Ibidem*.

[28] Steve Ellner, „The Contrasting Variants of the Populism of Hugo Chavez and Alberto Fujimori", *Journal of American Studies*, nr. 35, 2003, pp. 136-162.

[29] Cristian Preda, Sorina Soare, *op. cit.*, pp. 110-112.

[30] Cornel Ban, „Romania: a social democratic anomaly in Eastern Europe", *Open Democracy*, 12 decembrie 2019, disponibil la https://www.opendemocracy.net/en/can-europe-make-it/romania-social-democratic-anomaly-in-eastern-

europe, consultat pe data de 27 decembrie 2019.

31 *Ibidem*.

32 Michael Shafir, „Neopopulismul în zodia postcomunismului", în Sergiu Gherghina, Sergiu Mişcoiu, Sorina Soare (ed.), *Populismul contemporan*, Editura Institutul European, Iași, 2012, pp. 401-443.

33 Cornel Ban, *op. cit.*

34 „Moştenirea lui Vadim pentru PSD. Social-democraţi proveniţi din PRM şi PPDD", 11 mai 2018, disponibil la https://romanialibera.ro/politica/mostenirea-lui-vadim-pentru-psd-social-democrati-proveniti-din-prm-si-pp-dd-721074, consultat la 27 noiembrie 2019.

35 „Protesters in Romania denounce plan to decriminalise misconduct offences", *The Guardian*, 1 februarie 2017, disponibil la https://www.theguardian.com/world/2017/feb/01/romanians-protests-emergency-law-prisoner-pardons-corruption, consultat pe data de 2 decembrie 2019.

36 „Programul de guvernare PSD", disponibil la http://alegeriparlamentare2016.ro/partide/partide_detail_gov/id:1, consultat pe data de 2 decembrie 2019.

37 Arto Sillanpää, *The "Underdog" versus the Shadowy Power Bloc: An Epistemic Governance Approach to the Right-Wing Populist Discourse Aroundthe "Deep State"*, teză de master, Tempere University, 2019, disponibil la https://trepo.tuni.fi//handle/10024/116210, consultat pe data de 2 decembrie 2019.

38 „PSD acuză NATO şi UE de finanţarea aşa-numitului «stat paralel» în România", *ESJ News*, 13 iunie 2019, disponibil la https://www.esjnews.com/ro/psd-acuza-nato-i-ue-de-finan-area-a-a-numitului-stat-paralel-in-romania, consultat pe data de 2 decembrie 2019.

39 „Deputatul PSD Liviu Pleşoianu: România este O COLONIE ÎN DEVĂLMĂŞIE. Sunt atât de multe felii de ţară cu care se servesc nestingheriţi atât de mulţi stăpâni, încât e deja destul de complicat să mai ripostezi", *Active News*, 8 mai 2017, disponibil la https://www.activenews.ro/stiri/Deputatul-PSD-Liviu-Plesoianu-Romania-este-O-COLONIE-IN-DEVALMASIE.-Sunt-atat-de-multe-felii-de-tara-cu-care-se-servesc-nestingheriti-atat-de-multi-stapani-incat-e-deja-destul-de-complicat-sa-mai-ripostezi-143113, consultat pe data de 2 decembrie 2019.

40 „Marine Le Pen se pose en victime des médias et des juges", *Capital*, 26 februarie 2017, disponibil la https://www.capital.fr/economie-politique/marine-le-pen-se-pose-en-victime-des-medias-et-des-juges-1209841, consultat pe data de 2 decembrie 2019.

41 Vlad Bujdei-Tebeica, „Populismul periferic – cazul României după 2016", *Perspectives in Politics/ Perspective Politice*, decembrie 2017, vol. 10, nr. 2, pp. 52-60.

42 Richard Katz, Peter Mair, „Changing Models of Party Organization and Party Democracy: theemergence of the cartel party", *Party Politics*, vol. 1, nr. 1, 1995, pp. 5-28.

43 Clara Volintiru, George Ştefan, „Social roots: How Romania's Social Democrats won the 2016 election", *EUROPP-London School*

of Economics and Political Science, 21 decembrie 2016, disponibil la https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2016/12/21/social-roots-romania-2016-election, consultat pe data de 2 decembrie 2019.

44 „Cine conduce România. Harta baronilor locali. Baroni vechi și noi", *Ziua de Constanța*, 11 aprilie 2011, disponibil la https://www.ziuaconstanta.ro/diverse/stiri-calde/cine-conduce-romania-harta-baronilor-locali-din-romaniabaronii-vechi-si-noi-34338-321910.html, consultat pe data de 2 decembrie 2019.

45 Michael Shafir, *op. cit.*

46 „Viorica Dăncilă: "I want my country's image to be good": has Romania's ruling party moved on?", *The Guardian*, 16 iulie 2019, disponibil la https://www.theguardian.com/world/2019/jul/16/i-want-my-countrys-image-to-be-good-has-romanias-ruling-party-moved-*on*, consultat pe 2 decembrie 2019.

47 „PSD iese la atac: Guvernul lui Iohannis readuce austeritatea din guvernarea PDL. Ce spunea atunci Băsescu e tras la indigo în Programul PNL", *Știri pe surse*, 26 octombrie 2019, disponibil la: https://www.stiripesurse.ro/psd-ie se-la-atac-guvernul-lui-iohannis-readuce-austeritatea-din-guverna rea-pdl-ce-spunea-atunci-basescu-e-tras-la-indigo-in-programul-pnl_ 1395607.html, consultat pe data de 2 decembrie 2019.

48 *Ibidem*.

49 Cristian Preda, Sorina Soare, *op. cit.*

50 Otto Kirchheimer, *op. cit.*

51 Richard Katz, Peter Mair, *op. cit.*

52 „The populist faces of Andrej Babis", *Balkan Insight*, 15 august 2019, disponibil la https://balkaninsight.com/2019/08/15/the-populist-faces-of-czech-pm-andrej-babis, consultat pe data de 3 decembrie 2019.xxxxxxxxx

53 „Appendix A: Classifying European populist parties", *Pew Research Center*, 14 octombrie 2019, https://www.pewresearch.org/global/2019/10/14/appendix-a-classifying-european-populist-parties/, consultat pe data de 3 decembrie 2019

54 „The PopuList", disponibil la: https://popu-list.org/, consultat pe data de 3 decembrie 2019.

55 Antonio Momoc, „Populism 2.0, digital democracyandthenewenemies of thepeople", *Communication Today*, 2018, Vol. 9, No. 1.

56 „Fără Penali în funcții publice! Inițiativa cetățenească de modificare a Constituției", disponibil la https://farapenaliinfunctiipublice.ro/ consultat pe data de 3 decembrie 2019.

57 Pe această temă, a se vedea articolul Andreei-Lucia Martinescu, „Understanding the Romanian diaspora: a strategically important network", *The Foreign Policy Centre*, 4 noiembrie 2019, disponibil la https://fpc.org.uk/understanding-the-romanian-diaspora-a-strategically-important-network/, consultat pe data de 3 decembrie 2019.

58 Sorina Soare, „Substitutele clivajelor pe durată determinată", in Michel de Waele (ed.), *Clivajele politice în Europa Centrala și de Est*, Iași, Editura Institutul European, 2011.

Bibliografie

Surse teoretice

ABRAHAM, Florin, *România de la comunism la capitalism*, Editura Tritonic, București, 2006.

BADIE, Bertrand; VIDAL, Dominique (ed.), *Le retour des populismes*, Editions de la Découverte, Paris, 2018.

BAN, Cornel, „Romania: a social democratic anomaly in Eastern Europe", *Open Democracy*, 12 decembrie 2019, https://www.opendemocracy.net/en/can-europe-make-it/romania-social-democratic-anomaly-in-eastern-europe.

BUJDEI-TEBEICA, Vlad, „Populismul periferic – cazul României după 2016", *Perspectives in Politics/ Perspective Politice*, decembrie 2017, vol. 10, nr. 2, pp. 52-60.

COX, Gary, *Making Votes Count: Strategic Coordination in the World's Electoral Systems*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.

ELLNER, Steve, „The Contrasting Variants of the Populism of Hugo Chávezand Alberto Fujimori", *Journal of American American Studies*, nr. 35, 2003, pp. 136-162.

GHERGHINA, Sergiu; MIȘCOIU, Sergiu; SOARE, Sorina (ed.), *Populismul contemporan*, Editura Institutul European, Iași, 2012.

GREVE, Bent (ed.), *Welfare, Populism and Welfare Chauvinism*, Bristol University Press, Bristol, 2019.

GROSSMAN, Emiliano; SAUGER, Nicolas, *Pourquoi détestons-nous autant nos politiques*, LesPresses de Sciences Po, Paris, 2017.

GUSSI, Alexandru, *La Roumanie face à son passécommuniste*, L'Harmattan, Paris, 2011.

IONESCU, Cristian, *Regimul politic în România*, All Beck, București, 2002.

IONESCU, Cristian; ALEXE, Andreea, „O încercare de caracterizare a regimului politic din România, din perspectiva propunerii legislative de revizuire a Constituției", *Fiat Iustitia*, nr. 1, 2014.

KATZ, Richard; MAIR, Peter, „Changing Models of Party Organizationand Party Democracy: the emergence of the cartel party", *Party Politics*, 1995, vol. 1, nr. 1.

KERNELL, Samuel, „Presidential Popularity and Negative Voting: An Alternative Explanation of the Midterm Congressional Decline of the President's Party", *The American Political Science Review*, vol. 71, nr. 1, martie, 1977.

MARTINESCU, Andra, „Understanding the Romanian diaspora: a strategically important network", *The Foreign Policy Centre*, 4 noiembrie 2019, https://fpc.org.uk/understanding-the-romanian-diaspora-a-strategically-important-network.

MOMOC, Antonio, „Populism 2.0, digital democracy and the new enemies of the people", *Communication Today*, vol. 9, nr. 1, 2018.

PIKETTY, Thomas, *Capital et Idéologie*, Editions du Seuil, Paris, 2019.

PREDA, Cristian, *Partide și alegeri în România postcomunistă: 1989-2004*, Editura Nemira, București, 2005.

PREDA, Cristian, *Rumânii fericiți – vot și putere de la 1831 până în prezent*, Editura Polirom, Iași, 2011.

PREDA, Cristian; SOARE, Sorina, *Regimul, partidele și sistemul politic din România*, Nemira, București, 2008.

REYNIÉ, Dominique, *Les nouveaux populismes*, EditionsPluriel, Paris, 2013.

SARTORI, Giovanni, *Ingineria constituțională comparată*, Mediterana, București, 2002.

SHAFIR, Michael, „Neopopulismul în zodia postcomunismului", în Sergiu Gherghina, Sergiu Mişcoiu, Sorina Soare (ed.), *Populismul contemporan*, Editura Institutul European, Iaşi, 2012, pp. 401-443.

SILLANPÄÄ, Arto, *The "Underdog" versus the Shadowy Power Bloc: An Epistemic Governance Approach to the Right-Wing Populist Discourse Around the "Deep State"*, teză de master, Tempere University, 2019.

VOLINTIRU, Clara; GEORGE, Ştefan, „Social roots: How Romania's Social Democrats won the 2016 election", *EUROPP-London School of Economics and Political Science*, 21 decembrie 2016, https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2016/12/21/social-roots-romania-2016-election.

WAELE, Michael de (ed.), *Clivajele politice în Europa Centrala şi de Est*, Editura Institutul European, Iaşi, 2011.

WEINER, Myron; LAPALOMBARA, Joseph, *Political Parties and Political Developpement*, Priceton University Press, Priceton, 1966.

Surse primare

http://alegeriparlamentare2016.ro
https://farapenaliinfunctiipublice.ro
https://popu-list.org
https://www.europarl.europa.eu/portal/fr
https://www.usrplus.ro
Monitorul Oficial
PewResearch Center

Presă

Active News
BalkanInsight
BBC News
Capital
ESJ News
Le Nouvel Obs
Radio Europa Liberă
Romania Liberă
Ştiri pe Surse
The Guardian
Ziua de Constanţa

DIN NOU DESPRE POPULISM

Définir le populisme: une tentative

(Populismul: o încercare de definiție)
(An attempt to define populism)

Robert ADAM

Abstract: *Trying to define populism, an elusive concept, has discouraged many scholars overtime. Some of them (*e.g. *Canovan) devised comparative typologies of populism, where some postulated populisms were validates as such, while others were not, according to one or several discriminating criteria. The only common ground that all attempts to define populism share is the mobilisation of people against the elites. We have striven to reach a new definition, by integrating elements from other social scientists. In order to achieve this goal, we have proceeded by consecutive stages. Firstly, we have made an inventory of some previous efforts in the field of populism studies. Secondly, we have drafted the definition. Finally, the meaning of all the terms included in the definition has been explained, in order not to allow for ambiguities.*
Looking into the nature of populism, scholars alternatively described it as an ideology*, a movement* or a *political style. We prefer to envisage it as a* discourse*, following Ernesto Laclau. Also, the relationship of populism to* time *(according to Jaguaribe or Hermet) is a central element of our definition, which comprises three parts. The opposition between people and elites finds its place into our attempt. Finally, we demonstrate that all included elements are necessary to the definition.*

Keywords: *populism, definition, political theory, people, democracy, elites.*

Introduction

Il n'y a pas d'exercice plus périlleux pour tout chercheur dans le domaine du populisme que la tentative d'en fournir une définition. Nous tenterons de relever ce défi en trois étapes:

1) Un passage en revue des efforts taxonomiques dans le champ du populisme;
2) Une définition personnelle reprenant des éléments à d'autres chercheurs;
3) Un glossaire des termes utilisés dans la définition et une explication de leur signification.

1. Définir ou décrire le populisme?

Le seul élément que tous les populismes partagent est „la mobilisation du «peuple» (foules, masse, publics, opinion) contre le système politique et intellectuel”[1]. C'est la conclusion décevante de Margaret Canovan au terme de sa recherche phénoménologique des populismes, qu'elle a systématisés dans une typologie assez consensuelle[2]. Peter Wiles, dans un autre registre, était encore plus minimaliste en concluant avec une ironie amère: „À chacun sa propre définition du populisme, selon le saint académique pour lequel il prêche”[3]. Aucun des collaborateurs au volume coordonné par Ghiță Ionescu et Ernest Gellner en 1969 n'en a risqué une. Peter Worsley ajoute pour sa part qu'en parlant du populisme on présuppose ce qui devrait faire l'objet de la démonstration, à savoir que „des mouvements avec des caractéristiques très différentes, séparés dans le temps, l'espace et l'environnement culturel, possèdent bien certains attributs cruciaux qui justifient leur enregistrement conscient et analytique sous la même rubrique, «populistes», en dépit des différences en ce qui regarde leurs autres traits”[4].

Deux approches distinctes du phénomène étaient possibles. La première consistait à configurer une théorie générale, isoler ses caractéristiques et élaborer un modèle des conditions favorisant son émergence. La seconde revenait à dresser un inventaire contrasté et comparatif des populismes postulés, en validant certains en tant que tels et en écartant les autres, sur la foi d'un ou plusieurs critères discriminants. Au mieux, il pouvait en résulter une définition partiale et réductrice, au pire, une liste de un ou plusieurs traits pertinents du populisme et une typologie plus ou moins étayée des mouvements étudiés.

Ernesto Laclau fut le premier, en 1977, à ne pas emprunter le cheminement sinueux de la deuxième voie pour tenter une approche intermédiaire. Elle prend appui sur une ruse, à savoir le postulat d'une ressemblance de tous les discours populistes, qui invoquent le „peuple”, „par-delà les classes sociales, sur fond d'une opposition entre «peuple» et pouvoir politique, comme si la dimension populiste impliquait une opposition formelle au *statu quo*”[5]. Pour Laclau, le discours n'est pas „quelque chose essentiellement limité aux champs du parler et de l'écrit, mais tout complexe d'éléments dans lequel les *relations* jouent le rôle constitutif. Cela veut dire que les éléments ne sont pas préexistants au complexe relationnel mais se constituent à travers celui-ci”[6]. Entre ses deux œuvres consacrés au populisme, en 1977 et 2005, Laclau a abandonné le paradigme marxiste, mais sa réflexion sur le populisme est restée assez constante. Pour le théoricien argentin, le contenu idéologique est secondaire en la matière. Le populisme serait un discours au nom du peuple („interpellations

populaires-démocratiques"), qui le mobilise contre une „idéologie dominante": „Notre thèse est que le populisme consiste dans la présentation des interpellations populaires-démocratiques comme un complexe synthétique-antagoniste par rapport à l'idéologie dominante"[7]. Ce qui compte est la forme, par laquelle le „peuple" opprimé veut éconduire une minorité au pouvoir et ainsi restaurer sa souveraineté. Dans son ouvrage le plus récent, Laclau expose le populisme comme la meilleure voie pour comprendre la politique, et d'ailleurs celui-ci remplace dans sa pensée la lutte des classes comme registre de lecture du conflit social et manière de créer l'opposition entre „nous" (le *peuple*) et „eux" („le système institutionnel"[8]).

En 1981 et 1982, Canovan s'approche du but, mais ne parvient pas à boucler la boucle avec une définition, dix-huit ans après sa conférence „Pour définir le populisme" de 1964 où elle parlait déjà du populisme politique comme d'une tension entre l'élite et la base populaire!

1.1. Le temps du populisme

Guy Hermet lance en 2001 une définition surprenante, à la limite de la psychologie sinon de la psychanalyse politique. Il y arrive en dynamitant même le pont de l'appel au peuple, seul ancrage ferme de la théorie politique dans les marécages du populisme: „Le paradoxe, c'est qu'en dépit de l'association automatique du populisme à un certain style d'appel au peuple le recours à cette sollicitation symbolique de la souveraineté caractérise également la démocratie!"[9] En reprenant une observation du politologue brésilien Hêlio Jaguaribe[10] sur le rapport des populistes au temps politique, il en fait la clef de voûte de sa définition du populisme, en lui ajoutant la partie qui réfère au rêve: „Ce ressort central est l'exploitation systématique du rêve. […] Le populisme se définit de la sorte au premier chef par la temporalité antipolitique de sa réponse prétendue instantanée à des problèmes ou à des aspirations que nulle action gouvernementale n'a en réalité la faculté de résoudre ou de combler de cette manière soudaine"[11]. La distinction d'avec la démocratie est radicale, les jumeaux siamois sont séparés et le populisme tient une définition.

Taguieff évoque un malaise dans les définitions du populisme, en rejette quelques-unes trop particulières mais n'en propose aucune proprement dite, sauf à prendre en considération une remarque restrictive qu'il emprunte à Canovan pour gloser dessus: „Ce qui reste commun aux populismes, c'est une rhétorique structurée par le blâme et l'éloge: elle est «antiélitiste, exalte le *peuple* et insiste sur le pathos de l'*homme du commun*», sur la communication directe avec les hommes ordinaires, égaux entre eux par la simplicité, l'honnêteté et la «santé» qu'ils sont censés posséder et illustrer"[12]. Il plaide pour un

minimum définitionnel que nous avons déjà cité, en qualifiant le populisme de *style* politique.

1.2. Peuple contre élites

Une autre définition a été avancée en 2007 par Daniele Albertazzi et Duncan McDonnel. Pour eux, le populisme réside dans le fait de mettre aux prises „un peuple vertueux et homogène avec un ensemble d'élites et d'«étrangers» dangereux qui priveraient (ou tenteraient de priver) le peuple souverain de ses droits, valeurs, prospérité, identité et voix"[13]. Si l'appel au peuple, aussi bien dans sa dimension civique (*dêmos*) que dans celle ethnique (*ethnos*), l'aspiration à la démocratie directe, la méfiance envers les élites transparaissent dans cette définition d'orientation libérale, l'action spécifique du populisme dans le champ politique (fût-ce cette abolition du temps invoqué par Hermet) n'y est pas comprise. Toutefois, elle constitue une avancée, même si elle saurait aussi bien s'appliquer à un nationalisme ethnique est-européen du XIXème siècle (Roumains de Transylvanie, Slovaques ou Croates dans l'empire des Habsbourgs).

1.3. Populisme contre démocratie

Toujours en 2007, Koen Abts et Stefan Rummens renouent en quelque sorte avec le „syndrôme" populiste de Wiles. Les deux chercheurs regardent le populisme comme une menace à la démocratie, „l'occupation du lieu vide de la démocratie. Ceci met en exergue la discontinuité antagoniste entre la logique du populisme et la logique de la démocratie"[14]. Abts et Rummens amendent le modèle démocratique à deux piliers (pilier libéral ou constitutionnel: libertés individuelles, État de droit; pilier démocratique: participation et souveraineté populaire), dont une des faiblesses serait justement de laisser assimiler le populisme au second pilier, celui de la légitimité populaire. Ce faisant, le modèle démocratique à deux piliers ne parviendrait point à fournir „les outils conceptuels pour analyser comment et quand le populisme deviendrait dangereux"[15]. À sa place, ils proposent *un modèle des trois logiques:*

1) Logique de la démocratie constitutionnelle: le lieu du pouvoir devrai trester vide. Selon Claude Lefort[16], la source du pouvoir démocratique n'a pas à être personnifiée. Les dirigeants démocratiques ne peuvent pas s'y identifier;
2) Logique du libéralisme: le lieu du pouvoir est remplacé par un État de droit anonyme. S'appuyant sur la théorie de Lefort, Abts et Rummens privilégient la démocratie constitutionnelle, celles des institutions et des contre-pouvoirs, au titre qu'elle permetà la communauté politique de rester ouverte (pas de personnification du pouvoir) et ainsi réaliser la liberté de ses

citoyens. „ Ce sont seulement l'interdépendance réciproque des libertés individuelles et la construction démocratique d'interprétations temporaires de la volonté du peuple qui permettent la réalisation de la *diversité-en-unité* qui définit les démocraties constitutionnelles"[17], écrivent-ils. Les institutions seraient pérennes, a lorsque la volonté du peuple devrait être doublement filtrée: elle est *temporaire* (donc volatile) et médiée par la *construction d'interprétations*, qui plus est „démocratique".

3) Logique du populisme: le lieu vide du pouvoir est occupé par l'image du peuple comme corps homogène (en partant de la théorie de la démocratie de Carl Schmitt). Elle prendappui sur une „structure verticale d'antagonismes": nous, le peuple contre l'élite, mais également contre ceux d'en bas de l'échelle sociale (délinquants, étrangers, bénéficiaires des prestations sociales). La véhiculation de l'image du *peuple uni* viserait la suppression de la diversité sociale et l'occupation du lieu du pouvoir, par l'imposition d'une volonté souveraine émanant d'une vision définitive du peuple. Cette logique populiste bannirait médiation et représentation (le consensus est présupposé, plus besoin donc d'ytendre à travers des procédures et consultations compliquées, à l'écart du peuple), pourtirer sa force des sondages.

Ceté difice théori que sous-tend la conclusionque „populisme et démocratie son tincompatibles et […] le populisme, par sa nature, devrait être regardée comme une dangereus emenace pour la démocratie"[18]. Abts et Rummens proposent même un baromètre du populisme, dont la pression serait nuisible uniquement à partir du seuil où il dominerait et tendrait à supplanter les autres éléments du système démocratique. Avant, à moind redose, le populisme saurait avoir même des vertus démocratiques, contribuer à l'inclusion de nouveaux groupes sociaux dans le processus démocratique et ainsi prévenir la fermeture du système. Acerbes critiques du populisme qu'ils fussent, les deux chercheurs en proposent une définition surprenante: „idéologie au noyau précaire qui appelle à la souveraineté du peuple comme corps homogène". Surprenante, cette définition ne l'estguère par son originalité, car le complexe cheminement théori que qu'ils empruntent aboutit en fin de compte à des conclusions qui valent celles de Wiles, quarante années auparavant. Assez incongru dans le contexte est le fait de concéder au populisme un statut d'*idéologie*, beaucoup plus élevéque celui de *style* (Taguieff, Hermet) ou *syndrôme* (Wiles). La clef de cette générosité tient probablement à ce que le syntagme „idéologie au noyau précaire (*thin-centeredideology*)" soit repris à

Canovan[19], qui à son tour l'avait emprunté à Michael Freeden[20].

Nous estimons que cette vision du populisme, sans être inexacte, ne rend pas compte intégralement de l'ampleur du phénomène. Elle représente plus une tentative de chercher une explication à la crise de légitimité de la démocratie représentative en Europe et de légitimer un cordon sanitaire autour des mouvements populistes „au noyau précaire" qui postulent „la souveraineté du peuple", catégorie assez vaste pour pouvoir y loger bien des partis européens de tous bords. La conclusion finale de l'étude est abrupte, car y font irruption les partis, dont il était à peine question auparavant: les partis populistes qui se prévalent de la logique populiste ne sont pas des adversaires politiques légitimes, mais des ennemis politiques, et à ce titre ils ne devraient pas être acceptés au pouvoir. Toutefois, les mécanismes de régulation du jeu politique de la démocratie constitutionnelle, tenus en si haute estime par Abts et Rummens au détriment de la légitimité populaire, sauraient difficilement y parvenir. Il reste donc incertain qui devrait faire barrage aux dits partis. Probablement les autres partis, mais ce scénario tient plus de la stratégie électorale que de l'analyse menée avec les outils de la science politique. Même du point de vue pratique, nous constatons que, si nous avons raison de lire en filigrane la suggestion du „cordon sanitaire" dans la conclusiond'Abts et Rummens, cette politique appliquée en France depuis une trentaine d'années à l'encontre du Front National a été loin d'éroder son socle électoral.

Cas Mudde, auteur de remarquables études du phénomène populiste ces dernières années, a tenté à son tour de fournir une définition fonctionnelle du „populisme radical de droite"[21], notion qui recouperait partiellement celle de national-populisme. Mudde tente une définition minimale (le plus petit dénominateur commun: le straits que *tous* les partis membres de la famille partagent) et une définition maximale (le plus grand dénominateur commun: ressemblances entre une sélection de partis membres de la familleis sus de contextes aussi similaires que possible[22]). La composante idéologique que tous les partis populistes radicaux de droite auraient en commun est identifiée comme le *nativisme*, concept utilisé surtout dans la littérature américaine et décrit comme „une idéologie qui soutient que les États devraient être habités exclusivement par les membres du groupe natif («la nation») et queles éléments non natifs (personnes et idées) constituent une menace sérieuse pour l'État-nation homogène"[23]. Le concept essentiel pour définir la famille est donc la *nation*[24]. Le nativisme serait apte à rendre compte du populisme radical de droite en Europe de l'Est, où l'immigration est loin d'occuper le haut de l'agenda[25]. La définition maximale isole trois traits idéologiques: nativisme, autoritarisme et populisme[26].

La recherche vise à identifier les traits pertinents du populisme radical

de droite, et non du populisme. Mudde divise même la famille populiste en trois groupes:

1) Populistes de droite (le national-populisme prime, mais des éléments néolibéraux peuvent coexister);
2) Néolibéraux (l'élément essentiel reste le populisme, mais le nativisme est absent; le néolibéralisme économique est fondamental);
3) Sociaux (le socialisme et le populisme sont le straits idéologiques déterminants; ils sont égalitaristes, donc de gauche, et n'ont pas de noyau idéologique nativiste)[27].

Afin de définir le cadre conceptuel du populisme radical de droite, Mudde construit (suivant Sartori) une échelle d'abstraction des idéologies nativistes. Le but est d'identifier le meilleur terme en montant l'échelle[28]:

Idéologie	**Trait complémentaire primordial**
Extrême droite	Anti-démocratie
Droite radicale	Autoritarisme
Nativisme	Xénophobie
Nationalisme	

Il s'avère toutefois qu'il est impossible d'y caser le populisme: „Si le populisme devait être introduit à un niveau inférieur de l'échelle, par exemple entre nativisme et droite radicale, cela impliquerait que la droite radicale (et tous les types au-dessus d'elle) ne saurait être élitiste, car c'est justement l'antithèse du populisme"[29]. Comme cette assertion est irréconciliable avec les conclusions consensuelles de la littérature spécialisée, Mudde renonce à définir le populisme, pour se concentrer sur la droite radicale, et plus spécifiquement sur son sous-type populiste.

2. Une définition du populisme

Pour notre part, et en guise de point d'orgue de ce travail de délimitation théorique du populisme, nous tenterons une définition du populisme qui intègre des éléments de Jaguaribe, Hermet, Albertazzi et McDonnel, en reprenant à Laclau l'acception du *discours* (ce qui a le mérite de résoudre la question de sa nature: idéologie ou mouvement?), mais en l'approchant de ce que Taguieff et Hermet appellent un *style* politique. Elle serait la suivante: *le populisme est le discours qui mobilise le peuple contre un ensemble d'élites dominantes qui priveraient (ou tenteraient de priver) le peuple souverain de ses droits, valeurs, prospérité, identité et voix et qui prétend posséder une solution instantanée aux problèmes de la société à l'intérieur de laquelle il se manifeste.*

3. Sources et glossaire des termes de la définition

Cette définition représente en fait la synthèse de notre interrogation des lectures successives du populisme et elle est redevable à beaucoup de

chercheurs, en dehors de ceux mentionnés ci-dessus. À Canovan, d'abord, car son idée que l'appel au peuple est le trait commun de tous les populismes et que le cœur du populisme politique est la tension entre les élites au pouvoir et les masses sous-tend la première partie de cette définition. Nous avons préféré *discours* à *style* ou *rhétorique* pour deux raisons. D'abord, ce terme nous évite un écueil, celui de trancher entre *idéologie* et *mouvement*, qu'il incorpore tous les deux dans sa sphère sémantique élargie. Résumer le populisme à une rhétorique nous semblait faire l'économie de son ambition démocratique et le rapprocher de la démagogie, ce qui n'entrait pas dans nos intentions. *Style* nous rappelait trop la compatibilité avec tous les courants politiques, alors que notre démarche souhaite isoler l'*unicité* du populisme. Nous avons renoncé à l'*appel au peuple* car *mobiliser contre* était à notre avis plus approprié pour rendre compte de la dimension polémique et de la tendance du populisme de s'affirmer *a contrario*. *Le peuple* s'impose, car il est l'objet fantasmé de tout populisme. Par rapport à Albertazzi et McDonnel, nous avons décidé de ne pas lui adjoindre les adjectifs qualificatifs *vertu eux* (qui fait référence aux vertus de l'homme ordinaire, à son honnêteté) et *homogène* (qui est censé évoquer les multiples acceptions du peuple des populistes ainsi que le caractère transidéologique et transclassiste de cette posture). Le raisonnement fut le suivant: c'est l'homme d'en bas qui est vertu eux, non le peuple, qui représente plus que la somme des individus présents car il y ajoute l'héritage des générations passées et leur enseignement pour l'avenir. *Vertueux* n'aurait pas eu plus de pertinence qu'*honnête* et risquait d'introduire un particularisme dans la définition générale et restrictive du populisme comme type d'action politique ou démarche culturelle. *Homogène* aurait pu être préservé, mais pourquoi le préférer par exemple à *indivisible*? Il fut en quelque sorte victime du rasoir d'Occam, car il ne nous semblait guère indispensable ni indiscutable à cette place. *Un ensemble d'élites dominantes* nous a paru suffire comme identification de l'ennemi naturel du populisme, alors que les *étrangers dangereux* introduisaient subrepticement la connotation libérale du populisme raciste et adossé au conspirationnisme (ce qui peut être vrai pour certains avatars historiques, mais en aucun cas pour tous). En outre, *dangereux* est redondant par rapport à ce qui suit, donc il a été rayé sans remords. *Ensemble d'élites dominantes* est assez vaste pour couvrir la sphère de tous les opposants potentiels des populismes. *Élites* est un terme obligatoire, la plupart des politistes ayant souligné la démarche antiélitiste des populismes de tous temps. Le pluriel est une mesure de prudence, pour montrer la multiplicité des élites (administratives, politiques, culturelles, financières, ethniques) pour fendues

par les tenants du populisme et éviter du même coup le piège de postuler une *unicité* de l'élite (comme du peuple d'ailleurs, nous l'avons déjà affirmé). *Ensemble* participe du même effort d'ouverture maximale pour mieux faire ressortir le caractère antisystème du populisme. *Dominantes* a le mérite de préciser le ressentiment populaire à toute forme de pouvoir et en conjonction avec *élites* recouvre aussi les institutions médiatrices qui limitent la souveraineté du peuple. *Élites au pouvoir* aurait nécessité l'explication du pouvoir et de ses formes théoriques, alors que les élites contestées par le populisme ne sont pas uniquement contestées en raison de leur puissance de n'importe que l'ordre, mais aussi de leur *sophistication*, qui les éloigne du modèle de l'homme ordinaire. *Qui priveraient (ou tenteraient de priver)* est une adaptation de la formule d'Albertazzi et McDonnel à notre perception et à l'esprit de la langue française. En français, le conditionnel est de rigueur pour toute assertion rapportée tout en exprimant une réserve quant à sa véracité[30]. Ici, la dangerosité des élites trouve une expression suffisante et l'élimination précédente du syntagme *étrangers dangereux* en est à nouveau justifiée. *Priver* a pour étymologie le latin *privare* et signifie „empêcher (quelqu'un) de jouir d'un bien, d'un avantage présent ou futur; lui ôter ce qu'il a, lui refuser ce qu'il espère"[31]. Ses synonymes sont, selon la même source, „déposséder, frustrer, sevrer, spolier". *Tenteraient* témoigne de la même prudence analytique qui sied à une définition et élargit en même temps le spectre du populisme à „ce qui peut être perçu comme une tentative de spoliation". Les populistes peuvent parfois se prémunir contre une menace possible, ils se plaisent à avancer des scénarios (Corneliu Vadim Tudor, président du Parti de la Grande Roumanie, excellait même dans cet art) pour asseoir leur rôle de gardiens du temple. Ce conditionnel du verbe *tenter* comprend aussi le processus d'intention fait par les populistes aux élites hostiles et nous saurions y déceler même une indication de leur sensibilité au conspirationnisme. C'est aussi la raison pour laquelle nous ne souhaitions point accentuer précédemment cette dimension. Notre souhait est de ne pas lui accorder plus qu'un poids marginal dans l'économie de la définition, afin de ne pas induire une image négative du phénomène par la définition.

Le peuple souverain est un élément central de la définition. Empruntée à Rousseau, plus précisément à son livre *Du contrat social* (1762), la formule est détaillée dans le chapitre VII: *Du Souverain*[32]. Rousseau appelle aussi le peuple souverain, par personnification, Souverain tout court. L'association est double et réciproque: chaque individu est citoyen car il participe à l'autorité souveraine et sujet car il est soumis aux lois. Le souverain ne saurait par son unité se limiter lui-même avec des lois, il n'est tenu que par ce qu'exige le contrat social (la

souverain eté populaire étant le principe fondateur du contrat social). Le souverain n'a pas besoin de garant par rapport à ses sujets: il ne peut avoir d'intérêt contraire aux particuliers qui le composent. En revanche chaque individu peut avoir une volonté particulière distincte de celle du souverain (en acceptant les droits qui sont les siens en tant que citoyen mais en refusant ceux de sujet), c'est cette injustice possible qui donne au souverain le droit de contrainte. On peut forcer celui qui ne respecte pas les règles „à être libre" donc à les respecter car „l'obéissance à la loi qu'on s'est prescrite est liberté". C'est bien cette contrainte qui rend le pacte social possible, et garantit son bon fonctionnement et sa justice, faute de quoi l'engagement serait absurde.

Nous avons indiqué à maintes reprises jusqu'ici l'importance de la souveraineté du peuple dans l'économie du populisme. Tout son côté d'absolutisme démocratique, sa poussée pour le rejet des médiations et le retour à la démocratie directe en descendent en ligne droite. Il ne serait finalement que la restauration de l'autorité du „souverain mal servi" (Hermet).

Les droits incluent les aspirations légitimes que les populistes expriment: participation accrue des masses au processus de prise de décisions politique ou économique, justice sociale, protection sociale (mais aussi révolte contre ses excès: moyens contre petits), ou inversement la protestation contre le surplus d'État (antifiscalisme, défense du libéralisme et de la libre initiative). Ils couvrent la sphère sociétale.

Nous avons déjà noté que les *valeurs* du populisme sont conservatrices et que la stabilité, la défense des acquis y jouent un rôle de premier ordre. La petite propriété, la libre entreprise, le capitalisme populaire ou coopératiste, le rejet du progrès, l'éloge des vertus et de l'honnêteté de l'homme ordinaire, la méfiance envers les intellectuels et les politiciens (les élites en général) font partie de cet inventaire.

En parlant de la *prospérité* dont les élites spolient le peuple, les populistes revendiquent une légitimité démocratique de la participation des gens ordinaires à l'allocation des ressources. Par gaspillage intentionnel afin de se créer une clientèle ou par la corruption afin de favoriser les gros du monde des affaires, la bureaucratie dilapide le patrimoine du peuple et empêche une redistribution des richesses en fonction du travail. Les taxes et impôts sont déséquilibrés et leur poids le plus lourd pèse sur les épaules des gens moyens. Ce discours n'est pas l'apanage du populisme, mais ces éléments y sont toujours présents.

L'*identité* est le versant national-culturel du populisme. Pour s'identifier au peuple, les populistes l'abstraient à une communauté nationale idéale sublimée (dont les ancêtres et les héritiers sont membres), qui gomme les différences et exalte les points communs. Cependant, les démocraties représentatives occiden-

tales sont toutes des États-nations qui ont forgé des identités par le même processus. Sur ce point aussi, démocratie et populisme sont consubstantiels.

Priver le peuple de sa *voix* est, selon les populistes, une visée constante des élites, afin de monopoliser la parole. C'est pourquoi le populisme a été parfois résumé à la *fonction tribunitienne*, de porte-parole des plus humbles. Dans la Rome antique, des tribuns de la plèbe étaient élus, au nombre de deux à partir de 493 av. J.-C. puis quatre et dix, pour défendre les intérêts des citoyens les plus pauvres qui se sentaient exclus du corps politique de la nation. Ils étaient des magistrats, intouchables pendant leur mandat et pouvaient rendre justice, y compris la peine capitale. Hermet y voit „un populisme communiste"[33] et argumente que le populisme en général ne doit pas y être confiné, car il s'agit d'une rente de situation des Partis Communistes français et italien pendant la guerre froide[34]. Ne pouvant accéder au pouvoir malgré leurs scores électoraux élevés (entre 25% et 30%), mais en récompense de leur participation à la résistance anti-allemande, ils se sont vu concéder le droit de représenter une population importante qui aurait autrement été exclue du jeu démocratique (ce qui aurait compromis la stabilité du système) et des ressources à gérer dans un système à part (« univers protégé »). Mais cette anomalie historique presque soldée, les populistes ne peuvent en tirer aucun avantage car, note Hermet: „Pour accéder à la fonction, il faut être capable de se la voir concéder"[35]. Or rien n'oblige les gouvernements d'aujourd'hui de faire bénéficier les populistes des mêmes largesses que les communistes français et italiens, qui avaient en outre un bailleur de fonds important en l'URSS.

La dernière condition: *qui prétend posséder une solution instantanée aux problèmes de la société à l'intérieur de laquelle il se manifeste* est une reprise de la condition de Guy Hermet reformulée. Nous avons récupéré cette partie (que Hermet puise chez Jaguaribe) car elle nous semble presque suffisante pour définir le populisme. En tout cas, elle est nécessaire, car ce trait du populisme n'est partagé que par la démagogie. Mais en regardant de plus près le tableau de caractérisation du discours populiste par différence du même universitaire, nous y constatons la distinction entre les deux postures tant au niveau du *rapport au peuple* (le locuteur populiste incarne le peuple, le démagogue ne s'y identifie point: il en est le bienfaiteur) qu'à celui du *diagnostic*: le populiste dénonce la réalité qu'il décrit, le démagogue ne la dépeint ni condamne point. Le verbe *prétend* sanctionne ce que Hermet appelle „l'exploitation systématique du rêve". En toute objectivité, ces solutions n'ont pas encore été mises en œuvre, même par les populistes ayant accédé durablement au pouvoir.

Instantanée donne du relief à la distanciation que les populistes prennent avec le temps habituel de l'action gouvernementale, celui des arbitrages et du déploiement progressif des ressources. Pour eux, tout est possible de suite, à condition de placer le gouvernement sur les bons rails, entre les mains du *vrai* peuple. Les *problèmes* couvrent un éventail très large et sont très contextuels, aussi ne les énumérerons-nous pas, mais ils peuvent se situer au niveau économique, social, politique ou ethnique. *Société* trace le cadre du populisme: celui-ci n'affecte pas l'État (qui est abstrait et technique), ni la *nation*. Si un gouvernement peut être populiste, un État ne peut guère l'être. La Suisse saurait être raisonnablement présentée comme une démocratie populiste qui fonctionne, il n'en reste pas moins que c'est la société suisse qui est parvenue d'en bas (communes, cantons) à cette institutionnalisation de la démocratie référendaire, et non l'État qui en a imposé d'en haut les usages et les limitations.

À l'intérieur de laquelle il se manifeste n'est pas un appendice superfétatoire de la définition. Cela rappelle que le populisme n'est pas révolutionnaire ni internationaliste, il ne vise pas l'avènement d'un ordre nouveau, même s'il peut être amené à impulser le changement social et économique, comme en Amérique du Sud, mais au nom de valeurs traditionnelles et d'une *égalité* qui est une des deux conceptions rivales de la démocratie: „la seconde variante est bien latino-américaine. Elle correspond au désir d'une démocratie populiste reposant sur une participation politique vécue dans l'identification affective du peuple à un leader connaissable, ou encore à un régime symbolisant cette identification, comme dans l'exemple assez particulier du Mexique"[36].

L'exemple des *narodniki* semble contredire cette thèse. Ils sont révolutionnaires et aspirent à une transformation radicale de la société russe. Mais cette métamorphose doit s'accomplir pour les paysans et par les paysans, afin d'aboutir à un socialisme fondé sur la communauté des terres comme dans l'organisation qui gère les intérêts de la communauté villageoise, l'*obshtchina*.

Cette définition comporte trois parties qui sont toutes nécessaires:

1) *Le populisme est le discours qui mobilise le peuple contre un ensemble d'élites dominantes;*
2) *qui priveraient (ou tenteraient de priver) le peuple souverain de ses droits, valeurs, prospérité, identité et voix;*
3) *qui prétend posséder une solution instantanée aux problèmes de la société à l'intérieur de laquelle il se manifeste*.

La première reprend le noyau dur que tous les commentateurs s'accordent à reconnaître au populisme: a) la confiance en le peuple et b) l'antiélitisme (c'est ce que retient par exemple Canovan). Nous n'avons pu trouver une seule contestation de cette spécificité dans la littérature spécialisée. Il n'y a toutefois pas lieu

de conclure que ces deux caractéristiques pourraient suffire pour construire une définition minimale, car le populisme n'a pas l'exclusivité de ces deux particularités, ni même celui de leur combinaison. Des idéologies telles que le libéralisme (dans son acception libertaire), la social-démocratie ou la démocratie chrétienne peuvent les revendiquer à leur tour[37].

La seconde partie résume la posture idéologique du populisme, sa défense du peuple et sa conception de celui-ci (et par conséquent de la démocratie). Elle incorpore aussi le reproche fait aux élites. Une précision: les cinq attributs du peuple souverain ne doivent pas nécessairement être tous invoqués par un populisme quelconque. Cette composante est nécessaire, même si on peut argumenter qu'elle ne fait que détailler ce qui précède et saurait être éliminée comme subsidiaire. Si c'était le cas, les raisons de la mobilisation du peuple seraient floues et la spécificité du populisme incertaine.

La troisième partie est une vraie condition forte d'existence du populisme. Sans elle, on en resterait au populisme *style*, ce caméléon si synthétiquement décrit par Taguieff: „La caractéristique formelle peut-être la plus spécifique des populismes est leur haute compatibilité avec n'importe quelle idéologie politique (de droite ou de gauche, réactionnaire ou progressiste, réformiste ou révolutionnaire), avec n'importe quel programme économique (du dirigisme étatique au néolibéralisme), avec diverses bases sociales et divers types de régimes. […] Ce qui produit l'irréductible ambiguïté des populismes, c'est qu'ils sont régis par un principe d'omnipotence syncrétique: ils peuvent entrer en composition avec n'importe quelle orientation politique. […] Il s'ensuit aussi que le message minimal de tout populisme, moins thématisé que connoté, est un *rejet des médiations*, jugées inutiles ou superflues, limitatives ou nuisibles"[38]. Cette conclusion de l'extrême ductilité du populisme tranche le débat dans le sens où il n'y a pas un seul *populisme*, mais des *populismes*. La définition que nous avons adaptée et adoptée ne conteste point la versatilité du populisme. Elle lui assigne un cadre de référence unique, lui restaure une unité conceptuelle qui saurait être battue en brèche, nous en convenons, mais qui a le mérite d'identifier une différence spécifique.

Enfin, cet effort de trouver une définition satisfaisante du populisme ne saurait faire l'économie d'une explication de ce que nous entendons par *définition*. Ce terme, attesté en français depuis le XIIème siècle, figure comme suit dans l'entrée du Robert, sous sa première acception, philosophique: „opération mentale qui consiste à déterminer le contenu d'un concept en énumérant ses caractères; résultat de cette opération sous la forme d'une proposition énonçant une équivalence entre un terme (défini) et l'ensemble des termes connus qui l'explicitent"[39].

Selon le dictionnaire du philosophe André Lalande (1867-1963), une définition est la détermination des limites de l'extension d'un concept[40]. Pour le délimiter, il est convenu de chercher le *genre proche* et la *différence spécifique*. Dans notre cas, les deux premières composantes situent le genre proche, alors que la troisième sert à particulariser le populisme. La boucle de la définition est bouclée.

Note

1 Pierre-André TAGUIEFF, „Populisme, nationalisme, national-populisme. Réflexions critiques sur les approches, les usages et les modèles", dans Gil DELANNOI et Pierre-André TAGUIEFF (sous la dir.), *Nationalismes en perspective*, Berg International, Paris, 2001, p. 306.

2 Voir Margaret CANOVAN, *Populism*, Harcourt Brace Jovanovich, New York, Londres, 1981.

3 Peter WILES, „A Syndrome, Not a Doctrine: Some Elementary Theses on Populism", dans Ghiță IONESCU, Ernest GELLNER (eds), *Populism. Its Meanings and National Characteristics*, éd. cit., p. 166. Nous avons repris la traduction de TAGUIEFF, *op. cit.*, p. 345.

4 Peter WORSLEY, „The Concept of Populism", dans Ghiță IONESCU, Ernest GELLNER (eds), *Populism. Its Meanings and National Characteristics*, éd. cit., p. 219.

5 TAGUIEFF, *op. cit.*, p. 348.

6 Ernesto LACLAU, *On Populist Reason*, Verso, Londres, New York, 2005, p. 68.

7 Ernesto LACLAU, *Politics and Ideology in Marxist Theory*, Verso, Londres, 1977, pp. 172-173.

8 Ernesto LACLAU, *On Populist Reason*, éd. cit., p. 73.

9 Guy HERMET, *Les populismes dans le monde: une histoire sociologique XIX-XX siècle*, Fayard, Paris, 2001, p. 46.

10 Hêlio JAGUARIBE, *Problemas do desenvolvimento latino-americano*, Civilização Brasileira, Rio de Janeiro, 1967, p. 168.

11 HERMET, *op. cit.*, p. 50.

12 TAGUIEFF, *op. cit*., p. 349 où la citation est de Margaret CANOVAN, „Two Strategies for the Study of Populism", in *Political Studies*, XXX (4), 1982, p. 544.

13 Daniele ALBERTAZZI, Duncan McDONNEL, *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*, Palgrave Macmillan, New York, Londres, 2007, p. 3.

14 Koen ABTS, Stefan RUMMENS, „Populism versus Democracy", *Political Studies*, 2007, tome 55, p. 405.

15 *Ibidem*, p. 406.

16 Voir Claude LEFORT, *L'invention démocratique*, Fayard, Paris, 1981.

17 ABTS, RUMMENS, *op.cit.*, p. 413.

18 *Ibidem*, p. 407.

19 Margaret CANOVAN, „Taking Politics to the People: Populism as the Ideology of Democracy", dans Yves MÉNY, Yves SUREL (eds.), *Democracies and the Populist Challenge*, Palgrave, New York, 2002.

20 Michael FREEDEN, *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*, Clarendon, Oxford, 1996.

[21] Cas MUDDE, *Populist Radical Right Parties in Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, 2007.
[22] MUDDE, *Populist Radical Right Parties in Europe*, ed. cit., p. 19.
[23] *Ibidem*, p. 14.
[24] *Ibidem*, p. 16.
[25] *Ibidem*, p. 19.
[26] *Ibidem*, p. 22.
[27] *Ibidem*, pp. 29-30.
[28] *Ibidem*, p. 24.
[29] *Idem*.
[30] Nous donnerons un exemple aléatoire, un titre de presse: « L'armée américaine aurait tué le numéro 2 d'al-Qaida en Irak », *Le Figaro*, 15 octobre 2008, http://www.lefigaro.fr/international/2008/10/15/01003-20081015ARTFIG00491-l-armee-americaine-aurait-tue-le-numero-d-al-qaida-en-irak-.php. Il est repris par plusieurs médias français le même jour, sa source étant probablement une dépêche AFP. Consulté en juillet 2015.
[31] [1] *Le nouveau petit Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, texte remanié et amplifié sous la direction de Josette Rey-Debove et Alain Rey, Dictionnaires Le Robert, Paris, 1996, p. 1782.
[32] L'ouvrage est disponible en ligne: http://classiques.uqac.ca/classiques/Rousseau_jj/contrat_social/contrat_social.html.
[33] HERMET, *op. cit.*, p. 418-423.
[34] La thèse de la „fonction tribunitienne" moderne communiste est avancée par Georges LAVAU, *A quoi sert le Parti Communiste Français?*, Fayard, Paris, 1981.
[35] HERMET, *op. cit.*, p. 422.
[36] HERMET, *op. cit.*, p. 241.
[37] Voir Cas MUDDE, *In the Name of the Peasantry, the Proletariat and the People. Populisms in Eastern Europe*, communication au colloque sur le populisme de l'Institut Universitaire Européen, Florence, 14-15 janvier 2000, 30 p.
[38] TAGUIEFF, *op. cit.*, p. 350.
[39] *Le nouveau petit Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, texte, éd. cit., p. 565.
[40] *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, revu par MM. les membres et correspondants de la Société française de philosophie et publié, avec leurs corrections et observations par André Lalande, membre de l'Institut, professeur à la Sorbonne, secrétaire général de la Société (2 volumes, 1927), Presses universitaires de France, Paris, 2006.

Bibliographie

ABTS, Koen ; RUMMENS, Stefan, „Populism versus Democracy", *Political Studies*, 2007, tome 55, pp. 405-424.

ALBERTAZZI, Daniele; McDONNEL, Duncan, *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*, Palgrave Macmillan, New York, Londres, 2007.

CANOVAN, Margaret, *Populism*, Harcourt Brace Jovanovich, New York, Londres, 1981.

FREEDEN, Michael, *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*, Clarendon, Oxford, 1996.

HERMET, Guy, *Les populismes dans le monde: une histoire sociologique XIX-XX siècle*, Fayard, Paris, 2001.

JAGUARIBE, Hêlio, *Problemas do desenvolvimento latino-americano*, Civilização Brasileira, Rio de Janeiro, 1967 1967.

LACLAU, Ernesto, *On Populist Reason*, Verso, Londres, New York, 2005.

LACLAU, Ernesto, *Politics and Ideology in Marxist Theory*, Verso, Londres, 1977.

LAVAU, Georges, *A quoi sert le Parti Communiste Français?*, Fayard, Paris, 1981.

LEFORT, Claude, *L'invention démocratique*, Fayard, Paris, 1981.

MUDDE, Cas, *In the Name of the Peasantry, the Proletariat and the People. Populisms in Eastern Europe*, communication au colloque sur le populisme de l'Institut Universitaire Européen, Florence, 14-15 janvier 2000.

MUDDE, Cas, *Populist Radical Right Parties in Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, 2007.

TAGUIEFF, Pierre-André, „Populisme, nationalisme, national-populisme. Réflexions critiques sur les approches, les usages et les modèles", dans DELANNOI, Gil; TAGUIEFF, Pierre-André (sous la dir.), *Nationalismes en perspective*, Berg International, Paris, 2001, pp. 303-398.

WILES, Peter, „A Syndrome, Not a Doctrine: Some Elementary Theses on Populism", dans IONESCU, Ghița; GELLNER, Ernest (eds), *Populism. Its Meanings and National Characteristics*, éd. cit., pp. 166-179.

WORSLEY, Peter, „The Concept of Populism", dans IONESCU, Ghița; GELLNER, Ernest (eds), *Populism. Its Meanings and National Characteristics*, éd. cit.

Dimensiunea mediatică a populismului în România contemporană

(The media dimension of populism in contemporary Romania)

Daniel ȘANDRU

Abstract: *In this study, I present the hypothesis that the democratic deficit whose main aspects were exposed during the previous chapters has decisively influenced both the evolution of the media and the democracy in post-communist Romania. In this regard, I intend, in a first section, to refer to some arguments of a normative nature, in order to support the importance of understanding the democratic ideology in the sense of a "thinking practice" that the media institutions – with all that they entail, from journalists to editorial policy – should share with society and its leaders so that the strengthening of the democratic regime can become a reality. More precisely, what interests us is the analysis of the way in which the media institutions have contributed to the articulation of the post-communist Romania public space, by referring to the trends existing today at European level and with reference to positioning citizens "outside" the media and political games whose stake is the establishment of the public agenda. We try to show the difficulties of establishing a public space in which to be transported and debated, and through the participation of the citizens, the democratic values, which went in the same cadence – when not directly influenced – with the institutional dysfunctions of the fragile Romanian democracy. The analysis I propose is carried out from the perspective of the process of politicizing the institutions and, thus, the media "agoras", both by creating "political-media complexes" that had as main result the "cartelization" of the press, both of the written and online one, as well as audio-video one, as well as by developing a new type of journalistic discourse, which is in line with the one promoted in the political area, namely the populist discourse. The manner in which it is instilled in the public space through the media discourse is treated in the second section, starting from the distinction between "populism expressed by the media" and "populism through the media", which allows the intersection between politics and the media, as well as careful observation of the problems generated by it. The final section is devoted to the analysis of what we call "multimedia populism" or "E-populism", outlined even in the Romanian space of the last decade and which combines the "citizen journalism" encouraged by the classical media and their last attempt to be present on social networks.*

Keywords: *democracy, mass-media, populism, multimedia populism, democratization*.

Introducere

În acest studiu, plec de la ipoteza că deficitul democratic ce a marcat procesul de democratizare din România contemporană a influențat în mod hotărâtor atât evoluția sistemului nostru politic, cât și pe aceea a mass-media. În acest sens, îmi propun ca, într-o primă secțiune, să fac trimitere spre câteva argumente de natură normativă prin care să susțin importanța înțelegerii ideologiei democratice în sensul unei „practici de gândire" pe care instituțiile media – cu tot ceea ce presupun acestea, de la jurnaliști până la politica editorială – ar trebui să le împărtășească cu societatea și cu liderii acesteia, încât consolidarea regimului democratic să se poată transforma într-o realitate. Mai exact, ceea ce mă interesează este analiza modului în care instituțiile media au contribuit la articularea spațiului public din România postcomunistă, prin raportare la tendințele existente astăzi în plan european și cu trimitere la poziționarea cetățenilor „în afara" jocurilor mediatice și politice a căror miză este stabilirea agendei publice. Încerc să arăt că dificultățile instituirii unui spațiu public în care să fie vehiculate și dezbătute, și prin participarea cetățenilor, valorile democratice au mers în aceeași cadență – atunci când nu au influențat în mod direct – cu disfuncțiile instituționale ale fragilei democrații românești. Analiza pe care o propun este realizată din perspectiva procesului de politizare a instituțiilor și, astfel, a „agorelor" media, atât prin crearea unor „complexuri politico-mediatice" care au avut drept principal rezultat „cartelizarea" presei, atât a celei scrise și online, cât și a celei audiovideo, cât și prin dezvoltarea unui nou tip de discurs jurnalistic, care face pandant cu cel promovat în zona politică, și anume discursul populist. Maniera în care acesta este instilat în spațiul public prin discursul mediatic este tratată în cea de-a doua secțiune, plecând de la distincția dintre „populismul exprimat de media" și „populismul prin media", ceea ce permite creionarea intersecției dintre politică și media, precum și observarea atentă a problemelor generate de aceasta. În fine, a treia secțiune este dedicată analizei a ceea ce numesc „populismul multimedia" sau „E-populismul", conturat inclusiv în spațiul românesc al ultimei decade și care combină „jurnalismul cetățenesc" încurajat de media clasice și încercarea acestora din urmă de a fi prezente pe rețelele de socializare.

Democratizarea postcomunistă și evoluția mass-media

Ceea ce urmăresc în această secțiune este să evidențiez modalitatea în care instituțiile media și-au dezvoltat – dincolo de gradul redus de implicare a publicului în dezbaterea democratică, de presiunile la care au fost supuse de către politicieni, de cele inerente și specifice unei sfere economice în care tranziția de la etatism la capitalism a fost una problematică și de cele ale patronatului

aflat, în multe cazuri, în relație directă cu structurile politice – capacitatea de a reprezenta o putere democratică și de a încerca să contrabalanseze influența uneori abuzivă a puterii politice. Realitatea de la care plec este cea proprie momentului inaugural al răsturnării de regim – fără a lansa aici o interpretare proprie cu privire la modul în care s-a produs aceasta în România lui decembrie 1989 –, și anume cea a existenței unei singure televiziuni a cărei oportunitate de a se transforma într-un nucleu al instaurării unui spațiu public critic și, totodată, democratic a fost blocată, rolul său fiind deturnat din evidente motive politice: „«Noua» clasă politică, ce avea să conducă România post-decembristă, s-a folosit de acest mijloc prin excelență vizual de transmitere de informație pentru a eclipsa, prin această interfață mediatică, un posibil spațiu public real și pentru a crea acest (pseudo-)spațiu public în scopul legitimării și impunerii sale, încă din prima fază a tranziției, ca putere politică. Avem de-a face, așadar, în această etapă a trecerii de la comunism la ce i-a urmat, cu o înscenare, în sfera spectaculară a televiziunii, a unui spațiu public, imperios necesar în procesul democratizării. Astfel, cetățenilor aflați în căutarea exercitării libertății politice și de exprimare nou dobândite li se oferea, vizual, senzația unei participări active, adică în timp real, la spațiul public. Numai că această înscenare era un simplu simulacru al realității și nu presupunea în mod real și accesul celor care ar fi putut dori să participe, în mod «democratic, la el». În plus, cei care au pus în scenă, folosindu-se de mass-media, un spațiu public în potență, și-au putut, ulterior, impune propria viziune despre «revoluție», limitând, prin aceasta, multiplele interpretări care ar fi putut fi dezbătute critic, dacă un spațiu public real și mai apoi o sferă publică instituțională ar fi fost, cu adevărat, lăsate să vină la viață”[1]. Tocmai pentru că miza răsturnării regimului totalitar ar fi putut să fie jucată în domeniul vizibilului, context în care televiziunea publică ar fi putut avea un rol revelator, impactul presei scrise – ea însăși „reinventată”, la originea postcomunismului, de către jurnaliști care activaseră exclusiv în comunism[2] – din perspectiva democratizării a fost, inițial, unul minimal, ceea ce consider că este valabil și pentru presa audio, care însemna, în acel moment, doar postul public de radio, incluzând proaspăt redeschisele studiouri regionale ale acestuia. Configurarea autonomiei mass-media, condiție esențială a democratizării acestora, a fost contrabalansată, cel puțin în prima fază a tranziției democratice, de tendința de control exercitată de reprezentanții puterii politice.

Mass-media ca putere democratică

Este de remarcat faptul că, în primii ani ai postcomunismului, unul dintre fenomenele media relevante a fost cel al presei de partid, ceea ce a accentuat o polarizare calchiată pe structura maniheistă a societății

românești, originată încă în perioada precomunistă. Neexistând o tradiție autentic democratică a politicii și evoluției spațiului public, nu a existat nici o tradiție democratică a presei, astfel încât ceea ce se întâmpla în spațiul politic, și anume poziționarea binomică „prieten"/„dușman", peste care s-au suprapus clivaje mai vechi sau de dată imediată, precum „autohtoniști"/„prooccidentali", respectiv comuniști"/„anticomuniști", a exercitat un efect de influență asupra nou-apărutelor instituții media[3]. Deși întârziată din perspectiva unei culturi politice atavice, maniheiste și creatoare de predispoziții în direcția pactului cu reprezentanții puterii, ca și de interesul acestora din urmă de a monopoliza structura incipientului spațiu public postcomunist, autonomizarea mass-media a fost facilitată de procesul de privatizare, care s-a manifestat în România atât la nivelul presei scrise[4], cât și la nivelul celei audiovizuale[5]. Aceasta a reprezentat un important pas înainte atât pe calea democratizării media, cât și din perspectiva procesului social și instituțional de ansamblu, lui adăugându-i-se cel al investițiilor străine din presa românească, acestea din urmă generând, pe de o parte, infrastructură modernă și tehnologii de comunicare, accesul la un anumit tip de cultură organizațională și, deloc mai puțin important, posibilitatea jurnaliștilor români de a se profesionaliza prin stagii de documentare în redacțiile occidentale ale democrațiilor consolidate. Totodată, instituțiile media au putut astfel să ia distanță, încetul cu încetul, față de factorul politic și de dependența, inclusiv economică, față de acesta[6], astfel încât tipul de control exercitat de regulă de guvernanți asupra presei a fost profund afectat. Eforturile democratizării presei românești și care au reprezentat, în aceeași măsură, și presiuni benefice asupra factorilor instituționali și asupra societății în ansamblu au însemnat și dezvoltarea unor rețele proprii de distribuție a conținutului media (mai cu seamă în cazul presei scrise și al televiziunilor emitente prin cablu), respectiv solicitările repetate de transparentizare a activității și deciziilor politicienilor. Pentru România este simptomatic, de exemplu, faptul că pachetul legislativ al transparenței decizionale, care include Legea liberului acces la informațiile de interes public, Legea transparenței decizionale și Legea avertizorului de integritate, a fost adoptat de Parlament la începutul celei de-a doua decade a postcomunismului, în contextul condiționalității europene ce viza integrarea în Uniunea Europeană[7]. Cu atât mai important transpare, din această perspectivă, efortul depus de mass-media pentru a prezenta publicului informații cu privire la deciziile luate de politicieni nu doar în perioada în care la guvernare s-au aflat reprezentanți ai fostei nomenclaturi a regimului totalitar, ci și în cea marcată de prima alternanță, adică între 1996 și 2000, când guvernarea a fost asigurată de reprezentanți ai partidelor asumat democratice care formau CDR[8]. Depășind presiunile și reluarea tendințelor de control guver-

namental exercitate în intervalul 2000-2004, instituțiile media au reușit să se consolideze, din punctul meu de vedere, ca o reală putere democratică, influențând, la rândul lor, politicienii. De altfel, acestei intersecții dintre politicieni și media, prezentă încă din zorii postcomunismului, nu i s-au șters niciodată reperele, iar existența sa creionează, în cele din urmă, unul dintre semnele importante ale prezenței democrației, așa cum se manifestă aceasta peste tot în lumea occidentală. În România, însă, dat fiind fondul maniheic al culturii politice, precum și deficitul democratic, intersectarea media cu politica a produs diferite tipuri de raporturi, ceea ce nu anulează, din perspectiva mea, statutul presei de putere democratică în contextul postcomunist. Pe de altă parte, putem admite că, mai cu seamă din a doua jumătate a anilor 2000, mass-media nu au mai reprezentat atât o putere democratică, ci mai ales una politică[9], depășindu-și astfel statutul informal de a fi cea de „a patra putere în stat" și asumând, prin anumite trusturi (precum Intact sau Realitatea-Cațavencu), prin oameni de afaceri interesați de politică (așa cum se întâmplă din 2012 încoace în cazul România TV) sau prin jurnaliști aspiranți la politică (e cazul lui Dan Diaconescu și al deosebit de controversatului post de televiziune OTV[10], înființat în 2000, având licența suspendată de Consiliul Național al Audiovizualului între 2002 și 2004 și căruia i s-a retras definitiv licența în anul 2013), rolul de actant politic, ceea ce a însemnat și reprezintă și în prezent un recul al democratizării. Intrând direct în competiția politică și accentuând, astfel, polarizarea socială deja existentă, astfel de instituții media, având un impact relevant la nivelul opiniei publice, au optat pentru crearea condițiilor de manifestare pentru populismul mediatic, acesta din urmă utilizând, practic, aceeași recuzită instrumentată deja de populismul politic. Este vorba, mai exact, despre construcția maniheistă a realității socio-politice prin trasarea frontierei simbolice dintre „noi" și „ei", despre repunerea în prim-planul dezbaterilor a naționalismului de orientare etnică și cu dese accente ortodoxiste, precum și despre exhibarea principalelor caracteristici ale culturii politice paternaliste, și anume anti-individualismul liberal, anti-democratismul procedural și providențialismul mesianic. Astfel, asumării unui rol de importanță deosebită în direcția democratizării i-a urmat, mai cu seamă pe parcursul ultimei decade a postcomunismului, conturarea unuia de propagator al populismului, de întreținere și promovare a elementelor acestuia și de deconstrucție, astfel, a spațiului public necesar unei societăți democratice. S-a adăugat acestei evoluții dezinteresul arătat față de tratarea publicului ca partener de dialog, ceea ce a determinat, pe de o parte, un recul al încrederii acestuia față de media clasice emițătoare de știri politice și îndreptarea sa spre noile media[11] și, pe de altă parte, apariția acelor „contra-spații publice" specifice unei culturi a protestului

care se adresează şi anumitor instituţii media, de regulă celor care au devenit agenţi ai politizării. Tratez acest ultim aspect în cele ce urmează.

Evoluţia media şi implicarea publicului

Conturarea profilului de „putere democratică" a mass-media româneşti în postcomunism a depins în mod direct de o dezvoltare a infrastructurii acestora, indiferent că vorbim despre presa scrisă ori despre cea audiovizuală. O iniţială „explozie" media, mai cu seamă în sfera tipăriturilor, a avut loc în primele zile ale anului 1990, când televiziunea şi radioul publice erau singurele repere pentru media audiovizuale, fiind, deloc întâmplător, aşa cum am văzut mai sus, confiscate de reprezentanţii noii puteri instaurate, prin intermediul unor persoane cărora le-au asigurat susţinerea politică[12]. Astfel, dincolo de cotidianele de impact naţional care, chiar din 22 decembrie 1989, au trecut printr-un instant proces de transformare nominală şi discursivă, precum *Adevărul* (fost *Scânteia*), *Tineretul liber* (fost *Scânteia tineretului*) sau *Libertatea* (fost *Informaţia Bucureştiului*), unele şi-au menţinut titulatura (*România liberă*), în vreme ce altele au fost reinventate (*Curierul Românesc*, apărut iniţial în 1829). În anul 1990 au fost înregistrate 1.468 de publicaţii (au apărut sau au fost relansate *Adevărul literar şi artistic*, *Azi*, *Contrapunct*, *Curierul Naţional*, *Democraţia*, *Dreptatea*, *Economistul*, *Expres*, *Expres Magazin*, *Facla*, *Memoria*, *România literară*, *România Mare*, *Tinerama*, *Tricolorul*, *Universul*, *22*, *ZigZag*, pentru ca în 1991 să funcţioneze 1.336 de publicaţii, iar în 1994 numărul lor să scadă până la 907. În 1991 au apărut *Cotidianul* şi *Academia Caţavencu*, în 1993 *Cronica Română* şi *Jurnalul Naţional*, în 1994 cotidianul *Ziua*, în 1996 *Ultima Oră*, în 1997 *Curentul* şi *Naţional*, în 1998 *Ziarul Financiar*, în 2002 *Gardianul*, în 2005 *Averea* (transformat, din 2007, în *Click!*) şi cotidianul *Gândul*. După 2010, în contextul crizei economice, dar şi al dezvoltării noilor tehnologii de comunicare, presa scrisă a pierdut teren, deja tirajele de sute de mii de exemplare au rămas doar o amintire, astfel că multe publicaţii şi-au încetat apariţia, în vreme ce altele au început să îşi transmită conţinutul peinternet, dezvoltând astfel media online[13]. În primii cinci ani ai postcomunismului, pe lângă reînfiinţarea studiourilor regionale ale radioului public (la Cluj-Napoca, Craiova, Iaşi, Târgu Mureş şi Timişoara), au apărut o serie întreagă de posturi de radio locale, dar şi la nivel naţional, această tendinţă aflându-se într-o continuă dezvoltare până spre începutul anilor 2000, când în România au fost înregistrate „72 de televiziuni, 162 de radiouri şi 900 de reţele de cablu"[14]. Mai ales în a doua jumătate a anilor '90, a început să se creeze o contrapondere la monopolul conţinutului media vizual al televiziunii publice, odată cu apariţia succesivă a unor posturi de televiziune precum Tele 7abc, Pro TV, Antena 1, Prima TV,

Acasă, B1, OTV, Realitatea TV, cele mai multe dintre acestea menținându-și funcționalitatea până în prezent. O altă condiție necesară pentru democratizarea mass-media a fost aceea a profesionalizării jurnaliștilor, mare parte dintre aceștia provenind, mai cu seamă în prima decadă a postcomunismului, dintre cei care se formaseră în perioada comunistă. În orice caz, revenirea la tradițiile presei precomuniste a însemnat, pe de o parte, adoptarea unui stil în care prevalente erau opiniile, și nu informațiile bazate pe fapte și, pe de altă parte, poziționarea maniheistă prin raportare la reprezentanții puterii și, de aici, polarizarea instituțiilor media, care a fost astfel transmisă și către societate prin intermediul conținutului editorial. Deși o astfel de situație a îngreunat, într-o primă fază, parcursul autonomizării media în raport cu politica, ea a fost depășită spre finele primului deceniu postcomunist și jumătatea celui de-al doilea, când o nouă generație de jurnaliști, mulți dintre ei beneficiind de contacte profesionale cu redacțiile occidentale, dar și de apariția, între timp, a Clubului Român de Presă, a reprezentanțelor locale ale unor organizații nonguvernamentale cu profil de monitorizare a libertății presei (precum FreedomHouse), dar și a unor instituții neguvernamentale locale având același rol (precum Agenția de Monitorizare a Presei). În acest fel, în cea de-a doua parte a anilor 2000, mass-media românești prezentau, așa cum am specificat anterior, caracteristicile unei puteri democratice de natură să sancționeze derapajele puterii guvernamentale, indiferent de cine ar fi fost deținătorul acesteia. Din această perspectivă, considerăm că „bilanțul" activității mass-media românești din prima decadă a postcomunismului, inclus în cel general realizat de Peter Gross cu privire la evoluția media, din perspectiva democratizării, în țările Europei de Est[15] rămâne valabil și pentru cel de-al doilea deceniu, cu specificarea că, odată cu trecerea de la statutul de putere democratică la cel de putere politică, instituțiile de presă relevante din punct de vedere politic din România s-au integrat cadrului discursiv și cultural-politic de sorginte populistă, asigurând întreținerea acestuia și contribuind în mod direct la dezvoltarea sa, ceea ce este valabil și în prezent. Implicarea publicului în dezbaterea problemelor importante pentru societate și respectul față de public nu au reprezentat, nici pentru mass-media românești, priorități în fazele inițiale ale procesului de democratizare. Dimpotrivă, chiar și în momentul în care, la jumătatea celei de-adoua decade a postcomunismului, au ajuns să își consolideze statutul de putere democratică, instituțiile media au continuat să excludă publicul din dezbateri, iar când au început să se manifeste ca putere politică, promovând un discurs antidemocratic din perspectivă procedurală (la adresa instituțiilor democratice, precum parlamentul și, adeseori nediferențiat, la adresa clasei politice legitimate prin mecanismul votului democratic), au accentuat

condiții pentru evoluția accelerată a unui populism media care s-a integrat cu cel politic și cu cel specific mediului intelectual. Ceea ce a rezultat a fost conturarea unui climat de neîncredere atât față de conținutul media, cât și față de politica instituționalizată procedural, precum și orientarea publicului spre alte zone de comunicare și implicare civică, tendință încurajată, evident, și de apariția noilor media și a rețelelor sociale, care au cunoscut o evoluție deosebită odată cu începutul celui de-al treilea deceniu al postcomunismului. Elementele atavice ale culturii politice paternaliste, câștigarea târzie a autonomiei în raport cu politica, evoluția dificilă a profesionalizării jurnaliștilor, neimplicarea publicului în dezbaterile asupra problemelor controversate – toate acestea sunt elemente care au generat o imagine potrivit căreia, „pe lângă faptul că mass-media din regiune dezinformează și eșuează în procesul de educare a publicului, cu excepția produsului secundar rezultat întâmplător din polemică și analiză dezechilibrată, jurnaliștii contribuie mai degrabă la lansarea unor bănuieli privitoare la democrație decât la o atmosferă de compromis, pragmatism, flexibilitate față de adversarii politici, adesea sporind, în loc să reducă intoleranța față de partide, convingeri și preferințe contrarii”[16]. Ceea ce a rezultat mai departe a fost, în opinia lui Peter Gross, realitatea că „mass-media est-europene nu servesc, în general, drept model de credințe, atitudini și valori democratice”[17]. În ceea ce mă privește, sunt de acord relativ la faptul că, pentru societatea românească a primelor două decenii postcomuniste a fost problematică „reintegrarea” cetățenilor și a grupurilor sociale în dezbaterea publică. Accentuarea unei pasivități civice care a reprezentat, în bună măsură, un element atavic al precomunismului și comunismului, dublată de „confiscarea” dezbaterii publice de către instituțiile media și clasa politică a avut drept consecință principală deresponsabilizarea cetățenilor și obstacularea dezvoltării democratice a societății în ansamblul său. Dincolo de lipsa unei tradiții politice democratice și de piedicile apărute în calea înrădăcinării acesteia pe parcursul primelor două decenii postcomuniste, o altă cauză a acestei situații a fost reprezentată, însă, de problema competențelor civice ale cetățenilor. Evoluția și, respectiv, stagnarea acestora au fost direct dependente, din punctul meu de vedere, de două elemente cu mult mai vizibile în spațiul public al României postcomuniste decât prezența cetățenilor, o prezență care a fost de regulă luată în calcul fie cu ocazia perioadelor electorale, fie atunci când aceștia și-au manifestat nemulțumirile – preponderent cele de natură economică – prin manifestații de stradă, așa cum au fost cele organizate de mișcările sindicale sau de încă anemicele organizații ale societății civile. Este vorba, pe de o parte, despre *pretenția de obiectivitate* pe care și-au arogat-o mass-media și, pe de altă parte, despre

discursul autorității publice (fie că vorbim despre lideri politici ocupanți ai unor funcții în stat, fie că îi avem în vedere pe funcționarii aparatului guvernamental). Cu toate că, începând din 2013, manifestările de protest ale cetățenilor au marcat o schimbare fundamentală de discurs, temele economice trecând în plan secund și fiind înlocuite de cele vizând protejarea mediului, lupta împotriva corupției, respectarea statului de drept, elementele amintite aici încă se intersectează la nivelul spațiului public și presează asupra opiniilor și atitudinilor cetățenilor, influențându-le în mod direct raportările cognitive, afective și evaluative la modul în care funcționează sistemul politic. În acest fel, ele influențează direct competențele civice ale cetățenilor. Încerc o analiză interpretativă a acestei situații în cele ce urmează, prin abordarea fenomenului de politizare a „agorelor media".

Mass-media ca instrument politic

Dacă, la începutul procesului de democratizare, instituțiile de presă au avut un rol determinant în crearea „agorelor media", fenomenul de cartelizare a făcut ca acestea – în special trusturile ce includ televiziuni de știri – să devină, realmente, actori politici. În mod evident, degradarea acestei importante componente a spațiului public asigurate de instituțiile media a survenit pe fondul deteriorării agresive a statutului economic al acestora, identificabil în întreaga lume occidentală în contextul crizei cu efecte globale din urmă cu un deceniu. Dificultăților financiare care au determinat ca multe instituții media să dispară sau să devină captive ale unor grupuri de interese, transformându-se în complexuri politico-mediatice, li s-au adăugat, în timp, cvasi-dispariția presei scrise tipărite, impactul noilor tehnologii de comunicare și inserția acestora în câmpul politic, cu implicații internaționale, precum și democratizarea nu doar a accesului, ci și a difuzării de informații – de multe ori neverificate –, în lipsa a ceea ce altădată însemna „filtrul" jurnalistic ajungându-se la creșterea în amploare și întreținerea fenomenului *fakenews*, ale cărui efecte sunt vizibile nu doar în sfera politicilor naționale, ci și în aceea a geopoliticii. Societatea românească nu putea fi o excepție din acest punct de vedere, cu atât mai mult cu cât, deși instituțiile media au reprezentat, însumate fiind, „motorul" democratizării postcomuniste, acesta a fost gripat, în multe rânduri, prin intervenția factorului politic. Transformate în anexe ale politicii, trusturi importante de presă au devenit instrumente de propagandă, chiar jurnaliști altădată prestigioși acceptând să se metamorfozeze în „funcționari ai puterii". Mai mult, în timp ce unii propagatori aserviți mesajelor politice indiferente față de interesul public au fost special „inventați" în acest sens, fără să fi avut vreodată statutul de jurnaliști, reprezentanții onești ai media independente se situează, în prezent, în zona de subzistență a libertății de exprimare. În aceste condiții, în care lupta pentru

captarea audienței pe teme politice nu mai are drept criteriu fundamental stabilirea agendei publice în acord cu interesul comunitar, ci cu cel dictat de partide și lideri politici, instituțiile media cu discurs dominant (așa cum sunt, spre exemplificare, televiziunea Antena 3, patronată de Dan Voiculescu, fost politician condamnat la 10 ani de închisoare cu executare pentru fapte de corupție, sau televiziunea România TV, al cărei patron, fostul deputat PSD Sebastian Ghiță, a părăsit țara pentru a scăpa de închisoare și de investigațiile procurorilor din mai multe dosare de corupție) au contribuit în mod direct și asumat la consolidarea discursului populist al deținătorilor puterii, la erodarea și dizolvarea sensului instituțiilor și procedurilor proprii democrației și statului de drept și la instituționalizarea graduală a tentației spre autoritarism manifestate de PSD și liderul său, Liviu Dragnea, până la arestarea acestuia, pe 27 mai 2019, după ce a fost condamnat definitiv la executarea a trei ani și șase luni de închisoare pentru fapte de corupție.

Cu privire la această stare de fapt avertiza, printr-un raport dat publicității în luna aprilie 2018, organizația profesională Reporters Sans Frontières (RSF), document care reclama „politizarea excesivă", „finanțarea ilicită", „aservirea agendei editoriale patronatului" și „infiltrarea redacțiilor cu agenți acoperiți". Raportul atenționa, de asemenea, că „transformarea presei într-un instrument de propagandă politică a fost mai vizibilă ca oricând în ultimii ani în România, în special în timpul perioadelor electorale", sublinia că „climatul din jurul libertății presei s-a deteriorat de asemenea din cauza activității unor grupuri mici de extremă-dreapta legate de Biserica Ortodoxă – ea însăși finanțată parțial de către stat – care se opun în mod deschis libertății de informare" și acuza „un proiect de lege al liderului Partidului Social Democrat (PSD) și președintele Camerei Deputaților, Liviu Dragnea, ce urmărește să sancționeze orice persoană ale cărei afirmații ar denigra România în străinătate și care prevede reintroducerea calomniei în Codul Penal, existând temeri privind introducerea cenzurii politice în mass-media"[18]. Într-un nou raport, publicat pe 26 decembrie 2018, aceeași organizație semnala faptul că o problemă fundamentală a instituțiilor media din România ține de structura patronatelor acestora, din moment ce „unii patroni de presă fac obiectul unor dosare judiciare, alții sunt în închisoare, iar cei mai mulți întrețin amiciții politice care le servesc interesele", context în care „politica editorială a acestor media ignoră adesea interesul public, iar autocenzura este o condiție pentru supraviețuire". Totodată, cel mai recent raport emis de RSF sublinia fără menajamente ideea potrivit căreia „canalele TV private apropiate de putere România TV sau Antena 3 au ignorat regulile deontologice de bază și au difuzat informații false despre manifestațiile din 2017 și 2018", îi nominaliza pe Dan Voiculescu, Sebastian Ghiță, Adrian Sârbu, Alexander Adamescu și Dan

Andronic drept patroni de presă (Antena 3, România TV, agenția de presă Mediafax, cotidianul *România liberă*, respectiv cotidianul *Evenimentul* zilei) vizați pentru acte de corupție și acuza intervenția Doinei Gradea, președinte-director general al TVR, în politica editorială a postului public în favoarea deținătorilor puterii guvernamentale. Deloc mai puțin important, documentul releva și „reformele legislative ce contravin independenței presei" inițiate de coaliția guvernamentală PSD-ALDE, exemplificând prin trimitere la modificarea cadrului legislativ care a permis demiterea fără motiv a directorului general al agenției publice de știri Agerpres și la controalele fiscale exercitate asupra instituțiilor media independente[19]. Dincolo de această reprezentare generală a situației din presa românească a anului 2018, lucrurile sunt cu mult mai grave în planul realității, din moment ce nume importante ale celor care evoluează pe scena spectacolului mediatic populist regizat de actuala putere guvernamentală au fost angajate, pe bază de contract, în lupta pentru destructurarea statutului democratic și european al României. Astfel, după cum indica o investigație de la finalul anului 2018 a săptămânalului *Newsweek*, ediția de România, o serie întreagă de „jurnaliști" și „analiști" afiliați televiziunilor Antena 3 și România TV, dar și TVR, televiziune nominal „publică", dar aflată, de fapt, total în serviciul puterii guvernamentale, dețineau contracte – formal de „consultanță" –, direct sau prin interpuși, cu PSD. De asemenea, foarte grav este faptul că sumele deloc neglijabile pe care le-au primit pentru prestațiile lor „analitice" acești „funcționari ai puterii" proveneau din fondurile publice alocate PSD în conformitate cu normele legale privind statutul partidelor politice și finanțarea acestora: „Seară de seară îi vedem la televizor. Comentează, analizează, despică firul în patru, țipă, își dau ochii peste cap și se plâng de nedreptățile «statului paralel». Susțin în schimb, fără să clipească, politica partidului de guvernământ. Opiniile lor nu sunt deloc dezinteresate. (…) Pentru a-și încasa «onorariile» cât mai discret, propagandiștii media folosesc o schemă financiară bine pusă la punct. Ingineria este destul de simplă: PSD plătește în baza unor contracte două firme deținute de consultanții de casă ai lui Dragnea, iar acestea virează banii mai departe către firmele «jurnaliștilor» și «analiștilor». Sumele provin din subvenția plătită de stat, adică de noi toți, partidelor politice parlamentare"[20]. Numele implicate în această activitate de propagandă remunerată sunt, potrivit jurnaliștilor *Newsweek*, următoarele: Doru Bușcu, Bogdan Chirieac, Marius Pieleanu, Mirel Palada, Răzvan Savaliuc, Adina Anghelescu-Stancu, Marius Ghilezan și Liviu Alexa, unii dintre aceștia foști jurnaliști prestigioși, alții „inventați" și plasați direct în slujba politicienilor, în vreme ce doi dintre cei nominalizați (Pieleanu și Palada) ar putea fi trecuți în categoria „sociologilor de partid", fără a avea și o validare academică, bazată pe lucrări științifice, care să le legiti-

meze statutul de „sociolog”. Acestora le pot fi adăugați alți așa-numiți „jurnaliști”, precum Mihai Gâdea și Mircea Badea, „vedete” ale televiziunii Antena 3, sau Victor Ciutacu[21], format la aceeași televiziune a lui Dan Voiculescu și devenit „moderator” la România TV, ca și alți autointitulați „analiști”, cum este Mugur Ciuvică, invitat permanent în „amvonul” Antena 3, de unde predică inchizitorial la adresa adversarilor politici ai puterii guvernamentale. În mod expresiv, în contextul unui interviu pe care l-a acordat pe 27 decembrie 2018 în cadrul emisiunii *Sinteza Zilei*, difuzată de Antena 3 și „moderată” de Mihai Gâdea, secondat de Mircea Badea, în realitate un monolog întins pe durata a aproape trei ore de emisie, liderul PSD, Liviu Dragnea, nu a ezitat să mulțumească public acestui post pentru serviciile aduse: „Niciodată PSD-ul și ALDE nu o să putem să vă mulțumim dumneavoastră și colegilor dumneavoastră pentru ce ați făcut în acești doi ani de zile. Totuși, două milioane de români primesc informațiile corect, e important. Nu aveți cum să nu recunoașteți, dom’ne, toate presiunile care au fost pe dumneavoastră în toți anii ăștia, și cu toate astea nu v-ați frânt. Nu că ați făcut ceva senzațional, ați făcut ceva normal, dar ați rezistat”[22].

Debutul anului 2019 nu anunța echilibrarea situației din mass-media românești, ci, dimpotrivă, dată fiind declarația de atunci a ministrului de Finanțe, Eugen Teodorovici – ca urmare a acuzațiilor aduse de către opoziție cu privire la falsificarea datelor relative la execuția bugetară aferentă anului 2018, preluate și analizate de presa independentă –, o accelerare a presiunilor guvernamentale asupra instituțiilor media neafiliate puterii politice: „Nu știu dacă presa este obligată prin lege să verifice înainte informațiile și pe urmă să le publice –, dar o să verific personal acest lucru – și dacă nu există în lege o să propun eu modificarea aceasta, inclusiv o amendă”[23]. Între timp, mai cu seamă după arestarea liderului principalului partid de guvernământ, tentațiile autoritariste ale PSD au scăzut în agresivitate și în contextul în care, ca urmare a rezultatelor alegerilor pentru Parlamentul European de pe 26 mai 2019, partidul a înregistrat un scor diminuat la jumătate prin comparație cu cel obținut în contextul alegerilor parlamentare din decembrie 2016 (22,5% față de 46%). Dincolo de această realitate, ceea ce putem constata ca fiind problematică în evoluția acestui „nou spațiu public” al dezbaterii politice, consecință directă a politizării „agorelor media”, este predilecția pentru un anumit tip de discurs structurat pe un fond maniheic și care facilitează, astfel, impactul populismului. Tocmai din această perspectivă, în secțiunea care urmează îmi propun să evidențiez principalele caracteristici ale discursului mediatic populist.

Discursul mediatic populist

Dintre condițiile fundamentale pentru funcționalitatea unei demo-

craţii, aceea a libertăţii presei este, indeniabil, de o importanţă deosebită. Evoluţia instituţiilor media din România postcomunistă nu a avut un trecut democratic de la care să se revendice. Idealizatul interbelic, chiar recuperat la nivel de „compensare simbolică" imediat după 1990, nu oferea un tablou al presei democratice şi al unei sfere publice fundamentate pe valori civice (dimpotrivă, discursul dominant în presa interbelică era cel specific jurnalismului de opinie, redat de multe ori în formule care depăşeau nepermis limitele pamfletului, iar repetatele „stări de asediu" impuse de guvernele succesive au imprimat gazetarilor nu doar cenzura, ci şi un exerciţiu deliberat al autocenzurii), iar presa comunistă putea transmite, cel mult, nişte repere culturale, şi acelea afectate, însă, de dogmele partidului unic. Cu toate acestea, elanul gazetăresc al startului democratizării a permis, aşa cum am văzut în secţiunea anterioară, apariţia unor surse de informare credibile şi a unor excepţii jurnalistice care au probat în timp, prin profesionalismul lor, că articularea unui spaţiu al dezbaterilor cu specific democratic este posibilă, chiar dacă, pentru a-l invoca pe Habermas, „o sferă publică funcţionând politic are nevoie nu numai de garanţiile venite din partea instituţiilor statului de drept, ea este legată şi de sprijinul moştenirilor culturale şi al modelelor de socializare, de cultura politică a unei populaţii *deprinse* cu libertatea"[24]. Ca şi alte instituţii ale societăţii civile *in statunascendi*, cele media au încercat să contribuie, la rândul lor, la procesul de educare în spiritul valorilor democratice, deşi, în mod originar, rolul presei ar trebui să fie, precumpănitor, cel de informare. Mai cu seamă spre finele primei decade postcomuniste şi începutul celei de-a doua, având un acces nemediat la informaţii şi beneficiind de stagii de profesionalizare în cadrul unor companii media funcţionale în democraţiile consolidate, mulţi jurnalişti au jucat şi rolul de „educatori civici" pentru o populaţie *nedeprinsă* cu libertatea, fără însă ca acest lucru să însemne un succes. Odată cu revenirea în funcţia de preşedinte al republicii a lui Ion Iliescu şi a PDSR la guvernare, ca urmare a alegerilor din 2000, instituţiile media au cunoscut o amplă presiune din partea puterii politice. Pe de altă parte, în aceeaşi perioadă îşi are originea fenomenul de „cartelizare" a presei, care a culminat cu apariţia „complexurilor politico-mediatice"[25] care evoluează până în prezent, contribuind astăzi – cu excepţii notabile! – la întreţinerea unui discurs populist şi la accelerarea tentaţiei autoritarismului exhibate, din nou, dar mai acut ca în trecut, de PSD şi liderii săi, aşa cum s-a putut observa în perioada scursă între ciclul electoral al alegerilor parlamentare din decembrie 2016 şi cel al alegerilor pentru Parlamentul European din mai 2019. Pentru o mai bună înţelegere a modului în care se manifestă, în România contemporană, discursul mediatic populist, considerăm nece-

sară o analiză care să plece de la distincția dintre „populismul exprimat de media" și „populismul prin media", precedată de evaluarea cauzelor ce au determinat apariția populismului mediatic în România. În cele ce urmează, intenționez ca, în funcție de circumscrierea conceptuală a acestor două categorii și prin exemplificare, să relev principalele caracteristici ale discursului mediatic populist, configurat la intersecția dintre media și politică.

Mass-media și conturarea cadrului discursului populist

Odată cu dezvoltarea procesului de politizare și trecerea de la statutul de putere democratică la cea de putere politică a celor mai reprezentative instituții media (includ aici, deopotrivă, trusturi media clasice, care combină audiovizualul cu presa scrisă, dar și televiziuni care emit pentru un public de nișă sau care și-au creat un public specific – un exemplu ar fi OTV), vizibilă începând cu a doua jumătate a anilor 2000, acestea au intrat într-o acerbă competiție pentru audiență. Rațiunilor economice li s-au adăugat, desigur, cele politice, întrucât influența exercitată de media e susceptibilă de a fi contorizată prin voturi pentru un lider și/sau o anumită organizație ori pentru un anumit proiect politic. Televiziunile de știri reprezentând diferite trusturi, conștientizând și avansul important al noilor media, au dat tonul în această direcție, astfel încât și-au calibrat discursul în așa fel încât să capteze atenția unui public cât mai larg. Paradoxal, competiția pentru cucerirea audienței nu a însemnat atât o creștere a profesionalismului oglindit în conținutul editorial, ci, dimpotrivă, o deprofesionalizare a discursului media, orientat acum cu predilecție spre declanșarea emoțiilor. Ceea ce a însemnat poziționarea pro sau antiguvernamentală în prima decadă a postcomunismului s-a accentuat, iar încadrării maniheiste „noi" *versus* „ei" i-a fost adăugată proiecția organicistă în care, de regulă, politicienii etichetați drept „răi" reprezentau *out-group*-ul, în vreme ce moderatorii emisiunilor de dezbatere politică (ai așa-numitelor *talk-show*-uri) apăreau drept exponenți ai *in-group*-ului identificat automat cu cetățenii sau, mai larg spus, cu „poporul". De asemenea, a fost inclusă, în această nouă abordare discursiv-editorială a televiziunilor reprezentative din punct de vedere politic, poziționarea antidemocratică, fiind criticate în permanență reperele instituționale și procedurale ale regimului democratic (e adevărat, încă fragil și comportând multiple disfuncționalități). Totodată, a fost readus în atenție providențialismul și a fost creată și vehiculată la ore de maximă audiență iluzia că există soluții imediate pentru nemulțumirile „poporului", moderatorii de emisiuni asumându-și explicit rolul de a se „lupta" pentru aplicarea lor sau chiar de a le pune în practică în mod direct. Un astfel de discurs agresiv, comportând toate aceste elemente definitorii pentru populism, a putut fi regăsit, din ce în ce mai pregnant, și

la nivelul unor emisiuni radiofonice pe teme politice şi/sau sociale, realizate „în direct" cu ascultătorii, dar şi în secţiunile de „opinii" ale ziarelor şi – odată cu apariţia acestora – ale publicaţiilor online, pe bloguri sau pe paginile oficiale de Facebook ale diferitelor instituţii media. Deloc de neglijat este şi faptul că, mai cu seamă în ultima decadă, fenomenul observabil şi la nivelul partidelor politice – mai întâi, la cel al organizaţiilor politice asumat naţionaliste, iar ulterior şi la nivelul partidelor *mainstream* –, şi anume cel al discursului etnonaţionalist, a putut fi înregistrat şi în cazurile unora dintre cei mai importanţi moderatori de emisiuni politice. Constatarea de la care plec în analiza variatelor tipuri de populism media – concentrându-mă, în această secţiune, asupra televiziunilor de ştiri, cea mai importantă şi reprezentativă parte a media clasice din perspectiva contribuţiei la dezvoltarea populismului mediatic – este aceea că evoluţia din ultimii 15 ani a mass-media româneşti pare a se înscrie într-un model „care include Spania, Franţa, Grecia şi Italia, fiind caracterizat de un sistem media pluralist polarizat, cu un foarte ridicat grad al paralelismului politic, cu un foarte scăzut nivel al jurnalismului profesionist şi cu cea mai puţin inclusivă piaţă de presă"[26]. Această caracterizare generală, ce diferenţiază modelul „sudic" de sistem media de cel „nordic" (incluzând Danemarca, Finlanda, Norvegia şi Suedia), de cel „central" (reprezentativ pentru Austria, Germania, Marea Britanie şi Elveţia) şi de cel „vestic" (prezent în ţări precum Belgia, Olanda, Irlanda şi Statele Unite ale Americii)[27] dă notă despre un efect ale cărui cauze implică nuanţe de ordin structural şi care trimit, în principal, spre faptul că, în România, apariţia, dezvoltarea şi evoluţia televiziunilor private de ştiri sau cu impact politic (Antena 3, Realitatea TV, România TV, OTV) au avut loc într-un cadru de interdependenţă cu cel politic, care a implicat poziţionarea lor drept competitori ai televiziunii publice (aflată, de regulă, sub control guvernamental), ca adversari ori susţinători ai puterii guvernamentale şi/sau ai anumitor lideri şi partide politice, precum şi, deloc mai puţin important, interesele politice ale patronilor. În acest cadru şi în măsura în care, pe lângă partidele mai mult sau mai puţin meteorice şi de orientare populist-naţionalistă (PUNR, PRM, PPDD, PNG-CD, UNPR), şi cele instituţionalizate încă din 1990 (PSD şi PNL) au suferit un efect de influenţă din partea primelor, preluând, de asemenea, elemente discursive, atitudinale şi comportamentale proprii aceluiaşi tip de populism, şi televiziunile importante au început să vehiculeze, mai mult sau mai puţin conştient, ingredientele discursive ale populismului, fie prin oferirea unor platforme de propagare a acestuia, fie prin transformarea lor în instrumente ale populismului. Dacă avem în vedere, spre exemplu, cele mai importante emisiuni de dezbateri politice difuzate de televiziunile de ştiri amintite mai sus, putem observa

că atât *Sinteza Zilei* (moderată de Mihai Gâdea), cât și *Jocuri de putere* (moderată de Rareș Bogdan), *Vorbe grele* (moderată de Victor Ciutacu), *Dan Diaconescu în direct* de la OTV sau, în prezent, *România 9*, difuzată de TVR și moderată de Ionuț Cristache exhibă o logică de comunicare populistă, cu pregnante accente suveranist-etnonaționaliste, desfășurate într-o schemă profund maniheistă și orientată anti-individualist (împotriva clasei politice în ansamblu, puterii și/sau a opoziției, abordate foarte adesea într-o manieră colectivistă), anti-democratic (prin atacurile repetate la instituții și proceduri democratice) și providențialist (în sprijinul unor lideri sau pentru propria promovare de imagine a moderatorului, fie pentru dobândirea influenței politice, fie pentru creșterea celei media, fie pentru ambele). Conturând astfel cadrul pentru propagarea discursului populist, emisiunile respective au imprimat în timp – unele pregnant (precum cea difuzată, până la închiderea postului, de OTV, cea difuzată de Realitatea TV până la transformarea moderatorului Rareș Bogdan în politician sau cea difuzată de România TV, ca și altele care sunt prezente în grila de programe a acesteia), altele difuz (cum sunt emisiunile difuzate de Antena 3 și TVR) – și un anumit stil retoric, ce poate fi deconstruit apelând la modelul propus de Nicole Ernst și care constă în combinarea a șapte elemente stilistice (*negativism*, *retorica crizei*, *ton emoțional*, *absolutism*, *patriotism*, *colocvialism* și *intimitate*) pe trei dimensiuni majore: *negativitate*, *emoționabilitate* și *sociabilitate*[28]. Practic, fiecare dintre acești moderatori – care, cu excepția lui Ionuț Cristache, nu dețin competențe profesionale formale, atestate prin acte de studii, în domeniul jurnalistic – ai unor emisiuni politice de impact se raportează, de regulă, în mod negativ la subiectele pe care le consideră importante pentru agenda politică și socială, retorica crizei și negativismul fiind de natură să transmită o „stare de excepție" care este adusă la cunoștința „poporului" și care, în numele aceluiași „popor", trebuie rezolvată de urgență, în imediat, eventual chiar încălcându-se cadrul legislativ și procedural al democrației. Pe dimensiunea emoționabilității, stilistica acestor emisiuni pune în joc tonul emoțional, „de suflet", identificabil atât pe parcursul monologului introductiv al emisiunii, cât și în întrebările adresate invitaților ori în replicile date acestora, absolutismul afirmațiilor, exprimând în subtext convingerea existenței unui „unic adevăr" revelat moderatorului, ca „inițiat" în aspectele de profunzime ale societății românești, și pe care acesta îl aduce la lumină, dezvăluindu-l „poporului" și, finalmente, patriotismul, care, în spațiul românesc, este înțeles în sensul gesticulației și retoricii naționalist-excepționaliste de orientare etnicistă și despre care se prezumă că este definitoriu exclusiv pentru moderator și „poporul" căruia acesta i se adresează, îndrumându-l, și în nici un caz pentru cei împotriva cărora se

perorează militant. Pe cea de-a treia dimensiune, a sociabilității, moderatorul adoptă o adresabilitate directă și colocvială atunci când se adresează *in-group*-ului, adică „poporului", mizând pe intimitatea cu acesta, pe niște legături „spirituale", „sufletești", „tainice", la care nu au acces decât cei care sunt „de o ființă", din același „neam". Ceea ce rezultă este discursul media populist, care îl completează pe cel specific populismului politic și care se propagă într-un spațiu public deja pregătit în acest sens inclusiv de discursul specific intelectualilor publici. După știința mea, nu există, până în acest moment, analize cantitative ale specialiștilor români în comunicare și mass-media care să ateste impactul acestui tip de discurs asupra publicului fidel al acestor televiziuni. Conjectura mea, configurată în marja unei interpretări de natură calitativă, este aceea că aceste trei tipuri de discurs se potențează reciproc și că principala structură de oportunitate pentru propagarea lor este cea identificabilă la nivelul instituțiilor media, fie acestea clasice sau cele bazate pe noile tehnologii de comunicare. Din acest punct de vedere, referindu-mă aici la televiziunile de știri, consider că, prin contribuția lor, mai cu seamă în ultimii 15 ani, la conturarea cadrului acestui tip de discurs, ele pot fi analizate atât sub aspectul unor *platforme populiste* – în sensul „populismului exprimat de media" –, cât și în cel al unor *instrumente populiste* – în sensul „populismului prin media". Analizez aceste două aspecte în cele ce urmează, încercând să exemplific prin trimitere la emisiuni difuzate de televiziuni și care au implicat deopotrivă reprezentanți ai respectivelor instituții media, intelectuali și politicieni.

Mass-media ca platforme populiste

Cu toate că televiziunile de știri din România contemporană s-au poziționat, cel mai adesea, diferențiat din perspectivă politică, susținând anumiți lideri și partide și îndreptându-se împotriva altora, considerați indezirabili, în ceea ce privește contribuția lor la conturarea cadrului de manifestare a discursului populist, acestea par să împărtășească maniheismul, aspirația de a vorbi în numele unor grupuri și de a le motiva la acțiune, intenția de a critica procedurile democratice și opțiunea providențială pentru identificarea unor „salvatori" ai „națiunii", toate acestea fiind astfel orientate încât să răspundă imperativului potrivit căruia „poporul" trebuie să primeze. Ele au dezvoltat, astfel, mai cu seamă din a doua jumătate a anilor 2000 și până în prezent, în cadrul celor mai importante emisiuni, și anume cele dedicate dezbaterilor pe subiecte politice, ceea ce analiștii contemporani ai domeniului numesc „populism media monocultural"[29], plasându-se, și atunci când se manifestă ca platforme, și atunci când devin instrumente ale populismului, într-o zonă retorică ce presupune un tip de comunicare justițiară asumată „pentru" și „în numele" românilor, această categorie nefiind înțeleasă,

însă, în sensul civic al cetățeniei constituționale, ci mai ales în cel etnic, al unui „neam". Tot ceea ce ține de „români", ca oameni obișnuiți, de „românism" și „românitate" reprezintă priorități absolute, cărora moderatorii de dezbateri politice le acordă statutul potrivit, înrolându-se fără rezerve pentru promovarea „adevăratelor valori" ale „neamului", pe care le contrapun, de regulă, cel puțin unei anumite părți din clasa politică, celor care sunt considerați „antiromâni" și, evident, celor care ar atenta din exterior la suveranitatea națională (fie că este vorba despre politicieni europeni, ambasadori ai altor state, oameni de afaceri străini sau reprezentanți ai unor instituții ale Uniunii Europene). În acest sens, atât moderatorii, cât și invitații acestora, ca și subiectele pe care le abordează, încercând să le impună pe agenda publică, devin componentele unui joc retoric ce întreține și încurajează abordarea populistă a realității. Din perspectiva unor platforme de comunicare, mass-media, televiziunile în special, devin, dacă avem în vedere distincția redată mai sus, exponentele „populismului exprimat de media", specific „organizațiilor media care se angajează în mod activ în sensul propriului lor tip de populism" și în contextul căruia „principala intenție a jurnaliștilor în uzitarea unor asemenea strategii pare să fie aceea de construcție a comunității prin intermediul unor procese de construcție discursivă, aflate în concordanță cu obiectivele specifice, profesionale și comerciale, ale respectivelor media"[30]. Pentru a evidenția maniera în care televiziunile au devenit, în România de azi, platforme ale discursului populist, voi analiza în cele ce urmează edițiile unor emisiuni realizate și difuzate de OTV, Realitatea TV și Antena 3 pe parcursul ultimului deceniu.

Am în vedere mai întâi ediția din 2 august 2010 a emisiunii *Dan Diaconescu în direct*[31], realizată de Dan Diaconescu, jurnalist și patron al OTV, fondator al PP-DD, al cărui invitat a fost Mircea Chelaru, fost șef al Statului Major General al Armatei Române, destituit din această funcție ca urmare a unor declarații de natură politică. Invitatul este prezentat de moderator ca fiind „un mare român, un patriot, cum se spune, la propriu și la figurat", acesta oferindu-i lui Mircea Chelaru posibilitatea de a propune tema dialogului. Invitatul anunță tema într-o manieră interogativă, și anume: „Cum trebuie să recuperăm România pentru români?", ceea ce sugerează, evident, o situație de urgență, dat fiind că țara trebuie „recuperată", fără a se explicita, însă, de la cine sau de unde anume. Cadrul de suspans este conturat de către același invitat cu ajutorul altor două întrebări ce au rolul de a sublinia situația negativă a societății prin elemente de retorică a crizei: „Nu credeți că România nu mai este a românilor? Și că avem nevoie de o regândire, o reprocesualizare a modului nostru de viață?". Odată starea de negativitate instaurată în platou, invitatul recurge la artificiile emoționabilității proprii discursului popu-

list. Mai întâi, printr-o confesiune asumată pe un ton emoțional: „Haideți să vă fac o confesiune! Am o mare restriște sufletească și un reproș pe care îl voi lua cu mine în mormânt. Plec cu această amărăciune, că nu pot lăsa copiilor mei cea mai prețioasă avere. Noi, generația care am ieșit în decor sau am fost aruncați în decorul vieții publice, nu putem să lăsăm copiilor noștri drept moștenire o țară. Asta e marea mea durere". Este instituită astfel poziționarea maniheistă, prin creionarea *in-group*-ului și prin apelul emoțional la linia descendenței și a unei responsabilități care se transmite de la o generație la alta, o situație ce reprezintă o „urgență națională" ce trebuie rezolvată, cu atât mai mult cu cât „ei", *out-group*-ul, sunt cei care au determinat în mod conștient o atare stare de lucruri: „În momentul actual, nici un membru al clasei politice, fie că a fost la guvernare sau în opoziție, fie că a furat, fie că a lăsat să se fure (…) se fac vinovați [sic!] pentru prăbușirea integrală a capacității de existență a națiunii române. Capacitatea de existență înseamnă și economie, și cultură, și spiritualitate, și educație, și sănătate. (…) Toată această clasă politică se face vinovată de această stare periculoasă, de limită critică la care a ajuns națiunea română. Și nu poate fi absolvit niciunul din ei. De aceea am spus, domnule Diaconescu, că această clasă politică trebuie să aibă condescendența să plece. Dacă nu o face, să fie înlăturată! Iar înlăturarea o face singurul arbitru: poporul". Specificând că cele susținute reprezintă o „sentință", invitatul adaugă tonului emoțional suficiența absolută a cunoașterii situației, siguranța celui care are acces la dedesubturile scenei politice. Un alt ingredient al stilului populist căruia emisiunea respectivă îi servește drept platformă, și anume naționalismul, nu întârzie să apară, prin trimiterea făcută de invitat la identitatea sa de militar și la apărarea armatei în raport cu criticii săi, context în care valorile invocate ritual (jurământ, viață, glorie, măreție, noblețe, sacrificiu) par să nu fie alterate de termenii jignitori ai unor amenințări: „Ca general al armatei române, am jurat. Contractul meu n-a fost contract colectiv de muncă, a fost jurământ individual. Contractul meu de muncă a fost jurământul al cărui preț a fost viața mea. Și îi rog pe toți cei care tot dau în armată și ne fac nesimțiți să-și mai țină pliscul, că altfel o să le dăm peste bot rău de tot! Îi avertizez pe acești tembeli fără măsură că nu vorbește [sic!] împotriva generalului Chelaru sau împotriva plutonierului cutare, vorbește împotriva unei instituții care este păstrătoarea celor trei simboluri sacre: drapel, imn și uniformă. Și le-am spus-o, cu această ocazie, că de-aici încolo nu mai tacem [sic!]. Și că de-aici încolo nu vom mai permite ca niște pițifelnici absenți de la apelul de seară, inclusiv de la propria lor semnătură în buletinul de identitate, să-și dea cu presupusul asupra unei instituții care a produs și glorie, și măreție, și noblețe, dar mai ales sacrificiu". În timp ce pe *scroll*-ul

emisiunii era postat mesajul „Dați SMS la…. Cu DA și NU: Români, vreți să vă recuperați țara?", invitatul a potențat monologul ce s-a întins pe parcursul a aproape două ore de emisie și de-a lungul căruia moderatorul a intervenit în câteva rânduri doar pentru a-i prezenta lui Mircea Chelaru anumite întrebări primite de la telespectatori, cu crearea discursivă a sociabilității prin raportare la aceștia din urmă, adresându-li-se colocvial și intim-mobilizator: „Oameni buni, este vremea marii treziri! Este vremea să vă adăpați de la valorile românilor! Nu mai căscați gura la toți neaveniții, la toți alogenii și la toți paraziții tranzitorii prin România! Au venit cu traista goală și au plecat doldora cu ea de euroi și de dolari! Respingeți, nu vă faceți că nu vedeți! Respingeți obrăznicia, cu riscul de a primi insultă [sic!]! Nu lăsați să se suie în capul românului cuminte obrăznicătura care ne încalcă felul nostru tihnit de a fi". Desigur, generalul Chelaru nu dezvăluie cine anume este „obrăznicătura", dar este lipsit de orice confuzie în privința „felului tihnit de a fi" al românilor: „Românul nu a fost învățat să trăiască în opulență, nu și-a dorit iahturi și extravaganțe. A dorit să aibă un cămin, să-și crească un copil, să aibă asigurată ziua de mâine și de-aici încolo să poată produce viitorul copilului său". Dincolo de prezența, în această mostră de populism (pentru care emisiunea televizată menționată se constituia în platformă), a dimensiunilor și elementelor de stil proprii formulei comprehensive propuse de Ernst pentru analiza discursivă a populismului, sunt identificabile, deopotrivă, fondul maniheist cu nucleu etnonaționalist, colectivismul anti-individualist, antidemocratismul și providențialismul unei „treziri" care e nu doar necesară, ci și iminentă.

Un alt caz de populism media este cel ilustrat de ediția din 22 decembrie 2015 a emisiunii *Jocuri de putere*, difuzată de Realitatea TV și moderată de Rareș Bogdan, care l-a avut ca invitat pe actorul Dan Puric[32]. Promovând ceea ce am putea numi un „populism dacopat" prin intermediul unor conferințe de vulgarizare a unui naționalism de coloratură fascistă, invitatul este încurajat de moderator, din chiar debutul emisiunii, să prezinte telespectatorilor „cum arată România lui Dan Puric". Răspunsul este destinat, evident, să provoace emoția, plecând, de asemenea, de la starea negativă în care se află societatea românească, mai cu seamă din punct de vedere „spiritual" și conturându-se în deplin acord cu retorica crizei: „La suprafață, politic și social, este o Românie mutilată, iar pe dedesubt, în ceea ce privește România profundă, e o Românie plină de amar sufletesc, cum ar spune Eminescu, este o Românie tristă". Tonalitatea emoțională este întărită de trimiterea legitimatoare la o elită care astăzi nu mai există, prezentul aducându-ne „un proces de dezrădăcinare, de deznaționalizare, de dezromânizare și, în final (…), de descreștinare". Refugiul în trecut este

o formă de evaziune ce permite întâlnirea cu valori intelectuale care au înțeles „puterea suferinței" poporului român, dat fiind că „cei mai preocupați de destinul neamului românesc, generația de filosofi interbelici, începând cu șeful de școală – Nae Ionescu – și continuând cu Mircea Vulcănescu și toată elita minților strălucitoare din acea perioadă, aveau ideea de existență a poporului român în virtualitate și, conform acestei intuiții istorice, acest neam ar sta așa nemișcat într-un soi de latență ca la momentul crucial să se reverse în istorie croindu-și destinul". Situația societății românești este deci una critică, „starea de urgență" fiind potențată de faptul că „ei" urmăresc să distrugă spiritul acestui popor, spirit care se transmite mai cu seamă prin valori intelectuale precum cele invocate. În identificarea celor care vor răul românilor, tonul invitatului devine unul sentențios, revendicând în subsidiar accesul acestuia la „adevărul absolut" pe care îl enunță după cum urmează: „Și de aceea se explică efortul major al ocultei internaționale de astăzi de a distruge, de a compromite, de a marginaliza tocmai spiritul acesta interbelic, care conștientiza și cristaliza în termeni majori lumina spiritului românesc în lume, dăruită de Eminescu prin opera și viața lui deopotrivă martirizată. Mircea Vulcănescu, Constantin Noica, Mircea Eliade, Emil Cioran, Vasile Băncilă, Petre Țuțea și câți alții vorbeau în termenii demnității românești. Ei vroiau să fim în Europa, dar ca o voce pregnantă și puternică, care să fie auzită în corul celorlalte popoare europene, și nu ca acum, ca niște slugi nenorocite". De un naționalism autarhic edificator, ideea expusă aici este de natură să atenționeze cu privire la pericolele cărora li se expun „iubitorii de țară", cei care refuză să accepte formele impuse de alții mai cu seamă în prezent, când „totul este pudrat și cosmetizat prin paradoxala teroare a democrației, care, de fapt, este instrumentul pervers și inatacabil al noii polițiii ideologice". În aceste condiții de evident pericol, „nu mai ai voie să-ți iubești țara pentru că ești naționalist, iar dacă ești naționalist, ești etichetat ca fiind xenofob, rasist, antisemit". Mai mult, „suntem jigniți ca neam și ca popor. Nu numai că ni se reîncriminează martirii, care s-au jertfit de-a lungul trecutului nostru, dar ne este insultată însăși istoria, în toată integralitatea ei și în tot ce avem mai sfânt în ea. Asistăm la un proces de murdărire generală a României, a feței ei, pe care eroii, martirii și sfinții noștri au ținut-o neîntinată". În fața unui astfel de militantism „mărturisitor" despre patrie și neam, moderatorul nu poate rămâne, totuși, lipsit de cuvinte. Dimpotrivă, Rareș Bogdan simte nevoia să afle, alături de telespectatori, răspunsul ultim, „izbăvitor", la o întrebare care exprimă, în esență, provincialismul suveranist al populismului specific societății românești: „Domnule Puric, ce am putea face pentru ca România să se raporteze la valorile reale, la modelele reale și falsele valori să fie

îndepărtate? Ce am putea face pentru a nu mai sta în genunchi la nesfârșit, ce am putea face pentru a nu mai privi spre ambasade ca spre Dumnezeu și a înțelege că, până la urmă, forța unei democrații, a unui stat este în tradiție, este în istorie, este în sufletul sau în spiritul său și în instituțiile sale, nu în instituțiile altora?". Soluția nu poate fi decât una desfășurată în acord cu o logică de tip colectivist, astfel încât întregul popor să elibereze „sufletul românesc" de „impostura cumplită" în care a fost „împins în mod programat". Există deci, în acest sens, speranță, ne asigură Dan Puric, câtă vreme „peste istoria atroce, crudă și nedreaptă care a marcat acest pământ românesc, întotdeauna a trecut ca un pod o axă neîntinată a demnității noastre, ținută pe umeri de acea rasă superioară de români pe care o intuia Eminescu și care se răspândea în mod miraculos de la vlădică la opincă. Ei sunt stâncile de nezdruncinat pe care s-a ținut țara la momente de restriște. Să fii român înseamnă să fii o astfel de stâncă. Pe ea se înalță existența și destinul nobil al acestui popor".

Dar populismul media în sensul utilizării suportului de comunicare ca platformă nu e identificabil doar în cazurile invitaților emisiunilor de dezbateri de la televiziunile de știri, ci și în cele ale moderatorilor acestora. Exemplificăm mai întâi cu monologul moderatorului Rareș Bogdan din partea introductivă a emisiunii *Jocuri de putere*, ediția din 17 martie 2016[33]. Contextul a fost creat de faptul că 25 de intelectuali publici au semnat o scrisoare de protest adresată Alinei Gorghiu și lui Vasile Blaga, la acea dată copreședinți ai PNL, în care și-au declarat nemulțumirea față de nominalizarea jurnalistei Oana Stănciulescu pentru a reprezenta acest partid în Consiliul de Administrație al Televiziunii publice. Cei 25 de semnatari inițiali își motivau protestul după cum urmează: „Oana Stănciulescu s-a făcut cunoscută cafoarte activă în cultivarea memoriei unor personalitățișivalori de extremă dreapta din istoria culturii românești. Cu o consecvență ce trebuie subliniată, jurnalista își face un crez din a reabilita și eroiza o serie de personalități de orientare legionară, xenofobă, antieuropeană și antidemocrată. Pe aceștia i-a declarat repetat «eroii noștri». Câteva exemple sunt revelatoare: la 23 februarie, acest an, într-o dezbatere la Realitatea TV, Oana Stănciulescu declara că Radu Gyr, cunoscut poet legionar, autorul imnului mișcării legionare, personalitate recuperată de Ion Antonescu, în regimul căruia a ocupat importante demnități, și scriitorul și publicistul Vintilă Horia, cunoscut ca prohitlerist, sunt «reperele ei morale». Și, cu prestigiul câștigat întotdeauna de omul de pe ecran, recomanda societățiiromânești să adopte aceste repere morale. (…) Nu putem fi decât consternați de propunerea Partidului Național Liberal pentru completarea Consiliului de Administrație al TVR. Fie că îmbrățișăm sau nu drumul politic al PNL, am văzut întotdeauna în acest partid o structură

democratică importantă. Am crezut întotdeauna în compatibilitatea conceptelor de democrație, europenism și liberalism”[34]. Monologul moderatorului, voit justițiar, semnala o criză fără precedent, situa negativ protestul intelectualilor, abunda de comparații deplasate între acesta și ceea ce se întâmplase în România comunistă a anilor ’50 sau în Piața Tienanmen în 1989, lansa sentințe bazate pe așa-numite certitudini, făcea recurs la argumente din sfera naționalismului, reclama afinitatea electivă cu telespectatorii, în spiritul unui discurs colocvial, deținând astfel toate ingredientele populismului media. Totodată, promova un maniheism naționalist, solicita confuz respectarea democrației, dar poziționându-se perfect nedemocratic și oferea moderatorului posibilitatea de a se anunța ca fiind cel ce va soluționa această criză fără precedent din societatea românească. Contextul fizico-senzorial al emisiunii a fost creat în mod conștient pentru a crea emoție, moderatorul fiind îmbrăcat în negru, fundalul studioului având aceeași culoare, motivația explicită a lui Rareș Bogdan, redată spre finele monologului introductiv, fiind că „așa e România azi”. El și-a anunțat de la început starea, solicitând în subtext solidaritatea telespectatorilor cu victima intelectualilor, căreia urma să îi ia apărarea: „Știți cum e să fii amărât? Oameni buni, în România anului 2016 un om care-și iubește țara și care vrea să se facă dreptate sau să se considere așa cum sunt cei care au făcut și greșeli, arătând și bunele, și relele, este pus la zid. În ce mod? De cine? De semeni. De un grup de intelectuali. Că cine oare, în lumea aceasta, este de-o perversitate mai mare decât exact cei care au cunoștințele, care au cultura, care au gândirea? Deci Oana Stănciulescu, oameni buni, a fost astăzi zdrobită! Zdrobită de un număr de 25 de semnatari ai unei scrisori”. Odată identificați „victima” și „agresorii”, trasându-se astfel frontiera internă „noi”/„ei”, moderatorul a continuat prin a legitima în primul rând tipul de discurs naționalist al „victimei”, în ideea că „la Realitatea TV doar s-a vorbit, oameni buni. S-a vorbit despre Emil Cioran, Nichifor Crainic, Mircea Eliade, Nae Ionescu, Eugen Ionesco, Mircea Vulcănescu, Vintilă Horia, fiind cazul din cauza căruia Oana Stănciulescu a fost călcată în picioare astăzi. Călcată în picioare!”. Declarându-și totalul dezacord cu privire la faptul că jurnalista incriminată, ca urmare a prestațiilor sale din cadrul a trei emisiuni prealabile difuzate la Realitatea TV și moderate de același Rareș Bogdan, ar fi fascistă sau antisemită, moderatorul se îndreaptă apoi împotriva „agresorilor”, pe care îi acuză că întocmesc „liste de autori decadenți și de jurnaliști insuportabili”, pentru a realiza el însuși acest lucru, atunci când face următorul anunț: „Deci domnii care au semnat acea scrisoare, pe care o să vi-i arăt pe ecran pe toți, cu nume, cu prenume, cu poză – dacă e cazul stăm până la patru dimineața și dacă e cazul va fi ultima mea emisiune într-o televiziune, dar bunicii

mei din ceruri mi-ar zice «Nepoate, dreptatea-i înainte de orice!»". După lansarea acestei promisiuni și finalizarea monologului, platoul a redevenit luminos și i-a adus în scenă pe invitați (jurnaliști angajați sau apropiați ai postului Realitatea TV, cărora li s-a alăturat, prin intervenție telefonică, și patronul acestuia, fostul politician Cozmin Guşă, prezentat drept „consultant politic"), care au fost chemați să înfiereze pentru telespectatori poziționarea celor 25 de intelectuali semnatari ai scrisorii, ale căror fotografii rulau, după cum promisese Rareș Bogdan, pe monitoarele din studio. A urmat un „regal populist" de aproape două ore, pentru care emisiunea cea mai importantă de la Realitatea TV s-a transformat, încă o dată, într-o adevărată platformă.

Dacă Rareș Bogdan a fost preocupat de „dușmanii din interior" ai „poporului" și ai istoriei „românești", Mihai Gâdea, moderatorul celui mai important talk-show politic de la Antena 3, a făcut o preferință pentru „dușmanii din exterior" ai „neamului". Spre exemplu, după ce, în ediția din 17 octombrie 2017 a emisiunii *Sinteza Zilei* și-a propus să arate „poporului" telespectator „cine este de fapt George Soros" prin apel la „imagini și documente"[35], odată realizată identificarea „dușmanului din afară", s-a orientat, utilizând același registru al discursului specific populismului media, spre „complicii interni" ai acestuia. Drept urmare, în emisiunea *Sinteza Zilei* din 31 octombrie 2017, Mihai Gâdea a fost determinat să dezvăluie „planul secret" al refugiaților care urmează a fi aduși în România, al căror număr este estimat, pe baza unor speculații fără nicio legătură cu demersul de tip jurnalistic, la un milion[36]. Nu conta că cel identificat a fi „mână în mână" cu George Soros nu deținea nici o poziție în aparatul de stat al României, deci nu avea cum să pună în aplicare un astfel de plan, nici dacă acesta chiar ar fi existat, după cum nu conta faptul că omul de afaceri american nu deținea, la rându-i, pârghii instituționale pentru a realiza un asemenea plan. Ceea ce a contat, însă, a fost specularea fricii de alteritate din mentalul colectiv și promovarea populistă a unei teorii a complotului la adresa României și a „poporului", inspirată întocmai din populismul iliberal al premierului maghiar Viktor Orbán. Tocmai din acest motiv, încercarea de creare a emoției colective printr-o retorică a crizei este vizibilă de la început: „Începem cu o declarație năucitoare. Este o declarație făcută în această seară care aduce în discuție un plan ce ar fi făcut pentru România. Despre un altfel de plan se vorbește intens de câteva zile în Ungaria și a devenit subiectul numărul unu. Probabil, după difuzarea, în această seară, a înregistrării și a documentelor, probabil că va deveni subiectul numărul unu în România". Evident, acest lucrunu s-a întâmplat, pentru simplul motiv că agenda publică a fost, în acea perioadă, cu totul alta, mai ales că „înregistrarea" invocată de Mihai Gâdea era a unei emisiuni a televiziunii publice, deja transmisă, iar

„documentele" reprezentau postări publice ale celui identificat de moderatorul televiziunii Antena 3 (și director al postului!) drept complicele lui Soros în România[37]. Cu toate acestea, „dezvăluirea" a continuat respectând întrutotul componentele registrului retoric al populismului media: „Declarația făcută în această seară [de Codru Vrabie, n.n.] la postul public de televiziune aduce în discuție o problemă pe care sunt sigur că nu o știați și un plan pe care nu-l știați: câți refugiați să vină în România? Domnia sa, pe postul public de televiziune (…) vine și avansează niște cifre ce cred că orice optimist sau orice personaj care ar fi favorabil ideii de a veni în România refugiați se înspăimântă: 350.000 de refugiați ar trebui să luăm deîndată și, pornind de la această cifră, ajungem în documentul semnat de domnia sa [în realitate, un articol semnat de Codru Vrabie pentru platforma online *Republica.ro*] și pe care îl prezint în această seară la un milion de refugiați". Mai grav, acest plan ar fi fost pus la cale de George Soros, iar „complicele" său din România, având o carieră profesională desfășurată în organizații nonguvernamentale finanțate de omul afaceri american, nu va ezita, în mod evident, să îl pună în practică. Iar asta în condițiile în care, după cum anunța ironic moderatorul emisiunii, „aicea nu e vorba de politica domnului Soros, care poate fi comentată, cu privire la refugiați, aici nu este vorba de o încercare de a schimba, eu știu, semnificativ, lucrurile în România aducând un milion de străini, de refugiați. Nu, aici este o reparare a economiei". De aici, Mihai Gâdea trece natural în registrul naționalismului suveranist de factură populistă: „Desigur, în timp ce reparăm economia cu refugiați, o distrugem punând sub acuzare tot felul de oameni de afaceri care se dovedesc a fi nevinovați, hărțuind companii comerciale românești, făcând toate lucrurile teribile împotriva mediului de afaceri, dar un milion de refugiați ne-ar rezolva". După acest monolog, porțile populismului media au fost larg deschise pe platforma emisiunii *Sinteza Zilei*, invitații lui Mihai Gâdea, deopotrivă politicieni și apropiați ai postului – fără a fi jurnaliști –, dezvăluind în aceeași manieră alte „secrete" conturate în laboratoarele „antiromânești" din străinătate. Așa cum am specificat deja, tipul acesta de populism media, în care televiziunea, în acest caz, este utilizată ca o platformă de propagare, este completat de cel care transformă mass-media într-un instrument. Despre acesta voi discuta în cele ce urmează.

Mass-media ca instrumente ale populismului

Așa cum am văzut pe parcursul acestui studiu, mare parte dintre mass-media românești au funcționat, încă de la debutul democratizării, ca instrumente utilizate de oamenii politici în competiția pentru putere și pentru influență în spațiul social. Chiar și în cazurile în care nu au fost arondate anumitor proiecte politice, acestea au întreținut anumite tipuri de

discurs politic şi s-au poziţionat, mai cu seamă în contextul convenţional al campaniilor electorale, de partea unora sau altora dintre competitori. Evoluţiile populiste de dată recentă din sfera politică s-au repercutat şi asupra modului de manifestare a discursului mediatic, dincolo de populismul expres al unor instituţii media, redat în emisiunile importante ale televiziunilor de ştiri, analizat prin exemplificare mai sus, fiind prezent şi „populismul prin media". Această formă implică faptul că instituţiile media „pot servi, intenţionat sau nu, ca puternice instrumente de mobilizare pentru cauze populiste"[38], ceea ce face ca, „atunci când vehiculează reportaje ce conţin sloganuri, argumente şi perspective ideologice, să sporească vizibilitatea publică şi legitimitatea percepută ale acestora"[39]. Din perspectivă teoretică, în cazul populismului care transformă mass-media în instrumente sau al „populismului generat politic prin media", aşa cum mai este numit, pot fi identificate patru formule strategice: transmiterea neutră, pasivă, a discursului populist; abordarea critică a populismului, prin sublinierea nefavorabilă a caracteristicilor acestuia; legitimarea populismului; abordarea critică a politicii instituţionalizate, *mainstream*, ceea ce favorizează populismul[40]. Ceea ce încerc să reliefez aici, prin apel la noi exemple, este faptul că, din perspectiva unor instrumente de comunicare şi manifestând un anumit tip de complicitate politică, mass-media, televiziunile în special, devin tribune ale „populismului prin media". În acest sens, un prim exemplu este dat de ediţia din 14 mai 2007 a emisiunii *Naşul*, difuzată de postul de televiziune B1 şi moderată de jurnalistul Radu Moraru, al cărui invitat a fost preşedintele, la acel moment suspendat, Traian Băsescu[41]. Din perspectiva populismului politic, Traian Băsescu a fost unul dintre principalii utilizatori ai „populismului de oportunitate", asumat în principal ca strategie electorală şi fără a face exces de componenta naţionalistă pregnantă a manifestării populismului în spaţiul public românesc. Emisiunea s-a desfăşurat cu doar cinci zile înainte de referendumul pentru demiterea din funcţie a preşedintelui României, a cărui cerere de suspendare fusese votată pe 19 aprilie cu 322 voturi pentru, 108 împotrivă şi 10 abţineri. Dat fiind că, aşa cum a procedat şi pe parcursul campaniei desfăşurate în contextul referendumului, preşedintele suspendat şi-a orientat discursul, în emisiunea respectivă, împotriva celor 322 de parlamentari care votaseră pentru suspendarea sa din funcţie, Traian Băsescu a fost chestionat de moderator cu privire la motivele care i-au determinat pe aceştia să o facă: „Ce a deranjat mai mult: chestia cu dosarele sau chestia cu condamnarea comunismului?"[42]. Invitatul a răspuns trimiţând la o a treia problemă, şi anume implicarea sa în asigurarea independenţei justiţiei faţă de zona politică. Reproiectând o temă pe care o forjase electoral în campania electorală din anul 2004, aceea a

luptei anticorupție – foarte sensibilă și în prezent pentru societatea românească –, Traian Băsescu a definit-o ca reprezentând o prioritate a poporului român – realitate validată, într-adevăr, de cercetările sociologice – și s-a situat, astfel, în poziția de vârf de lance al acestei lupte. Trasând astfel frontiera dintre *in-group* și *out-group*, a inclus printre comandamentele asumate prin contractul electoral cu „poporul", plecând însă de la lupta anticorupție, atât condamnarea comunismului, cât și asigurarea accesului CNSAS la dosarele fostei Securități și a subliniat importanța acestora din urmă apelând la artificiul retoric al negării interesului său ca persoană (admițând că el însuși a fost membru al Partidului Comunist) și al prevalenței „rațiunii de stat": „Nici nu mi-am dorit aceste lucruri. N-am avut un obiectiv să fie într-un fel sau altul. Am avut însă rațiunea omului politic care a înțeles niște comandamente ale epocii lui. Și am considerat că românii au dreptul să afle realitatea despre Arhivele Securității. Altfel, rămânea un mister, despre care toată lumea vorbea, dar nimeni nu știa ce este acolo. Nici eu nu știam, ca șef al statului". Combinarea celor trei aspecte considerate vitale pentru societatea românească – și validate ca atare de cea mai mare parte din presa vremii de intelectualii publici reprezentativi, dar și de majoritatea cetățenilor – reprezintă pentru Traian Băsescu, aflat în situația de a-și reconfirma legitimitatea ca președinte în contextul referendumului (ceea ce s-a și întâmplat), atât un bilanț al mandatului său de până atunci, cât și o bază pentru un apel în marja „interesului național", apel adresat „poporului", care, spre deosebire de mare parte dintre politicienii trimiși chiar de acesta, prin vot, în Parlament, dovedește o veritabilă maturitate democratică: „Rugămintea pe care aș avea-o la români nu este una legată de opțiunea pe care s-o aibă, ci de nevoia – dacă vreți, putem s-o așezăm și în categoria interesului național – de a demonstra că societatea românească este matură din punct de vedere democratic. Acțiunea clasei politice, acțiunea Parlamentului a pus mari semne de întrebare. O prezență masivă la vot a românilor ar arăta un lucru simplu: românii sunt mult mai copți în democrație decât cei pe care i-au trimis, de multe ori din eroare, în Parlament". Flatarea „poporului" a reprezentat, de altfel, principala caracteristică a discursului populist al președintelui, acesta fiind contrapus, de regulă, atât politicienilor care erau prezentați că funcționează sub umbrela „sistemului ticăloșit", cât și „oligarhilor" din zona economică ori „mogulilor", așa cum îi numea pe unii dintre patronii unor trusturi media. De altfel, Traian Băsescu se diferențiază de „cei 322" care au votat pentru suspendarea sa nu numai prin apel la discursul anticorupție și anticomunist, ci și prin afirmarea certă a unei înțelegeri aparte a relației cu poporul: „Multor politicieni și oameni importanți li se pare că poporul este ceva abstract și ei privesc la români doar ca la electorat,

ca la o sursă de voturi. Când privești la români doar ca la o sursă de voturi, și nu ca la un popor cu suflet, cu aspirații, cu dorințe, cu demnitate, când îl privești doar ca pe electorat, pățești chestii de genul acesta, adică trimiți la popor rezolvarea unor probleme într-un mod în care poporul nu le vrea". Politicianul sugera, așadar, că este cunoscătorul voinței poporului, fiind, în același timp, cel care o exprima fără rezerve, și nu o făcea în termeni sofisticați, ci, dimpotrivă, utilizând un limbaj accesibil, colocvial, foarte direct, fapt remarcat, de altfel, chiar de către cei care au lucrat cu Traian Băsescu[43]. Este exact ceea ce l-a făcut credibil, legitimitatea și succesul discursului său populist fiind extrase și din siguranța pe care o exhiba de fiecare dată când vorbea în numele poporului, așa cum s-a întâmplat și în respectiva emisiune de televiziune, ca și în atâtea altele: „Ce vor românii? Un guvern care să guverneze pentru ei, vor un guvern care să nu se ducă la inundații doar dacă merge președintele, să nu se ducă să vadă ce este cu aviara doar dacă se implică președintele. Ați văzut, am spus la Iași, dacă aș fi fost în funcție, m-aș fi dus să văd care sunt efectele secetei. Vă asigur că, dacă mă îmbrăcam și cu pufoaică pe căldura asta, a doua zi apăreau și Tăriceanu, și ministrul Agriculturii cu pufoaică, să vadă unde este secetă. (…) Și, uitați, dacă eu la Iași spuneam că, dacă aș fi fost președinte mă duceam îmbrăcat cu pufoaică și cu cizme de cauciuc să văd seceta din Oltenia și din Vaslui, ei mâine s-ar fi dus cu pufoaică și cu cizme de cauciuc să vadă seceta". În contextul acestei emisiuni, atunci când nu a fost vizibilă strategia de transmitere pasivă a componentelor populiste din mesajul invitatului – dată de faptul că moderatorul nu întrerupea discursul – , a devenit evidentă încercarea de legitimare a acestora, prin enunțarea unor întrebări care îl încurajau pe Traian Băsescu să ofere noi mostre de populism. Mizând pe imaginea președintelui-jucător, implicat în toate sferele importante pentru societate, dar în același timp „om din popor", Băsescu a reușit să transmită publicului, prin mass-media, mesajele sale de extracție populistă. Spre exemplu, un reportaj difuzat de Realitatea TV pe data de 12 decembrie 2007, pentru a marca împlinirea a trei ani din primul său mandat[44], evidenția faptul că acesta și-a început mandatul „printre oameni", fapt care i-a adus popularitate, aceasta nefiind însă valabilă în cazul politicienilor, cu care, însă, președintele „nu a ezitat să se ia la harță". Pentru a exemplifica, în reportaj sunt inserate declarațiile lui Traian Băsescu despre ministrul Justiției, Tudor Chiuariu („E un tânăr mafiot obraznic. Acesta-i ministrul Justiției al României"), și despre ministrul de Externe, Adrian Cioroianu („Eu am avut cu acest om mai multe deplasări și vă pot spune că are un mare deficit de educație"). Sunt remarcate, în context, apelativele jignitoare la adresa unor jurnaliști („găozar", respectiv „țigancă împuțită"), dar și „sensibilitatea sa

(…) proverbială, mai ales când vine vorba de aliații politici", aici fiind evocat episodul anunțului retragerii lui Theodor Stolojan din cursa pentru alegerile prezidențiale din 2004. Sunt evidențiate apoi calitatea sa de președinte implicat („Băsescu este un președinte activ: în timpul lucrărilor la Podul Mărăcineni a mers să vadă cum merge treaba [sic!] timp de o săptămână în fiecare zi"), dar, mai cu seamă, cea de „om între oameni" („Pe Valea Oltului, principalul punct de atracție nu au fost însă lucrările, ci fesul prezidențial. A avut probleme de sănătate, dar nu a stat departe de plăcerile vieții. Îi place să danseze, să fumeze, degustă cu plăcere un pahar de whisky, se îmbracă neprotocolar și își conduce singur mașina"). Fiind vorba despre un reportaj de televiziune, fiecare propoziție a comentariului din *off* este însoțită, desigur, de imagini reprezentative: Traian Băsescu purtând fes, prezent în mijlocul oamenilor, al muncitorilor, dansând, mergând la cumpărături, urcându-se la volanul mașinii personale etc. Finalul este de-a dreptul „apoteotic", incluzând un insert cu o afirmație în cheie autoironică a președintelui: „Sunt perfect, domnule!". Tabloidizarea discursivă a acestui reportaj reprezintă în sine o formă de populism mediatic – manifestată mai curând neconștient – și demonstrează din nou maniera în care populismul politic se transmite prin instrumentalizarea media.

Un alt exemplu regăsim, mai aproape de noi, în ediția din 27 decembrie 2018 a Emisiunii *Sinteza Zilei*, difuzată de Antena 3, al cărei invitat a fost președintele PSD Liviu Dragnea, aceasta fiind moderată de Mihai Gâdea, susținut de un alt angajat al postului, Mircea Badea[45]. Contextul în care s-a desfășurat această emisiune era dat de guvernarea coaliției PSD-ALDE începând cu 5 ianuarie 2017, care a generat, încă din primele săptămâni, ample proteste de stradă împotriva tentativelor de modificare a cadrului legislativ din domeniul justiției ale noii puteri, de schimbarea de către coaliția majoritară a trei prim-miniștri și a unor nenumărați titulari de portofolii ministeriale, de represiunea brutală a unei manifestații ce a avut loc pe data de 10 august 2018 în Piața Victoriei din București, precum și de o serie de măsuri economice controversate. Un element de maximă importanță era dat, desigur, și de condamnarea, în primă instanță, a liderului PSD la executarea a trei ani și jumătate de închisoare pentru fapte de corupție, acesta fiind acuzat că a orchestrat modificarea legilor justiției pentru a rămâne în libertate. Antena 3 și, de altfel, toate organismele de presă ale trustului Intact (patronat de fostul politician Dan Voiculescu, el însuși pus în situația de a fi executat o sentință de condamnare la închisoare pentru fapte de corupție în anii anteriori) au susținut coaliția guvernamentală în toate demersurile sale condamnate de opoziția politică, de protestatari, de ambasadele statelor occidentale acreditate la București și de instituții și organisme importante ale Uniunii Europene. În toată

această perioadă, Liviu Dragnea și alți lideri marcanți ai PSD (ca și Călin Popescu-Tăriceanu, fost premier liberal, între timp devenit președintele ALDE) au adoptat un discurs specific populismului iliberal, similar, practic, celui promovat de premierul Viktor Orbán în Ungaria vecină sau celui propriu președintelui turc Recep Tayyip Erdoğan, suveranist și antieuropean. Preluând o sintagmă utilizată de președintele american Donald Trump referitoare la *deep state*, Liviu Dragnea a asumat o așa-numită luptă cu „statul paralel", expresie menită să denote o forță ocultă, formată dintr-un amestec de instituții ale statului român din zona de securitate națională și din justiție, politicieni, instituții europene, corporații multinaționale, bănci, susținând în câteva rânduri că toate acestea ar fi coordonate de multimiliardarul american George Soros. Pe acest fond, în debutul respectivei ediții a emisiunii *Sinteza Zilei*, Mihai Gâdea a anunțat că este vorba despre „un interviu foarte așteptat de întreaga opinie publică", specificând că, „în momentul acesta, foarte mulți așteaptă în fața televizoarelor interviul cu președintele Partidului Social Democrat, domnul Liviu Dragnea". Ceea ce a urmat, pe parcursul a mai bine de două ore de emisiune, a fost, practic, un monolog susținut cu vădită dificultate de liderul PSD, întrerupt din când în când de aprobările și întrebările încurajatoare ale celor doi moderatori, care au funcționat ca un tandem menit să realizeze în direct atât strategia de legitimare a populismului conspirațional, suveranist-onațională a lui Liviu Dragnea, asumat ca proiect ideologic al coaliției aflate la putere, cât și aceea de abordare critică a politicii instituționale contrapusă intențiilor acesteia din urmă, fie că era vorba despre cea de la nivel european, fie că avea în vedere anumite instituții ale statului. În acest cadru care a transformat emisiunea, prin cei doi moderatori, într-un instrument al populismului, Liviu Dragnea a anunțat mai întâi relația sa privilegiată cu adevărul, proiectat a fi aliatul său în lupta cu forțele oculte, susținând următoarele: „Eu sper ca 2019 să fie anul adevărului (…). Nu mă interesează decât să rămânem vii, liberi și să păstrăm în continuare coaliția, ca să ducem acest proces până la capăt. Am anunțat de mai multe ori că am speranțe că vom reuși să destructurăm, să distrugem, să desfacem în bucățele acest sistem subteran, acest stat paralel, sistem ocult, sunt șanse foarte mari". Încurajat de Mihai Gâdea să îi identifice pe cei care conduc acest sistem, liderul PSD a minimalizat rolul pe care l-ar fi putut avea președintele Klaus Iohannis, afirmând că acesta „este o păpușă" sau „un beneficiar" al sistemului care, în realitate, ar fi coordonat în România de generalul Lucian Pahonțu, directorul Serviciului de Protecție și Pază. Telespectatorii emisiunii au putut astfel să afle, fără ca Liviu Dragnea sau moderatorii să aducă vreo probă în acest sens, că „statul paralel" are următoarea arhitectură: „E o grupare

de oameni din toate instituțiile – nu există instituție care să nu aibă oameni care fac parte din această structură parastatală –, din SPP, din SRI, din SIE, din Direcția de Informații a armatei, din ANAF, din Vămi, din Poliție, din Poliția de Frontieră, din toate ministerele". Scopul coagulării acestora ar fi, susținea liderul PSD, „să facă bani, nelegal", în acest sens luptându-se pentru a-și menține controlul asupra instituțiilor menționate și având o atitudine submisă față de „străini": „Sigur, stau în genunchi, fac sluj la orice entitate străină care poate avea o influență". Odată identificat *out-group*-ul, circumscris, în subtext, ca situându-se împotriva statului și a poporului român, Liviu Dragnea a trecut la un mod de autovictimizare plasat discursiv într-o manieră colectivă și care insera ideea unei solidarități a *in-group*-ului în care îi includea, evident, și pe moderatorii emisiunii, anunțând totodată că nu va renunța la luptă și pozând implicit în lider salvator: „Și sunt câțiva lideri politici care trebuie blocați, condamnați sau exterminați – habar n-am! – ori să nu mai existe, ori să nu mai aibă nici un fel de putere. Sunt lideri de piață, adică oameni din presă, care pot influența și care pot arăta în permanență – ceea ce faceți dumneavoastră – opiniei publice adevărul. Și, de asemenea, să susțină divizia de presă care să arunce mereu cu fumigene, să facă mereu scandal (…), ca să spună nu, de fapt nu acela, vă spunem noi aici, acest balamuc, ca lumea să nu mai înțeleagă nimic. Această bătălie până la urmă se va finaliza, sper din tot sufletul, anul viitor, adică până la sfârșitul sesiunii de vară lucrurile astea să fie finalizate și de-abia atunci putem spune că începem să vedem adevărul". Totuși, arăta liderul principalului partid de guvernământ, „dușmanii" nu există doar în interior. Dimpotrivă, aceștia se află în legătură cu „dușmanii externi", interesați să exercite, la rându-le, controlul asupra României. Ingenuu, Mihai Gâdea s-a arătat interesat, în numele „opiniei publice", de ceea ce a numit „această presiune externă", solicitându-i lui Liviu Dragnea, întrucât el ar deține „mai multe informații", să prezinte „înțelegerea sa asupra acestui aspect". Drept urmare, liderul PSD a devoalat, pe de o parte, maniera în care s-a articulat acțiunea coordonată extern la adresa României și a arătat, pe de altă parte, ce li s-ar putea întâmpla celor care au curajul de a se opune acesteia[46]: „Deci până acum ce-a fost în România? Păi, în primul rând, trebuie s-o controlăm economic. Păi, hai, deocamdată sau, mă rog, în primul rând să luăm resursele, să intrăm cu brutalitate și foarte ofensiv, și foarte agresiv pe piața românească, în toate domeniile: în construcții, în comerț, în energie, în ce vreți dumneavoastră, în sistemul bancar – în ce vreți! –, în agricultură. Și românii nu știu ce să facă cu banii, deci nu le putem lăsa, cel puțin în secolul acesta, impozitele și taxele care ar trebui să rămână la ei și trebuie să le luăm noi, prin niște artificii. (…) Cine ar putea să

blocheze așa ceva? Oamenii politici! Presa ar putea să scoată la iveală! Ce faceți? Hai pe ei! Păi, da, dar vezi că ăștia ne deranjează și noi vă spunem că ei sunt răi. Și că sunt, de fapt, cei mai corupți, și că de fapt fură, și că tot ce s-a-ntâmplat rău în România este din cauza lor, deci trebuie beliți, trebuie omorâți, trebuie să le faceți orice!". Remarcăm, pe de o parte, statutul de instrument populist al acestei emisiuni, lipsa totală de relevanță publică a subiectelor discutate, obediența nedisimulată a moderatorilor față de reprezentantul puterii politice, precum și vehicularea unui tip de discurs foarte slab din perspectivă retorică, fapt care atrage după sine completa lipsă de credibilitate în contextul receptării sale într-un registru specific rațiunii critice. Acest stil mediatic nu este, însă, unul întâmplător în cazul Antenei 3, regăsindu-se și în alte emisiuni, ca și în reportajele encomiastice difuzate de acest post. Spre exemplificare, trimitem spre reportajul intitulat „Exclusiv! Acasă la prima femeie prim-ministru", difuzat de acest post de televiziune în cadrul ediției din 21 ianuarie 2018 a emisiunii *Sinteza Zilei*[47]. Viorica Dăncilă, până la acel moment europarlamentar PSD, tocmai fusese nominalizată ca propunere de prim-ministru al Guvernului României de către principalul partid al coaliției majoritare, urmând să preia funcția opt zile mai târziu. Reportajul, construit în termeni simpli și aducând în prim-plan testimoniale ale foștilor colegi ai nominalizatei, dar și cetățeni obișnuiți din orașul de proveniență al acesteia (Videle, județul Teleorman), este unul de natură să releve, pe de o parte, latura umană, de om obișnuit, a Vioricăi Dăncilă și, pe de altă parte, să evidențieze (potențând astfel comicul involuntar al produsului media) calitatea profesională deosebită a politicienilor care, plecând din această localitate, au ajuns în poziții de frunte ale statului român. Introducerea este orientată direct în acest sens: „Bine ați venit în Videle, cel mai mic oraș din Teleorman, dar primul când vine vorba de înalți demnitari. Practic, vorbim de o minune statistică [sic!]: la o populație de puțin peste 11.000 de locuitori, urbea teleormăneană a dat țării nu mai puțin de trei miniștri și un prim-ministru – Adrian Videanu, Răzvan Nicolescu, Carmen Dan și ultima, dar nu cea din urmă, Viorica Dăncilă". Sunt explicate apoi, prin inserarea unor declarații ale unor localnici, relațiile apropiate, colegiale și prietenești, dintre nominalizată și ministrul în funcție al Internelor, Carmen Dan, vocea feminină din *off* asigurându-ne că „acum, numele Vioricăi Dăncilă e pe buzele tuturor locuitorilor, care sunt mândri că orașul lor a dat țării prima femeie prim-ministru", după care introduce elementul de suspans: „să fie oare un secret?". Camera de filmat și, odată cu aceasta, telespectatorii se orientează spre un alt localnic, gata să dezvăluie adevărul: „Nu-i nici un secret, eu m-am pregătit în Videle. Deci suntem un oraș, o comunitate pregătită. Ăsta-i singurul secret. Deci

am învățat, ne-am pregătit și tocmai de-asta-i căutați [sic!]". În acest moment, „singurul secret" este conotat metaforic printr-o imagine cu un arbore în care se află niște bufnițe, pe care un alt localnic le numără, în timp ce vocea din *off* produce explicația: „Și nu sunt vorbe-n vânt, spun videlenii. Dovada există chiar în centrul orașului: copacul cu bufnițe". Nesiguri, probabil, că explicația ar fi suficientă pentru legătura dintre bufnițe și funcțiile politice, realizatorii plusează cu declarația unui concitadin al Vioricăi Dăncilă: „Se consideră că sunt păsările înțelepciunii, știți?! Și, deci, facem o analogie, de ce-avem prim-ministru, de ce-avem ministru de Interne, nu?! Suntem un oraș de oameni înțelepți". Reportajul continuă cu proiectarea evoluției carierei nominalizatei PSD pentru funcția de premier, insistându-se atât asupra aspectelor profesionale (inginer la sonda de petrol, apoi profesor la liceul din oraș), cât și asupra celor politice și administrative (președinte al Organizației de Femei a filialei locale a partidului, consilier local, președinte al PSD Videle, „lider al tuturor femeilor social-democrate din județul Teleorman", consilier județean, europarlamentar din 2009). Plecată „de jos", om obișnuit, lăudată de colegi și de concitadini ca „om hotărât, dar și corect", după cum explică reporterul, iată tot atâtea motive ca telespectatorii să fie convinși că cel de-al treilea prim-ministru nominalizat de PSD în decurs de doar un an este alegerea perfectă, fiind, totodată, „prima femeie premier din istoria României". Avem de-a face, în realitate, în cazul acestui reportaj, cu un exemplu hibrid de populism media, care combină statutul de platformă a populismului al televiziunii în cauză cu cel de instrument al populismului. Nu este, însă, un exemplu singular în contextul media vizuale din România contemporană, context care, mai cu seamă în ultima decadă a postcomunismului, a devenit un veritabil cadru de articulare a discursului populist. De fapt, consider că media vizuale au drept competitori, în acest sens, nu doar publicațiile tabloide, dintre care puține mai apar în format tipărit, cele mai multe având astăzi exclusiv versiuni online, ci și noile media, între care includ și rețelele sociale, în primul rând Facebook. Asupra modului în care și acestea din urmă contribuie la promovarea unui astfel de registru discursiv, dezvoltând ceea ce numesc „populism multimedia", îmi orientez analiza în secțiunea care urmează.

Caracteristici ale „populismului multimedia"

În cadrul unei serii de cursuri susținute în 1996 la Collège de France, difuzate de canalul de televiziune Paris Première, sociologul francez Pierre Bourdieu atrăgea atenția asupra efectelor periculoase determinate de invazia „câmpului jurnalistic", la finalul secolului trecut, în detrimentul altor „sfere de producție culturală" (precum arta,

literatura, ştiinţa, filosofia, dreptul)şi denunţa, totodată, ceea ce numea „dominaţia televiziunii". În acest context, el considera că „televiziunea periclitează, nu mai puţin, viaţa politică şi democraţia", argumentând că „aş putea să demonstrez foarte uşor acest lucru analizând, de pildă, tratamentul pe care, în căutarea unei cât mai largi audienţe, televiziunea, urmată de o bună parte a presei scrise, l-a rezervat autorilor de discursuri şi acte xenofobe şi rasiste sau arătând concesiile pe care ea le face zi de zi unei viziuni înguste şi îngust-naţionale, ca să nu spun de-a dreptul naţionaliste, asupra politicii"[48]. Desigur, deşi sociologul avea în vedere precumpănitor ceea ce se întâmpla în spaţiul mediatic francez, preîntâmpina posibila acuzaţie de particularizare a enunţurilor sale trimiţând spre situaţii din alte părţi ale lumii, care exemplificau conţinutul discursiv al acestora. Ca atare, Bourdieusublinia probabilitatea ca „esenţialul noutăţii în ceea ce priveşte exploziile de xenofobie şi de naţionalism care au putut fi observate în Turcia şi Grecia, dar şi în fosta Iugoslavie, în Franţa şi aiurea, rezidă tocmai în posibilităţile de exploatare la maximum a pasiunilor primare puse la dispoziţie, în momentul de faţă, de mijloacele moderne de comunicare"[49]. În aceeaşi perioadă, politologul Giovanni Sartori era, la rându-i, preocupat de efectele televiziunii asupra politicii, reflecţiile sale extinzându-se, însă, şi asupra noilor media, bazate pe internet, şi a căror viitoare putere abia se întrezărea la orizont. Avertismentul său se referea la pregnanţa socio-politică a unui nou tipar uman, pe care l-a numit *homovidens*, incapabil, din cauza dependenţei de lumea vizualului, de lumea imaginii, să abstractizeze şi deci să conceptualizeze atribuţii definitorii pentru *homosapiens*, cel format de cultura scrisului, aflată însă la apus. Totodată, Sartori atrăgea atenţia cu privire la ceea ce numea procesul de „sărăcire a înţelesului" derulat odată cu impactul din ce în ce mai mare al televiziunii, dar şi cu apariţia tehnologiilor de comunicare multimedia, ca şi relativ la efectul negativ pe care acest proces îl poate avea din perspectiva arhitecturii democratice a societăţilor occidentale (o arhitectură de natură reprezentativă), în condiţiile în care aceasta va fi expusă presiunilor tot mai mari venite dinspre susţinătorii „directismului" democratic, puţin dispuşi să admită că „fiecărei creşteri a *demo-puterii* ar trebui să-i corespundă o creştere a *demo-cunoaşterii*", deoarece „altminteri democraţia devine un sistem de guvernare în care cei mai incompetenţi sunt cei care decid"[50]. Ceea ce politologul numeşte „video-politica"[51] a fost instaurată de televiziune, care a devenit instituţia media ce ocupă locul central în procesul de comunicare politică şi având un impact direct asupra opiniei publice: „Astăzi, poporul suveran«opinează» mai ales în funcţie de felul în care televiziunea îl influenţează să opineze. Iar prin ghidarea opiniei puterea ecranului TV se află într-adevăr în centrul tuturor evoluţiilor politicii contemporane"[52]. Desigur, în prezent, televiziunea nu a pierdut neapărat această centralitate, deşi

dezvoltarea galopantă a noilor media, mai cu seamă pe parcursul ultimului deceniu, a adus cu sine o competiție acerbă pentru audiență. De la dezvoltarea televiziunilor online și până la publicațiile online care au propriile emisiuni transmise prin internet, de la personalizarea jurnalismului prin apariția blogurilor profesionale sau ale celor susținute pe platforme online importante (cum sunt, spre exemplu, *Huff Post* în SUA și blogurile *Adevărul.ro* în România) și până la rețele sociale precum Facebook, noile media au reconfigurat spațiul public și au oferit, pe de o parte, un acces imediat al politicienilor la alegători și, pe de altă parte, posibilitatea unei largi participări a acestora la dezbaterile de natură politică. La fel ca în cazul media clasice, mai cu seamă al televiziunilor, și în cel al noilor media s-a remarcat capacitatea lor de a reprezenta un mediu deosebit de prietenos pentru populism. Ceea ce a rezultat, susțin unii analiști ai fenomenului, este „un sistem media hibrid", caracterizat de faptul că „logicile vechilor și noilor media se intersectează și sunt complementare, iar actorii politici au posibilitatea de a alege dintr-o largă varietate de canale media, de a-și răspândi mesajele și de a intra în contact cu votanții lor"[53]. Din punctul meu de vedere, configurarea unui astfel de sistem media a încurajat apariția și dezvoltarea unui tip de populism specific perioadei contemporane, inclusiv în spațiul public românesc, și anume „populismul multimedia". Spre deosebire de populismul vizibil în perioada media clasice, al cărui discurs a fost exemplificat și analizat în secțiunea anterioară prin raportare la anumite emisiuni difuzate de televiziunile de știri, „populismul multimedia" nu implică, în calitate de actori, doar politicienii și/sau jurnaliștii, ci și publicul. Asumpția mea, certificată de studii recente din domeniul analizelor comunicării media, este aceea că există un public specific pentru discursul populist, care încurajează comunicarea directă cu reprezentanții politici și cu cei ai instituțiilor publice, care se implică foarte vocal în dezbaterile publice, care este încurajat de dezvoltarea noilor tehnologii de comunicare să își facă auzită vocea și care, asemenea liderilor populiști, solicitând un „surplus de democrație" în direcția „directismului" democratic despre care amintea Sartori, nu face decât să erodeze arhitectura proprie democrației reprezentative, atât din perspectiva funcționalității procedurilor acesteia, cât și din perspectiva competenței civice a cetățenilor. Ca atare, pe parcursul acestei secțiuni finale,vreau să evidențiez caracterul bidirecțional al acestui tip de populism (dinspre politicieni și media înspre cetățeni și invers) prin apel la punerea în discuție a iluziei democrației directe, motivată de faptul că ne aflăm în era multimedia, și la relevarea modului în care „jurnalismul cetățenesc" tinde să impună o hegemonie a opiniei în spațiul public, din ce în ce mai „eliberat" de ceea ce Sartori numește „autorități cognitive".

Iluzia democrației directe în era multimedia

Analize de dată recentă indică faptul că „anul 2004 a fost, în comunicarea politică din România, anul de trecere de la web 1.0 la web 2.0, o nouă eră în care i se oferă userului de internet posibilități nelimitate de creativitate, cooperare și interacțiune socială”[54]. Intrată, asemenea altor societăți, în era multimedia, societatea românească a marcat, la rându-i, ceea ce părea să însemne o perspectivă încurajatoare mai ales pentru o structură socială lipsită de tradiție democratică și care, ieșind dintr-un regim totalitar, se angajase, cu dificultate, pe calea democratizării: aceea a intensificării acestui proces beneficiind (și) de virtuțile noilor tehnologii de comunicare. Reperele optimiste ale acestei abordări se înscriau în aria normativă specifică teoriei democrației deliberative, ale cărei provocări vizau sporirea legitimității actorilor și instituțiilor politice prin implicarea unui număr cât mai mare de cetățeni în dezbaterea publică, punerea în practică a idealului unei societăți transparente, în care politicienii și cetățenii conlucrează în procesul de elaborare a politicilor publice și în cel de luare a deciziilor cu privire la acestea, capacitatea ca, urmare a acestor deliberări, să fie generată o opinie publică informată și competentă cu privire la politică, precum și instituirea condițiilor care să facă posibilă democrația deliberativă însăși[55]. În consecință, intrarea în era multimedia apărea drept o promisiune că instituțiile media, mai cu seamă cele a căror funcționare se bazează pe noile tehnologii de comunicare, vor putea asigura democratizarea societății românești până acolo încât aceasta să funcționeze în conformitate cu principiile unei „democrații directe”, de natură să le ofere tuturor posibilitatea de a decide cu privire la *res publica*. În mod evident, o astfel de pretenție, vehiculată din ce în ce mai des în ultima decadă a postcomunismului, pleacă de la supoziția că oricare cetățean deține suficientă cunoaștere pentru a se putea exprima competent cu privire la problemele de interes general. Supoziția este întreținută și de constatarea, încurajată inclusiv de anumiți lideri politici, de intelectuali publici reprezentativi și de unele instituții media, că o mare parte din elita politică românească este, de fapt, o oligarhie incompetentă, care urmărește, în mod exclusiv, propriile interese și că, drept urmare, singura formă prin care cetățenii pot să se impună este aceea de a utiliza noile tehnologii de comunicare, ca și variatele forme de protest, pentru a se exprima și pentru a-și impune opiniile. Polarizarea maniheistă din câmpul politic, din câmpul intelectual și din cel media, accentuată ciclic pe parcursul celor trei decade ale postcomunismului românesc, se regăsește, ca atare, și la nivelul opiniei publice, o parte fiind captivă a mesajelor politice consolidate din partea anumitor lideri și partide politice, o altă parte manifestând neîncredere față de acestea – realitate exprimată, spre exemplu, prin sloganul utilizat în contextul feluritelor

proteste desfășurate din 2013 încoace („Toate partidele, aceeași mizerie!") – și, în fine, o altă parte fiind volatilă, atunci când nu este de-a dreptul dezinteresată de ceea ce se întâmplă pe scena publică. „Sistemul media hibrid" are, desigur, rolul său în încurajarea „directismului" democratic și în insinuarea de factură populistă a acestuia din urmă în spațiul public. Televiziunile de știri care, așa cum am văzut, fie funcționează ca platforme, fie ca instrumente ale populismului creează anumite așteptări informaționale publicului lor, orientat programatic să se transforme într-un public cel puțin deschis mesajelor populiste, atunci când nu devine de-a dreptul unul populist (studii empirice în această direcție lipsesc, din păcate, în spațiul românesc). La rândul lor, noile media, incluzând aici rețelele sociale, devin „structuri de oportunitate" pentru manifestările de tip populist, din moment ce „relația dintre populism și social media a fost descrisă drept una de «afinitate electivă», întrucât acestea reprezintă o platformă ideală pentru populism"[56]. Apare, ca urmare, o tendință de personalizare a puterii democratice prin apel la noile media, în sensul în care fiecare cetățean se consideră îndreptățit să emită pretenții politice, la nivel de opinie, chiar și atunci când nu deține competențe în acest sens. Manifestările în direcția „directismului" democratic nu mai țin cont de filtrele informaționale pe care în trecutul recent la asigurau jurnaliștii și nici de așa-numitele „autorități cognitive" pe care le reprezentau, în același trecut, experții în anumite domenii, tocmai în ideea că nu mai este nevoie de instanțe intermediare, iar astfel de situații devin din ce în ce mai vizibile, mai cu seamă în cazul rețelelor sociale: „Odată cu utilizarea de masă a social media, cetățenii – acum producători de informație –, dezamăgiți de democrația reprezentativă aflată în criză de legitimitate, îi critică pe reprezentanții lor politici și solicită exercitarea directă a puterii poporului, fără intermediari"[57]. Dispare, cu alte cuvinte, ideea de „distanță simbolică" specifică nu doar societăților tradiționale, ci și democrației reprezentative de tip constituțional[58], iar asumarea unei identități care este rezultatul transformării cetățeanului în actor politic legitimat doar de exprimarea unor opinii într-un spațiu virtual care îl încurajează să-și manifeste puterea democratică prin competiția pentru *like*-uri, *share*-uri și *followers* – dată de logica „viralizării", idolul comunicării în era multimedia –, nu determină o creștere în calitate, ci doar în cantitate a democratizării spațiului public. Nu este vorba aici despre a împărtăși o concepție conservatoare asupra societății, una de factură elitistă și care să militeze pentru limitarea libertății de expresie, ci despre provocarea de natură populistă la adresa democrației actuale, dată de iluzia egalizării competențelor politice la nivelul cetățenilor, pe care noile media o încurajează. Ideea egalității în fața legii a tuturor

cetățenilor, fără excepție, rămâne un pilon fundamental al funcționării democrației reprezentative de tip liberal. Problema este, însă, din punctul meu de vedere, redată de următoarea întrebare: în ce măsură egalizarea opiniilor și pretenția de competență politică a cetățenilor susținători ai „directismului" democratic, ai accesului direct la luarea deciziilor politice, ai anulării oricărei ierarhii existente în spațiul social – inclusiv a celor de natură meritocratică, definitorii pentru democrația liberală și pentru competiția politică specifică acesteia – este dublată de o reală cunoaștere a complexității vieții sociale și politice, precum și a mecanismelor care oferă garanția ordinii sociale (desigur, imperfecte)? Vorbim aici despre o problemă reală, evidențiată în mod clar de Giovanni Sartori: „Orice lărgire a democrației, orice creștere a sistemului alegerilor directe, cere ca numărul celor informați să crească și, în același timp, să crească și competența, cunoașterea și înțelegerea lor. Dacă într-acolo se îndreaptă lucrurile, atunci rezultatul va fi un *demos întărit*, capabil să înfăptuiască mai mult și mai bine decât înainte. Dar dacă, dimpotrivă, această direcție de înaintare se inversează, atunci se ajunge la un *demos debilizat*. Exact lucrul care se întâmplă în prezent"[59]. Expresia reală a acestei abordări problematice pe care o implică manifestările care susțin instituirea „directismului" democratic este, inclusiv în România de astăzi și având un larg suport media, ceea ce a primit denumirea de „jurnalism cetățenesc". Este motivul pentru care în cele ce urmează analizez această formă de populism multimedia, precum și efectele sale, punându-le în relație cu tendința de instaurare a hegemoniei opiniei prin intermediul noilor media.

„Jurnalismul cetățenesc" și hegemonia opiniei

Am subliniat, în prima secțiune a acestui studiu, faptul că unul dintre aspectele principale care au marcat evoluția mass-media în postcomunismul românesc și, implicit, procesul de democratizare și de conturare a unui spațiu public de factură democratică a fost cel al neimplicării cetățenilor în dezbaterile care i-au avut ca actori principali pe politicieni și jurnaliști. Pe de altă parte, am accentuat asupra lipsei de competență civică a cetățenilor, prin raportare la ceea ce am numit pretenția de obiectivitate a mass-media și pretenția autorității invocată de politicieni și pe fondul deficitului democratic românesc, implicând o cultură politică de orientare paternalistă. Am constatat însă că, odată cu dezvoltarea noilor tehnologii de comunicare, a crescut tendința de autoimplicare a cetățenilor în spațiul public, ceea a însemnat și crearea de oportunități pentru dezvoltarea populismului multimedia, care funcționează bidirecțional, atât dinspre politicieni și media spre public, cât și dinspre public spre politicieni și media (prin intermediul blogurilor și al comentariilor găzduite de acestea, al intervențiilor de pe forumurile

instituțiilor media prezente online și, mai ales, al rețelelor sociale). Cetățenii înșiși au început să utilizeze structurile de oportunitate furnizate de noile media pentru a răspunde unor mesaje de orientare populistă sau pentru a se manifesta, la rându-le, într-o manieră populistă, creând ceea ce am descris prin sintagma „contra-spații publice" prin care au intrat în contact cu cei care le împărtășesc valorile. Mai mult decât atât, sistemul media hibrid creat la intersecția dintre media clasice (în primul rând televiziunea, dar și publicațiile online) și noile media s-a dovedit a încuraja astfel de manifestări atât din partea politicienilor și jurnaliștilor, cât și din cea a cetățenilor. Cu privire la aceștia din urmă, o analiză internațională din 2019 specifică faptul că în România cetățenii manifestă atitudini populiste în proporție de 70%, rezultatul fiind obținut prin răspunsurile conturate pe o scală de la 1 la 5, între „dezacord puternic" și „acord puternic" cu privire la următoarele două afirmații: „celor mai mulți dintre politicienii aleși nu le pasă de ceea ce gândesc oamenii ca mine" și „oamenii ar trebui întrebați de fiecare dată când se iau decizii importante"[60]. Pe acest fond, una dintre practicile populiste cele mai vizibile, inclusiv în spațiul românesc, este cea a „jurnalismului cetățenesc", încurajat de televiziuni și căruia noile media îi servesc drept structuri de comunicare. Identificăm în acest caz, este adevărat, un paradox ce are în vedere transformarea unor cetățeni cu o cultură politică predominant paternalistă și care erau incluși de media clasice în categoria unui public pasiv, iar de politicieni în cea a electoratului controlabil, în susținători ai unui surplus de democrație determinat de participarea lor, fie online, fie offline, nu doar la dezbaterile privind chestiunile de interes public, ci și la identificarea soluțiilor pentru problemele ce apar în societate în ritm cotidian. Infrastructura dată de noile tehnologii de comunicare încurajează din plin această atitudine, după cum relevă cele mai recente date făcute publice de Institutul Național de Statistică[61]. Astfel, în anul 2018, 72,4% dintre gospodăriile românești aveau acces la internet, 62,9% dintre acestea provenind din mediul urban. Dacă un procent mic de cetățeni, de numai 12,1%, au utilizat internetul, pe parcursul anului trecut, pentru a contacta autoritățile sau serviciile publice (din care 78,9% au căutat informații pe site-urile autorităților publice, 51,9% au solicitat descărcarea de formulare oficiale și 42,3% au transmis către autorități formularele completate), 86,9% dintre femeile și 85,1% dintre bărbații cu acces la internet l-au folosit pentru participarea la rețelele sociale. Pentru a completa această imagine, redăm faptul că, potrivit *Reuters Institute Digital News Report 2019*,49% dintre români consideră că noile media îi monitorizează pe cei puternici, 86% accesează Facebook în diferite scopuri, iar 68% pentru știri. Totodată, 40% răspândesc știri prin social media, mesagerie și e-mail, iar 32% comentează știrile pe

rețelele sociale sau pe forumurile online[62]. Relevă, însă, aceste date o modificare structurală a culturii politice dominante în societatea românească, adică trecerea de la valorile, atitudinile și comportamentele proprii unei culturi politice dependentist-paternaliste la una participativă? O raportare sociologică, pe baza unei investigații realizate de Institutul Român de Evaluare și Strategie (IRES), cu tema „Cultura politică în România", în perioada 14-17 februarie 2019, atestă că răspunsul la această întrebare este unul negativ: „Clasa politică nu și-a propus nici ea să își educe propriul electorat și a preferat manipularea emoției, utilizarea fricii și a urii drept vehicul atitudinal de captare a votului. Mass-media a reușit parțial să educe publicul despre esența alegerilor într-o democrație, dar insuficient. Unele dintre televiziuni au cuplat la acest joc al minciunii, devenind cutii de rezonanță ale laboratoarelor de manipulare. Extinderea politicii pe rețele de socializare a reușit să mobilizeze oameni, să creeze noi centre de putere, dar nu a depășit spectrul buclei informaționale, al manipulării emoțiilor colective prin armate de troli specializate în *fakenews* și post adevăr"[63]. Datele sondajului arată că, deși numai 33% dintre români se declarau, la începutul acestui an, „destul de interesați" și „foarte interesați" de politică, 66% considerau că votul este foarte important, 77% credeau că votul lor „poate schimba ceva în țară", 73% nu se identificau cu nici o doctrină politică (deși 64% apreciau doctrina partidelor, din perspectiva deciziei oamenilor privind votul, este „destul de importantă" și „foarte importantă"), 53% declarau că se gândesc la programul propus, iar 27% la lideri atunci când votează[64]. Paternalismul culturii politice românești este vizibil, potrivit acestei analize sociologice, dacă avem în vedere că „84% dintre români vor un stat puternic, care să aibă grijă de cei dezavantajați, 65% vor un stat care să limiteze puterea corporațiilor și numai 45% vor un stat cu mai puține atribuții"[65]. În plus, chiar dacă 90% dintre români își manifestau opțiunea pentru un regim democratic și 75% dintre ei declarau că poate exista în România o democrație autentică, 55% apreciau că este nevoie de un președinte care să ia decizii ignorând Parlamentul[66]. Pe fondul confuziv al unei culturi politice de această factură, întrebarea firească este cea privitoare la competențele civico-politice ale cetățenilor care își anunță intenția implicării sau/și sunt încurajați în a se implica direct în procesul de luare a deciziilor, inclusiv prin practicarea „jurnalismului cetățenesc". În condițiile în care societatea românească e structurată maniheist, manifestând ciclic excese naționaliste și exhibând atitudini și credințe anti-individualiste, anti-democratice și providențialiste, nu cumva acești cetățeni sunt nu numai expuși elementelor discursului populist, ci și devin creatori de mesaje populiste? Să ne amintim: optimiștii contribuției noilor media și ai unei mai largi

participări a cetățenilor la dezvoltarea democrației plecau, în evaluările lor, de la supoziția că solicitările pentru un surplus de democrație – în sensul „directismului" – vor evolua pe fondul unui surplus de cunoaștere. Astfel, o evaluare de acest tip de la începutul primului deceniu al secolului nostru accentua importanța „jurnalismului participativ" pentru dezvoltarea democrației, definindu-l astfel: „actul unui cetățean sau al unui grup de cetățeni care joacă un rol activ în procesul de colectare, analizare și diseminare a știrilor și informațiilor. Intenția acestei participări este cea de a furniza informația independentă, credibilă, precisă, largă și relevantă de care o democrație are nevoie"[67]. Cu alte cuvinte, odată cu apariția acestui tip de jurnalism, identificabil la nivelul grupurilor de discuție (așa cum sunt forumurile televiziunilor și publicațiilor online), al conținutului generat de utilizatorul new-media (prin intermediul platformelor de bloguri sau blogurile individualizate), în contextul publicării colaborative (de tip Wikipedia) sau în cel al comunicării de la persoană la persoană (prin SMS, Messenger etc.), s-a considerat că nu mai este nevoie de funcția de „gardian" al informațiilor care avea rolul de a le filtra și pe care o implica media tradiționale, acestea din urmă încurajând, de altfel, implicarea cetățenilor în procesul de elaborare a știrilor și de producere a informațiilor. Ca atare, principiul „mai întâi filtrează, apoi publică" a fost înlocuit, odată cu apariția sistemului media hibrid generat de noile media, cu principiul „mai întâi publică, apoi filtrează"[68]. Apariția rețelelor sociale și posibilitatea oferită de acestea – în special de Facebook – pentru generarea de conținut textual, imagistic, audio și video a stimulat predispoziția cetățenilor de a se implica direct în influențarea temelor din agenda publică, în condițiile în care celelalte media, fie acestea clasice sau noi, preiau și vehiculează acest conținut, construind știri sau lansând dezbateri. Practic, putem asuma că Facebook a deschis larg poarta „jurnalismului cetățenesc", fără, însă, a oferi garanții că producătorii de conținut cu impact politic pot fi surse credibile de informare, dar și fără a diminua interesul manifestat de celelalte media pentru promovarea unor informații venite dinspre cetățeni și considerate a fi produse „la firul ierbii" (ceea ce altădată reprezenta apanajul reporterilor)[69]. Se conturează astfel o realitate descrisă în felul următor de analiștii media: „În *jurnalismul cetățenesc*, autorii textelor și imaginilor sunt oamenii obișnuiți (pentru care jurnalismul nu este o activitate profesională), care devin reporteri fiind martori oculari sau aplicând propriile cunoștințe la nivel de amatori asupra problemei prezentate. (…) Jurnalismul generat astfel online vine cu știri de o valoare cu totul diferită de cea din mass-media tradițională, scoțând în evidență subiecții care în mass-media clasice sunt tratați doar ca observatori sau comentatori marginali ai evenimentelor (de pildă, în interviurile

voxpopuli) sau care devin mai proeminenți doar când sunt chiar ei actorii unei situații bizare sau bazate pe un conflict”[70]. Această nouă realitate, tributară imperativului „viralizării” este una în care, de regulă, faptele (a căror prezentare amănunțită, bazată pe surse credibile, însemna una dintre atribuțiile fundamentale ale vechiului sistem media) își pierd din importanță, ceea ce apare drept relevant fiind efectul dramatic și afirmațiile de natură să declanșeze răspunsuri emoționale[71]. Se instituie, drept urmare, un mediu favorabil populismului multimedia, marcat de o veritabilă hegemonie a opiniilor cu privire la ceea ce ține de sfera publică și/sau politică. Nesupunându-se criteriilor alethice, opiniile configurează cadrul emoțional pentru manifestarea noului tip de populism, care beneficiază, în plus, de o susținere ce reunește în aceeași intersecție a sistemului media hibrid politicienii, jurnaliștii și cetățenii. În aceeași măsură în care avem de-a face cu o creștere cantitativă a democrației rezultă și o scădere a calității acesteia, câtă vreme gradul de cunoaștere al celor implicați este susceptibil să fie caracteristic pentru ceea ce politologul Giovanni Sartori indica prin expresia „hipo-cetățean”, atunci când susținea că, „în timp ce teoria declamă frumusețea «directismului» și a «democrației continue» (…), realitatea produce dispariția cetățeanului pe care de bine, de rău îl aveam, cu alte cuvinte degradarea lui în hipo-cetățean”[72]. În mod paradoxal, deși noile media au adus, și în societatea românească, oportunitatea accesului la cât mai multe informații, aceasta din urmă nu a generat – realitate observabilă și în alte societăți din lumea occidentală – atât o creștere a capacității cetățenilor de a se clarifica în privința chestiunilor de interes public, cât pericolul ca, dată fiind relevanța din ce în ce mai mare a discursului populist, ei să devină nu doar ținte preferate ale populismului politic, ci și producători de populism multimedia. Probabil că, atunci când, explicând contextul cultural aflat în spatele exploziei media participative, optimiștii dezvoltării democrației anunțau intrarea într-o epocă a post-informației și se arătau încrezători în extinderea și puterea rețelelor sociale și în calitatea inovativă a cetățenilor implicați[73], aceștia nu își imaginau că, în mai puțin de două decenii, democrațiile vor fi erodate de evoluția rapidă a populismului multimedia, în al cărui centru se află opiniile lipsite de baza competenței civice specifice post-adevărului și principala sursă, în același timp, a fenomenului *fake news* care afectează sfera publică a societății contemporane.

Note

[1] Codruța Cuceu, *Spațiu public și spațiu privat. O perspectivă românească*, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2013, p. 300.

[2] Din acest punct de vedere, Peter Gross subliniază că „unele sau toate caracteristicile culturii politice comuniste, pentru a include și cultura profesională a mass-media, precum și elementele care le-au dat viață și susținere, vor persista în toate națiunile postcomuniste est-europene" (*Mass media și democrația în țările Europei de Est*, Editura Polirom, Iași, 2004, p. 35).

[3] „În primii trei până la cinci ani de după 1989, aproximativ o jumătate din cotidienele și săptămânalele din România erau publicații de partid. Restul erau semicomerciale, semiindependente, majoritatea fiind indirect afiliate unui partid datorită relației personale a patronilor, editorilor sau redactorilor cu politicieni și partide politice. Toate mass-media erau puternic politizate și partizane, alegând fațete din extrem de diversificata scenă politică. Presa națională, imitându-și rudele regionale, s-a împărțit rapid în două grupuri: 1) presa care susținea noul guvern și reprezenta, formal sau informal, partidele aflate la putere ori care simpatizau cu acestea și 2) «presa de opoziție», care reprezenta predominant, din nou formal sau informal, diferitele partide din opoziție" (*ibidem*, p. 61).

[4] „Într-o perioadă foarte scurtă din decembrie 1989, cotidianul *România liberă* a fost preluat de un grup de editori și jurnaliști din redacția sa, care au format Compania R. Ei au primit prima licență comercială din România postcomunistă, în februarie 1990" (*ibidem*, p. 88).

[5] „În România, țara în care audiovizualul s-a privatizat cel mai rapid, posturile private de radio și televiziune au fost introduse aproape imediat după înlăturarea comunismului în decembrie 1989, chiar înainte de noua lege a audiovizualului din 1992, deși posturile naționale private de televiziune au fost aprobate oficial abia în 1995. De atunci, au apărut nenumărate posturi de televiziune naționale, regionale și locale (Pro TV, Antena 1, Prima TV și altele)" (*ibidem*, p. 91).

[6] „Privatizarea mass-media a dat naștere unei concurențe serioase pentru posturile de «serviciu public»; goana guvernelor și a partidelor politice de a influența și manipula, dacă nu chiar de a controla conținutul mass-media private comerciale, a dus și la intrarea băncilor în afacerile media. Prin beneficiile sale evidente, privatizarea, în măsura în care implica investiții, proprietate și parteneriate străine, a împiedicat o întoarcere la controlul de stat prin proprietatea asupra mass-media, la mică distanță de o întoarcere la totalitarism" (*ibidem*, pp. 94-95).

[7] Este vorba despre Legea nr. 544/2001 a liberului acces la informațiile de interes public, despre Legea nr. 52/2003 privind transparența decizională în administrația publică și despre Legea nr. 571/2004 privind protecția personalului din autoritățile publice, instituțiile publice și din alte unități care semnalează încălcări ale legii.

[8] Vezi, în acest sens, Peter Gross, *op. cit.*, pp. 100-101.

[9] Din acest punct de vedere, politologul Sorin Bocancea arată că mass-media din România postcomunistă au trecut prin următoarele trei stadii: „presa puterii politice", „presa sub puterea politică" și „presa ca putere politică", în cazul ultimului dintre acestea, analizat la nivelul anului 2013, fiind identificate drept cauze „interpretarea excesivă a rolului presei" și „intervenția patronilor în politica editorială", iar ca forme de manifestare „politizarea demersului jurnalistic", „crearea unui partid politic de către un trust media" și „crearea unui organism media pentru un partid" (Sorin Bocancea, „Mass-media și puterea politică în România postcomunistă. Forme ale unor relații anormale", în Daniel Șandru, Sorin Bocancea [coord.], *Mass-media și democrația în România postcomunistă*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Institutul European, Iași, 2013, pp. 248-262).

[10] Cu privire la acest post de televiziune, președintele Asociației de Monitorizare a Presei, Mircea Toma, afirma în 2013: „OTV-ul a fost locomotiva dezastrului pentru România pentru că a atras şi celelalte televiziuni pe o spirală descendentă a răului, a încălcării regulilor şi a tabloidizării. În urmă cu câțiva ani am organizat o dezbatere tocmai pe această temă, în care am invitat editorii celor mai importante televiziuni din România. Unul dintre ei a recunoscut că se uitau încremeniți cum OTV pătrunde cu camera în sicriele morților şi încalcă orice regulă. Au constatat că asta face audiențăşi le fură din public şi că CNA-ul nu este foarte viguros în a sancționa. Pornind de la această situație au început să preia şi ei apucăturile OTV-ului, în încercarea de a-şi recupera publicul pierdut" (Mihai Voinea, Cristian Delcea, „OTV. Cei 11 ani care au murdărit România", *Adevărul.ro*, 23.01.2013, disponibil la https://adevarul.ro/news/eveniment/otv-cei-11-ani-murdarit-romania-1_51002813aa73e8e04b36eeda/index.html, accesat la 15.08.2019.

[11] La nivelul anului 2019, un raport realizat de Reuters atestă faptul că, din perspectiva consumului de știri, publicul din România optează, în proporție de 87%, pentru mediul online, incluzând rețelele sociale (dintre care Facebook se clasează pe primul loc, 68% dintre cei care îl accesează utilizându-l pentru știri) și 80% pentru televiziuni (ierarhia poziționând pe primul loc Știrile Pro TV, cu 65%, urmate de Digi 24 – 43%, Ştirile Antena 1 – 39%, Realitatea TV – 34%, Știrile TVR – 29%, Antena 3 – 28%, România TV – 25%, potrivit celor care au declarat că le urmăresc mai mult de trei zile pe săptămână) (*cf*. Nic Newman, Richard Fletcher, Antonis Kalogeropoulos, Rasmus Kleis Nielsen, *Reuters Institute Digital News Report 2019*, Reuters Institute for the Study of Journalism,p. 104, disponibil la http://www.digitalnewsreport.org, accesat la 15.08.2019).

[12] În acest sens, Peter Gross arată că, în pofida alternanței la guvernare petrecută în 1996, când Ion Iliescu a pierdut alegerile prezidențiale în fața lui Emil Constantinescu, iar partidul său, PDSR, a trecut în opoziție, guvernarea fiind preluată de CDR, influența fostului partid guvernamental asupra TVR a durat până

în 1999: „În România, unde Televiziunea Română a fost acuzată de partizanat deschis în timpul regimului lui Ion Iliescu (1990-1996), noului guvern care a venit la putere în 1996 i-a venit rândul să fie acuzat că a angajat ca directori în TVR persoane ce simpatizau cu opiniile guvernului (…). Opoziția parlamentară nu a fost capabilă să înlocuiască consiliul de conducere al TVR decât în 1999" (Peter Gross, *op. cit.*, p. 116).

13 Informațiile redate aici sunt preluate din Ovidiu Mihăiuc, *Mobilitatea și reconversia intelectualilor publici români după 1989. Contribuții de sociologie istorică*, teză de doctorat susținută la Universitatea „Al.I. Cuza" din Iași în 2016, pp. 102-103.

14 *Ibidem*, p. 177.

15 Astfel, la nivelul analizei sale publicate în 2002, specialistul american aprecia că mass-media est-europene „au contribuit la crearea precondițiilor procesului de democratizare, chiar dacă indirect și neintenționat. Au contribuit la evoluția instituțiilor societății civile, la transformarea economică și chiar la punerea bazelor unei noi culturi politice. Parțial și, din nou neintenționat, ele au îndeplinit șapte din cele opt atribute ale mass-media într-o societate democratică propuse de Michael Gurevitch și Jay Blumler. Singura excepție – și un element principal al etosului lor ce trebuie schimbat – o constituie eșecul în direcția respectării audienței" (Peter Gross, *op. cit.*, pp. 210-211). Cele opt condiții invocate de Gross sunt următoarele: „1. supravegherea mediului sociopolitic, oferind informații despre evenimentele care influențează, pozitiv sau negativ, bunăstarea cetățenilor; 2. stabilirea agendei, identificarea problemelor importante ale zilei, inclusiv forțele care le-au determinat sau care le pot rezolva; 3. platformele pentru susținerea deslușită și edificatoare de către politicieni și purtători de cuvânt a cauzelor și grupurilor de interese; 4. dialogul dintre o mare varietate de abordări, precum și dintre deținătorii puterii (prezenți și viitori) și publicurile de masă; 5. mecanismele pentru responsabilizarea oficialităților față de modul în care își exercită puterea; 6. stimularea cetățenilor să învețe, să aleagă și să se implice în procesul politic în loc să se rezume doar la a-l comenta; 7. rezistența bazată pe principii ferme față de eforturile de a submina independența mass-media, integritatea lor și capacitatea de a-și servi publicul; 8. respectul pentru componenții publicului-țintă ca potențiale persoane interesate și capabile să dea sens mediului politic în care trăiesc" (*ibidem*, p. 50).

16 *Ibidem*, p. 210.

17 *Ibidem*.

18 Laurențiu Gheorghe, „Presa din România se transformă în instrument de propagandă politică", articol publicat pe 25.04.2018, disponibil la https://revista22.ro/actualitate-interna/raport-rsf-presa-din-romnia-se-transform-n-instrument-de-propagand-politic, accesat la 31.12.2018.

19 Pentru mai multe detalii, vezi comunicatul RSF din 26 decembrie 2018, disponibil la https://rsf.org/fr/actualites/liberte-de-la-presse-la-derive-en-roumanie-qui-sapprete-prendre-les-renes-de-lue, accesat la 31.12.2018.

[20] Mai multe detalii pot fi aflate urmând link-ul https://newsweek.ro/investigatii/caracatita-jurnalistilor-si-analistilor-platiti-de-psd-cu-10-milioane-de-lei-din-bani-publici, accesat la 31.12.2018.

[21] Deloc întâmplător, mass-media independente relevă că astfel de „jurnaliști" și „analiști" ocupă locurile principale ale unui „top" elaborat de instrumentul de propagandă media al Federației Ruse în România (https://www.g4media.ro/sputnik-oficiosul-de-propaganda-al-kremlinului-a-facut-topul-presei-din-romania-vectorii-antijustitie-si-aliatii-psd-domina-clasamentul-gadea-ciutacu-andronic-chirieac-saval.html, accesat la 03.01.2019).

[22] Mai multe detalii pot fi găsite urmând link-urile https://www.g4media.ro/live-text-liviu-dragnea-in-direct-la-antena-3-incepand-cu-ora-21-00.html și https://www.g4media.ro/inca-un-interviu-memorabil-la-antena-3-gadea-si-badea-l-au-biciut-pe-dragnea-cu-intrebari-pana-cand-liderul-psd-a-cedat-si-le-a-multumit-in-direct-pentru-activitatea-lor-de-propagandisti.html, accesate la 31.12.2018.

[23] Mai multe detalii pot fi găsite urmând link-ul https://www.g4media.ro/eugen-teodorovici-propune-sanctionarea-jurnalistilor-care-publica-informatii-neverificate-nu-e-corect-sa-dezinformezi-populatia.html, accesat la 03.01.2019.

[24] Jürgen Habermas, *Sfera publică și transformarea ei structurală. Studiul unei categorii a societății burgheze*, Editura Univers, București, 1998, pp. 37-38.

[25] [25] Sorin Bocancea, loc. cit., pp. 243-266.

[26] Frank Esser, Agnieszka Stępińska, David Nicholas Hopmann, „Populism and the Media. Cross-National Findings and Perspectives", în Toril Aalberg, Frank Esser, Carsten Reinemann, Jesper Strömbäck, Claes H. de Vreese (ed.), *Populist Political Communication in Europe*, Routledge, Londra, 2016, lucrare disponibilă la https://www.uzh.ch/cmsssl/ikmz/dam/jcr:bffdb399-af58-4d95-88f8-409dffd41e61/Chapter 28%20%20Populism%20and%20the%20media.pdf, accesată la 14.08.2019.

[27] *Ibidem*.

[28] Nicole Ernst, „Media opportunity structures for populism", *Populism Observer on Populism*, 13.05.2019, disponibil la https://populismobserver.com/2019/05/13/interview-32-media-opportunity-structures-for-populism, accesat la 14.08.2019.

[29] Michael Hameleers, Linda Bos, Claes H. de Vreese, „The Appeal of Media Populism: The Media Preferences of Citizens with Populist Attitudes", *Mass Communication and Society*, 20, 2017, p. 488.

[30] Frank Esser, Agnieszka Stępińska, David Nicholas Hopmann, loc. cit.

[31] Emisiunea *Dan Diaconescu în direct*, ediția din 02.08.2010, OTV, disponibilă la https://www.youtube.com/watch?v=QCDK3lwxFDE, accesat la 15.08.2019.

[32] Emisiunea *Jocuri de putere*, ediția din 22.12.2015, Realitatea TV, disponibilă la https://www.youtube.com/watch?v=5Q-lpz9ZhxQ, accesat la 15.08.2019. Transcriptul acestei emisiuni este redat, cu titlul „Granița invizibilă", în Dan Puric, *Să fii*

român!, f.e., București, 2016, pp. 128-166. De altfel, Dan Puric a promovat acest tip de discurs și în emisiunea *Sinteza Zilei* a televiziunii concurente Antena 3, ediția din 16.11.2017, disponibilă la https://www.antena3.ro/actualitate/sinteza-zilei-dan-puric-tara-trebuie-sa-se-ridice-impotriva-nepasarii-442613.html, accesat la 15.08.2019.

[33] Emisiunea *Jocuri de putere*, ediția din 17.03.2016, Realitatea TV, disponibilă la https://www.youtube.com/watch?v=XFD8K1WNeSg&t=418s, accesat la 15.08.2019. Trebuie ținut cont de faptul că acest subiect se află în directă legătură cu dezbaterile din spațiul public referitoare la Legea nr. 217/2015 pentru modificarea și completarea Ordonanței de Urgență a Guvernului nr. 31/2002 privind interzicerea organizațiilor și simbolurilor cu caracter fascist, rasist sau xenofob și a promovării cultului persoanelor vinovate de săvârșirea unor infracțiuni contra păcii și omenirii.

[34] „Protest împotriva desemnării Oanei Stănciulescu ca membră în Consiliul de Administrație TVR", *Observator cultural*, nr. 814/2016, 17.03.2016, disponibil la https://www.observatorcultural.ro/articol/protest-impotriva-desemnarii-oanei-stanciulescu-ca-membra-consiliul-de-administratie-televiziunii-romane, accesat la 15.08.2019.

[35] Emisiunea *Sinteza Zilei*, ediția din 17.10.2017, Antena 3, disponibilă la https://www.antena3.ro/actualitate/sinteza-zilei-cine-este-de-fapt-george-soros-imagini-si-documente-438337.html, accesat la 16.08.2019.

[36] Emisiunea *Sinteza Zilei*, ediția din 31.10.2017, Antena 3, disponibilă la https://www.antena3.ro/actualitate/planul-secret-pentru-romania-cati-refugiati-vor-sa-ne-aduca-omul-finantat-de-soros-devoaleaza-440324.html, accesat la 16.08.2019.

[37] Era vorba despre Codru Vrabie, activist civic în organizația nonguvernamentală FunkyCitizens la acel moment.

[38] Gianpietro Mazzoleni, „Populism and the Media", în Danielle Albertazzi, Duncan McDonnell (ed.), *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2008, p. 50.

[39] Frank Esser, AgnieszkaStępińska, David Nicholas Hopmann, loc. cit.

[40] Nicole Ernst, „Understanding Media Populism: An International and Media Comparison", NCCR Doctoral Program Democracies Studies, University of Zürich, Institute of Mass Communicationand Media Research, Zürich,2014, pp. 10-11.

[41] Transcriptul ediției din 14.05.2007 a emisiunii *Naşul*, difuzată de B1TV, este redat în volumul *Traian Băsescu pe Calea Victoriei – în dialog cu Radu Moraru –„Naşul"*, Editura Sophia Press, București, 2008, pp. 211-259.

[42] Era vorba despre faptul că președintele a aprobat transferul a 15.000 de dosare întocmite de fosta Securitate din arhiva Serviciilor Secrete către Colegiul Național pentru Studierea Arhivelor Securității și despre condamnarea oficială a regimului comunist de către președintele României ca fiind „ilegitim și criminal", pe baza unui raport al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, pe 18 decembrie 2006.

[43] De exemplu, politologul Vladimir Tismăneanu face următoarele apre-

cieri: „ceea ce-l face pe Băsescu uman și interesant este tocmai această natură de plebeu mereu răzvrătit, curajul de a spune lucruri incomode. Se poate exprima prea frust, știu persoane care reacționează vehement la ceea ce lor le apare drept «lipsă de stil». Dar, fără îndoială, nu există nimic hieratic, pietrificat, «muzeal» la Traian Băsescu" (Vladimir Tismăneanu, Cristian Pătrășconiu, *Cartea președinților*, Editura Humanitas, București, 2013, p. 228).

44 Disponibil la https://www.youtube.com/watch?v=13GLaCROUlM, accesat la 18.08.2019.

45 Emisiunea *Sinteza Zilei*, ediția din 27.12.2018, disponibilă la https://www.youtube.com/watch?v=ssNXzIzhqVE, accesat la 18.08.2019.

46 În august 2018, liderul PSD a anunțat, tot într-o emisiune moderată de Mihai Gâdea la Antena 3, o presupusă tentativă de asasinat la adresa sa, încercată de patru asasini străini la comanda „unui om celebru în lume", fără a produce însă vreo dovadă în acest sens. Informația a fost însă preluată imediat și transformată în „știre" mai ales de către presa tabloidă (vezi Adrian Dumitru, „Exploziv! Filmul tentativei de asasinat asupra lui Liviu Dragnea. Detalii cutremurătoare", *Evz.ro*, 22.08.2018, disponibil la https://evz.ro/filmul-asasinat-liviu-dragnea.html, accesat la 18.08.2019). Ulterior, într-o declarație făcută la România TV pe 12 mai 2019, Dragnea a legat tentativa de asasinat la adresasa de presupusa intoxicare cu mercur a fostului ministru PSD al Apelor și Pădurilor, Doina Pană, și de problemele de sănătate făcute publice de primarul general al Bucureștiului, Gabriela Firea, de asemenea membru PSD, care nu excludea intervenția unei „mâini criminale" și în cazul său (vezi „Dragnea vorbește de mercurul Doinei Pană, sârma Gabrielei Firea și cei patru asasini și dă indicații procurorilor", *Ziare.com*, 12.05. 2019, disponibil la http://www.ziare.com/liviu-dragnea/presedinte-psd/dragnea-vorbeste-de-mercurul-doinei-pana-sarma-gabrielei-firea-si-cei-4-asasini-si-da-indicatii-procurorilor-1561310, accesat la 18.08.2019). Până în prezent, niciuna dintre aceste presupuneri nu a fost demonstrată prin probe.

47 Emisiunea *Sinteza Zilei*, ediția din 21.01.2018, disponibilă la https://www.antena3.ro/actualitate/sinteza-zilei-acasa-la-viorica-dancila-prima-femeie-prim-ministru-din-romania-451791.html, accesat la 18.08.2019.

48 Pierre Bourdieu, *Despre televiziune, urmat de Dominația jurnalismului*, traducere de Bogdan Ghiu, Editura Meridiane, București, 1998, p. 5.

49 *Ibidem*, p. 6.

50 Giovanni Sartori, *Homo Videns. Imbecilizarea prin televiziune și post-gândirea*, traducere de Mihai Elin, EdituraHumanitas, București, 2006, p. 100.Politologul susține că una dintre cauzele primare care duc la instalarea unui astfel de „sistem de guvernare sinucigaș" este reprezentată de faptul că „televiziunea produce imagini și anulează conceptele; dar în felul acesta atrofiază capacitatea noastră de abstragere și odată cu aceasta întreaga noastră capacitate de a înțelege" (p. 34).

[51] Cu privire la aceasta, Giovanni Sartori explică următoarele: „expresia video-politică (poate o expresie născocită de mine) cuprinde numai unul dintre multiplele aspecte ale puterii ecranului TV: impactul asupra evoluțiilor politice și, prin aceasta, o transformare radicală a felului de «a fi oameni politici» și de «a gestiona politica». Se înțelege că video-politica nu caracterizează numai democrația, puterea ecranului TV se află și la îndemâna dictaturilor" (*ibidem*, pp. 49-50).

[52] *Ibidem*, p. 50.

[53] Nicole Ernst, „Media opportunity structures for populism", *Populism Observer on Populism*, 13.05.2019, disponibil la https://populismobserver.com/2019/05/13/interview-32-media-opportunity-structures-for-populism, accesat la 14.08.2019.

[54] Antonio Momoc, *Comunicarea 2.0. New media, participare și populism*, Editura Adenium, Iași, 2014, p. 125.

[55] Toate aceste provocări sunt discutate de politologul Corina Barbaros în volumul *Comunicarea politică. Construirea spectacolului politic, a opiniei publice și a agendei publice*, Editura Adenium, Iași, 2014, pp. 25-31.

[56] Nicole Ernst (*op. cit.*) argumentează că există „șase structuri de oportunitate ale Facebook și Twitter [care] întăresc potențialul comunicării populiste și care le transformă, în mod particular, în canale foarte potrivite pentru aceasta: 1. Oferă *acces direct* la public, fără interferență jurnalistică sau externă. 2. Social media oferă posibilitatea instituirii unei *conexiuni directe și închise cu oamenii*, ceea ce reprezintă un element crucial pentru înflorirea populismului. Socialmedia îi fac pe politicieni mai *abordabili* datorită unor obstacole mai puține în calea *interacțiunilor* și a posibilității de a crea *legături* mai puternice. 3. Social media întăresc potențialul de *personalizare* prin intermediul unor forme de comunicare *particular orientate* și personalizate. Politicienii pot să-și modeleze propriile mesaje, să se concentreze asupra activităților profesionale, să împărtășească detalii din *viața personală* și chiar să își expună *emoțiile și sentimentele*. Social media pot fi utilizate pentru a crea spații protejate în care *dovezi* unilaterale și anecdotice ale *convingerilor populiste pot fi acumulate în cantitate mare* și împărtășite adepților. *Expunerea selectivă* repetată la aceste informații unilaterale promovează o *mentalitate de in-group* pe care populiștii o pot utiliza pentru a-și mobiliza suporterii și pentru a coordona acțiuni politice. 6. Mulți actori populiști consideră că jurnaliștii și mass-media tradiționale sunt controlate de *elita conducătoare*. Din perspectiva lor, rapoartele politice *mainstream pierd din vedere opiniile și interesele poporului*, sunt corupte și denigrează în mod sistematic acei politicieni care reprezintă adevărata voință a poporului. Facebook și Twitter permit actorilor populiști să critice media *mainstream* ca fiind distorsionante și incorecte și să ofere un medium alternativ acelor cetățeni pe care sunt capabili să îi alieneze în raport cu media tradiționale. Considerate împreună, aceste șase structuri de oportunitate fac ca social media să fie un instrument deosebit de convenabil pentru comunicarea populistă".

[57] Antonio Momoc, *op. cit.*, p. 154.

[58] În acest sens, Corina Barbaros (*op. cit*, p. 28) susține următoarele: „Consecința nefastă a idealului transparenței este aceea că transmite ideea falsă conform căreia ar putea exista o societate fără *distanțe simbolice* (…). Toate societățile de până acum au fost legitimate pe baze ierarhice. Doar societatea democratică preamărește egalitatea, pe considerentul că un proces de comunicare generalizat va augmenta transparența și va atenua inechitățile sociale. Totuși, toate societățile au nevoie de distanțe simbolice în cadrul ordinii economice, militare, politice, judiciare, religioase. Reducerea distanțelor simbolice prin omniprezența comunicării construiește o societate unde totul este plat, fără relief. Așadar provocarea transparenței într-o democrație deliberativă constă în armonizarea cerinței transparenței sporite cu menținerea unor distanțe simbolice. În lipsa acestor distanțe simbolice, opinia publică este lipsită de busolă, de repere".

[59] Giovanni Sartori, *op. cit.*, p. 103.

[60] Nic Newman, Richard Fletcher, Antonis Kalogeropoulos, Rasmus Kleis Nielsen, loc. cit.,p. 41.

[61] Institutul Național de Statistică, *Accesul populației la tehnologia informațiilor și comunicațiilor în anul 2018*, pp. 13-22, disponibil la http://www.insse.ro/cms/sites/default/files/field/publicatii/accesul_populatiei_la_tehnologia_informatiei_si_comunicatiilor_romania_2018.pdf, accesat la 20.08.2019.

[62] Nic Newman, Richard Fletcher, Antonis Kalogeropoulos, Rasmus Kleis Nielsen, loc. cit., pp. 52, 105.

[63] Marius Jucan, „Cultura politică la români. 26 mai 2019", *revistasinteza.ro*, 02.08.2019, disponibil lahttps://www.revistasinteza.ro/cultura-politica-la-romani-26-mai-2019, accesat la 20.08.2019.

[64] *Ibidem*.

[65] *Ibidem*.

[66] *Ibidem*.

[67] ShaneBowman, Chris Willis, *We Media. How the audiences are shaping the future of news and information*, commisioned by The Media Center at The American Press Institute, 2003, p. 9.

[68] *Ibidem*.

[69] Cu privire la acest ultim aspect, este expresiv interesul televiziunilor și al site-urilor de știri patronate de acestea pentru a disemina conținutul produs de „jurnalismul cetățenesc", fenomen pe care îl încurajează. Spre exemplificare, site-ul www.digi24.ro conține, în meniul principal, secțiunea „Digi Vox", care postează următoarele: „Vă invităm să ne trimiteți știri, sesizări, fotografii și imagini video pe adresa digiwox@digi24.ro, la numărul de telefon 031.400.24.24, pe WhatsApp, la numărul 0771.100.304 sau folosind formularul de mai jos". De altfel, îndemnul se regăsește și pe pagina de Facebook a televiziunii și este repetat și la finalul jurnalelor de știri ale acesteia: „Dacă ați fost martorii unui eveniment care ar putea deveni o știre, puteți lua legătura cu noi pe e-mail, la adresa redactie@digi24.ro, sau pe contul nostru de Facebook" (vezi https://www.digi24.ro/digi-vox, accesat la 20.08.2019). Situația este valabilă și pentru site-ul televiziunii România TV, care conține rubrica „Știrea Ta", cu următorul îndem adresat publicului: „Trimite-ne materiale filmate sau fotografiate de tine, pentru ca știrea ta să fie văzută de o țară întreagă" (vezi

https://www.romaniatv.net/stirea-ta, accesat la 20.08.2019).

[70] Antonio Momoc, *op. cit.*, pp. 163-164.

[71] Ethical Journalism Network, *Media Crisis and the Rise of Populism*, disponibil la https://ethicaljournalismnetwork.org/resources/publications/ethical-journalism/rise-of-populism, accesat la 20.08.2019.

[72] Giovanni Sartori, *op. cit.*, p. 131.

[73] Shane Bowman, Chris Willis, *op. cit.*, pp. 15-19.

Bibliografie

***, *Accesul populației la tehnologia informațiilor și comunicațiilor în anul 2018*, Institutul Național de Statistică, pp. 13-22, disponibil la http://www.insse.ro/cms/sites/default/files/field/publicatii/accesul_populatiei_la_tehnologia_informatiei_si_comunicatiilor_romania_2018.pdf, accesat la 20.08.2019.

***, *Media Crisis and the Rise of Populism*, Ethical Journalism Network, disponibil la https://ethicaljournalismnetwork.org/resources/publications/ethical-journalism/rise-of-populism, accesat la 20.08.2019.

***, *Traian Băsescu pe Calea Victoriei – în dialog cu Radu Moraru – „Naşul”*, Editura Sophia Press, Bucureşti, 2008.

BARBAROS, Corina, *Comunicarea politică. Construirea spectacolului politic, a opiniei publice și a agendei publice*, Editura Adenium, Iași, 2014.

BOCANCEA, Sorin,„Mass-media şi puterea politică în România postcomunistă. Forme ale unor relații anormale”, în Daniel Şandru, Sorin Bocancea (coord.), *Mass-media și democrația în România postcomunistă*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Institutul European, Iași, 2013.

BOURDIEU, Pierre, *Despre televiziune, urmat de Dominația jurnalismului*, traducere de Bogdan Ghiu, Editura Meridiane, București, 1998.

BOWMAN, Shane; WILLIS,Chris, *We Media. How the audiences are shaping the future of news and information*, commisioned by The Media Center at The American Press Institute, 2003.

CUCEU, Codruța, *Spațiu public și spațiu privat. O perspectivă românească*, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2013.

ERNST, Nicole, „Media opportunity structures for populism”, *Populism Observer on Populism*, 13.05.2019, disponibil la https://populismobserver.com/2019/05/13/interview-32-media-opportunity-structures-for-populism, accesat la 14.08.2019.

ERNST, Nicole, „Understanding Media Populism: An International and Media Comparison”, paper for NCCR Doctoral Program Democracies Studies, University of Zürich, Institute of Mass Communicationand Media Research, 2014.

ESSER, Frank; STEPINSKA,Agnieszka; HOPMANN, David Nicholas, „Populism andthe Media. Cross-National Findings and Perspectives”, accepted manuscris of a book chapter edited by Toril Aalberg, Frank Esser, Carsten Reinemann, Jesper Strömbäck, Claes H. de Vreese, *Populist Political Parties Communication in Europe*, Routledge, 26iulie 2016, lucrare disponibilă la https://www.uzh.ch/cmsssl/ikmz/dam/jcr:bffdb399-af58-4d95-88f8-409dffd41e61/Chapter28%20%20Pop

ulism%20and%20the%20media.pdf, accesat la 14.08.2019.

GHEORGHE, Laurențiu, „Presa din România se transformă în instrument de propagandă politică", 25.04.2018, disponibil la https://revista22.ro/ actualitate-interna/raport-rsf-presa-din-romnia-se-transform-n-instrument-de-propagand-politic, accesat la 31.12.2018.

GROSS, Peter, *Mass media și democrația în țările Europei de Est*, Editura Polirom, Iași, 2004.

HABERMAS, Jürgen, *Sfera publică și transformarea ei structurală. Studiul unei categorii a societății burgheze*, Editura Univers, București, 1998.

HAMELEERS, Michael; BOS, Linda; VREESE, Claes H. de, „The Appeal of Media Populism: The Media Preferences of Citizenswith Populist Attitudes", *Mass Communicationand Society*, 20, 2017.

JUCAN, Marius, „Cultura politică la români. 26 mai 2019", *revistasinteza.ro*, 02.08.2019, disponibil la https://www.revistasinteza.ro/ cultura-politica-la-romani-26-mai-2019, accesat la 20.08.2019.

MAZZOLENI, Gianpietro, „Populism andthe Media", în Danielle Albertazzi, Duncan McDonnell (ed.), *Twenty-first century populism: the spectre of Western European democracy*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2008.

MIHĂIUC, Ovidiu, *Mobilitatea și reconversia intelectualilor publici români după 1989. Contribuții de sociologie istorică*, teză de doctorat susținută la Universitatea „Al.I. Cuza" din Iași, 2016.

MOMOC, Antonio, *Comunicarea 2.0. New media, participare și populism*, Editura Adenium, Iași, 2014.

NEWMANN, Nic; FLETCHER,Richard; KALOGEROPOULOS, Antonis; NIELSEN, Rasmus Kleis, *Reuters Institute Digital News Report 2019*, Reuters Institute for theStudy of Journalism, disponibil la http://www.digitalnewsreport.org, accesat la 15.08.2019.

PURIC, Dan, *Să fii român!*, f.e., București, 2016.

SARTORI, Giovanni, *HomoVidens. Imbecilizarea prin televiziune și post-gândirea*, traducere de Mihai Elin, EdituraHumanitas, București, 2006.

TISMĂNEANU, Vladimir; PĂTRĂȘCONIU, Cristian, *Cartea președinților*, Editura Humanitas, București, 2013.

VOINEA, Mihai, „OTV. Cei 11 ani care au murdăritRomânia", *Adevărul.ro*, 23.01.2013, disponibil la https://adevarul.ro/news/eveniment/otv-cei-11-ani-murdarit-romania-1_51002813aa73e8e04b36eeda/index.html, accesat la 15.08.2019.

Despre emoții și reconfigurarea spațiului public în România

(About emotions and the reconfiguration of public space in Romania)

Dragoș DRAGOMAN

Abstract: *The change in political participation, under the impact of the communication devices, raises the question of the content and style of the new communication in democracy. The impact of new media in not only seen in the strategies of political marketers, but also in the content spread throughout society. The article points towards the use of emotions and their impact on the consolidation of the public sphere and asks whether the use of rationality is rather confined to the right hand of the political spectrum. Although this argument is evoked by right-wing intellectuals, the political marketing and electoral campaigning seem to seriously contradict it. The electoral success of the right-wing candidates in the presidential competition was recently done more on triggering emotional responses from the electorate than by appealing to their common sense. This issue raises numerous questions regarding the use of rationality in making the public space work.*

Keywords: *emotions, public space, political marketing, electoral analysis, Romania.*

Introducere

Într-un articol publicat în *Idei în dialog* în 2009[1], Vlad Topan își exprima convingerea că ar putea exista o alianță a conservatorilor și a liberalilor, alianță ce ar putea depăși aparenta contradicție dintre moralitatea obiectivă a conservatorilor și respectul pentru libertatea individuală pe care liberalii îl prețuiesc. Terenul înțelegerii ar fi *libertarianismul*, conservatorii devenind un fel de „libertarieni și ceva mai mult" pentru a depăși condiția minimală a proprietății private ca principiu sacrosanct, așa cum apare el în ideologia liberală. Condiția acțiunii morale, de orice fel, are la bază libertatea de acțiune. Din cele două condiții rezultă că înțelegerea dintre liberali și conservatori se bazează pe funcția raționalității, și anume pe acceptarea că orice transformare socială care vizează supremația unor valori, fie ele și tradiționale, nu poate fi realizată

decât printr-un consens obținut pe baze raționale. Mai mult, în aceeași revistă, Dorin Petrișor accentuează rolul raționalității ce derivă din funcționarea legitimă a ierarhiei[2]. Altfel spus, ierarhia nu poate fi irațională, din moment ce autoritarismul rațiunii este cel care fundamentează principiul aristocratic al democrației, așa cum a fost el enunțat de Tocqueville. Principiul ierarhiei este cel care ar trebui să domine ordinea lucrurilor omenești, în special logica argumentativă, opiniile oamenilor aflându-se într-o ierarhie dată de propria lor raționalitate, iar democrația funcționând ca o aristocrație ce valorizează autonomia individului.

Ceea ce-i leagă pe cei doi autori este identificarea stângii moderne și post-moderne, a social-democrației românești și a noilor curente (presupus) de stânga cu lipsa de raționalitate. Iluzionați de principiul suveranității populare, indivizii neautonomi (căci resping o ierarhie pe baze raționale) nu au, de fapt, nimic de cedat, pentru că nu dețin nici o suveranitate. Conduși de emoții, gregari, ei se refugiază într-o ficțiune, în iluzia cedării suveranității către o majoritate funcțională. Expresie a modernității, aroganți prin respingerea legilor morale și a monarhiei de drept divin, ei sunt în final și imorali, pentru că resping raționalitatea ca principiu al vieții publice[3]. O reorganizare pe baze raționale a societății, în conformitate cu valorile specifice liberalilor și conservatorilor, este teoretic posibilă pentru a repara relele modernității, dar este o sarcină dificilă în România, care continuă să fie dominată de social-democrație și unde vlăstarele liberale și conservatoare sunt încă prea firave[4].

Analizând argumentele celor doi autori, luate împreună, ar putea rezulta că iraționalismul, cultivarea emoțiilor, este apanajul stângii democratice, în vreme ce liberalii și conservatorii, deși în poziție de inferioritate publică, fac eforturi pentru cultivarea rațiunii ca fundament al autonomiei și al responsabilității individuale. Altfel spus, situarea liberalilor și a conservatorilor în poziție de inferioritate electorală, căci probabil la acest aspect public se refereau autorii, este cauzată de reținerea de a folosi cultivarea emoțiilor – de altfel, profitabile din punctul de vedere al marketingului electoral.

Sunt oare emoțiile cantonate în limita stângă a spectrului politic, dacă ar fi să poziționăm simplist partidele pe o axă ideologică stânga-dreapta? Sunt alegătorii partidelor de dreapta mai raționali? Se abțin strategii electorali ai partidelor de dreapta de la folosirea emoțiilor în atingerea unor scopuri politice imediate? Sau publicul este mai omogen decât lasă să se înțeleagă autorii menționați anterior, cei care fac apologia virtuților conservatoare și liberale? Oare nu a regresat întreaga opinie publică până la statutul de „gloată publică", cum o definește Alina Mungiu-Pippidi[5], oricând dispusă să asasineze moral orice adversar devenit țintă a celor care reușesc să o mobilizeze eficient,

așa cum sunt cazurile recente ale lui Mihail Șora și Raed Arafat?

Acestea sunt câteva întrebări legate de rolul emoțiilor atât în tehnicile de mobilizare a opiniei publice sau a electoratului partizan, cât mai ales în configurarea spațiului public în noul context al transformărilor tehnicilor și mediilor de comunicare, unde social-media schimbă felul nostru de a ne raporta la valoarea de adevăr a informației și la opiniile celorlalți. Deși cele două probleme cer o abordare separată, punerea în relație a tehnicilor specifice de comunicare ce vizează cultivarea emoțiilor și transformarea caracteristicilor opiniei publice ar putea aduce unele clarificări. Deși nu vom putea identifica un tip pur de alegător rațional sau predispus emoțional, cum probabil nu vom putea identifica nici o campanie electorală pur emoțională sau pur rațională, importanța emoțiilor pentru strategiile de campanie și efectul lor asupra formării opiniei publice nu pot fi neglijate.

Emoțiile și marketingul politic

Emoțiile sunt perfect naturale și umane. Această afirmație nu are nevoie de prea multe completări. Emoțiile au fost identificate chiar în legătură cu mecanismele naturale, considerate înnăscute, ce se declanșează la diferite niveluri și tipuri de stimuli[6]. Etologia dezvoltată de Lorenz poate ușor identifica mecanismele înnăscute[7], care potfi la rândul lor abil încorporate în strategiile de marketing[8]. Unele aspecte fizice, caracteristici momentane sau adaptate, declanșează reacții la stimuli considerați exagerați. La fel, omul dispune de mecanisme înnăscute de declanșare a unor comportamente ce răspund unor stimulicheie, cu caracteristici exagerate. Câteva exemple folosite de Lorenz merită reluate aici, pentru o mai bună înțelegere a mecanismelor înnăscute. De exemplu, păpușile imită caracteristicile bebelușului, și anume o hipertrofie a caracteristicilor fizice specifice vârstei fragede, ce declanșează mecanismul de protecție și grijă accentuată, de unde expresia remarcată de Lorenz că un copil este „frumos ca o păpușă". În fapt, tocmai păpușile sunt cele astfel confecționate încât să declanșeze mecanismele înscrise filogenetic.

Un alt exemplu este legat de abilitatea industriei alimentare de a exploata astfel de mecanisme, cum ar fi cele declanșate de întâlnirea cu alimente ce reprezintă factori supranormali, „exagerați". Acești factori supranormali ce funcționau pentru omul preistoric la întâlnirea sa cu alimente dulci, concentrate, crocante au dus în zilele noastre la apariția unei serii interminabile de alimente cu slabă valoare nutritivă, grase și îndulcite, ieftine și omniprezente, cele mai multe pe bază de făină de grâu.Piața este astfel invadată de otrava culturală a alimentelor de slabă calitate, consumul lor exagerat fiindresponsabil de răspândirea tulburărilor digestive pe scară largă[9].

La fel se întâmplă și în cazul apetenței condiționate pentru stări de

repaus, adică evitarea configurației de stimuli „dezagreabili" ce duc la stări de neplăcere. Cum stimulii dezagreabili au efecte nefaste pe termen lung și amenință supraviețuirea individului, nu este deloc de mirare că eliminarea acestei amenințări are un efect de condiționare mai puternic decât orice derulare a unui act-recompensă. Altfel spus, eliminarea condițiilor insuportabile este mai importantă decât orice altă recompensă. Este perfect normal ca oamenii să încerce să se sustragă stresului cotidian, situațiilor conflictuale, tensiunii patogene ce derivă din activitatea lor zilnică. Din nefericire pentru oameni, remarcă Lorenz, efectul de recompensă este același dacă ei ajung să elimine tensiunea prin folosirea unor produse farmaceutice sau prin controlul real al situației de stres[10]. Nu este deci de mirare că marketingul farmaceutic este interesat de propagarea ideii eliminării situației de stres, durere, iritație prin eliminarea simptomelor, nu prin determinarea și eliminarea cauzelor. Acest lucru se întâmplă, în nenumărate reclame, prin efectul miraculos al pastilelor „salvatoare", veșnic la îndemâna clienților prin grija producătorilor și distribuitorilor de medicamente.

Nu în ultimul rând, este vorba despre comportamentele cu motivație multiplă. Lorenz insistă asupra puținelor cazuri în care se poate observa efectul inhibitor complet al unui sistem de comportament asupra altuia. Excepția este comportamentul de fugă, datorită importanței sale pentru conservarea speciei. La om, ca la alte specii mai mult sau mai puțin avansate, declanșarea lui duce la inhibarea tuturor celorlalte sisteme de comportament înnăscut, din nefericire însă și funcțiile superioare ale învățării. Altfel spus, frica îndobitocește[11]. Frica intens cultivată poate reduce capacitatea de învățare, dar și discernământul, care este o funcție superioară a inteligenței logice. Nu este deloc de mirare că regimurile totalitare ale secolului XX, dar și sisteme mai puțin perfecționate decât cele din epoca modernă, precum tribunalele religioase și „vânătoarea de vrăjitoare" din secolul al XVII-lea[12], au avut efect asupra consolidării autorității confruntate cu o lipsă de legitimitate. Frica a perpetuat sistemul constrângerii organizate dincolo de limite ce ne-ar putea apărea drept „naturale".

Aceste exemple sunt suficiente pentru a exemplifica caracterul natural al emoțiilor, mai ales al celor care derivă din mecanisme înscrise filogenetic. Dar ele sunt suficiente, cred, și pentru a stabili clar o conexiune și o ierarhie între instinctele naturale, emoții, rațiune și discernământ, cel din urmă funcționând ca o capacitate supramentală, ca o limpezime a gândirii ce se percepe pe ea însăși ca supusă unor condiționări. Nu este, de altfel, de mirare că filosofia antică a clasificat regimurile politice în funcție de capacitatea lor de a atinge țelul stabilit, care era virtutea, de unde accentul pus pe formarea caracterului individual[13]. Dar chiar și în modernitate ideea a

persistat sub o formă atenuată, prin menținerea dorinței de control al pasiunilor prin intermediul rațiunii. Prin controlul mecanismelor pasiunilor, crede Hobbes, oamenii au capacitatea de a institui o ordine socială care să depășească simpla natură umană. Chiar și renunțând la ascetismul de tip epicurian, care urmărea să obțină excelența umană, noua filosofie politică modernă urmărea nu cel mai bun regim, ci pe cel mai eficient[14]. Dar chiar și această schimbare de perspectivă, renunțarea la virtute și promovarea comodității și a bunăstării, are nevoie de folosirea capacității raționale în eliminarea pericolelor pe care le reprezintă folosirea nelimitată a puterii. Folosirea forței fizice și exercitarea rațională a drepturilor individuale se bazează la Hobbes pe *prudentia*[15]. Chiar dacă inexact, matematic și juridic, acest comportament derivat din *prudentia* își are propria raționalitate în menținerea ordinii politice.

Deși scopul guvernării moderne nu mai este acela de a încuraja formarea unor indivizi plin de virtuți, care să-și atingă pe deplin potențialul uman, prima modernitate nu abdicase încă de la capacitatea rațiunii de a controla pasiunile, de a subordona emoțiile unor scopuri politice, comune, mai înalte. Neutralitatea morală a pătruns însă pe ușa modernității, dreptul pozitiv definind acum ceea ce este permis, nu ceea ce este onorabil, omenește, de dorit. Puterea a devenit un scop mai înalt decât virtutea, cu efectele vizibile în extinderea limitelor sale la nivelul vieții publice, iar în sistemele totalitare, chiar la cel al vieții private. Altfel spus, dorința de comoditate modernă nu mai poate face distincție între ceea ce e legitim de dorit. Dorința de putere este, cum subliniază Strauss, reversul indiferenței cu privire la acțiune, adică la scopurile pe care puterea (fizică și legală) și le atribuie[16]. Nu este deloc de mirare că teoria și practica politică modernă legitimează orice scop și încurajează orice dorință.

Aici este, cred, punctul de flexiune dintre marketingul strict comercial, care adaptează, recalibrează, transformă dorințe (uneori direct în așa-zise nevoi) și marketingul politic, cel care inhibă mecanismele de clarificare ale discernământului, insuflând energie emoțiilor contagioase.

Secțiunea care urmează încearcă să identifice utilizarea unor astfel de emoții de către marketingul politic al candidaților de dreapta, presupus cel mai puțin dispuși la utilizarea emoțiilor intense în dobândirea puterii politice, cei care, reprezentând o tradiție intelectuală liberală și conservatoare, cultivă rațiunea în spațiul politic.

Voturi „structurale” și voturi „emoționale”

Studiul predispozițiilor electorale din perioada postcomunistă a scos la lumină câteva recurențe semnificative. Deși este greu să le numim „modele”, ele spun ceva despre felul în care se distribuie preferințele

electorale. Incomplet omogene şi relativ volatile, aceste „modele" ale votului indică o preponderenţă mai mare a voturilor pentru Partidul Social Democrat (PSD) în zone rurale, uneori periurbane, mai sărace decât marile centre urbane, zone rurale locuite de alegători mai săraci, mai puţin educaţi, mai izolaţi de căile de transport importante şi mai puţin conectaţi la fluxurile de comunicaţie. La nivel teritorial, judeţean, o corelaţie puternică exista la începutul anilor 2000 între nivelul de dezvoltare al localităţii sau chiar al judeţului (măsurat în indici de dezvoltare rurală, de bogăţie locală, precum PIB/capita, dar şi în indicatori de capital uman) şi votul pentru PSD[17]. Mai mult, în aceeaşi perioadă, Alina Mungiu depăşea observaţia corelaţiilor dintre contextul social-teritorial şi vot şi avansa teza unei „captivităţi" a electoratului PSD[18]. Cei care-l ţineau captiv erau chiar liderii locali ai PSD, cel mai adesea primari şi preşedinţi de consilii judeţene, interesaţi de sprijinul facil acordat în schimbul unor ajutoare de stat, ajutoare sociale, precum venitul minim garantat, diferite subvenţii sau ajutoare, precum cele de încălzire cu lemne pe timpul iernii.

Deşi această teorie a neodependenţei rurale a făcut istorie prin transformarea ei ideologică în argument de campanie electorală împotriva „baronilor" PSD, schimbarea sistemului electoral din 2008 a demonstrat că şi partidele de dreapta cunoşteau la fel de bine distribuţia teritorială a voturilor favorabile. Doar aşa putem explica folosirea mitei electorale pentru „fidelizarea" alegătorilor şi menţinerea fiefurilor judeţene[19], dar şi a decupajului teritorial în delimitarea colegiilor electorale[20]. Altfel spus, delimitarea colegiilor a ţinut aproape întotdeauna cont de asigurarea unor mandate „sigure", acolo unde candidaţii privilegiaţi puteau candida şi puteau obţine un mandat chiar şi în vremuri grele, nu doar în contexte politice generale favorabile. Nu este de mirare de ce în 2012 deputaţii şi senatorii marcanţi ai Partidului Democrat Liberal (PDL) şi-au părăsit colegiile iniţiale, cele din 2008, pentru a candida cu succes în fiefurile partidului, evitând astfel un dezastru complet, ce ar fi putut avea loc dacă şi-ar fi păstrat colegiile iniţiale.

Aceste exemple sunt, cred eu, suficiente pentru a înţelege voturile „structurale" şi strategiile politice ale partidelor de a-şi menţine fiefuri puternice, rezervate elitelor de partid în căutarea unor mandate aproape „rezervate". Asta înseamnă că schimbarea politică nu poate veni, în cazul partidelor de dreapta, decât dacă sunt înfrânte sau depăşite numeric aceste dependenţe rurale atribuite PSD. Structural vorbind, Partidul Naţional Liberal (PNL), cel care a fuzionat cu PDL, se află şi azi în situaţie de inferioritate electorală, dacă luăm în calcul structura electorală a României rurale. Deşi domină relativ mediul urban, mai modern şi mai bogat, PNL este de cele mai multe ori confruntat cu o

slăbiciune „structurală” atunci când este în competiție națională. În ciuda primarilor unor mari orașe, precum Cluj, Oradea, Târgu-Mureș, Timișoara sau Arad, PNL nu poate depăși limitarea structurii electoratului decât folosind o tactică de mobilizare politică ce nu mai este „rațională”. Limitarea „rațională” la caracteristicile unui electorat urban minoritar încă în România ar fi o strategie fără sorți de izbândă. Aici putem identifica schimbarea registrului politic și acest fapt scoate în evidență folosirea emoțiilor ca strategie de mobilizare dincolo de „rațiune”. Nu este de mirare, așa cum vom vedea mai jos, că strategiile de generare și direcționare a emoțiilor au însoțit epoca triumfului populismului, când Traian Băsescu și PDL condus de Emil Boc reușeau în 2008 să mobilizeze un electorat care nu mai fusese mobilizat de partidele de dreapta. Acesta este un electorat mai puțin educat, din medii periurbane și din mici localități, frustrat de incapacitatea postcomunismului românesc de a distribui mai eficient bunăstarea pe care o produce. Anti-raționalismul și anti-intelectualismul specifice populismului, asociate anti-elitismului, au fost puternic utilizate de discursul emoțional al PDL, partid transformat în mișcare populară ce lupta împotriva elitelor ostile poporului autentic, pe care PDL pretindea că îl reprezenta.

Emoții bine cultivate, emoții bine utilizate

Mecanismul generării și creșterii intensității emoțiilor publice este cel responsabil pentru existența unei tensiuni ce poate fi utilizată în caz de nevoie. Este greu de crezut că emoțiile utile marketingului politic pot răsări spontan. Așa cum este cazul anti-elitismului populist, mediul social și politic este predispus la exacerbarea emoțională prin cultivarea emoțiilor pe lungi perioade de timp. Trecând în revistă, în sens retrospectiv, câteva episoade în care utilizarea emoțiilor este mai ușor vizibilă, putem evalua mai bine modul în care așteptările, frustrările, nemulțumirile au crescut până au „rodit” sub forma mobilizării eficiente. Deși fenomenele sunt mai complexe decât prezentarea schematică pe care o facem aici, ele ne ajută să înțelegem modul în care emoțiile „cresc” și „înfloresc”.

Spaima legată de lipsa banilor publici necesari plății salariilor angajaților din sectorul de stat și a tuturor pensiilor din sistemul public (deși sunt plăți diferite, pentru că provin din mecanisme contributive diferite), așa cum a fost ea vehiculată de PNL, este o spaimă ce vine din convingerea cultivată că statul este invariabil și inevitabil ineficient în asigurarea acestor plăți. Fie că este vorba despre faptul că statul se împrumută din surse private, bănci comerciale în special, pentru plata acestora, fie că este vorba despre dispariția misterioasă a două miliarde

de lei din bugetul de stat, emoțiile sunt în legătură cu evenimente trecute. Tema miliardelor furate din bugetul de stat al României[21] este un ecou la emoția produsă la Chișinău de furtul unui miliard de dolari, eveniment care a marcat puternic politica moldovenească începând cu anul 2016[22]. Pentru Republica Moldova, furtul unui miliard de dolari (de fapt, garantarea de guvern și de banca centrală a unui împrumut către trei bănci comerciale, ulterior convertit în datorie publică și nerecuperat de la cei care au falimentat cele trei bănci) reprezenta 13% din PIB și a produs o emoție puternică în rândul deponenților și în al cetățenilor, în general. Frauda a fost descoperită cu ajutorul specialiștilor Fondului Monetar Internațional (FMI) și al unei companii private de audit, iar Comisia Europeană (CE) a făcut presiuni asupra guvernului Republicii Moldova pentru recuperarea prejudiciului[23], presiune derivată din funcționarea Acordului de asociere a Moldovei cu Uniunea Europeană. De aici și cererea senatorului PNL Cîțu ca pretinsul furt din banii publici să fie investigat de Comisia Europeană.

Teama incapacității de plată a pensiilor și salariilor angajaților din sectorul public se bazează pe precedentul legat de reducerea din mai 2010 a salariilor cu 25% și intenția de reducere a pensiilor cu 15% (invalidată de Curtea Constituțională, transformată în impozitarea lor)[24], alături de numeroase alte reduceri de cheltuieli de asistență socială, precum ajutoarele pentru creșterea copiilor, ajutoarele de șomaj sau pentru persoanele cu handicap. Motivul oferit atunci de președintele Traian Băsescu a fost discrepanța (structurală) dintre mediul privat, un tip „slab și subțirel" ce-l ține în spate pe „omul foarte gras" din sectorul bugetar[25]. Aceasta este discrepanța dintre economia privată și aparatul de stat, în ciuda impreciziei cu care este definit acest aparat. Foarte plastică, metafora s-a perpetuat și a crescut în intensitate în retorica dreptei liberale, dispusă să critice ceea ce consideră a fi supradimensionarea bugetelor și personalului instituțiilor de stat[26]. Ironia care leagă cele două exemple de emoții, legate de presupusa dispariție a miliardelor din bugetul public și salariile nemeritate ale angajaților din sectorul public, este că guvernul PDL condus de Emil Boc este cel care a accesat în 2010 împrumutul de 20 de miliarde de euro acordat de FMI și CE pentru capitalizarea unor bănci comerciale private, în scopul consolidării sistemului bancar românesc. Împrumutul, sub formă de datorie publică, continuă să fie rambursat de fiecare guvern care s-a succedat din 2010.

Dar impactul cel mai mare al emoțiilor asupra scenei politice a fost reprezentat de demisia guvernului Ponta și de desfășurarea ultimelor runde ale alegerilor prezidențiale, începând cu cea din 2004. În primul caz, șocul emoțional produs de tragedia morții violente a unor tineri în clubul „Colectiv" din București în

seara de 30 octombrie 2015 s-a transformat repede în indignare față de funcționarea improprie a localului și apoi în ostilitate față de guvernul PSD. În urma unor masive manifestații de protest care exprimau clar aversiunea față de guvern, prim-ministrul Victor Ponta a demisionat pe data de 4 noiembrie. Seria celor trei emoții a urmat un model de propagare în care corupția a fost identificată ca sursă a dezastrului și corupția a fost asociată guvernului PSD. În această asociere de emoții, modelul folosit era unul de recombinare a unor vechi teme ale politicii românești cu noile realități ale finalului de tranziție democratică. Acest lucru este mai vizibil dacă examinăm urmările politice ale tragediei. Nu este vorba doar despre demisia guvernului Ponta și înlocuirea lui cu un guvern de tehnocrați condus de Dacian Cioloș, un apropiat al președintelui Klaus Iohannis, ci și de apariția Uniunii Salvați România (USR). Încă din zilele ce au urmat tragediei, repulsia față de corupția identificată ca provocând dezastrul a fost instrumentalizată pentru coagularea unei mișcării civice, transformată ulterior în partid politic, a cărei menire era să lupte împotriva corupției. Încă din 3 noiembrie 2015, Nicușor Dan, președinte pe atunci al ONG-ului „Salvați București", considera corupția drept sursă a catastrofei[27]. Dezvoltarea imediat ulterioară a sloganului luptei împotriva corupției a luat forma anti-elitismului cultivat încă din 2004 de Traian Băsescu și de PDL, USR proclamându-se o mișcare non-ideologică ce se opune elitelor corupte[28].

Mai târziu, recombinarea temei lustrației anticomuniste și a luptei împotriva corupției a dus la inițiativa USR numită „Fără penali în funcții publice", o încercare de recuperare a emoțiilor produse de eșecul eliminării foștilor membri ai Partidului Comunist Român din viața publică în primii ani ai tranziției postcomuniste. În formă recombinată, inițiativa de modificare a Constituției prin introducerea restricțiilor dreptului de a alege și a fi ales se referă la cetățenii condamnați definitiv la pedepse privative de libertate pentru infracțiuni săvârșite cu intenție, până la intervenirea unei situații care înlătură consecințele condamnării[29]. Declararea de către Curtea Constituțională a României (CCR) drept neconstituțională a unei alte inițiative de revizuire a Constituției inițiată de USR și PNL, cea privind interzicerea amnistiei și grațierii ca urmare a referendumului consultativ convocat de președintele Klaus Iohannis pe 26 mai 2019, i-a transferat rapid pe judecătorii CCR în exponenții elitei retrograde corupte, aceștia devenind „vârful de lance al penalilor din politica românească"[30].

Indignarea față de orice tentativă de a se opune democrației directe, de a interfera în reprezentarea privilegiată, aproape exclusivă a poporului autentic, această emoție a fost îndelung cultivată de liderul populist Traian Băsescu și de apropiații lui din PDL și din guvernul Emil Boc[31]. Trăsătură specifică populismului[32],

anti-elitismul derivat din pretenția liderului populist de a monopoliza reprezentarea autentică este foarte bine exprimat atât de liderul USR, cât și de Traian Băsescu. Campaniile electorale din 2004 și 2009, combinate cu campania PDL din 2008, au exploatat nevoia și așteptarea de reprezentare a publicului, transformându-se în arma predilectă de discreditare a adversarilor politici. În atmosfera populistă din noile democrații est-europene[33], adversarii devin exponenții elitelor corupte, gata oricând să-și subordoneze poporul, să-i afecteze profund interesele și să-l deposedeze până și de reprezentare[34]. De aceea, liderul populist și echipa din jurul său luptă în două feluri pentru a păstra dreptul poporului autentic la reprezentare. În primul rând, populiștii denunță orice tentativă de subordonare a poporului, catalogându-i pe adversarii lor din politică, mass-media sau afaceri drept „baroni", „tonomate" sau „moguli", ostili intereselor poporului.

În al doilea rând, populiștii folosesc emoțiile pentru a mobiliza politic și electoral chiar poporul care risca să fie alienat de reprezentarea sa legitimă, populistă. Invocând situații reale sau imaginare, populiștii alimentează furia, resentimentul, indignarea, ostilitatea sau ura populară împotriva adversarilor politici. Folosind tema corupției, Băsescu chema în 2004 poporul „la țepe în Piața Victoriei" din București, să asiste la distrugerea elitelor ostile, ca răsplată, ca satisfacție pentru umilințele îndurate de poporul autentic sub comanda acestor elite degradate și ușor de disprețuit. Cu un deficit „structural" de voturi, populiștii nu puteau recurge decât la un mecanism de declanșare a unor emoții puternice, capabile să mobilizeze într-o parte și să demobilizeze în cealaltă parte. Invocând o presupusă fraudă ce urmează să fie comisă de către guvernul PSD în conivență cu Biroul Electoral Central, Traian Băsescu și liderii alianței DA (PNL-PD) le-au cerut în 2004 oamenilor să iasă la vot și să-și facă singuri dreptate. „Ești indignat? Ieși la vot și fă-ți dreptate! Nu pot ei fura cât puteți voi vota!" Acesta este sloganul ce face referință la o emoție de tipul indignării, resentimentului și furiei declanșate de acțiunea ostilă a elitelor arogante. Deși pornea cu un handicap „structural", Traian Băsescu avea să recupereze cele 733.000 de voturi care-l despărțeau de candidatul PSD mai bine clasat în turul 1 și să câștige în turul 2 cu 245.000 de voturi mai mult decât Adrian Năstase. Această performanță avea loc în condițiile scăderii numărului de voturi valabil exprimate cu aproape 450.000 între cele două tururi de scrutin.

Succesul lui Traian Băsescu din 2004 nu va rămâne fără urmări. După o campanie electorală pentru alegerile parlamentare din 2008 centrată în jurul luptei împotriva „mogulilor" și a „baronilor" corupți, alegerile prezidențiale din 2009 vor folosi o nouă emoție, și anume îngrijorarea, consternarea, spaima față de posibilul triumf al acestor elite corupte și ostile poporului. Aceste elite complotau de

multă vreme împotriva poporului şi a liderului populist. Dovada ultimă, perfect concludentă, era chiar întâlnirea de taină, ascunsă în anonimatul nopţii şi al unei parcări anoste, dintre candidatul PSD la preşedinţie, Mircea Geoană, şi cel mai mare duşman al liderului populist, „mogulul" Sorin Ovidiu Vântu. Om de afaceri, patron de trust media, Sorin Ovidiu Vântu era, în imaginarul pe care populiştii în cultivau asiduu din 2007, exponentul elitelor corupte, perverse şi duşmănoase.

Imaginea aceasta, a elitelor duşmănoase, conspirând împotriva liderului populist, fusese deja exploatată în campania împotriva referendumului de demitere a preşedintelui Băsescu din 2007 şi în campania pentru alegerile parlamentare din 2008. Traian Băsescu şi PDL au înregistrat cele mai mari succese în cele două competiţii electorale prin mobilizarea electorală fără precedent a celor ce nu fuseseră anterior mobilizaţi, mai ales tineri mai puţin educaţi, din zone de rezidenţă periurbane şi din urbanul mediu şi mic. Vehiculul folosit a fost unul deosebit de propice transmiterii mesajelor emoţionale, şi anume maneaua[35]. Descriind o lume socială ostilă, plină de pericole nebănuite, de falşi prieteni ce profită de naivitatea sau slăbiciunile eroului narator pentru a-l discredita sau chiar ruina, maneaua era cel mai bun mijloc de a reduce la acelaşi numitor şi competiţia politică dintre liderul populist şi elitele ostile. La fel, Traian Băsescu a devenit eroul populist care s-a trezit trădat de „fraţii" lui, cei care s-au lăsat cumpăraţi de „duşmani" şi care sunt acum gata să-l demită, să-l lipsească de puterea lui legitimă, firească, naturală[36]. „Complotul" elitelor retrograde a fost dejucat în 2007 de eroul populist, în alianţă indestructibilă cu poporul pe care-l reprezintă, prin respingerea demiterii. La fel, complotul petrecut la ceas de seară, într-o parcare sordidă, va fi şi el spulberat în 2009 de acţiunea exemplară a liderului şi de susţinerea necondiţionată a poporului autentic, în cel de-al doilea tur de scrutin al alegerilor prezidenţiale. Mai târziu, în mod ironic, s-a aflat că însuşi Traian Băsescu, liderul populist din 2009, fusese cu câţiva ani înainte în casa altui „mogul" posesor de „tonomate", adică a patronului de mass-media Dan Voiculescu, cu scopul obţinerii pentru alianţa DA (PNL-PD, ulterior PDL) a unei susţineri majoritare în noul parlament ales în decembrie 2004[37].

Atmosfera populistă cultivată de Traian Băsescu prin exacerbarea emoţiilor avea să cunoască noi episoade, începând cu salvarea ziariştilor români luaţi ostatici în Irak în 2005 şisfârşind cu încercarea eşuată de demitere a preşedintelui în 2012. Mecanismul de declanşare a unor stimuli emoţionali, dovedit eficient anterior, a fost folosit cu succes şi de Klaus Iohannis în 2014. La rândul său, Iohannis va depăşi un obstacol „structural", şi anume un deficit considerabil de voturi, atunci când se compară rezultatele electorale din cele două tururi de scrutin ale

alegerilor prezidențiale. La fel ca în 2004, candidatul Alianței Creștin-Liberale PNL-PDL (atunci alianța Dreptate și Adevăr, PNL-PD) avea de „recuperat" un deficit de aproape un milion de voturi față de candidatul PSD. În al doilea tur de scrutin, Klaus Iohannis îl depășea cu peste un milion de voturi pe candidatul PSD, Victor Ponta, prim-ministru în funcție la acea dată.

Mecanismul emoțional era asemănător celui din 2004, și anume vexarea, indignarea, exasperarea, furia față de tentativa reală sau pretinsă de a limita sau a suprima reprezentarea populară. De această dată, tentativa de limitare a reprezentării poporului nu mai avea ca dovadă cozile din Gara de Nord din București, ci secțiile de votare din străinătate. Cu un număr de secții de votare (sub 300) neadaptat noilor realități demografice din străinătate, în special în Spania, Italia, Franța sau Marea Britanie, țări în care comunitățile românești crescuseră ca număr în ultimii ani, procesul de vot era mult îngreunat, dacă nu imposibil. În fața refuzului Biroului Electoral Central de a prelungi programul la secțiile de votare din străinătate, multe persoane au protestat în fața secțiilor de votare din străinătate și în fața sediului Ministerului Afacerilor Externe. Emoțiile au fost amplificate nu doar de manifestațiile de amploare, ci și de pozițiile exprimate de politicieni străini, în special depreședintele Comisiei de Afaceri Externe a Parlamentului Republicii Federale Germane. Acesta declara că împiedicarea exercitării votului echivalează cu fraudarea alegerilor, lucru inacceptabil pentru un stat membru UE, și a trimis o scrisoare de protest Comisiei Europene și președintelui acesteia, Jean-Claude Junker[38]. Folosirea surselor externe de influență, persuasiune sau putere nu era nouă. Ea fusese deja cu succes folosită în 2012, atunci când numeroși lideri europeni, inclusiv președintele Comisiei Europene, au fost alertați pe canale diplomaticedin România despre pretinsa lovitură de stat ce avusese loc prin suspendarea de către Parlament a Președintelui Traian Băsescu[39].

Emoția resimțită la nivelul acelor lideri europeni a fost mai intensă decât cercetarea rațională a condițiilor și metodelor prin care Parlamentul din România poate decide, prin vot cu majoritate, suspendarea președintelui și convocarea unui referendum național pentru demiterea acestuia. Deși informația că în Constituția României există bine descris un astfel de mecanism legal le-a parvenit ulterior, contrar sesizării inițiale, emoția produsă în România de indignarea liderilor europeni își făcuse deja efectul, accentuând starea de panică, consternare, nervozitate, ostilitate și furie din rândul susținătorilor lui Traian Băsescu. Această stare emoțională i-a făcut pe mulți dintre cei implicați să realizeze comparații greu de susținut, precum cea dintre suspendarea președintelui pe cale parlamentară din 2012 și mineriadele violente și ilegitime din primii ani ai tranziției democratice, ce au condus în 1991 la căderea

guvernului Petre Roman[40]. Aceeași emoție avea să conducă însă și la elaborarea unei teorii a loviturii de stat constituționale. Conform Iuliei Motoc, profesor de drept constituțional și judecător al CCR, lovitura de stat nu mai necesită acțiunea sau prezența armatei, lucru dovedit de deciziile Parlamentului României de a aduce modificări la Legea referendumului, revocarea Avocatului Poporului și a președinților Camerei Deputaților și Senatului (deținute până atunci de PDL) sau de trecere a publicației *Monitorul Oficial* în subordinea Secretariatului General al Guvernului României[41].

Revenind la alegerile prezidențiale din 2014, emoția produsă de tentativa de limitare a reprezentării va ajunge la cote maxime chiar în ziua votului pentru cel de-al doilea tur de scrutin. Între cele două tururi de scrutin, în ciuda demisiei ministrului de Externe, emoția a fost ținută la cote ridicate prin diferite declarații, inclusiv ale președintelui în exercițiu la acea dată, Traian Băsescu, care declara că a devenit evident faptul că membrii Guvernului României încearcă să obstrucționeze votul românilor din străinătate. Reamintind importanța votului acestora în 2009, cu ocazia propriei realegeri, Traian Băsescu îi îndemna să meargă la vot[42]. Mobilizați pe rețele de socializare, alertați despre neputința românilor din diaspora de a vota în secțiile deschise în străinătate, alegătorii din România s-au mobilizat în consecință, pentru a compensa „pierderea" reprezentării din străinătate. Valul emoțional propagat din străinătate s-a manifestat în România prin mobilizarea pentru susținerea lui Klaus Iohannis, care a „recuperat" decalajul din primul tur de scrutin și a câștigat cu peste un milion de voturi față de candidatul PSD.

Concluzii

Numărul limitat de exemple folosit în expunerea rolului emoțiilor în politică ridică și alte semne de întrebare, dincolo de deznodământul competiției politice și electorale. Primul se referă la disponibilitatea în creștere a emoțiilor, pe măsura restrângerii capacității de discernământ. Frica, de exemplu, nu doar inhibă capacitatea de analiză rațională, dar și îndepărtează de obiectul care o declanșează, făcând confruntarea cu acea realitate dificilă, dacă nu imposibilă. Or, tocmai această capacitate de a schimba argumente, idei și soluții este cea capabilă să genereze un spațiu public relativ unificat. Interacțiunea care generează acest „câmp" politic, în sens de spațiu public deschis tuturor, este interacțiunea limitată, binevoitoare și decisivă a unor indivizi raționali. Deși în dezacord, argumentele lor, pe care o presă liberă le propagă, îi pune în contact, iar interacțiunea argumentelor private generează, ca efect cumulativ, un spațiu public[43]. Societățile de lectură iluministe pe care Habermas le descrie sunt cele care polarizează „câmpul" public și-l unifică. Altfel, spațiul public ar putea fi conceput ca un spațiu gol, similar unui perimetru neocupat din zona urban, sau alunei pajiști luate în stăpânire de învingătorul competiției politice sau ideologice. Această per-

spectivă este familiară statelor totalitare din secolul XX, unde comunicarea are strict funcție de propagandă, iar propaganda politică devine unul dintre pilonii statului, asigurând conformismul cetățenilor față de doctrina unică, adevărată și chiar sacră.

Al doilea semn de întrebare este legat de măsura în care restrângerea capacității de discernământ afectează generarea și stabilitatea relativă a unui spațiu public, înțeles după prima definiție. Restrângerea acestei capacități, în măsura în care ea există, ar putea fi folosită interesat chiar de marketingul politic, generând un spațiu public definit în al doilea mod. Astfel, propaganda bazată pe cunoștințe de piață ar putea avea efecte asemănătoare celei folosite în statele totalitare, și anume de adaptare și transformare a realității. Incapacitatea de a procesa informația livrată, fenomen devenit evident în epoca tehnologiilor moderne ale comunicațiilor, se poate alia cu sporirea, întreținerea și cultivarea emoțiilor pentru stabilirea unui „adevăr" partizan și, la limită, a unei realități particulare. Mediile virtuale, strict compartimentate și ostile, pot deveni noul „spațiu" al realității românești. Depășirea de către Klaus Iohannis în 2014 a unui obstacol „structural", așa cum l-am numit în articol, era încă expresia unei structuri sociale obiective. Victoria cu peste două milioane de voturi în noiembrie 2019 obținută de același candidat Klaus Iohannis în cel de-al doilea tur al alegerilor prezidențiale și avansul decisiv luat chiar din primul tur ar putea fi mai puțin legată de transformarea structurală a României, în ciuda proceselor de migrație specifice României. Este mai probabil, așa cum crede Alina Mungiu-Pippidi, ca un număr mare de votanți conformiști și nesofisticați să fi „migrat" de la stânga la dreapta[44].

Însă chiar această „migrație" politică, dacă se va confirma, ridică problema modului în care o structură socială rigidă a fost depășită. Deși nu mai este vorba despre o emoție puternică precum în 2014, 2009 sau 2004, este posibil ca mediile de socializare care au alimentat și intensificat conflictul partizan să fi alterat sau chiar să fi „generat" o nouă realitate prin emoțiile pe care le-au cultivat. Ura, ostilitatea, irascibilitatea, animozitatea, resentimentul și furia folosite împotriva adversarilor par să fi dat roade electorale. Instabilitatea, volatilitatea și imprevizibilitatea emoțiilor, scăpate de sub minimul control al rațiunii, ar putea pregăti însă terenul unui antiraționalism voluntarist mult mai violent și destructiv, mult mai coroziv pentru spațiul public. Cunoașterea mai bună a potențialului și a mecanismului de declanșare a emoțiilor politice ar putea fi folosită pentru inhibarea și mai severă a rațiunii, cu efecte asupra restrângerii aparent voluntare a autonomiei indivizilor și a libertăților cetățenești, asemănător conformismului social descris încă imprecis, dar perfect intuit de Tocqueville.

Note

1 Vlad Topan, „W.F. Buckley Jr. și capcanele pragmatismului politic", *Idei în dialog*, nr. 53 (februarie), 2009, pp. 34-36.

2 Dorin Petrișor, „Paralaxa liberalismului", *Idei în dialog*, nr. 53 (februarie), 2009, p. 15.

3 *Ibidem*.

4 Vlad Topan, art. cit., p. 36.

5 Alina Mungiu-Pippidi, „Jos labele de pe Șora și Arafat, măi, nemernicilor!", *România Curată*, 25 octombrie 2019, disponibil la http://www.romaniacurata.ro/jos-labele-de-pe-sora-si-arafat-mai-nemernicilor, accesat la 29 octombrie 2019.

6 Dragoș Dragoman, „Konrad Lorenz vorbind cu animalele: așa-zisul rău și păcatele lumii civilizate", *Transilvania*, nr. 11-12, 2017, pp. 140-149.

7 Konrad Lorenz, *Cele opt păcate capitale ale omenirii civilizate*, Humanitas, București, 2012.

8 *Idem*, *Les fondements de l'éthologie*, Flammarion, Paris, 1984.

9 *Ibidem*.

10 *Ibidem*, p. 370.

11 *Ibidem*, p. 301.

12 Robert Muchembled, *Culture populaire et culture des élites dans la France moderne (XVe – XVIIIe siècle)*, Flammarion, Paris, 1978.

13 Leo Strauss, *Droit naturel et histoire*, Flammarion, Paris, 1986, p. 174.

14 *Ibidem*, p. 172.

15 *Ibidem*, p. 176.

16 *Ibidem*, p. 175.

17 Dragoș Dragoman, „Factori determinanți ai opțiunilor electorale din România în 2004. O analiză la nivel agregat", *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, vol. VII, nr. 4, 2007, pp. 903-932.

18 Alina Mungiu-Pippidi, „Reinventing the Peasants: Local State Capture in Post-Communist Europe", *Romanian Journal of Political Science*, vol. 4, nr. 1, 2004, pp. 6-23.

19 Sergiu Gherghina, „Going for a Safe Vote: Electoral Bribes in Post-Communist Romania", *Debatte: Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*, vol. 21, nr. 2-3, 2013, pp. 143-164.

20 Aurelian Giugăl, Ron Johnston, Mihail Chiru, Ionuț Ciobanu, Alexandru Gavriș, „Gerrymandering and Malapportionment, Romanian Style: The 2008 Electoral System", *East European Politics and Societies*, vol. 31, nr. 4, 2017, pp. 683-703.

21 „Datele în documentele pentru rectificarea bugetară sunt false! Toțivinovații vor răspunde! Angajații din MFP și cei din CNSP care au măsluit datele rectificării bugetare cu două miliarde lei vor răspunde personal și penal. La fel și cei din Curtea de Conturi care au fost părtași la acest fals în acte și la furtul din banul public" – declarație făcută de Florin Cîțu, senator PNL. Vezi „Florin Cîțu acuză că datele din rectificarea bugetară sunt false: Voi cere o comisie de anchetă din partea CE", *Ziare.com*, 13 august 2019, disponibil la http://www.ziare.com/economie/buget/florin-citu-acuza-ca-datele-din-rectificarea-bugetara-sunt-false-voi-cere-o-comisie-de-ancheta-din-partea-ce-1573397, accesat la 11 noiembrie 2019.

22 Vitalie Călugăreanu, „Rețetă moldovenească: Cum să furi un miliard și să-ți condamni poporul la 25 de ani

de sărăcie", *Deutsche Welle*, 1 noiembrie 2017, disponibil la https://www.dw.com/ro/rețetă-moldovenească-cum-să-furi-un-miliard-și-să-ți-condamni-poporul-la-25-de-ani-de-sărăcie/a-41194488, accesat la 11 noiembrie 2019.

[23] Comisia Europeană, comunicat de presă, „Raport UE: Republica Moldova a progresat în privința reformelor, dar mai sunt încă multe de făcut", 5 aprilie 2018, disponibil la https://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-2781_ro.htm, accesat la 11 noiembrie 2019.

[24] „Băsescu anunță scăderea pensiilor cu 15%, a fondului de salarii cu 25% și a subvențiilor", Mediafax, 6 mai 2010, disponibil la https://www.mediafax.ro/social/basescu-anunta-scaderea-pensiilor-cu-15-a-fondului-de-salarii-cu-25-si-a-subventiilor-6096508, accesat la 11 noiembrie 2019.

[25] „Băsescu: Statul este un om foarte gras cocoțat în spatele unuia slab și subțirel, care este economia", Mediafax, 6 mai 2010, disponibil la https://www.mediafax.ro/politic/basescu-statul-este-un-om-foarte-gras-cocotat-in-spatele-unuia-slab-si-subtirel-care-este-economia-6097010, accesat la 11 noiembrie 2019.

[26] „Florin Cîțu acuză că bugetarii sunt privilegiații societății și ar trebui să muncească fără vouchere, tichete și sporuri. Reacția PSD", *Ziare.com*, 21 august 2019, disponibil la http://www.ziare.com/stiri/bugetari/florin-citu-acuza-bugetarii-ca-sunt-privilegiatii-societatii-si-ar-trebui-sa-munceasca-fara-vouchere-tichete-si-sporuri-reactia-psd-1574325, accesat la 11 noiembrie 2019.

[27] „Când corupția ucide. Tragedia din Colectiv ar fi putut fi evitată", Digi24, 3 noiembrie 2015, disponibil la https://www.digi24.ro/stiri/actualitate/evenimente/cand-coruptia-ucide-tragedia-din-colectiv-ar-fi-putut-fi-evitata-453923, accesat la 12 noiembrie 2019.

[28] „În USR sunt și oameni de stânga și de dreapta și de centru. Este un moment crucial în care se va alege între vechiul mod corupt de a face politică și o altfel de politică bazată pe integritate șicompetență, făcută în interesul cetățenilor. Problemele importante ale României sunt corupția generalizată și transpartinică și ruptura între politică și societate, iar USR își propune să rezolve aceste urgențe, obiectiv care-i unește pe oameni indiferent de valorile ideologice. Nu avem dreptul să ratăm acest moment și să ne împărțim pe criterii ideologice. (…) Cuantificată, diferența între programele partidelor de stânga și cele de dreapta din România este de câteva sute de milioane de euro, mai puțin decât furtul din achiziții publice de 4 miliarde de euro" (https://www.usr.ro/intrebari-frecvente/#ideologie, accesat la 12 noiembrie 2019).

[29] Vezi https://www.usr.ro/2019/07/18/usr-va-continua-demersurile-parlamentare-pentru-transpune-constitutie-rezultatele-referendumului-din-26-mai-si-initiativa-fara-penali-functii-publice.

[30] „Actualii judecători ai Curții Constituționale au dovedit din păcate, încă o dată, prin decizia de astăzi, că sunt vârful de lance al penalilor din politica românească, lăsând acestora portița de a-și acorda amnistie și grațiere pentru faptele de corupție (…) sunt greu de imaginat argumentele pentru care nu putem revizui Constituția astfel încât să

respectăm rezultatele referendumului din 26 mai și să scriem explicit interdicția de amnistie și grațiere pentru faptele de corupție. Decizia de astăzi a CCR ignoră votul a peste 6,4 milioane de români și arată, o dată în plus, cât de vitală este, pentru funcționarea statului de drept și a democrației, o reformare a CCR și o depolitizare a acestei instituții" (declarația președintelui USR, Dan Barna, vezi https://www.usr.ro/2019/07/18/usr-va-continua-demersurile-parlamentare-pentru-transpune-constitutie-rezultatele-referendumului-din-26-mai-si-initiativa-fara-penali-functii-publice, accesat la 12 noiembrie 2019).

31 Dragoș Dragoman, „Populism după populism. Erodarea democrației din România după 2007", în Emanuel Copilaș (ed.). *Resurgența ideilor nedemocratice în România contemporană: volum dedicat profesorului Michael Shafir la împlinirea vârstei de 75 de ani*, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2020, pp. 61-92.

32 Eric Jones, „Populism in Europe", *SAIS Review of International Affairs*, vol. XXVII, nr. 1, 2007, pp. 37-47.

33 Jacques Rupnik, „From democracy fatigue to populist backlash", *Journal of Democracy*, vol. 18, nr. 4, 2007, pp. 17-25.

34 Bojan Bugaric, „Populism, liberal democracy, and the rule of law in Central and Eastern Europe", *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 41, nr. 2, 2008, pp. 191-203.

35 Dragoș Dragoman, Sabina-Adina Luca, Bogdan Gheorghiță, Annamária Kádár, „Popular music and social marginality during severe economic change. Evidence from post-communist Romania", *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, vol. XIII, nr. 2, 2013, pp. 259-271.

36 Dragoș Dragoman, „Tinerii, manelele și spațiul public. Valori sociale dominante și mobilizare politică", în Sabina-Adina Luca (coord.), *Tânăr în România. Noi valori, noi identități*, Institutul European, Iași, 2013, pp. 55-82.

37 Robert Agarici, „Dan Voiculescu dă de pământ cu Traian Băsescu: Cu căciula în mână…", *Capital*, 5 februarie 2019, disponibil la https://www.capital.ro/dan-voiculescu-da-de-pamant-cu-traian-basescu-cu-caciula-in-man.html, accesat la 19 noiembrie 2019.

38 R.M., „Günther Krichbaum, președintele Comisiei pentru Afaceri Europene din Bundestag: Împiedicarea voită a exprimării votului din partea Guvernului Ponta, inacceptabilă pentru un stat membru al UE", *Hotnews.ro*, 3 noiembrie 2014, disponibil la https://www.hotnews.ro/stiri-esential-18452012-gunther-krichbaum-presedintele-comisiei-pentru-afaceri-europene-din-bundestag-impiedicare-voita-exprimarii-votului-din-partea-guvernului-ponta-inacceptabil-pentru-stat-membru.htm?nomobile, accesat la 19 noiembrie 2019.

39 Dragoș Dragoman, „Separația puterilor sau alianța puterilor? Crizele politice din România și sursele alternative de putere", *Polis*, vol. VI, nr. 4, 2018, pp. 113-132.

40 Vlad F. Dumea, „Filmul evenimentelor de ieri din Parlament. Lovitura de stat și suspendarea lui Băsescu. Cristian Preda: Evenimentele sunt mai grave decât mineriadele lui Iliescu", *Bursa*, 4 iulie 2012, disponibil la

https://www.bursa.ro/filmul-evenimentelor-de-ieri-din-parlament-lovitura-de-stat-si-suspendarea-lui-basescu-84304719, accesat la 25 noiembrie 2019.

41 Andreea Pora, „Interviu Iulia Motoc. Fără sprijinul instituțiilor internaționale, CCR nu ar fi supraviețuit", *Juridice.ro*, 1 octombrie 2012, disponibil la https://www.juridice.ro/220565/interviu-iulia-motoc-fara-sprijinul-institutiilor-internationale-ccr-n-ar-fi-supravietuit.html, accesat la 25 noiembrie 2019.

42 „Traian Băsescu: Îi rog pe români să meargă la vot. E evident că membrii guvernului încearcă să obstrucționeze votul din străinătate", *Digi24*, 14 noiembrie 2014, disponibil la https://www.digi24.ro/stiri/actualitate/politica/traian-basescu-ii-rog-pe-romani-sa-mearga-la-vot-e-evident-ca-membrii-guvernului-incearca-sa-obstructioneze-votul-din-stainatate-321877, accesat la 22 noiembrie 2019.

43 Jürgen Habermas, *Sfera publică și transformarea ei structurală. Studiu asupra unei categorii a societății burgheze*, *Comunicare.ro*, București, 2005, p. 122.

44 Alina Mungiu-Pippidi, „Votăm, nu gândim", *România Curată*, 24 noiembrie 2019, disponibil la http://www.romaniacurata.ro/votam-nu-gandim, accesat la 25 noiembrie 2019.

Bibliografie

BUGARIČ, Bojan, „Populism, liberal democracy, and the rule of law in Central and Eastern Europe", *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 41, nr. 2, 2008, pp. 191-203.

DRAGOMAN, Dragoș, „Factori determinanți ai opțiunilor electorale din România în 2004. O analiză la nivel agregat", *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, vol. VII, nr. 4, 2007, pp. 903-932.

DRAGOMAN, Dragoș, „Konrad Lorenz vorbind cu animalele: așa-zisul rău și păcatele lumii civilizate", *Transilvania*, nr. 11-12, 2017, pp. 140-149.

DRAGOMAN, Dragoș, „Populism după populism. Erodarea democrației din România după 2007", înEmanuel Copilaș (ed.), *Resurgența ideilor nedemocratice în România contemporană: volum dedicat profesorului Michael Shafir la împlinirea vârstei de 75 de ani*, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2020, pp. 61-92.

DRAGOMAN, Dragoș, „Separația puterilor sau alianța puterilor? Crizele politice din România și sursele alternative de putere", *Polis*, vol. VI, nr. 4, 2018, pp. 113-132.

DRAGOMAN, Dragoș, „Tinerii, manelele și spațiul public. Valori sociale dominante și mobilizare politică", în Sabina-Adina Luca (coord.), *Tânăr în România. Noi valori, noi identități*, Institutul European, Iași, 2013, pp. 55-82.

DRAGOMAN, Dragoș; LUCA, Sabina-Adina; GHEORGHIȚĂ, Bogdan; KÁDÁR, Annamária, „Popular music and social marginality during severe economic change. Evidence from post-communist Romania", *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, vol. XIII, nr. 2, 2013, pp. 259-271.

GHERGHINA, Sergiu, „Going for a Safe Vote: Electoral Bribes in Post-

Communist Romania", *Debatte: Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*, vol. 21, nr. 2-3, 2013, pp. 143-164.

GIUGĂL, Aurelian;JOHNSTON,Ron;CHIRU,Mihail;CIOBANU,Ionuț;GAVRIȘ,Alexandru, „Gerrymandering and Malapportionment, Romanian Style: The 2008 Electoral System", *East European Politics and Societies*, vol. 31, nr. 4, 2017, pp. 683-703.

HABERMAS, Jürgen,*Sfera publică și transformarea ei structurală. Studiu asupra unei categorii a societății burgheze*, Comunicare.ro, București, 2005.

JONES, Eric, „Populism in Europe", *SAIS Review of International Affairs*, vol.XXVII, nr. 1, 2007, pp. 37-47.

LORENZ, Konrad, *Cele opt păcate capitale ale omenirii civilizate*, Humanitas, București, 2012.

LORENZ, Konrad, *Les fondements de l'éthologie*, Flammarion, Paris, 1984.

MUCHEMBLED, Robert, *Culture populaire et culture des élites dans la France moderne (XVe – XVIIIe siècle)*, Flammarion, Paris, 1978.

MUNGIU-PIPPIDI, Alina, „Reinventing the Peasants: Local State Capture in Post-Communist Europe", *Romanian Journal of Political Science*, vol. 4, nr. 1, 2004, pp. 6-23.

PETRIȘOR, Dorin, „Paralaxa liberalismului", *Idei în dialog*, nr. 53, februarie, 2009, p. 15.

RUPNIK, Jacques, „From democracy fatigue to populist backlash", *Journal of Democracy*, vol. 18, nr. 4, 2007, pp. 17-25.

STRAUSS, Leo, *Droit naturel et histoire*, Flammarion, Paris, 1986.

TOPAN, Vlad, „W.F. Buckley Jr. și capcanele pragmatismului politic", *Idei în dialog*, nr. 53, februarie, 2009, pp. 34-36.

INTERVIU

Cristian Preda: „Europa vrea să se înnoiască prin fondatori”

Interviu realizat de Sorin BOCANCEA

Sorin Bocancea: *Alegerile pentru PE din 2019 au adus modificări ale raportului de forțe politice atât în România, cât și la nivelul întregii Uniuni Europene. La originea acestora sunt atât fenomene politice interne, cât și unele la nivel european. Care a fost diferența specifică a alegerilor europene din România în 2019 față de alegerile din 2014?*

Cristian Preda: Dacă ar fi să menționez un singur lucru legat de ce s-a petrecut la noi, aș fi obligat să zic: participarea, fiindcă aceasta a atins 51%. Creşterea față de scrutinul european din 2014 a fost de 19 procente. Noutățile pur politice, nu statistice, sunt mai numeroase. E vorba despre o fragmentare în trei blocuri cvasiegale a spectrului politic: PNL, PSD și Alianța 2020 au avut scoruri foarte apropiate. E, apoi, remarcabil faptul că, pentru prima dată de la intrarea în UE a țărilor foste comuniste, șefia unui grup politic major din Parlament este preluată de un deputat român: e vorba despre Dacian Cioloș. Aș nota, de asemenea, că al patrulea scrutin pentru Parlamentul European (PE) organizat în România nu a mai fost contaminat ca în 2014 de ambițiile prezidențiabililor care urmau să se confrunte câteva luni după aceea și care au folosit europenele ca pre-campanie. De data aceasta, alegerile pentru PE au fostcontaminate de prima președinție a Consiliului UE asumată de România. În loc să fie o ocazie de clarificare a rolurilor jucate de diversele instituții europene, primul semestru din 2019 a oferit publicului din România un talmeș-balmeș.

Care credeți că a fost cauza principală a rezultatelor la aceste alegeri pentru PE în România? Dar la nivelul UE?

La noi, tema fundamentală a fost una strict domestică: scrutinul pentru PE a fost un test pentru guvernarea Dragnea. Cele două forțe de opoziție – PNL și Alianța 2020 – au profitat de pe urma erodării încrederii în PSD, care a propus în doi ani și jumătate trei guverne și care, de altfel, la o zi după alegerile europene, se va trezi cu Dragnea după gratii, iar cinci luni mai târziu avea să piardă fotoliul de la Palatul Victoria. Și în

celelalte state-membre au existat teme naționale: amânarea Brexit-ului în Marea Britanie, revolta Vestelor Galbene în Franța, statul de drept în Polonia etc. A existat totuși o teamă difuză, și anume teama de „populism". Folosesc ghilimelele fiindcă sensul termenului e multiplu: sunt numiți populiști și lideri naționaliști precum Orbán, Farage sau Salvini, dar șipesediștii români ori radicalii nemți din Die Linke, atât grecii din Syriza, cât și francezii din Gruparea Națională, deși aceste formațiuni fac parte din grupuri politice diferite. După ce s-a alcătuit Parlamentul, punând împreună rezultatele din cele 28 de state-membre, s-a constatat că și grupul de la extrema stângă, și cel de la extrema dreaptă a hemiciclului de la Strasbourg s-au subțiat față de legislatura precedentă. S-a petrecut ceva și mai important: majoritatea bicoloră a devenit tricoloră. În fine, trebuie marcat și un fapt inedit: alegerile europene din 2019 au generat și niște mandate foarte precare, cele ale britanicilor, fiindcă aleșii din UK au părăsit PE după 31 ianuarie, în condițiile în care incertitudinea care plana asupra Brexit-uluiîn mai, când s-au ținut alegerile, a fost risipită.

Cum evaluați modificarea procedurii desemnării președintelui Comisiei Europene?

Când au pornit în campanie, cele două grupuri care alcătuiau majoritatea în Parlament– Partidul Popular European (PPE) și Socialiștii și Democrații (S&D) – au estimat că așa-numitul sistem „cu cap de listă" (Spitzenkandidat) va funcționa, așa cum s-a întâmplat în 2014. Regula acestui sistem era simplă: fiecare familie politică prezintă un candidat la șefia Comisiei Europene, iar gruparea care câștigă cele mai multe mandate parlamentare preia importanta funcție executivă. Partidele din PPE l-au prezentat pe Manfred Weber, iar socialiștii, pe Frans Timmermans. Numai că, după ce s-au numărat voturile, s-a constatat că aceste două grupuri nu mai au împreună majoritatea în PE, instituția care validează candidatul la președinția Comisiei Europene propus de Consiliul European. Au găsit un al treilea partener – liberalii rebotezați Renew Europe –,numai că acesta nu susținea sistemul „cu cap de listă". S-a recurs, de aceea, la negocieri complicate, iar până la urmă președinția Comisiei a revenit PPE – dar nu lui Martin Weber, ci Ursulei von de Leyen –, cele trei grupuri ale noii majorități au căpătat câte un vicepreședinte executiv (olandezul Frans Timmermans, letonul Valdis Dombrovskis și daneza Margrethe Vestager), președinția Parlamentului a revenit unui socialist italian, David Sassoli, președinția Consiliului European, unui liberal belgian, Charles Michel, iar poziția de Înalt Reprezentant pentru Politică Externă și Securitate, unui socialist spaniol, JosepBorrell. Am menționat și țările de proveniență, nu doar identitatea de partid, pentru a arăta că, în majoritatea lor, pozițiile-cheie sunt ocupate de politicieni din țările

fondatoare. Europa vrea să se înnoiască prin fondatori.

Ca fost parlamentar în PE, care credeți că au fost împlinirile și neîmplinirile eurodeputaților români în mandatul care tocmai s-a încheiat?

Fiecare trebuie judecat după dosarele gestionate și după influența din comisiile în care a lucrat. Cum am fost eu însumi deputat în PE între 2009 și 2019, sunt subiectiv, ba chiar foarte subiectiv. Aș nota, totuși, două elemente interesante. Primul ține de poziționarea deputaților europeni aleși în România în chestiunea statului de drept: cei din grupul S&D au criticat Comisia și Parlamentul European, reproșându-le că nu cunosc România și de aceea o critică pentru derapajele din 2018-2019, în vreme ce deputații români din grupul PPE au fost parte a majorității care a votat rezoluții împotriva regimului Dragnea. Această opoziție s-a consolidat în momentul în care Codruța Kovesi a candidat la șefia Parchetului European: pesediștii au stigmatizat-o și au căutat s-o blocheze, inclusiv folosind președinția rotativă a Consiliului UE, în vreme ce PPE a susținut-o fără rezerve. Al doilea lucru interesant referitor la deputații din România privește Brexit-ul. În această privință, a existat o poziție consensuală: exceptându-l pe Traian Ungureanu, care are și cetățenie britanică și a votat pentru Brexit, ceilalți membri români ai PE din legislatura 2014-2019 au considerat că plecarea britanicilor e un rău.

Cum vi se pare actuala echipă de parlamentari europeni pe care electoratul românesc a trimis-o la Bruxelles? Care sunt provocările majore care o așteaptă în acest mandat?

Aș remarca faptul că 24 dintre cei 32 de deputați români care au preluat mandatele în vara lui 2019 nu fuseseră membri ai PE în mandatul precedent: jumătate din cei zece penelișți, șase din cei opt pesediști, toți cei optaleși ai Alianței 2020, cei doi din PMP, cei doi din Pro România și unul din cei doi udemeriști făceau altceva decât activitate parlamentară europeană în clipa când a debutat campania. Rata de înnoire este mare. La nivelul PE ea este mereu în jur de 50%. Complexitatea mecanismelor instituționale nu va fi un blocaj pentru un fost președinte ca Traian Băsescu sau pentru un fost comisar european și premier precum Cioloș și nici pentru cei care au lucrat cu sau în alte instituții europene. În rest, va judeca electoratul. Provocările cele mai importante pe termen scurt sunt gestionarea efectelor Brexit și adoptarea cadrului financiar multianual pentru perioada 2021-2027. Pe agenda PE au apărut teme noi, precum cele care privesc agenda digitală sau chestiunile referitoare la mediu. În fine, îmi îngădui și o mică mărturisire: am hotărât să nu mai candidez în 2019 pentru un al treilea mandat. Nu regret decizia luată, dar mi-e tare dor de atmosfera din PE, un rar amestec de confruntare decentă, compromis rațional și diversitate politică extremă.

Oprindu-ne asupra alegerilor prezidențiale, trebuie să pornim de la evidența că au fost unele cu rezultat previzibil. Însă până la acest rezultat s-a trecut prin două campanii electorale mai dinamice decât era de așteptat, motivele ținând atât de prezența anumitor candidați, cât și de opțiunile pentru anumite strategii. Să le luăm pe rând. Vă invit să realizați câte o scurtă analiză SWOT pentru fiecare dintre primii cinci candidați.

Încerc să adaptez principiile unei analize SWOT la mediul politic, nu sunt sigur că reușesc. Încep cu al cincilea clasat, Toader Paleologu,un candidat care a oferit un melanj de aventură și de atitudine destinsă și care a căutat să valorifice experiența sa diplomatică, dar și politică. Nu l-a ajutat nici PMP, care era interesat doar să nu cadă sub pragul de 5%, nici faptul că a pornit campania foarte târziu. A avut un culoar conservator, dar pe care nu l-a exploatat, iar scandalurile în care a fost implicat în campanie principalul său sponsor politic, președintele TraianBăsescu, l-au pus deseori în defensivă. Pe locul patru a fost Mircea Diaconu. Punctul lui forte a fost notorietatea, iar cel slab, inabilitatea politică desăvârșită. Asocierea cu Călin Popescu Tăriceanu și VictorPonta nu i-a folosit la nimic, chiar dacă scorul lui de la aceste prezidențiale a fost cu două procente peste ceea ce obținuse la europene, ca independent, în 2014. Pe trei s-a clasat Dan Barna. Calitatea lui cea mai importantă a fost legată de vehiculul electoral, oferit de Alianța dintre PLUS și USR, care ajunsese la europene aproape la egalitate cu PSD. Punctele nevralgice: lipsa de notorietate, dar și lipsa de experiență în sensulcel mai general. Publicul așteaptă nu doar să te știe cât de cât atunci când îi ceri votul pentru Cotroceni, dar să te și identifice cu o experiență, chiar dacă aceasta a fost diferită de la un moment la altul.Într-adevăr, Iliescu a fost ales fiindcă era identificat cu un activist blând, Constantinescu, pentru că încarna, ca universitar,alternanța la activiști, Băsescu, pentru experiența sa de ministru și primar locvace și bătăios. Barna n-a fructificat oportunitatea de a fi alternativa la politicienii vechi. Pe doi a ajunsDăncilă. Singurul avantaj pe care-l avea era notorietatea câștigată ca prim-ministru. În rest, totul pleda împotriva candidaturii sale: și gafele cvasi-cotidiene, și faptul că fusese marioneta lui Dragnea, și, evident, stângăcia penibilă în materie de politică externă sau securitate, care sunt asociate cumandatul prezidențial. E, totuși, demn de notat faptul că PSD a reușit să-și mențină scorul de la europene, într-un climat complicat, mai ales că Viorica Dăncilă a pierdut șefia guvernului chiar în debutul campaniei pentru Cotroceni. În fine, primul clasat, Klaus Iohannis. Atuuri numeroase: președinte în funcție, care căuta precum Iliescu și Băsescu realegerea; profil de lider european, mai ales în contrast cu Dăncilă; PNL în ascensiune. Iohannis a avut și un obstacol de trecut: reproșul că nu a vrut să dezbată cu vreun candidat. S-a văzut,

însă, că asta nu l-a împiedicat să obțină o victoriezdrobitoare.

Cum apreciați refuzul candidatului Klaus Iohannis de a participa la o dezbatere cu contracandidata sa în turul doi?Există vreo asemănare între turul doi din 2000 și cel din 2019?

Da. Iohannis a câștigat cum a câștigat Ion Iliescu împotriva lui Vadim Tudor în 2000, adică adunând 66% din voturi în finală. Asta e singura asemănare. Altfel, Dăncilă nu e Vadim Tudor și nici Iohannis nu e Iliescu. Refuzul șefului statului de a participa la dezbateri a fost criticat de multă lume, devenind la un moment dat principala temă de discuție. Criticii erau din mai multe categorii. Pe de o parte, e vorba despre pesediști, care sperau că o confruntare ar fi putut-o ajuta pe candidata lor. Mă îndoiesc. Klaus Iohannis i-a făcut față în 2014 lui Victor Ponta, mult mai viclean și mai versat decât VioricaDăncilă. Au criticat decizia președintelui în funcție și candidații de pe locurile 3 și 5, fiindcă ei sperau să „muște" din electoratul lui Klaus Iohannis. În fine, decizia de boicotare a fost dezagreabilă pentru toți cei care consideră că dezbaterea liberă e parte a culturii democratice. Finalul poveștii a fost kitsch: președintele a invitat zece jurnaliști la un soi de dialog pe scena de la BCU, în care el a devenit din candidat moderator. Straniu…

Există vreun candidat din primul tur care ar avea șanse la un viitor tur de scrutin pentru fotoliul de președinte al României?

Nu fac profeții. Campania din 2024 va fi atipică, fiindcă ea va fi cuplată nu doar cu alegerile europene, precum în 2009 și în 2014, ci și cu cele locale și legislative, cum s-au petrecut lucrurile între 1992 și 2004. Există o „lege" care a funcționat permanent la prezidențiale: finaliștii provin din primele două partide de la legislative, indiferent că acestea s-au ținut simultan ori cu un an sau chiar doi înainte de alegerea președintelui. Cred că influența partidelor în impunerea unui președinte va fi cu atât mai semnificativă într-un an în care vom avea patru scrutine.

Care credeți că trebuie să fie prioritatea președintelui României pentru acest mandat?

Reforma constituțională e cea mai importantă. Era și în mandatul trecut, numai că președintele n-a avut niciodată majoritatea de partea sa. Nici măcar una simplă. Răsturnarea Vioricăi Dăncilă și forțarea instalării unui guvern monocolor PNL, ca și insistența cu care președintele a pledat pentru alegeri legislative anticipate arată că el e în căutarea unei prezidențializări a regimului. Din 2014 până la finele lui 2019, regimul a urmat o logică parlamentară, care a inclus izolarea lui Klaus Iohannis. PSD & co. nu au mers atât de departe cum au mers cu Traian Băsescu,

suspendându-l. Pe Klaus Iohannis l-au amenințat cu suspendarea și asta a fost suficient pentru a-l „domestici". Operațiunea a fost cu atât mai ușoară cu cât șeful statului a ținut să se distanțeze cât mai mult de predecesorul său. Așa că „a dat o șansă" PSD-ului și încă una și tot așa… Acum, după realegere, deși nu are o majoritate stabilă de partea sa, caută o soluție pentru a destabiliza parlamentarizarea din ultimii cinci ani. Dacă-i reușește, vom avea o nouă oscilație spre un regim semiprezidențial accentuat. Spun toate acestea pentru a sublinia că doar o reformă constituțională ne poate scoate din pendularea regimului pe care o îndurăm în ultimii 15 ani. Nu este însă exclus ca această clarificare să fie doar o iluzie de politolog și să nu avem ceva nou în anii care vin. Dacă așa va fi, poate că ar merita măcar să profităm mai mult de pe urma apartenenței la Uniune. Noul cadru financiar pentru 2021-2027 va acoperi trei dintre cei patru ani fără alegeri pe care i-am putea avea. Dacă experiența acumulată din 2007 încoace ar fi folosită, sunt convins că ar putea fi schimbate multe și n-am mai avea exil, decepție și radicalism, atitudini tot mai răspândite în ultima vreme.

Sergiu Mișcoiu: „Valul contestatar, tradus uneori în vot pentru mișcări populiste, este un semnal de alarmă care evidențiază hiatusul dintre cetățeni și elitele conducătoare”

Interviu realizat de Daniel ȘANDRU

Daniel Șandru: *Domnule profesor, sunteți un pionier al cercetării fenomenului populist în comunitatea românească de științe politice și, nu mai puțin, un analist al acestuia recunoscut în spațiul internațional. Tocmai din acest motiv, vă propun ca dialogul nostru să plece de la următoarea întrebare: cum poate fi abordat, din punct de vedere metodologic, populismul?*

Sergiu Mișcoiu: Mai întâi, cred că ar fi necesar să ne aplecăm asupra modului în care a fost definit populismul și aceasta mai ales fiindcă au existat dispute legate nu doar de ce este populismul, ci și de necesitatea, oportunitatea sau chiar posibilitatea de a defini acest concept. Până într-acolo încât Benjamin Arditi a folosit noțiunea de termen *anexact* pentru a caracteriza populismul. Această noțiune a fost inițial propusă de Deleuze și Guattari pentru a surprinde termenii „inexacți în mod esențial, și nu în mod accidental” și care scapă opozițiilor binare exact/inexact. Caracterul „obscur” al populismului ar consta în această capacitate a sa de a se sustrage oricărei definiții[1]. Dată fiind această premisă privitoare la *anexactitudinea* populismului, numeroși cercetători, începând cu Pierre-André Taguieff, au considerat că, în loc să definim populismul, este mai nimerit să îi repertoriem empiric ipostazele, altfel spus, să studiem cazuistica ce ne va permite să dăm conținut categoriei semantice populiste[2]. Ceilalți cercetători au încercat să definească populismul în trei maniere distincte. Unii, prin enumerarea și generalizarea înțelesurilor sale comune, așa cum o face Margaret Canovan, într-o lucrare de pionierat din 1981. Ea identifică numeroase sensuri ale conceptului de *populism*, de la cel de „ideologie a micilor țărani amenințați de abuzurile capitalismului financiar și industrial” la cel de „mișcare politică ce se bucură de susținerea clasei muncitoare urbane, dar care nu este rezultatul puterii organizate autonome a acestui sector”[3]. Alții, prin identificarea și repertorierea caracteristicilor populismului, așa cum procedează Paul Taggart: de la „ostilitatea față de democrația reprezentativă” până la „cameleonismul său extrem, populismul având tendința de a lua forma cadrului în care se dezvoltă”[4]. În fine, o serie de politologi, printre care mă număr și eu, con-

sideră că, pentru înțelegerea populismului, este necesară definirea prealabilă a acestuia și explorarea sa în conformitate cu notele de conținut ale definiției propuse. Alegând această ultimă cale, putem remarca o diferențiere între două opțiuni: definirea populismului prin prisma conținutului său ideatic (populismul ca ideologie, opțiune căreia știu că îi subscrieți) sau definirea populismului prin prisma modului său de funcționare (populismul ca registru-discurs, opțiune pe care o îmbrățișez eu). Astfel, eu definesc populismul ca pe un registru discursiv cu vocație hegemonică, bazat pe exaltarea identificării populare operate pe baza articulării unor presupuse caracteristici ale unei colectivități („Poporul") și excluderea „Celorlalți", denunțați ca fiind vinovați pentru neîmplinirea identitară a „Poporului". Conform acestui ultim sens, populismul este un discurs-cadru de reprezentare, flexibil și transideologic, al cărui avantaj strategic major constă tocmai în capacitatea sa de a se adapta mediului și contextului în care evoluează, amalgamând elemente specifice unei palete ideologice vaste, care acoperă întregul spectru politic.

Care este explicația faptului că populismul a reușit, în anii din urmă, să aibă succes nu doar în sfera democrațiilor neconsolidate (precum Polonia sau Ungaria), ci și în cea a democrațiilor cu tradiție (SUA sau Marea Britanie)? În acest condiții, se poate spune că populismul și-a depășit statutul de „provocare la adresa democrației reprezentative"?

Explicația cred că ține de bulversarea (în unele cazuri, chiar pulverizarea) partidelor tradiționale (*mainstream*), sub efectul conjugat a trei procese care au afectat substanțial percepția cetățenilor în legătură cu sfera politică: 1. acutizarea disparităților între câștigătorii și perdanții globalizării economice; 2. creșterea exponențială a temerilor legate de fenomene precum terorismul și migrațiile; 3. delegitimarea instituțiilor și structurilor reprezentative, tot mai puțin capabile să articuleze interesele indivizilor și colectivităților. Partidele clasice au avut două opțiuni: fie să încerce să se mențină, glisând ele însele înspre populism (așa cum s-a întâmplat în cele patru cazuri enumerate de dumneavoastră mai sus și în câteva altele), fie să își asume renunțarea la un rol central, criticând formațiunile populiste care au început să le ia locul (așa cum se întâmplă în Franța sau în Italia, spre exemplu). Putem conchide că, dată fiind coroborarea inconvenientelor democrației reprezentative cu un context mondial marcat de acutizarea conflictelor și amenințărilor identitare și de securitate, ascensiunea populismului a fost inevitabilă.

Cu privire la situația din spațiul politic românesc, care sunt și cum ați caracteriza manifestările populismului? Există, pe termen scurt și mediu, posibilitatea ca și România să intre în zodia „iliberalismului"?

În România, populismul naționalist și extremist, asumat de partide

precum PUNR și PRM, a făcut loc, după aderarea la Uniunea Europeană, unui populism difuz, răspândit atât în rândul partidelor considerate de dreapta/centru-dreapta (PD-L, PNL, apoi și USR), cât și în rândul celor pretinse de stânga/centru-stânga (PSD, UNPR, apoi și ALDE), având două tendințe principale: pentru „dreapta", un anti-elitism anti-corupție, îmbinat cu stigmatizarea neocomunismului și asistanatului, denunțând favorizarea angajaților din sectorul public și reificând în manieră neoliberală antreprenoriatul și a inițiativei private; pentru „stânga", un anti-modernism identitar social-conservator, asociat cu elemente de euroscepticism și ortodoxism, orientat împotriva corporatismului și ultra-individualismului. Dată fiind această integrare a elementelor retorice populiste în cele două blocuri politice principale, marja de manevră a mișcărilor populiste radicale s-a redus simțitor. Ultima tentativă de îmbrățișare cvasi-oficială a iliberalismului din partea unui mare partid a avut loc în cadrul PSD, sub conducerea lui Liviu Dragnea, dar s-a împotmolit odată cu eșecul Referendumului pentru Familia Tradițională din octombrie 2018. Este greu de crezut că în perioada următoare vom asista la o revenire în forță a iliberalismului și aceasta dintr-un motiv foarte simplu: românii consideră că țara lor este atât de dependentă de Uniunea Europeană, încât orice formă de îndepărtare față de „Europa" ar pune în pericol bruma de bunăstare de care ne bucurăm astăzi.

Există, în acest moment, proceduri și instrumente de combatere a tendințelor populiste din statele membre la nivelul instituțiilor Uniunii Europene?

În ceea ce privește combaterea populismului și extremismului, putem nota o dezbatere între două curente opuse. Pe de o parte, adepții unei viziuni culturale libertariene susțin că toate formele de manifestare a ideilor politice ar trebui tolerate, fiindcă nu există nici un principiu în virtutea căruia anumite grupuri ar putea fi private de libertatea de expresie și de asociere. În conformitate cu această poziție, grupurile extremiste vor progresa în condițiile în care vor fi împiedicate să se exprime, victimizându-se și câștigând astfel audiență[5]. Pe de altă parte, majoritatea liderilor politici și de opinie europeni au considerat că interzicerea manifestărilor populiste cu caracter extremist, xenofob și/sau rasist reprezintă o măsură necesară pentru edificarea unor societăți democratice și tolerante, singurele care ar putea permite dezvoltarea proiectului european. Măsurile prin intermediul cărora ar trebui aplicate aceste interdicții au variat de la țară la țară, atât în privința severității lor, cât și în privința efectivității și eficienței acestora. Țările nordice au fost printre primele care au aplicat măsuri represive împotriva extremismului și xenofobiei, chiar înainte de aderarea la Comunitățile Europene, bilanțul acestora fiind unul mai degrabă neconvingător (de exemplu, cazul

Danemarcei[6]). În general, măsurile punitive au antrenat strategii adaptative ale „adversarilor", care şi-au cosmetizat identităţile, evitând astfel cu succes aplicarea unor noi interdicţii. Cazul cel mai cunoscut este cel al partidului belgian de extremă dreaptă Vlaams Blok, care şi-a schimbat denumirea în Vlaams Belang în 2004, continuând să prezinte atitudini xenofobe similare cu cele pentru care a fost iniţial interzis. În plus, măsurile de interdicţie au putut fi aplicate acelor grupuri ce au un statut propriu-zis (partide, asociaţii, instituţii media etc.) şi mai puţin grupărilor informale. Acest inconvenient este cu atât mai greu de surmontat cu cât dezvoltarea mijloacelor de comunicare în mediile virtuale le-a permis grupurilor populiste radicale, xenofobe şi extremiste să fie prezente în vieţile publice naţionale din ţările europene, chiar şi în condiţiile în care erau izolate prin „cordoane sanitare". Pe lângă măsurile punitive, instituţiile europene şi guvernele statelor membre au perfectat şi aplicat măsuri de combatere a populismului şi extremismului, în general, şi, în mod particular, a ideilor xenofobe prin intermediul unor campanii publice de sensibilizare şi prin intermediul educaţiei civice. Campaniile publice s-au desfăşurat, în general, prin programe cu finanţare europeană accesabile de către actori publici şi privaţi care se angajau să informeze, să impulsioneze, să motiveze şi să convingă cetăţenii europeni în implicarea lor în favoarea conviеţuirii armonioase, a soluţionării paşnice a conflictelor, a toleranţei, a multiculturalismului. Aceste campanii au avut ca numitor comun sloganul „Unitate în diversitate", prin care se dorea inducerea ideii că procesul de integrare nu este de natură să pericliteze manifestarea identităţilor naţionale, dar că această manifestare ar trebui să aibă loc cu respectarea şi acceptarea identităţilor celorlalţi. În ciuda faptului că aceste campanii au beneficiat de bugete importante şi s-au bucurat de concursul larg al autorităţilor publice şi a numeroase entităţi private, Uniunea Europeană nu a reuşit să obţină rezultate satisfăcătoare. Cea mai bună dovadă în sprijinul acestei constatări este gradul de intoleranţă manifestat de către cetăţenii europeni şi rezultatele electorale ale partidelor populiste radicale, xenofobe şi extremiste, care, cu ocazia a cel puţin patru „valuri" ale crizelor recente (mijlocul anilor '80, mijlocul anilor '90, începuturile anilor 2000, respectiv 2010), au progresat, atingând, aproape de fiecare dată, cote „istorice"[7].

Care ar fi diferenţele şi asemănările între modul de manifestare a populismului în lumea occidentală, în America Latină şi în Orient?

Ca fenomen politic manifestat la scară continentală, populismul a fost asociat cu America Latină şi acest lucru din cel puţin două motive: unul structural, altul mai degrabă intelectual-academic. Mai întâi, fiindcă modernizarea tardivă a structurilor sociale ale Americii Latine, urmată

de o industrializare și de o urbanizare accelerate, a determinat apariția polarizărilor sociale bazate pe excluderea totală pe care Europa și America de Nord nu le cunoscuseră. Or, cvasi-unanimitatea liderilor populiști din regiune au reușit să obțină sprijinul claselor populare tocmai marșând pe specularea politică a unor asemenea polarizări. Apoi, fiindcă o bună parte a cercetătorilor din America Latină, care s-au simțit inferiori față de cercetarea „adevărată", organizată exclusiv în Europa și în SUA, au găsit în populism o specificitate regională și s-au considerat cel mai bine plasați pentru a studia profund acest fenomen. De aceea, am asistat la dezvoltarea a două mari școli de gândire a populismului (cea argentiniană și cea braziliană) și mai multe centre de cercetare (în Mexic, în Peru sau în Columbia) care au tratat acest fenomen într-un mod consistent și interdisciplinar. Absența democrației, de multe ori fie ea și doar electorală, a făcut ca populismul din lumea arabă, Orientul Apropiat și Mijlociu sau Asia Centrală să fie dificil de abordat sub alte aspecte decât cel al mobilizării de către regimuri (semi)-autoritare a diferitelor grupuri etnice, tribale sau religioase împotriva altora și, deseori, împotriva unor structuri elitare incomode, așa cum se întâmplă în mod curent în Iran, Pakistan, Siria, Egipt, Turkmenistan sau Kazahstan. Este evident că în lumea occidentală, în virtutea existenței unor mecanisme democratice consolidate, tipul de discurs populist nu poate fi unul anti-constituțional, radical-refondator sau vădit secesionist, deși nu putem să nu remarcăm în ultima vreme puseuri tot mai evidente în direcția depășirii acestor (poate ultime) tabuuri, așa cum am observat în cazul conflictului legat de proclamata independență a Cataloniei, dar și în cazul dezbaterilor legate de Brexit. Sintetizând, nu putem avea populism fără o minimă democrație electorală și fără (măcar o relativă) libertate de exprimare. De aceea, cred că nu putem califica drept populiste o bună parte dintre regimurile autoritariste care se bazează pe mobilizare populară pentru a se legitima, dar care nu sunt supuse în mod real condiționărilor impuse de competiția pluralistă pentru putere.

Există vreun exemplu din care să rezulte că o guvernare populistă a generat politici de succes pe termen mediu și lung?

Nu cred că putem extinde termenul de *populism* pentru a califica modul de exercitare a mandatului guvernamental. Guvernarea obligă, prin natura sa, la administrarea statului prin politici publice, care pot cel mult să reflecte viziuni diferite asupra lumii și a societății (și aceasta într-o tot mai mică măsură). Odată ajunși la guvernare, politicienii populiști trebuie să devină gestionari ai bugetului public și deci marja lor de manevră în ceea ce privește politicile socio-economice se reduce simțitor. Drept consecință, dimensiunile asupra cărora mai pot acționa în raport cu promisiunile electorale care i-au adus

la putere sunt cea identitară şi cea culturală. De aceea, Viktor Orbán, Jarosław Kaczyński, Donald Trump, Jair Bolsonaro ş.a.m.d. hipertrofiază dimensiunea cultural-identitară a acţiunii guvernamentale tocmai pentru a masca mai bine incapacitatea reală de a determina politicile din sferele socială şi economică, marcate de hazardul pieţelor financiare globale.

Consideraţi că, în faţa avansului populismului, democraţia reprezentativă va fi obligată să se reinventeze? Ce anume ar presupune un astfel de proces?

Evoluţia spectaculoasă a populismului din ultimii ani impune schimbări substanţiale ale formulei de articulare a relaţiei dintre cetăţeni şi guvernanţi. Se impune diversificarea şi generalizarea formelor de democraţie participativă, dincolo de experimentele legate de bugetarea locală: cele mai însemnate decizii privind politicile publice ar trebui supuse unor dezbateri reale, cu o largă participare nu doar a actorilor teoretic vizaţi de subiect, ci şi a cetăţenilor ordinari, selectaţi în mod aleatoriu şi stimulaţi să reflecteze critic asupra respectivelor propuneri. Un model recent în acest sens este Adunarea Cetăţenească a Scoţiei, probabil cea mai amplă formă organizată de democraţie participativă, prin intermediul căreia cetăţenii sunt împuterniciţi să dezbată şi să decidă asupra viitorului acestei provincii britanice. Apoi, este necesară responsabilizarea parlamentarilor şi asigurarea unor mecanisme de feedback activ al cetăţenilor faţă de activitatea reprezentanţilor lor. Valul contestatar, tradus uneori în vot pentru mişcări populiste, este un semnal de alarmă care evidenţiază hiatusul dintre cetăţeni şi elitele conducătoare. Acolo unde au fost aplicate, mecanismele remediale, precum forumurile consultative organizate în circumscripţii electorale de către parlamentari, invitarea constantă a cetăţenilor la lucrările comisiilor parlamentare sau instituţionalizarea sesiunilor intense de dialog online între cetăţeni şi aleşi, şi-au dovedit cu prisosinţă utilitatea, reconstruind un micro-climat de încredere şi coeziune. Sunt convins că de consolidarea şi generalizarea unor asemenea practici civic-participative depinde viitorul democraţiei. Altfel, ascensiunea populismului iliberal va antrena o schimbare radicală a sistemelor politice, îndepărtându-le şi mai mult de idealul democratic.

Note

[1] B. Arditi, „Populism as an Internal Periphery of Democratic Politics", în F. Panizza (ed.), *Populism and the Mirror of Democracy*, Verso, Londra, 2005, pp. 72-99, p. 75. Vezi şi G. Deleuze, F. Guattari, *A Thousand Plateaus*, Verso, Londra, 1988, mai ales pp. 362-371.

[2] P.-A. Taguieff, *L'illusion populiste. Essai sur les démagogies à l'ère démocratique*, Champs. Flammarion, Paris, 2007.

[3] M. Canovan, *Populism*, Junction Books, Londra, 1981, p. 4.

[4] P. Taggart, *Populism*, Open University Press, Buckingham, 2000.

[5] B. Baumgartl, A. Favell (ed.), *New Xenophobia in Europe*, Kluwer Law International, Londra, 1995.

[6] R.E., Larsen, *The Renaissance and Humanism in the Twenty-first Century*, Aarhus Universitetsforlag, Aarhus, 2006.

[7] A. Zick, B. Küpper, A., Hövermann, *Intolerance, Prejudice and Discrimination. A European Report*, Friedrich-Ebert-Stiftung, Berlin, 2011.

VARIA

La problematica relativa ad una Costituzione del *politico*

(The question between Constitution and political Constitution)

Gianfranco LONGO

Abstract:*The efficacy of rule and law is founded on a political decision-making whenthe State is devoid by its unity and its sovereignty in a state of emergency.In this moment the Constitution can bring the opportunity toward a custody of human rights and foundamental freedoms, just when the crisis might put out.*

Keywords:*Constitution, political Constitution, state of emergency, crisis of law and justice, human rights, foundamental freedoms*.

Ipotesi 1: L'efficacia politico-costituzionale si rafforza nella decisione giuridico-sovrana sullo stato d'eccezione per una Costituzione che sia fondamento giuridico di unità ed unicità politiche.

Tesi dossico-ermeneutiche I dell'Ipotesi 1

Tesi a): *La Costituzione, secondo tali linee ermeneutiche ed epistemologico-giuridiche, contempla in sé l'essere unità fondamentale a priori in grado di offrire un'incontrovertibile condizione assiologica per quelle forze e per quei fini che si confrontano ideologicamente e che, da questo loro opporsi, possono riconoscersi nella reciproca uguaglianza politica come cardine della democrazia*[1].

Osservazioni 1 della Tesi a): L'efficacia politica che si sviluppa in un'attività normativa di attuazione dei principi fondamentali della Costituzione, e dunque in un'emanazione di regole che salvaguardino, oltre che realizzare, diritti individuali e libertà fondamentali riconosciuti nella Costituzione, si determina nel controllo di una razionalizzazione di tendenze politiche polimorfe, che esprimono nel loro complesso una maggioranza legittimata proprio nel principio di sovranità popolare. Pertanto la decisione politica schmittiana, quella che avrebbe dovuto risolvere lo stato d'eccezione (*der Ausnahmezustand*), si trasfonde nella concreta condizione generale dell'unità dell'ordinamento giuridico di un determinato Stato[2]; però solo se l'elemento ermeneutico

giurisdizionale, che si configura proprio in quel controllo di legittimità operato dalla giustizia costituzionale, preceda la funzione del *politico*, diviene possibile, posteriormente, configurare il principio di sovranità costituzionale quale cardine dell'ordine politico democratico e dell'ordinamento giuridico.

Tale contenuto sovrano della Costituzione diviene impulso, proprio attraverso l'opera di giurisdizione costituzionale, nei confronti del potere politico, specialmente con le spinte di nuovi diritti imposti dalla globalizzazione e dalla crescente emersione di fattispecie economiche, affinché possa realisticamente consolidarsi l'attività di normazione ordinaria volta ad essere stimolo verso il contemperare interessi diversi e necessità sociali, cioè un adeguamento che deve risolversi nella realizzazione di obiettivi civili e politici immediatamente coincidenti con quei contenuti assiologici affermati dalla Costituzione.

Osservazioni 2 della Tesi a): A tal proposito è opportuno, distintamente, riferirsi al fatto che l'esercizio della sovranità si pone come unico: a detenerlo è il popolo e soltanto la Costituzione assicura la sua integrità e la sua legittimità. La Costituzione mostra, infatti, il segno di un'unità nella codificazione dei principi fondamentali, destinati a durare e a perfezionarsi, a causa delle trasformazioni delle necessità politiche, civili e sociali, nel tempo politico e giuridico dello Stato.

L'unità, però, si trasmette anche in un collegamento di elementi tra loro diversi ed eterogenei: la Costituzione realizzandosi come unità, salda infatti elementi giuridici e politici alla base del conflitto precedente alla sua emanazione; la Costituzione in questo caso pacifica la lotta e raccoglie in sé gli elementi stessi del conflitto, la cui soluzione, tuttavia, si riconduce ad un a-priori giuridico rispetto al definirsi delle forze politiche: queste ultime ritrovano, quindi, un loro spazio di legittimazione, cioè di riconoscimento e di approvazione, soltanto se funzioni ed attribuzioni loro spettanti vengano svolte all'interno dell'unità del sistema giuridico. In tale prospettiva si può considerare il fatto che proprio Kant[3] parlava del momento dell'unità come una condizione trascendentale del riconoscimento che si risolveva in una dimensione (in questo caso *giuridica*), nella quale tutto il molteplice veniva ad essere unificato nel contenuto dell'oggetto. L'approdo kantiano che disegna e formula nuovamente il concetto di dignità della persona (*die Menschenwürde*) si rivela successivamente, quale germe, nella concezione di tolleranza legata non tanto al *politico*, quanto piuttosto all'idea di Stato che si connatura e che si erge attraverso l'ordinamento giuridico-costituzionale.

Osservazioni 3 della Tesi a): Roman Schnur[4], ad esempio, ha evidenziato come dal manierismo, agli inizi del XVII secolo, sia stato poi possibile afferrare ed inquadrare un atteggiamento politico-sociale "anti-conformista": il manierismo, come dimensione culturale nella quale si

venne a definire quella problematica che si sviluppò storicamente nel concetto di tolleranza, proponeva un rifiuto del sovrano "absolutus" per una ricerca della valorizzazione e della dignità della persona umana. Al tempo stesso proprio l'instabilità diveniva, però, il concetto chiave attraverso cui leggere, questa prima metà del XVII secolo, come un tratto addirittura dominante.

Proprio Gassendi, invero, si rivolgeva contro tutti gli indirizzi filosofici di quel tempo che riteneva strettamente dogmatici: in ciò traspare già un larvato spirito illuministico nel momento in cui Gassendi riprese, rivalutandole, le obiezioni sollevate dai nominalisti, come Guglielmo di Ockham, a proposito degli universali: non sarebbe stato infatti possibile riferirsi a questi ultimi per dar valida pretesa alla conoscenza. Gassendi cominciò, in sostanza, anche con la sua polemica contro Descartes, a rimuovere l'origine delle certezze se non suffragate da una constatazione empirica assiomatica e, dunque, fondata: è insomma quel *sonno del dogmatismo* che iniziava a sgretolarsi; al *dogmatismo* fece però seguito lo *scetticismo* non meno del precedente pervaso da fallacia. Sarà dunque la qualità critica a poter delineare un profilo epistemologico di ricerca certo nella strada della ragion pura come riterrà Kant[5].

Da tutto ciò si denota come alle trasformazioni sociali si ricolleghino mutamenti di ordinamenti giuridici positivi e progressive rivoluzioni come pure evoluzioni del sistema politico nel suo complesso: la tradizione si completa nella trasformazione, per divenire quest'ultima ancora, a sua volta, tradizione.Proprio in quel secolo XVII, vero laboratorio ideologico dei rivolgimenti che sorgeranno durante la seconda metà del XVIII secolo, emerge a chiare lettere come l'irrazionale, il fantastico scompaiano: il *politico* si traduce in *politica*, cioè in sapere scientifico, che costruisce le sue leggi teoretiche e pratiche, ma soprattutto, grazie all'opera di questi precursori dell'illuminismo, diverrà possibile delineare le regole di costruzione di un modello solo inizialmente politico: lo Stato.

Tale modello, appunto, nacque da uno sviluppo scettico del pensiero filosofico, da un rifiuto – che potrebbe apparire addirittura paradossale – esattamente del concetto di universale, pervaso da un nominalismo di fondo che renderà lo Stato categoria della filosofia politica. In ciò è conseguibile evidenziare una contraddizione: l'illuminismo sconvolgerà tale assetto, riducendo il suo più puro e perfetto razionalismo ad un irrazionalismo di fondo, attraverso cui limitare la franchezza della stessa esperienza, così cara a Hume, finendo conseguentemente per giungere ad uno sconvolgimento dei postulati politici e restaurando proprio quel modello, che progressivamente si delineerà come modello giuridico, contro cui lo stesso illuminismo si era mosso nell'utilizzare le buone arti della tolleranza politica: cioè la sovranità.

Tesi b): *Neppure è plausibile ed ipotizzabile, sulla base di quanto*

rilevato, pervenire alla comprensione secondo la quale appare e risulta evidente come il concetto di tolleranza muti nel suo senso semantico-storico: ciò che la tolleranza politica esprimeva, era in realtà il rovesciamento del suo stesso significato: la tolleranza politica si trasforma, pertanto, in quel preciso momento storico, in un'intolleranza diffusa, conseguimento per determinare la condizione di una sospensione di diritti soggettivi nella pretesa, tutta politica, di doverli proteggere.

Osservazioni 1della Tesi b): In questo modo, così interpretata l'evoluzione ideologica e semantico-storica di un concetto che da politico si edulcorerà divenendo giuridico, l'instabilità percorre l'uomo nella sua dimensione sociale e civile: l'individuo risulta, infatti, essere immerso in una dispersione dello spazio ed in una disgregazione del tempo: proprio la legge della gravitazione universale ed i fondamenti della moderna meccanica razionale giungeranno di lì a poco, si direbbe quasi a riassicurare le sorti dell'individuo all'interno del mondo. In quel momento però il nesso con la realtà sembra svuotarsi perché, paradossalmente, il disordine acquisisca stabilità politica: il sovrano inserisce ancora la qualità di uno scambio: intolleranza nel disordine; l'ordine scompare dalla politica e la parola si disgrega in una concezione discorsiva pervasa da una persistenza che sconvolge l'assetto geometrico della realtà: ecco che l'*Ausnahmezustand* diviene concepibile quale strumento di sicurezza dello Stato.

Lo stesso Stato, propriamente dell'individualismo e dell'assolutismo, che sorge ad opera di pensatori quali Gassendi, e prima di lui dello stesso Guglielmo di Ockham, è travolto dalla guerra civile. La stabilità è soltanto chimerica e diviene segno dell'invenzione e dell'immagine: allo Stato deve essere conferito il principio dell'ordine e della stabilità, una struttura insomma di cui possa rivestirsi il sovrano; si raggiunge così il concepimento e la riflessione di un ordine che si basi sul meccanicismo e sul materialismo hobbesiani. D'altronde Hobbes riprese le concezioni meccanicistiche e nominalistiche del suo tempo per riorganizzarle in categorie asservite alle necessità politiche ed alla strumentalizzazione del diritto finalizzato alla legittimazione del sovrano, una riflessione che poi avrebbe trovato il suo massimo culmine proprio in Hegel. Hobbes, dopo tutto, e precedentemente Machiavelli, aveva cercato di relazionare e di fondare la politica su basi strettamente scientifiche, tanto da comprendevi anche la condotta umana, sia nel suo ambito particolare che in quello universale. Egli in sostanza aveva intuito la tendenza della nuova scienza della natura: il mondo fisico diveniva spiegabile meccanicamente e dimostrabile geometricamente. Probabilmente è doveroso considerare l'ipotesi secondo cui al centro del discorso politico hobbesiano si venisse a porre il concetto della *parallasse*: il cambiamento di un movimento del corpo è dato dalla diversa posizione con cui si osserva questo corpo. Hobbes di

fatto spostò il punto di osservazione della materia politica, fino a quel tempo accentrato paradossalmente in una separazione tra nome e concetto, realizzando un *ossimoro gnoseologico* e *politico*: riportò i nomi ai concetti; lo Stato entrò nella storia; l'uomo, però, venne ridotto a meccanismo.

Osservazioni 2 della Tesi b): In questo modo Hobbes giunse a ipotizzare che ogni evento non avrebbe potuto che iscriversi all'interno di un movimento di corpi, dai più semplici sino ai più complessi. Non si deve però pensare che le sue fossero *induzioni*, piuttosto si serviva di un'osservazione sistematica dei fatti per poi illustrare la meccanica di ogni evento e la proporzione che ogni evento assume rispetto alla realtà generale in cui si produce tale evento; la storia, appunto, diveniva in fondo per Hobbes un insieme di eventi che andavano opportunamente interpretati dal sovrano, con il solo fine, realistico ed opportunistico, di trovarvi vantaggio al suo potere e stabilizzazione all'ordine di un controllo sociale diffuso, legittimato e legittimo; legittimo, proprio perché sovrano.

È quindi da un punto di vista politico, in un'epoca dominata dalla geometria e dalle sue incantevoli dimostrazioni, che Hobbes non poté che essere *deduttivo* allo stesso modo di come lo era stato Keplero[6]. Ragion per cui si perviene a considerare il:

Fondamento sintetico giuridico-epistemologico 1:

La dimensione gnoseologica del politico *è contenuta nell'assetto dell'unità costituzionale quale risoluzione della polemologia tra integrità di un ordine politico precedente e legalità delle funzioni giuridiche sovrane.*

Ipotesi 2: Si rivela quale problema aporetico il passaggio dal *cogito ergo sum* al *protego ergo obligo.*

Tesi dossico-ermeneutiche I dell'Ipotesi 2

Tesi d): *Da quanto sostenuto precedentemente si può pervenire ad osservare che la sovranità del diritto venga dedotta da una* lex naturalis *per affermarsi e consolidarsi attraverso una* lex positiva*: in effetti Hobbes fondò la sovranità dello Stato su una premessa giusnaturalistica, legittimandola però su un postulato a carattere giuspositivistico.*

Osservazioni 1 della Tesi d): In tale evidenza formale e sostanziale si ravvisa in questa sede una prima esperienza di quanto si può definire: *ossimoro gnoseologico-politico hobbesiano*. Pertanto quello specifico concetto di Stato e di ordinamento giuridico che da allora ebbe inizio a porsi[7], poté stabilizzarsi secondo profili e specificità aporetici:

I aporia. Lex naturae stati/Lex naturalis/Lex positiva

Il fondamento di ogni ordine politico e di un conseguente ordinamento giuridico trova il suo presupposto in un passaggio dalla forza di un potere *(*die Kraft einer

Macht*) e dal suo* dominio *(*die Herrschaft*) ad una legittimazione del sovrano attraverso una* lex naturalis *che consente di consolidare il comando della* lex positiva *ed il* ritorno di obbedienza*. Dice Hobbes:* È stato obbiettato che gli uomini sono tanto distanti dal volersi riunire in una società civile per timore, che anzi, se si temessero l'un l'altro, non potrebbero neppur sopportare di guardarsi in faccia. I miei contraddittori, io penso, scambiano il timore con il terrore. Io, invece, intendo significare, con questa parola, una specie di previsione di un male futuro. E credo che sia proprio di chi teme non solo il fuggire l'oggetto che ispira timore, ma anche il diffidare, il sospettare, il guardarsi, il provvedere ad eliminare le ragioni del timore stesso[8]*; in tal modo Carl Schmitt potrà concludere, secondo noi drammaticamente, che il passaggio dalla conoscenza razionale alla scienza politica razionale risuoni proprio nel mutamento del paradigma relazionale e di osservazione del mondo: dal* cogito ergo sum *si raggiunge e ci si congiunge al* protego ergo obligo9*, cioè* alla mutua relazione fra protezione ed obbedienza[10]*. Si sostanzia l'ingresso – con tale osservazione/descrizione aporetica del mondo e dell'uomo –, nella guerra civile, nella guerra di religione, nel conflitto etnico ed etnicizzato, quindi in quelle dimensioni con le quali si apre l'epoca moderna*[11]*. In ciò l'ordinamento giuridico costituzionale, qualora dovesse presupporre il* politico *al fondamento giuridico, raggrupperebbe al suo interno la forza del potere, istituendone il segno del comando ed il simbolo dell'obbedienza.*

Schema riassuntivo della prima aporia:

Forza/Segno
Forza della legge – Segno del comando
Dominio ε Obbedienza

II aporia
Unità/Unicità/Assolutezza

L'ordine politico permette che si formi l'ordinamento giuridico costituzionale, connaturandosi la sua intrinseca unità all'unicità della decisione sovrana e politica per rendere una dimensione che riconosca al *politico* la sua *assolutezza* spaziale-territoriale e la sua *illimitatezza* nel tempo, concretizzandosi una trasformazione semantica rilevante: la *rimozione* politica (la freudiana *Verdrängung*, cioè repressione) dell'orda barbarica con la società civile, il passaggio giuridico dalla *moltitudo* al *populus*, dallo *Stato* alla *nazione*, trasformazioni tradottesi, ad esempio, nell'enunciato giuridico-positivo della Costituzione francese del 1791, nella quale al Titolo terzo, art. 1, si sosteneva che la sovranità spettasse alla nazione, comportano che in tal modo dall'unità dello Stato e delle

forze politiche nel *politico* si concreti una decisione sovrana assoluta sullo stato di natura. In realtà, seguendo e tenendo conto di una tale prospettiva, non si consoliderebbe affatto un coordinamento e bilanciamento dei poteri costituiti, quanto piuttosto si evidenzierebbe l'effetto della riduzione e del ridimensionamento dell'ordinamento giuridico in un contesto di razionalità politica assoluta: cioè si attuerebbe quel peculiare processo estensivo della *ragion di Stato* comprimente la norma giuridica costituzionale. Come si valuterà più avanti, diritti individuali e libertà fondamentali valgono, aporeticamente appunto, nella misura in cui la loro sospensione renda sicuro l'ordine civile, sociale e giuridico. Quando poi Hegel potrà definire lo Stato quale organismo etico assoluto, in effetti non farà altro che trasformare l'idea di Stato in una *nazione* in grado di colonizzare ed esportare quel modello politico "etico" che troverà le sue peculiari e specifiche forze nell'*etnia*, cioè in elementi religiosi, linguistici, razziali, esautorando l'idea stessa di *démos*. In ciò si affronta un'ulteriore passaggio semantico-storico e giuridico, che si risolve nella vera e caratteristica presunzione di una centralità occidentale dell'ordine civile e sociale democratico, in realtà contributo ad una tribalizzazione dell'ordinamento *politico*-costituzionale per la giustificazione della diffusione del conflitto nell'evidente "rassicurazione", appunto aporetica e paradossale, di intervenire per riappacificare; di rinnovare e riformare, restaurando; di democratizzare, dominando; di costituzionalizzare e tutelare diritti e libertà, sospendendoli per *doverli garantire, proteggere e custodire*, in quella particolare dimensione schmittiana di *Hüters der Verfassung*.

Schema riassuntivo della seconda aporia:

Limitatezza/Illimitatezza

Unità ed unicità dell'ordinamento politico-costituzionale – Politico *assoluto.*

Éthos ε Éthnos

Osservazioni 2 della Tesi d): In tal modo il futuro impianto costituzionale ed i mutamenti costituzionali che racchiudono l'ordine civile e sociale nell'ordine del tempo, che non presuppongono la Costituzione come nesso di investitura giuridico-positiva rispetto al sistema politico, ma piuttosto fondano lo stesso ordinamento giuridico-costituzionale su premesse di prassi ed esigenze politiche e di equilibri fra forze di potere, invece che divisione costituzionalizzata di poteri costituiti, non possono prescindere da un'ineluttabile ed ineludibile fragilità della democrazia: è imprescindibile, in buona sostanza, che l'equilibrio democratico debba prima di tutto fare in modo che alla supercostrizione del potere politico corrisponda esattamente l'obbligo della reciprocità[12]. Ma nello schema delineato sopra ciò appare impensabile.

Se, dunque, si contemperano un passaggio ed una trasformazione politica dall'*éthos* all'elemento *etnico* in cui è il *démos* ad essere sottratto alla sua storia giuridico-democratica, non si può trascurare un'osservazione sul concetto di territorio, descritto quale formulazione ambigua apparente[13], poiché la suddivisione è politica: in effetti il territorio *geograficato* e *colonizzato* dalla sovranità politica dello Stato, in un momento in cui il *politico* si ponga prioritariamente rispetto al mandato giuridico-costituzionale, si costituisce per connettere e congiungere individui, non più popoli. Il territorio, mai infinito, è un concetto sul quale esercitare la presenza di un possesso politico. In questa visione la sovranità controlla le fasce di territorio: è il limite estremo, però, l'obiettivo del controllo giacché questo limite, sorta di cordone politico, delinea il margine di una differenza, una differenza all'interno della quale esercitare il possesso della sovranità.

È la cultura che tragicamente controlla la natura: cioè la *res cogitans* sulla *res extensa*.

È il potere che tristemente osserva la memoria: cioè la *libertà giacobina* che tutela propagandando vacuamente ombre di diritti e di libertà, imprigionando in realtà per *asservire* la persona umana.

Tesi e): *Il desiderio di fondo (*die Begierde*) soggiace all'espressione di una paura intesa quale "passione" quella che delinea la perdita del limite estremo, quando poi il territorio finisce con l'essere la constatazione di un'altrui presenza, arcana, indefinita, insostenibile. Proprio seguendo questa linea d'ombra, l'imperialismo, successivamente, trasse la sua sopravvivenza esattamente da un atto politico in cui descrivere la terra come territorio e possesso, infine proprietà.*

Osservazioni 1 della Tesi 3): I popoli colonizzati non avevano nulla di cui lamentarsi: furono identificati, mitologizzati, infine intrappolati all'interno della *logofobia*. La loro cultura increspò l'acquitrino imperialista: quelli erano uomini, non soltanto natura. Così anche la perfetta impresa coloniale poté esclamare che l'unica sua passione fosse stata la paura. La tolleranza infatti forte della sovranità giuridica che l'emette e la promulga, annullò la cultura e regolarizzò i cicli produttivi della natura: il modello produttivo venne quindi ostentato dalla sovranità dello Stato-nazione come quel proficuo margine di contenimento e di espansione del concetto di modernizzazione: se infatti le strutture di produzione sono dirette ad evidenziare una loro costante modernizzazione, apparve facile poter individuare una crescita rapida dell'economia. Ma ciò non corrispose certamente ad uno sviluppo che avesse penetrato la società, piuttosto accadde il contrario.

Gran parte della realtà sociale venne ridotta a marginalizzare il soddisfacimento dei propri bisogni, e ciò non poté che concretarsi soprattutto per quanto ha riguardato le cosiddette economie in via di

sviluppo. L'espediente è sempre stato quello di rappresentare una modernizzazione di superficie a cui poi però non ha corrisposto uno sviluppo sociale reale: tale diacronia ha finito con il rivestire aspetti rilevanti quando si pensa al fatto che il concetto stesso di tolleranza è esautorato di un qualsiasi profilo assiologico, per divenire piuttosto il sociale sotto il diretto controllo del *politico* che lo filtra attraverso i meccanismi e le procedure del diritto. Tale modello etnocentrico ha spazzato ogni remora, perseguendo soltanto l'opportunità del momento utile alla ragion di Stato. Ma il modello etnocentrico non è tale se non è imitato: così l'Europa per le Americhe e l'Africa, o il Giappone per l'Asia[14].

Osservazioni 2 della Tesi e): Ciò che risalterebbe all'attenzione in questo caso, sarebbe una vera e propria "trasfigurazione" a carattere etnico, il cui fine è stato quello di privare radicalmente d'ogni forma culturale e sociale coloro su cui il modello giuridico-costituzionale è stato applicato, ma che pure in un certo modo, vuoi per ricatti economici o politici, vuoi per aspirazioni di presunto benessere, sono stati costretti ad imitare. In sostanza il colonialismo (da economico a giuridico-costituzionale) ha preso forma, e da esterno – come hanno mostrato le ricerche di Darcy Ribeiro[15] – ha finito con lo svilupparsi quale fenomeno endogeno, diffuso nello sterminio e stabilito politicamente nel deterritorializzare l'indigeno, perché egli non avesse mai più identità, perché fosse soltanto forza lavoro escluso anche da qualsiasi "benessere" della società industriale.

Il modello così ha potuto riprodursi con specifiche peculiarità, viralmente, senza che sia stato possibile arrestarne l'avanzata: è un dato di fatto, vissuto continuamente, il desiderio di imitare qualcosa che appare divulgata attraverso una millantata modernizzazione. Il manierismo seicentesco non è ancora finito: l'orrore di una modernizzazione globalizzata non agisce e non funziona senza un potere politico che ne stabilisca ruoli e strategie; ugualmente non si raggiungeà mai una tolleranza radicata nel nesso della speranza di un equilibrio assiologico, ma si radicalizzerà invero soltanto una tolleranza politica filtrata dalla sovranità giuridica, cioè una capillare intolleranza economica e sociale finalizzata all'esercizio di un controllo costante del *politico* sul diritto e sull'uomo.

Osservazioni 3 della Tesi e): La natura rimase, dunque, compressa nelle definizioni e nei concetti, metamorfosi del mito e ritualizzazione di una Costituzione non giuridica, ma politica. Da quanto esaminato, inoltre, si trae la constatazione di come la cultura assurse a descrizione di un etnocentrismo che rivelò la presenza definita ed immutabile del territorio conquistato e depredato. La terra divenne e si venne a costituire come il solo margine estremo dell'immaginazione emotiva della memoria dell'uomo: il territorio si risolse, quindi, nel luogo di una categoria politica della sovranità, definizione di una legittimità specifica e culturale

che potesse farsi memoria della stessa storia. Anche in questo caso la storia è uno strumento di legittimazione della sovranità. Secondo una tale ermeneutica la terra che diviene concetto, cioè *territorio*, segue l'identico destino di una tolleranza strumentale, non più utopica o nazionalistica, ma semplicemente politica: la tolleranza così descritta, quella tolleranza cioè che si avvale del suo *territorio sovrano*, è già in sé esercizio diretto dell'intolleranza:in questa prospettiva la definizione del territorio che rispetta l'assetto politico dello Stato è il segno evidente di una delimitazione forte di *possesso*. Il conflitto è spesso, invero, senso del mantenimento del limite estremo, proprio dal conflitto sostenuto ed esportato sorge per la sovranità il fattore della sua sicurezza: dunque, conseguimento dei suoi obiettivi politico-economici, come anche militari, e infine di potere[16]. Se la catastrofe segna un punto di non-ritorno proprio perché discontinuità e rottura di un ordine, la presenza dell'uomo tornerà a rivangare la sua terra e a ricostruire dalle ceneri la sua cultura, senza l'oltraggio alla natura. La catastrofe semantico-storica, il passaggio della parola in concetto politico e giuridico, testimonia il peccato della memoria: lo Stato che si pone come nuovo ordine non permette il privilegio del ricordo. Così il territorio che circonda l'imperialista lo vede sempre all'esterno, pronto ad insediarsi in una natura diversa da assoggettare alla sua cultura.

Osservazioni 4 della Tesi e): L'imperialismo in fondo non ha raccontato altro che l'esercizio esasperato della tolleranza naturale che non poteva oggettivamente ricostituire i *passi perduti*. La comprensione del tentativo psicologistico di Leo Frobenius, quella appunto di interpretare la storia come un alterno impeto emotivo e come il frutto di una commozione, dà voce alle più nascoste e recondite rivelazioni umane, basti pensare all'arte ed alla poesia che narrano l'inconscio collettivo; dà spazio ai più intricati e magici passaggi del destino umano sulla terra: l'idea della commozione svela tutto con un atto di grazia, con una parola che riempie l'immaginazione di un'eco che non si vorrebbe mai che finisse. Ma tale eco è giustamente quella dell'imperialista che divide il suo territorio, che differenzia il suo possesso e lo riconosce in quanto tale. È l'eco di una sola possibile cultura: si comprende attraverso questo psicologismo storico, efficace per intendere la sovrapposizione della cultura sulla natura, il lungo percorso che la sovranità etnocentrica ed eurocentrica (la sovranità che sorge dall'illuminismo contrapposta all'assolutismo hobbesiano ma soltanto in termini di puro potere, poiché poi in realtà rinnova e restaura la sovranità classica – su quest'ultimo concetto si rinvia all'Analisi teoretico-generale XVI) ha compiuto come protagonista di un lungo racconto, cioè unicamente quello di sé.

Accanto al conflitto, peraltro, è opportuno riflettere e considerare la ritualizzazione come uno strumento che evita apparentemente la lotta, contrassegnando al tempo stesso il limite del territorio. La tolleranza ritualizzata, fenomeno imperialistico

degli Stati colonizzatori che paradossalmente decidono, a partire dal secondo dopoguerra, la decolonizzazione, pone in fondo il disegno di un territorio deciso dall'esterno. Il conflitto prodotto può scaturire soltanto all'interno del nuovo Stato sorto dal nulla, cioè sorto dal post-imperialismo. In questo caso il conflitto viene appunto relegato come faccenda interna: tribale. Un modo, in sostanza, di trasformazione della cultura eurocentrica in liberazione da un giogo che pone ed incatena uno successivo: le costituzioni giuridiche che nascono durante gli anni Sessanta del XX secolo nei nuovi Stati indipendenti e decolonizzati, risentono fortemente dei modelli giuridico-costituzionali dei paesi che erano stati precedentemente colonizzatori. La tolleranza ritualizzata diviene così uno strumento di controllo che, evitando il conflitto aperto, lo scarica all'interno del territorio decolonizzato, classificando il conflitto, dunque, quale tribale.

Osservazioni 5 della Tesi e): In tale tribalizzazione emerge un *cuore di tenebre* della tolleranza all'interno del quale riposa il germe dell'imperialismo della cultura sulla natura. Nel racconto di Joseph Conrad il personaggio tenebroso, invisibile di Kurtz rappresenta il limite estremo dello sfacelo della natura di quello Stato assoluto che esportava se stesso, e che ritrovò la natura-cultura di una differenza.

Kurtz si accorge dell'alterazione e degenerazione di una natura e della necessità della *sua* natura di affermarsi su un'altra per assoggettarla, per renderla simile, per confessare ad un ignoto universo che la propria natura ancora esiste, che non è disfatta: questa tragedia cognitiva ed implicitamente giuridico-politica, cioè l'imperialismo, non fa altro che mostrare a Kurtz come la propria natura sia davvero morta e che nessun'altra potrà sostituirla o su di essa sovrapporsi. Il piacere dunque della distruzione e del dominio diviene un processo eminentemente culturale: se non è più possibile opporre la propria natura perché ormai annichilita e persa per sempre, vuol dire che si opporrà la propria cultura, quella della guerra, quella della volontà di potenza economicamente efficace e politicamente utile; con ciò diverrà concretizzabile appropriarsi sia della natura che della cultura dell'altro. Ritornano alla mente i principi cardine della filosofia lockiana: libertà, sicurezza, proprietà. L'opposizione avrà così reso lo svolgimento di una repressione ed il processo di un'intolleranza. Eppure questo tentativo dialettico mostra poi in fondo un *terror vacui*: chi così afferma è uno spettro, e tale sempre rimarrà; come spettri dell'immaginazione di James Ensor, un belga come Leopoldo II in fondo, re del Belgio, del Congo etc., sono le democrazie che imperializzarono il mondo: la cultura del colonizzatore è l'autoritratto superbo e dignitoso circondato da maschere, centinaia di maschere, tutti i possibili travestimenti di quell'autoritratto[17]. Completamenti sicuri che quell'autoritratto così "colo-

niale" e dignitoso non sia anch'esso una maschera?

Quel piacere, quella passione, la paura hobbesiana, passione sola e solitaria, come solitaria è di solito ogni passione, diviene con il conseguimento imperialistico, angoscia. La democrazia della tolleranza è priva di identità, è una natura spogliata, un cadavere rivestito di cultura. Così Marlow, l'antagonista del racconto di Conrad, insegue, cerca, fruga come ogni buon dialettico occidentale forte della sua cultura. Ma Kurtz, la vergogna dello Stato coloniale e colonizzatore, la coscienza sporca, nascosta, lontana, mortificata, appare avvolto nel sudario dell'invisibilità. Sarà visibile, ma fino a che punto è visibile la storia? E Kurtz è la storia non-detta, rifiutata eppure necessaria, insostituibile: si può forse sostituire la tolleranza? La tolleranza è un concetto ed in quanto tale insostituibile, perché possesso del discorso storico e politico, poi ragione del diritto.

Osservazioni 6 della Tesi e): La natura è ricerca verso l'abisso, e Marlow fruga nella sua natura quella che anche a Kurtz è stata tolta con violenza. L'ineluttabilità del reale mostra la sua evidenza formale: a ciò è ridotta la democrazia dell'illuminismo, ad una cupa messa in scena di una natura inesistente che cerca disperatamente di aggrapparsi e sopravvivere attraverso la cultura del dominio e dello sfruttamento economico: la natura potrà così esclamare: "Risalire quel fiume era come viaggiare a ritroso verso i più remoti primordi del mondo, quando la vegetazione invadeva la terra e i grandi alberi ne erano sovrani. Un corso d'acqua deserto, un silenzio profondo, una foresta impenetrabile. L'aria era spessa, grave, ferma. Nella luce del sole non brillava gioia alcuna. Lunghi tratti d'acqua correvano, deserti, nel buio di lontananze ombrose"[18].

Quel sospetto rode la mente del tempo occidentale, consuma la pazienza del cosmo assoluto del sovrano, disfa le sorti dello spazio e dell'azione: il brivido del soggetto (il rango di signore) proviene direttamente dall'oggetto (il rango del servo) che ha di fronte ed in cui il soggetto si riconosce, quale pensiero dell'umanità così diversa, così opprimente per chi è tollerante. La tolleranza politica, però, non accetta; piuttosto divide e separa.

Per questo nell'attimo della consapevolezza l'etnocentrismo svolge la sua ultima identità, rivela la nostalgia di un'origine, l'affermazione di un mondo che c'era e che non è *stato*. Kurtz dona al suo antagonista l'immagine del suo passato e quella orribile del presente che non offre l'aspettativa futura. Ciò che l'imperialismo ha divorato con la sua ferrea logica economica è stata la speranza della natura europea: la tolleranza divenuta concetto e dunque incarnatasi nell'orda primitiva della storia, ha consumato ogni possibile speranza. È un concetto della teoria politica, un fondamento giuridico-costituzionale, una parola senza predicato. Appunto sola ed utilizzabile a seconda delle esigenze dello Stato. Una solitaria passione politica. La sola qualità valu-

tabile, all'interno del circuito semantico imperialistico e nazional-coloniale, è il fronte dell'opposizione di una forza "vittoriana" unitaria: ciò causa il fatto che l'impresa teratologica dell'imperialismo possa strutturarsi di una certa conoscenza, e possa farsi anche buona di fronte al vile selvaggio.

Osservazioni 7 della Tesi e): La forza dell'impero si esprime così nella debolezza del popolo conquistato e rieducato secondo i canoni del vincitore. La storia come mero accidente della realtà, è un canone cognitivo, e la conoscenza a questo punto ridiventa semplice "convenzione". L'impresa coloniale, l'impresa giuridico-costituzionale e politico-istituzionale di quei popoli che avevano fatto la rivoluzione e posto i principi dei diritti fondamentali e della tolleranza, è giunta all'abbruttimento finale della criminalità dello Stato, il quale calunnia la storia e fa di sé nazione europea. Dice la cultura: "Non erano colonizzatori: sospetto che la loro amministrazione si limitasse a spremere e nient'altro. Erano dei conquistatori, e per quello basta la forza bruta – niente di cui vantarsi ad averla, dato che la forza dell'uno è solo un accidente che nasce dalla debolezza degli altri. Arraffavano tutto quello che potevano solo per amore del possesso. Pura e semplice rapina a mano armata, omicidio aggravato su vasta scala, e uomini che ci si buttavano alla cieca – come conviene a chi affronta le tenebre"[19].

L'imperialismo non è però soltanto la ratifica storica di una conquista. È germinato, ed incubato, nella storia della nazione; partorisce la forza; ma soprattutto scaturisce come un'idea. Se infatti l'imperialismo è rappresentato come un'idea ha la possibilità, all'interno della storia della nazione, di riscattarsi. In fondo la rapina e l'omicidio si trasformano, a secondo del punto di osservazione, in conquista e in legittima difesa: la nazione si difende e al tempo stesso conquista. Il selvaggio uccide, depreda... è un selvaggio. Anche in questo caso, come appunto nei confronti della tolleranza, l'acquisizione della parola come concetto all'interno della storia del pensiero e delle idee, viene ad essere legittimata da un potere superiore che è quello della conoscenza; a tal proposito potrà ribadire ancora la cultura: "La conquista della terra, che più che altro significa toglierla a chi ha un diverso colore di pelle o il naso un po' più schiacciato del nostro, non è una bella cosa a guardarla bene", in sostanza la cultura riconosce la sua violenza e se ne scusa, però le è necessario, e soprattutto utile, l'uso e la diffusione come sanzione di questa violenza. Ma è possibile venir fuori da questo imbarazzo storico: "C'è solo l'idea che la può riscattare. L'idea che le sta dietro: non una finzione sentimentale, ma un'idea; e una fede disinteressata nell'idea – qualcosa che possa innalzare, davanti a cui ci si possa inchinare e offrire sacrifici..."[20].

La storia appunto non calunnia, racconta ciò che ha visto colui che ha opposto l'accidente della forza. Anche

la storia piace al principe ed acquisisce consistenza temporale, soltanto quando si tratta della *sua* storia: il tempo ha concesso il suo inchino, il corpo-del-Re entra nel palazzo dello spazio, occupa il luogo della memoria. Scomparso Kurtz anche la memoria della coscienza non lascerà più alcuna lieve traccia di sé. La speranza europea nell'impresa coloniale diviene rappresentazione di una disperazione[21]. L'antagonista della storia racconta il protagonista, e di quest'ultimo l'orma perde irrimediabilmente i suoi contorni, la definizione si fa incerta all'osservazione esterna. È necessario nascondere la coscienza della verità: il carnefice-colonizzatore ha raccolto tutta la testimonianza della sua vittima colonizzata, l'ha riscritta per offrirla alla pena capitale. Nessuno potrà mai più udire ciò che ancora ha da dire la vittima, nessuno mai potrà ridare spazio alla divaricazione tra quanto detto e quanto supposto, nessuno potrà più opporsi alla tolleranza del modello politico. La vittima è colpevole; quindi è il reo che calunnia il sovrano: *melius est bonus rex quam bona lex*, in sostanza un totale capovolgimento di quanto invece aveva sostenuto Aristotele[22].

Osservazioni 8 della Tesi e): La rappresentazione è divenuta necessaria: il principio della tolleranza, prima utopico e riferito alla contesa religiosa, ha successivamente acquisito dignità politica e giuridica assumendo le sorti di un avamposto della sovranità, un luogo dal quale poter osservare la memoria che i contemporanei serbano del passato, per poterli controllare e per poter quindi esercitare nel presente la riformulazione della storia. La storia del concetto rientra così nella fortuna di un diritto fondamentale, che assurge a base della Costituzione e del potere costituente, ma che viene opportunamente dimenticato quando la ragione politica e dello Stato esporta il suo modello giuridico verso l'esterno, quando insomma questo diritto fondamentale deve poter rendere legittima e necessaria la stabilizzazione di un argine: l'etnocentrismo.

Il modello politico dell'etnocentrismo, che è in-sé un accentramento a carattere culturale, sarà l'imperialismo. Questo imperialismo evoca il vuoto prodotto dalla ragione di Stato e dalla politica: la natura. Si ribadisce qui un concetto emerso sopra: l'impresa coloniale europea ricercava la sua natura dispersa, fu il punto più alto di un'osservazione del suo passato attraverso la contemporaneità di un'altra natura. In sostanza l'europeo mostrò la perdita di ogni sua identità: d'un tratto si guarda e vede sul suo volto la raffigurazione pietrificata della storia, la solitudine del suo io. Accade così che una cultura priva di natura sia sola. L'imperialismo si rivelò allora come ricerca di una natura, di una "pelle" che potesse rivestire e far rinascere un volto depredato dalla storia, un volto lacerato. Ciò che poi venne a concretizzarsi, trasformò questo tentativo nel suo opposto: l'imperialismo non occupò uno spazio lasciato da altri, non ricolmò la natura perduta, non

ritrovò la sua *Utopia*. Piuttosto quella natura contro la quale l'imperialismo lottò per occuparla e depredarla, era pervasa da una profonda cultura che l'europeo non accettò e che, questione ancor più fondamentale per colui che aveva posto il principio della tolleranza quale fondamento del suo ordine politico e del suo ordinamento giuridico, gli divenne intollerabile. La sua tolleranza, il suo diritto, si rovesciarono in intolleranza, in saccheggio, facendo della schiavitù un vero e proprio affare economico. Il bottino offerto dal binomio natura/cultura.

Invidia della storia?

Molto più probabilmente riconoscimento dell'assenza di un luogo immaginato: *Utopia*; ma anche disfacimento di quella ragione che aveva inaugurato troppo enfaticamente un nuovo mondo. Il mondo non sarà mai nuovo per colui che cerca un altrove in cui stabilirsi ed in cui ritrovare i margini di una natura distrutta. Vi ritroverà invece sempre e soltanto una dissecata cultura, la disperazione del portarsi dietro se stesso. La soluzione del problema è al di fuori del contesto descritto dal problema: con tale paradosso l'europeo ha ipostatizzato la sua cultura e non ha potuto far altro che cercare appunto un *alibi* alla sua conoscenza, ritrovare una natura che si adattasse alla sua cultura. L'imperialismo mostrò invece proprio il segno di una mancanza incolmabile: Kurtz si trascina dietro soltanto la sua cultura scarna, desolata, secca; cultura alla quale si oppone un binomio ancora forte: natura/cultura, quella dell'indigeno. A Kurtz non resta null'altro che il riconoscimento della sua maschera, la constatazione della sua condizione afflitta di europeo senza più natura. Ma la sua cultura disumanizzata acquisisce una nuova significanza: diviene realtà politica e potere costituente[23].

Il pensiero greco aveva già mostrato come non potesse esistere una materia priva di mente ed una mente priva di materialità. Tale perenne mutamento fu in seguito bloccato durante il XVI e XVII secolo, quando la natura cominciò ad essere intesa immutabile. L'amara considerazione di Kurtz di fronte agli esiti opachi della sua esistenza e di fronte al suo ruolo senza scrupoli di impresario europeo del crimine, dimostrano la perdita di un luogo: l'imperialismo non è etnocentrico, piuttosto agisce con forza centrifuga, più che centripeta. L'imperialismo disperde infatti il margine della cultura che non riuscirà mai più a ritrovare la sua natura. All'europeo resta soltanto la *sua* cultura. In questo Kurtz non può far altro che stabilire l'accidente della storia ed aggrapparsi ad esso come ultima speranza di sopravvivenza: la forza fisica. La tolleranza avrà così ritrovato il suo spazio di azione politica: reprime la cultura differente senza acquisirne la natura. La coscienza di Kurtz provoca in questo modo un effetto retroattivo ristabilendo arbitrariamente quanto perduto. Ma tale azione si vanifica e perdura piuttosto il suo esatto contrario. La tolleranza della ragione è l'intolleranza etnocentrica sostenuta

dalla sovranità del diritto dello Stato-nazione: così racconta infine Marlow, l'antagonista della storia, voce narrante, ma anche narrata: „Gli offrii il rapporto sulla *Soppressione dei Costumi Selvaggi*, a cui avevo strappato il poscritto. Se ne impossessò avidamente, ma finì per arricciare il naso con aria sprezzante"[24].

Kurtz ricorda quel „genio" hegeliano in cui gli elementi della cultura si influenzano reciprocamente, sì da formare una inclassificabile poltiglia di aggregati. Ed allora, l'onore concesso a Kurtz aborre improvvisamente un intero universo avvolto dal silenzio della sfida e dell'orgoglio. In questa ultima visione il rullo selvaggio del tamburo riappare in una forma nuova: come lento e smorzato battito del cuore etnocentrico che si accascia su una natura forte della sua cultura. A Kurtz, pur con tutte le sue straordinarie passioni e rappresentazioni, resta solo la parola della cultura; così racconta Marlow: "Rimaneva soltanto la sua memoria e la sua promessa sposa – e in un certo senso volevo affidare anche quello al passato – consegnare personalmente tutto ciò che mi restava di lui all'oblio che è l'ultima parola del nostro fato comune. Non mi difendo. Non avevo alcuna chiara percezione di cosa davvero volessi. Forse fu un impulso di inconscia fedeltà, o l'adempimento di una di quelle ironiche necessità che si celano nei fatti dell'umana esistenza. Non so. Non saprei dire. Ma ci andai"[25].

Marlow si avvia verso la donna amata da Kurtz. Questa consapevolezza dell'amore disvela il destino tragico cui è condannato ogni etnocentrismo, il suo stesso oblio. E non esiste più difesa: come potersi difendere, in fondo, da ciò che più si ama o che si è amato? Ed in effetti un paradosso di Wilde direbbe che si può far di tutto per una persona che si è amata, tranne che amarla ancora. D'accordo, ma come difendersi dalla nostalgia dell'amore? come difendersi dalla consapevolezza dell'oblio e dal disperato tentativo di voler fare di tutto...? come difendersi da questa donna che si è amata, e per la quale si farebbe di tutto e forse, a dispetto di qualsiasi paradosso, ancora amarla? Come difendersi dal suo ricordo? Come sconfiggere l'oblio che lei serba di colui che lei ha amato un tempo e che non ama più? Come rispettare la propria inquietudine e riservarle pazienza?

L'imperialismo ha dovuto difendersi proprio da quanto più amava e difendeva: l'idea di Europa, la sua cultura senza più natura, il suo volto senza pelle, la sua tolleranza. Kurtz è consapevole di negare ogni valore e di svolgerlo nel suo contrario: ciò che Kurtz ama, accusa Kurtz costantemente; e per amarlo Kurtz ha bisogno di difenderlo, ma difendendolo Kurtz si condanna. In ciò si consuma il suo stesso oblio. La tolleranza è divenuta realisticamente l'ultimo avamposto della sovranità. Questo orrore: *è necessario difendersi da quanto più si ama*

Osservazioni 9 della Tesi e): La contrapposizione ha dunque generato

il saccheggio: la tolleranza divenuta concetto ha scatenato con forza centrifuga il conflitto peculiare dello Stato. Lo Stato rivestito del suo strumento giuridico e politico, la Costituzione, ha dovuto esportare il conflitto che aveva caratterizzato la sua storia. Questo Stato evolutosi in modello nazionale ed imperialistico ha ritrovato l'*alibi* dove ancora poter scaricare la sua forza, per opporla come vincente, ancora per diffondere come vincolo la sua cultura giuridica e politica. Il concetto di tolleranza diviene dunque, in questa veste, un problema politico ed epistemologico: la tolleranza ha descritto le sorti evolutivi dello Stato nell'utopia, nella ragione, per essere infine lo strumento di un sapere di dominio, infine progressivamente *ars dominandi, ordo et ratio dominandi, modus dominandi.*

In questo la storia del concetto ha potuto rivestirsi di una sua legittimità etica: il soggetto dipendente ribadisce il sapere ed il grado di verità che il suo interlocutore gli ha trasmesso, mutuando infine il comportamento psicologico, il modello sociale, il sistema giuridico-politico. Insomma la sua cultura. La parola dell'imperialismo, la tolleranza divenuta concetto, è stata utile nell'immaginare e nel rappresentare come fondata e possibile la storia dello Stato-nazione. La sua parola è stata fatale per risolvere l'enigma di una natura dispersa, per comprendere il segreto della veglia dell'uomo sulla sua origine. Il concetto ha così posto soluzione al quesito scoprendo un luogo dove svolgere la tensione polare della relazione Stato/società, sovrano/suddito, soggetto/oggetto. Proprio come un impercettibile sussurro, il sussurro del morente Kurtz del racconto di Conrad, il concetto è stato tutto quanto scompone l'ordine di un mutamento, tutto quanto potesse risolvere la dimensione di una diacronia: la persistenza di una cultura senza più natura. Attorno al mondo etnocentrico hanno ruotato i concetti della teoria politica e giuridica; attorno ai concetti i fatti e le relazioni stabilite da questi fatti; la finzione e l'artificio: i fatti hanno sospeso la presenza del soggetto etnocentrico, lo hanno rinviato alla ricerca di una traccia, quella di un senso arcano ed ineluttabile. Il soggetto etnocentrico, forte della sua speranza tollerante, ha ritrovato lo spazio sordo e vuoto del conflitto, l'altrove alla sua origine. La sostanza e la forma di ogni potere fanno rivivere le orme di una memoria per riprodurla all'infinito, senza che sia possibile l'acquisizione di nuova conoscenza: l'immutabilità del luogo e dello spazio è divenuta la circostanza più concreta della condanna del tragico Kurtz.

Osservazioni 10 della Tesi e): L'assoluta instabilità segna, pertanto, il passaggio di un mondo: quell'instabilità che così fortemente aveva caratterizzato il XVII secolo, torna a rimarcare i contorni della modernità. Il possesso della memoria da parte della storia del sovrano si rileva sulla linea del tempo di ogni concetto, concetto che distingue come presente quanto scompare nel passato e quanto

riappare nel futuro come contingenza di questo presente. La cultura diviene evento contingente che l'imperialismo ha cercato di rendere assoluto appropriandosi di un'altra natura ed innestando su questa natura la sua cultura. La natura flagellata mostra nel suo recondito luogo di rifugio che ogni distruzione può essere possibile scindendo l'unità del binomio natura/cultura. L'imperialismo ha esercitato così il suo dominio in forza di un principio che ha classificato la storia attraverso la narrazione di un mito. Il concetto di tolleranza ha dovuto politicamente e giuridicamente giustificare questo mito.

In ciò si nota come la storia dell'umanità non sia sostenuta da elementi razionali, e l'illuminismo, rendendo la ragione mito, ha esattamente rovesciato nel suo opposto ogni pretesa nazionalistica. Piuttosto la storia dell'umanità descritta dalla teoria della sovranità è il frutto di una "commozione", una commozione che sorge da un fenomeno posto all'esterno di ogni relazione culturale possibile. Non si tratta più di ragione, ma di ineluttabili ed ineludibili tragiche forze che operano sullo stimolo di un desiderio, che hanno reso tattico il ruolo del mito[26]. L'imperialismo ha così potuto mitizzare la cultura europea distruggendo il valore della sua stessa natura: una cultura senza più natura scatena passioni politiche spregiudicate, coinvolge la capitalizzazione di ogni profitto, scinde irrimediabilmente razionalità e metafisica:

> la voce poetica si innalza al di sopra del discorso filosofico e rende efficacemente il quadro consunto di un'epoca. Proprio Dilthey aveva già analizzato, attraverso la concezione del mondo, l'esperienza e l'affetto, intesi quali percezioni e sensazioni interiori, come qualcosa di molto simile al concetto antropologico di commozione espresso da Frobenius, secondo il quale[27] la stessa origine dello Stato è avvolta da un elemento psicologico profondissimo che trova eco in una potenza descrittiva mitica che, ad esempio, il Kurtz del racconto di Conrad rievoca in forma magistrale. In questa prospettiva l'epoca, il mistero, la versione mitica della storia legano indissolubilmente ogni mutamento della civiltà e della società come un evento scaturito da un impeto emotivo: la tolleranza si infuoca e diviene intolleranza verso coloro che avevano a loro volta esercitato intolleranza nei confronti dei parvenus tolleranti; la razza parla la sua lingua; l'economia assoggetta i cicli produttivi e li capitalizza per sé; la Costituzione nelle sue metamorfosi, nelle sue trasformazioni politiche e revisioni giuridiche riproduce l'antica idea di un'imprescindibile presenza del corpo mistico della sovranità; la cultura divora la natura; la parola è la consolazione che riduce la speranza alla irrisolvibile contingenza del presente. La catastrofe allora preannunciata da Frobenius, manifesta in realtà proprio il segno di una discontinuità, una discon-

> tinuità che avvolge per intero un'epoca ed i concetti che caratterizzano una società all'interno di un percorso temporale.

La ricerca di Kurtz, la cultura senza più natura, assurge quindi a catastrofe vissuta quotidianamente. Soltanto quando l'apparenza della realtà ha evidenziato le sue fauci, Kurtz si accorge che la catastrofe del mondo da lui rappresentato si era incarnata ed incuneata come viva presenza di se stesso. Il gioco che aveva entusiasmato lo spirito è finito e con esso ogni possibile tolleranza.

Ormai essa è già un concetto della teoria politico-giuridica. Segna sostanzialmente l'inizio di un'altra discontinuità: quella semantico-storica. Il concetto dunque: prima utopia, poi ragione, infine mezzo di espressione di una necessità politica. In questo senso il passaggio da un'epoca ad un'altra accade quando il tempo dei concetti abbia attraversato uno spazio buio e privo di parole, uno spazio in cui si oda solo il sordo urlo dell'utopia morente. È questo il senso di "commozione" espresso da Frobenius e da coloro che in qualità di sovvertitori di un ordine vecchio per uno nuovo, di una Costituzione e di uno Stato su di quella fondata per un *nuovo ordine politico ed ordinamento giuridico*,non fanno altro che fungere da prolungamento di quanto, ipoteticamete, rovesciato[28]. Si ristabilisce così il conflitto come qualità primaria di ogni divenire: „Designiamo come realtà l'unità della tensione polare, il processo generatore del mondo come effetto d'un alterno accentuarsi delle polarità"[29].

Frobenius, tuttavia, non ristabilisce l'unità di un rapporto, quello di natura e di cultura, ma fonda in realtà una sovrapposizione: la cultura recupera la sua natura assoggettandola. Lo squilibrio resta e la visione della civiltà descritta è soltanto organicistica. Insomma il vecchio riemerge con tutta la sua forza. Quelle descrizioni ed osservazioni di una civiltà rappresentano ancora l'analisi, però coloniale ed ingannevolmente sovvertitrice e critica, dell'imperialismo europeo in Africa. La storia non è soltanto il risultato di una commozione o di un'intuizione psicologica. Il mondo attraversa un interstizio temporale, sospinto da una forza inerte che segna significativamente il passaggio delle discontinuità di una civiltà e dei concetti che rivelano il mutamento giuridico, politico, civile.

Osservazioni 11 della Tesi e): Lo Stato, infatti, si costituisce su un territorio che è già indivisibile, connette e congiunge gli individui. Il territorio non è mai infinito, non lo è neppure geograficamente:

> il territorio è un concetto sul quale esercitare la presenza di un possesso, infine una categoria del discorso giuridico-politico. In questa visione la tolleranza espressa dal sovrano esercita una significanza politico-geografica perché controlla le fasce di territorio: non vi è popolazione, ma territorio; è il limite estremo che

deve essere controllato poiché questo limite si profila quale margine di una differenza, una differenza all'interno della quale esercitare il possesso della sovranità. La tolleranza territoriale è l'esercizio diretto dell'avamposto sovrano, è la cultura che controlla la natura, il potere che osserva la memoria. La natura rimase dunque compressa nelle definizioni e nei concetti, metamorfosi del mito e ritualizzazione di una Costituzione giuridica; la cultura poté in questo modo efficacemente assurgere a descrizione di un etnocentrismo che rivelò, e che tuttora continua a rivelare, la presenza definita ed immutabile del territorio conquistato e depredato. La terra venne ad essere e a costituirsi come il solo margine estremo dell'immaginazione emotiva della propria memoria, il sorso di una cultura che naufraga nel pensiero e che non occupa in realtà spazio. Il territorio è il luogo di una categoria politica della sovranità, definizione di una legittimità specifica e culturale che possa farsi memoria della stessa storia. Anche in questo caso la storia è uno strumento di legittimazione della sovranità. La terra che diviene concetto, cioè territorio, segue l'identico destino di una tolleranza strumentale, non più utopica o nazionalistica, ma semplicemente politica: la tolleranza così descritta, quella tolleranza cioè che si avvale del suo territorio sovrano, è già in sé esercizio diretto dell'intolleranza.

Così proprio nella tribalizzazione del conflitto la legge esprime la sua forza ed il suo potere. Il territorio colonizzato è condannato quale un corpo che patisce la parola e che si adegua ad un obbligo della salvezza. La trasgressione di colui che appare pervaso dal tempo della redenzione è tollerata. Forse sublimata. Quella trasgressione non è più un atto; è piuttosto l'illecito per la legge che l'analizza: la parola perseguita ma è anche perseguitata. Subisce la sua pena.

Ma chi ha istituito la pena?

Osservazioni 12 della Tesi e): Durante la confessione la vittima-colonizzata ha raccontato al carnefice-colonizzatore la colpa; il carnefice paziente ha annotato ogni parola della vittima. In lui si formava il desiderio della redenzione. Ma la verità espressa rivela in realtà un contenuto formale: il carnefice-colonizzatore desidera la verità più opportuna, quella che possa legittimarlo nell'infliggere un castigo esemplare, giacché il suo desiderio di fondo, la *libido legis*, è la rappresentazione, nel senso di *Darstellung*, della condanna. La tolleranza della verità dipende dall'abilità del carnefice che rivela la sua sentenza: la verità che emerge attraverso la sentenza è un processo di sublimazione della violenza del potere. Infatti il potere politico non agisce direttamente, piuttosto cerca la creazione del consenso: se il potere politico esercitasse la sua forza direttamente provocherebbe una connessione intollerante. Così adatta il diritto alle sue

esigenze di dominio democratico attraverso il rito demagogico di parole, di immagini, di rappresentazioni: la tolleranza in questo modo si secolarizza, e lo fa proprio, in un'ultima fase, nell'esercizio economico del potere che riesce ad asservire e ad accomunare servo e signore.

La parola assecondata dall'immagine diviene dunque atto linguistico del comando che cerca l'esautorazione politica della democrazia. Già l'illuminismo, in fondo, aveva espresso la ragione geometrica dell'ordine, ma rendendo anche la verità come gioco di mediazioni e relazioni al di sopra delle quali avrebbe poi governato poderoso il controllo dello Stato: la giustizia si disperde nello stesso diritto, il suo strumento sarà l'uguaglianza attraverso cui diverrà possibile regolare la pena ed il merito: proprio per assolvere a questa missione l'illuminismo ha riproposto l'ineluttabilità del dominio[30]. Quanto si rinsalda è soltanto il dominio dell'illuminismo: la *libido dominandi* è il nuovo assetto del sovrano, non più *ars*, né gioco delle forme, ma soltanto desiderio „nascosto tra le pieghe del discorso"[31]. Il discorso così compiuto rende la consistenza di una tolleranza nei confronti del potere che recupera quella manieristica, ma la recupera rivestendola di una nuova sembianza: questa tolleranza innocentizza il momento *eidetico* del potere del *politico*. Vi saranno coloro che lo possiedono economicamente e che lo esercitano industrialmente; e vi saranno coloro che dovranno sempre lottare per acquisirlo. E non è detto che riescano a conseguirlo.

Il sovrano odierno è una spregiudicata democrazia partitica dei profitti.

Ciò che, invero, riesce a capitalizzare gli interessi, serve.

Il resto è asservito.

Osservazioni 13 della Tesi e): La parola esprime infine, così istituzionalizzata, il potere, e lo svolge in politico, giuridico, civile. L'esautorazione del potere, possibile intolleranza illuministica nei confronti del corpo del re, si strutturerebbe come intolleranza verso il testo giuridico e politico. L'odierno e regolare assetto sociale, delle moderne ed occidentali democrazie, è intollerante proprio nei confronti delle costituzioni che lo promulgano e lo fondano, ma pervaso da una torbida e sordida tolleranza verso i poteri economici. Il codice rappresenta dunque la raccolta di quella verità rivelata dalla legge, il potere del sovrano si afferma come una guida, divenendo anello di congiunzione dal senso di connaturata derealizzazione umana al senso della tolleranza innocente, quella che prevede il diritto e lo codifica. In ciò sempre più appaiono collegate tolleranza politica e sovranità giuridica, in uno scambio reciproco che fa del caso una necessità storica, e dell'evento una dimensione di opportunità politica. Proprio secondo Roland Barthes il linguaggio si traduce e si risolve in una sorta di legislazione di cui la lingua ne è il codice. Difficile è scorgere nella lingua una rivelazione del potere poiché si dimentica che essa è una classificazione ed in quanto classificazione diviene repressiva[32].

Nel testo costituzionalizzante il potere del *politico*, il principio di realtà, ha disfatto il *logos* e costituito un nuovo assetto giuridico-politico: l'individuo è stato represso. La verità rivelata della vittima-colonizzata al carnefice-colonizzatore ha espresso il senso di un castigo universale, l'idea di un dominio concreto ed invisibile che abbarbica le sue radici negli attimi della quotidianità: la civiltà della nascente nazione, forte della sua civilizzazione, costituisce il medium di una repressione e restaura il dominio. L'individuo, soggetto di diritti, assume il valore segnico della lingua, cioè del codice, quando colui-che-guida pronunciando il suo discorso riunisce gli opposti per annullarli. Colui-che-conduce-il-popolo non si accontenta di ripetere quanto già detto, non si sistema nella „schiavitù dei segni", piuttosto – dice ancora Roland Barthes – afferma, dice, „ribadisce ciò che ripete"[33].

La *ratio* illuministica è così pervenuta ad *ordo*, classificazione, ripartizione, infine sanzione che il diritto assicura se violato. Ed allora attraverso il diritto lo Stato rafforza i margini della sua sicurezza, ma pure si appropria necessariamente del diritto: quello costituzionale; il diritto del sovrano è ora il diritto della Costituzione.

Quello di tutti? Chi sono *tutti*?

La tolleranza ha invero rotto il velo di un sentimento utopico della parola, ha sconvolto la *mimesis*, concentrando la sua energia nel testo giuridico, rivisto e modificato secondo un ordine *propter Stati rationes positum*. In questo il senso del discorso del *politico* offre ripetizioni che non segnano alcuna reazione o progresso, ma stabilizzano unicamente il modello del potere. All'interno del discorso non si ritrova alcun margine utopico stabile, l'illuminismo ha in realtà esautorato l'utopia. La tolleranza ha così esteso l'ambito dei propri confini, inglobando il diritto soggettivo: l'illuminismo è il comando euclideo nella riduzione della società civile ad un sapere assoggettato. Proprio la tolleranza politica inserisce, surrettiziamente legittimato, il conflitto all'interno della società; tale conflitto introdotto dalla tolleranza politica è codificato, nel senso che ha compiuto un passaggio semantico: si tratta di un conflitto giuridico che risolve *politicamente* una la differenza.

Da quanto evidenziato ed analizzato si può dunque enucleare il:

Fondamento sintetico giuridico-epistemologico 2:

*La tolleranza politica produce il perseguimento di obiettivi etnocentrici ed imperialistici nella misura in cui l'*éthnos *caratterizza il conseguimento di un conflitto sulla base di un'*eticità *dell'elemento politico.*

Tesi dossico-ermeneutiche II dell'Ipotesi 2

Tesi f): *È proprio dunque grazie a questo terrore così manifesto ed evidente, a lungo interiorizzato, che la sovranità ha avuto ed avrebbe ancora possibilità di affermarsi e di rendere*

la storia di un corpo politico come simbolo di una necessità ineluttabile, senza della quale si rimetterebbero subito in gioco gli equilibri dei rapporti di potere che il testo costituzionale realizza.

Osservazioni 1 della Tesi f): L'accentramento della sovranità si stabilizza inizialmente nella metafora di un corpo che assume su di sé il destino storico della lotta dell'uomo contro il suo simile, lotta causata dal mantenimento degli equilibri del potere. L'integrità del corpo fisico non descrive il reale gioco di forze al di là di quel corpo fisico, ma ne realizza una mera rappresentazione che segna il corso della storia, che ne rende un'immagine in cui la società possa intravedersi. Si tratta infatti pur sempre di un momento in cui la società legalizza la funzionalità dei rapporti di potere, rendendoli stabili e riconoscendoli come sovraordinati a se stessa. In questa delega che mantiene e rinsalda una pace, che è in realtà soltanto un armistizio lungo, si rilevano, ma si ri-velano anche, le tracce di quel riconoscimento senza del quale la stessa sovranità non avrebbe ragion d'essere: il passaggio che intercorre tra un regno ed un altro, tra una dittatura ed una democrazia, è un passaggio in cui si manifesta il tramonto morfologico della sovranità. Si tratta di una rappresentazione che scompare con l'uomo stesso o con gli uomini stessi che l'avevano mantenuta, ma che – e sta proprio qui quella specifica forza del mutamento – rivive nuovamente come necessità del diritto e della politica, i quali affondano le loro radici nella possibilità di autorappresentarsi come sovrani.

Il requisito dell'assolutezza non diviene, pertanto, un efficace modello che segnò il XVII secolo, ma è proprio nell'assolutezza che si descrivono i reali confini di questo concetto, il quale non deve rispondere a nient'altro che a se medesimo: è infatti come espressione di autoreferenzialità che il diritto decide, decide su se stesso, sulle sue procedure, sino alla proceduralizzazione delle stesse.

La sovranità ha inciso totalmente con violenza all'interno della storia divenendo origine di un conflitto permanente e collettivo in cui si riscopre una sua espressione tautologica ed insieme paradossale: essa si afferma attraverso il conflitto, conflitto che in realtà la genera, ma diviene poi l'unica scelta possibile alla quale rimettersi affinché lo stesso conflitto possa aver termine. In ciò la sovranità dispone di quella particolare caratteristica, che la antepone come categoria fondamentale del discorso giuridico-politico, al di là della quale sussiste il silenzio delle incertezze e prima della quale non vi è altro se non il momento di una violenza collettiva, che pone il declino delle speranze. Come sarà possibile evidenziare, quanto potrà emergere epistemologicamente rilevante risulteranno i rinvii semantici ulteriori che l'analisi del concetto di sovranità inevitabilmente determinerà in una fondamentale caratterizzazione del suo mito: un mito che ruota attorno a se stesso apparendo, proprio in questo

ruotare, *logos*; ma anche *topos* della decisione: razionalizzazione del conflitto; ristabilizzazione del diritto.

Osservazioni 2 della Tesi f): La tolleranza divenuta concetto politico ha perso ogni speranza che l'aveva resa margine di salvezza e di uscita da un conflitto all'inizio religioso, ma poi sempre più civile e politico. Il sogno così infranto dell'imperialismo, quello di aver pensato di sostituire il binomio perfetto di natura/cultura di altre civiltà con la sola cultura della propria civilizzazione, si manifesta nel corpo anonimo del condannato e in una macchina, quella del diritto positivo, che recita la sua forza in maniera artificiosa ed attorno alla cui forza si viene a svolgere e ad esaurire, quasi surrealisticamente, la vita dell'intera colonia immaginata da Franz Kafka[34]. Ma lo strumento, la macchina che incide con l'aiuto di un erpice la norma violata sul corpo del reo, appare ormai come effigie di un glorioso ed antico passato: un ordigno che ricompare, quasi come in un museo, nella visita dell'esploratore alla misteriosa colonia. L'ufficiale che accoglie l'esploratore descrive in maniera minuziosa l'intero apparato scenico normativo, celebrandone i fasti ed il tempo che fu. Infatti dopo la morte del vecchio comandante, che sembra essere sempre stato all'interno della colonia come sorta di principio fondatore ed archetipo universale, l'usanza dell'ordigno e la sua stessa importanza caddero nel disinteresse generale. L'ufficiale è l'unico ad opporsi al nuovo costume come solitario responsabile di ogni evento della colonia: in questo modo il comandante morto può ritrovare nell'ufficiale la speranza della violenza.

La questione più ardua per l'ufficiale è rappresentata, però, proprio dal fatto che nessuno teme più la macchina che scrive sul corpo del reo la norma violata: l'ordigno infernale è arrugginito, arranca da un punto di vista strutturale[35]. L'ufficiale nella sua enfasi confonde l'esploratore e lo fa suo camerata d'altri tempi. Ed è questo il discorso tipico imperialistico e militare, quello appunto di ricordare, quello di osservare la memoria che il presente ha con il solo fine di controllarla. Ma soprattutto il discorso politico-militare si fonda sulla nostalgia di un ordine che non corrisponde mai al desiderio reale, è sempre qualcosa di perduto, nascosto, introvabile ormai. Questa sorta di coito interrotto sfoga tutta la sua amarezza in una difesa estrema: l'impotenza genera il sadismo, la sollevazione del proprio tormento è prodotta dallo scatenamento della violenza sul corpo altrui, dunque dalla sofferenza manifestata e rappresentata dell'altro: la cultura senza più natura fa strage di coloro che ancora possiedono inalterato il binomio natura/cultura: l'europeo ha selvaggiamente distrutto ed imperializzato proprio perché cosciente di una mancanza: quella della natura barbarica e primitiva. Il suo processo di civilizzazione ha finito poi col renderlo realmente „barbaro": non potendo infatti più essere descritto nella storia dell'uomo, l'europeo ha dovuto distruggere la storia delle

civiltà e soppiantare tale storia con quella sua: la storia della civilizzazione.

In questo ambito la struttura differenziata del desiderio generale della natura, e dunque la struttura particolare di fondarla sulla cultura, appartiene al dominio di una contingenza assoluta[36], in cui si avverte la dilatazione tra civiltà e civilizzazione. L'imperialismo, allo stesso modo del povero ufficiale del racconto di Kafka, è sadico perché impotente, ed è impotente perché affida ad un feticcio (la macchina della legge) la funzione di un ordine sociale. In questo ordine sociale artificialmente mantenuto, egli vi inserisce l'oggetto amato ed odiato: il corpo (ovvero la natura). Il corpo del reo è anche il corpo della vittima: ma il reo è soprattutto colui che non è riuscito a raggiungere la dignità di rango (di padrone), colui che consapevolmente si è ribellato all'ordine sociale costituito e rappresentato; è l'oggetto del piacere che si vorrebbe poter amare solo per ridurre alla propria volontà.

Osservazioni 3 della Tesi f): La mostruosità di un siffatto tentativo, che viola la natura e l'istinto, fonda un'analitica trascendentale il cui obiettivo è proprio quello di rendere il particolare universale, perché il primo ne sia fondamento: si distrugge per riottenere quanto distrutto. In ciò si consuma il sadismo che diviene frutto della disperazione provocata dall'attesa: il limite infranto non può più essere ricostituito. L'imperialismo ammette già da sé che l'altro è la sartriana *contingenza pura della presenza,* cioè natura e cultura che si integrano a vicenda, che scompaiono perché avvinte ed assolute. Il desiderio sadico dell'imperialismo è proprio quello di svestire la cultura primitiva e dell'altro di ogni sua natura: la sofferenza prodotta ridurrà però soltanto marginalmente la disperazione dell'europeo che dovrebbe poter reprimere e distruggere tutto per sentire poi in sé risolta ed esaurita la vergogna della sua civilizzazione. Ma l'europeo sa bene e riconosce che la civiltà, in ogni sua forma, riappare comunque dalla memoria e dalle ceneri, e che non vi è mai sovranità in grado di sopprimerla del tutto.

A proposito dice in maniera mirabile Sartre: „Per questo il sadico vorrà delle prove manifeste dell'asservimento alla carne della libertà dell'altro: tenderà a far chiedere perdono, lo obbligherà con la tortura e le minacce ad umiliarsi, a rinnegare ciò che ha di più caro. Si dice che ciò avviene per gusto di dominio, per volontà di potenza. Ma questa spiegazione è vaga ed assurda. È il gusto di dominare, che bisognerebbe spiegare prima di tutto"[37].

Ragion per cui il gusto di dominare sbigottisce la civiltà, mentre al contrario persuade la coscienza della civilizzazione. In fondo la civiltà segue il cammino di un rapporto di intendimento e di mantenimento del binomio natura/cultura; la civilizzazione invece spezza ogni legame, si abbevera allo zampillo di vita che il bottino ed il saccheggio della storia dell'uomo le rendono. La macchina

del racconto di Kafka, quella che scrive per intero la norma violata sulla pelle del reo, esplora le coscienze individuali, pone sostanzialmente un rito che rinnova ogni giorno: il tentativo in realtà è quello di rendere mitico il ritorno all'ordine come unica sponda di salvezza. Il discorso del potere, come al solito, tende dunque a rassicurare attraverso il ricatto. Ma la struttura politico-giuridica non si discosta poi di molto poiché, spostando ad un livello più alto il discorso, quello appunto della sovranità e della regolazione dei rapporti di forze tra un centro politico ed una periferia economica e sociale, deve ugualmente legittimare la coscienza della stessa sovranità, in ultima analisi rendere efficace l'obbedienza e reprimere ogni possibile tentativo di ribellione.

Osservazioni 4 della Tesi f): Così la macchina, l'ordigno che esegue la Legge, viene ad essere costruita in maniera complessa perché il suo funzionamento sia altrettanto incomprensibile e/o riservato: esoterico. Se infatti la macchina, la Legge, fosse *essoterica*, altererebbe qualunque equilibrio di potere e di forza: il simbolo può essere assoluto e potente soltanto se il segno che lo fonda rimane irrivelabile.

E Kafka precisa attraverso le parole dell'ufficiale che il condannato poi non sa quale norma abbia violato, la imparerà a riconoscere sul proprio corpo[38]. Martirizzando il corpo, il rito erotico, che aveva preceduto l'effettiva esposizione della condanna, ritrova il suo spazio perduto nella coscienza sadica dell'ufficiale. In questo caso non possono essere tollerati imprevisti, la macchina non può incepparsi: l'osservazione, lo sguardo, l'ammirazione non tollerano interruzioni, si gusta la disfatta dell'altro. Però nel momento più alto di avvicinamento al desiderio, la macchina si autodistrugge. I tentativi infatti di spiegare all'esploratore il funzionamento e la necessità della macchina falliscono in gran parte e risultano completamente sterili ed incomprensibili. L'ufficiale disperato preferisce autopunirsi morendo nella distruzione dell'ordigno, ormai suo oggetto privilegiato di piacere. La sua coscienza trova effettiva apertura al suo essere: straziato ed ucciso da ciò che più gli è caro al mondo, l'ufficiale non sa difendersi da ciò che ama e vi si dona pienamente. Il sadismo rovescia il suo rapporto, ha soltanto e sempre amato l'altro senza poter essere a sua volta amato: se non ci si può difendere da ciò che si ama, l'amante (il reo) distrugge l'amato (la Legge rimossa), facendo sì però che anch'egli rimanga distrutto. Ciò che in realtà ha generato la conquista della cultura spoglia di carne, priva di natura, era un'invidia generalizzata che trova ragione al suo essere in un'autodistruzione. L'amante non sarà mai *amato*; lo sa e lo riconosce, per tale ragione trova soluzione al conflitto distruggendo proprio se stesso.

La civilizzazione diviene uno smantellamento erotico della civiltà: amante che non può più essere amato.

D'altronde la ritualizzazione del territorio circoscritto e descritto giuri-

dicamente e politicamente, senza che vi sia una base storica e naturale, crea la dipendenza culturale imperialistica: il territorialismo si sviluppa come un'intolleranza legata al proprio spazio[39], per cui una volta ceduto e decolonizzato il territorio, la conseguenza più immediata è il sorgere di quanto si evidenzia come „conflitto interno"[40], ed il territorialismo è proprio questo: un conflitto interno e post-coloniale. Meriterebbe certamente considerazione riflettere sul fatto che l'imperialismo non riconosca alcuna civiltà al di fuori della propria. Ma una civiltà che ingloba un'altra è un atto politico che risponde al concetto di civilizzazione: civilizzare significa proprio umanizzare-a-sé, rendere l'altro *che-è-altro*, parte di me. Infatti, all'origine del problema dell'esistenza d'altri, si pone una questione fondamentale: l'altro – dice J.-P. Sartre[41] – è proprio l'io che *non-è-me*. Soltanto attraverso una negazione è possibile porre in evidenza ciò che è altro; per affermare l'altro l'imperialismo deve negarlo, altrimenti negherebbe se stesso. E la negazione non può che essere quella che oppone il servo al signore: cioè la morte. Per questo l'imperialismo, come attualmente avviene per la globalizzazione quale trasformazione e „modernizzazione" delllo stesso imperialismo, è un cannibalismo sociale evidente e civilizzato, che rinuncia a tutto quanto gli viene dall'esterno, per determinare la certezza di sé medesimo.

Si è, quindi, ben lontani dall'utopia, dalla ragione e probabilmente anche dallo strumento: il territorio descritto, infatti, è un concetto sul quale esercitare la presenza di un possesso con la diretta conseguenza, rilevata precedentemente, di acquisire infine la dignità di una categoria del discorso giuridico-politico. In questa visione la tolleranza espressa dal sovrano esercita una significanza politico-geografica poiché controlla le fasce di territorio: non vi è popolazione, ma *unicamente* territorio.

Osservazioni 5 della Tesi f): In realtà l'esercizio politico della tolleranza ha prodotto il frazionamento dei conflitti ed una sorta di aspirazione al rango di legittimità da parte degli Stati decolonizzati: proprio i modelli giuridici occidentali, mutuati e riprodotti, servono a riflettere su quell'antica dialettica hegeliana tra *Herrschaft* e *Knechtschaft*, dialettica che si afferma grazie a quanto in questa sede si è voluto definire ed analizzare quale *ossimoro gnoseo-logico-politico hobbesiano*:è necessario, pertanto, comprovare come il servo sia ora in grado d'essere padrone nel suo luogo e del suo luogo decolonizzato che gli è stato concesso, per divenire ed evolversi a rango di padrone; il servo, a sua volta, crederà all'imperialismo come opportuna macchina per il consolidamento del suo territorio: il processo di *mimesis* segue parallelamente la ritualizzazione politica della tolleranza, tra il simbolico politico-giuridico e l'immaginario rinascimentale.

Ecco perché, si prospetta degno di attenzione, la formazione della so-

vranità ricalca uno schema produttivo tra utilità ed interesse, ma per perseguire tale progetto deve necessariamente basarsi sul *colonizzato,* significante politico di quanto divenuto *territoriale*, poiché se così non fosse, non si constaterebbe quella pulsione emotiva verso il dominio, non ci sarebbe dunque "produzione dell'inconscio"[42]. In fondo il sistema coloniale, l'impresa, non è che parte della struttura, quella dell'accentramento territoriale e naturale-culturale: l'imperialismo è politicamente costituito da produzioni che affannano la differenza. In questo caso il sistema coloniale sostiene unilateralmente che esiste la storia, storicizza se stesso e si pone al centro dell'osservazione. Ecco perché il *Leviatano* di Thomas Hobbes si traduce in struttura della *libido statuendi*, per divenire psicologia politica: il *servo* ha represso l'immagine del suo luogo d'azione (la natura) ed ha rimosso la sua libertà (la cultura): così soltanto ha acquisito, erotizzandolo lacaniamente, il rango di *padrone*.

Da ciò si può, in effetti, comprendere tristemente l'affermazione di Friedrich Engels secondo il quale, di Hegel, e, si aggiunge qui, anche di Hobbes come di Schmitt, si doveva conservare il metodo, evitandone il sistema[43].

Si può in effetti sulla base di tali valutazioni evincere il:

Fondamento sintetico giuridico-epistemologico 3:

Necessitas politica non habet legem, sed *politici* rationem ius constituit.

Note

1 Sul problema di una Costituzione valida da un punto di vista assiologico e non soltanto normativo, si considera l'analisi di A. Baldassarre, „Costituzione e teoria dei valori", in *Pol. Dir*., 3, 1991, pp. 639 *passim*.

2 C. Schmitt, *Dottrina della Costituzione*, Giuffrè, Milano, 1984, p. 16. Ma si permetta anche il rinvio a G. F. Longo, „Il concetto di mutamento costituzionale in Hans Kelsen e Carl Schmitt", in *Rivista Internazionale di Filosofia del Diritto*, 2, LXXIII, 1996, pp. 256-262. Sulla razionalizzazione del sistema giuridico in un sistema politico che risente delle debolezze legislative, si fa riferimento all'approccio di E. Bettinelli, „Corte Costituzionale ed opinione pubblica (in un sistema politico debole)",in R. Romboli (ed.), *La giustizia costituzionale ad una svolta*, Giappichelli, Torino, 1991, pp. 39 *passim*.

3 I. Kant, *Critica della ragion pura*, Adelphi, Milano, 1976, 2004, p. 150.

4 R. Schnur, *Individualismo ed assolutismo*, Giuffrè, Milano, 1979, pp. 81 *passim*.

5 A tal proposito sosterrà Immanuel Kant: „Il primo passo, nel campo della ragion pura – passo che caratterizza la fanciullezza della ragion pura – è dogmatico. Il secondo passo è scettico, e testimonia la circospezione di una capacità di giudizio resa scaltra dall'esperienza. Si richiede però ancora un terzo passo, che si addice ad una capacità

di giudizio matura e virile, la quale si fondi su salde massime, di documentata universalità: bisogna cioè sottoporre ad una valutazione. Non già i *facta* della ragione, bensì la ragione stessa, in tutta la sua capacità e nella sua attitudine a conoscenze pure *a priori*. Ciò costituisce non già la censura, bensì la critica della ragione: mediante questa non si congetturano soltanto, ma si dimostrano, in base a principi, non già semplicemente le barriere, bensì i precisi confini della ragione, e non già semplicemente l'ignoranza su questo o su quel punto, bensì l'ignoranza riguardo a tutte le questioni possibili di una certa specie. Lo scetticismo è così il luogo di riposo della ragione umana, dove essa può riflettere sul suo vagabondaggio dogmatico, e può fare uno schizzo della regione in cui si trova, per essere in grado di scegliere in seguito con maggiore sicurezza la sua strada. Lo scetticismo, tuttavia, non è un luogo di abitazione, destinato ad un soggiorno stabile. Tale luogo, in effetti, può essere ritrovato soltanto in una perfetta certezza, non importa se della conoscenza degli oggetti stessi, oppure della conoscenza dei limiti, entro i quali è racchiusa ogni nostra conoscenza degli oggetti", così I. Kant, *op. cit.*, pp. 751-752.

[6] Così converge anche la trattazione di L. Strauss, *The Political Philosophy of Thomas Hobbes*,Clarendon Press, Oxford, 1936; per quanto riguarda la geometria come descrizione di un metodo inoppugnabile ed assoluto, che certamente aveva a quel tempo affascinato Hobbes, ma non solo lui, si rinvia a B. Pascal, *Oeuvres complètes*, Seuil, Paris, 1963, p. 358.

[7] Non si può trascurare come, in effetti, già Machiavelli avesse indicato il „cammino" della nuova politica basato proprio sul presupposto di una „verità effettuale" e non piuttosto su una sua „immaginazione"; tale problematica soppiantò letteralmente la natura umana, rendendola pura ragione ed incrinando lo stesso rapporto tra individuo e cosmo. Su questo N. Machiavelli, *Il Principe* (1513), Einaudi, Torino 1977, p. 75. Da evidenziare in tale contesto quanto sostenuto da M. Dogliani, *Indirizzo politico. Riflessioni su regole e regolarità nel diritto costituzionale*, Jovene, Napoli 1985, p. 180, quando rileva: „La contrapposizione tra amico-nemico riguarda scelte che vanno al di là di quella del soggetto governante, e coinvolge immediatamente la identità collettiva di coloro che si affrontano – anche – attorno a tale scelta. La definizione della natura e degli scopi dello stato cessa di essere un problema di filosofia della politica e diventa problema politico *tout court*, da risolvere con un'opzione pratica. *Da questo deriva un'inusitata dilatazione dei confini della politica* (il corsivo è nostro), fino a ricomprendervi (cioè a politicizzare) scelte relative non solo ad obiettivi esterni, a fini collettivi, relativi ad interessi da soddisfare, ma anche, innanzitutto, ad elementi interni, etico culturali (di *éthos* privato e pubblico), degli individui. Questa estrema dilatazione dei confini della politica, che la configura come luogo di scontro tra sistemi di valori opposti ed irriducibili, si esprime in teorie politiche che segnano la fine della possibilità di ogni razionalità rispetto a valori".

[8] Th. Hobbes, „Elementorum Philosophiae, Sectiotertia. De Cive" (1642), in *Opere politiche*, Utet, Torino 1959, pp. 82-83.

[9] C. Schmitt, *Le categorie del 'politico'*, il Mulino, Bologna, 1982, p. 136.

[10] Th. Hobbes, *Leviatano* (1651), La Nuova Italia, Firenze, 1976, p. 700.

[11] R. Koselleck, *Kritik und Krise. Ein Beitrag zur Pathogenese der bürgerlichen Welt*, Alber, Freiburg-München 1959 (trad. it. ilMulino, Bologna, 1972).

[12] Così ritiene J. Gil, „Potere", in *Enciclopedia Einaudi*, Torino, 1980, vol. X, p. 1009.

[13] G. Deleuze e F. Guattari, *L'anti-Edipo*, Einaudi, Torino, 1975, p. 161: „La nozione di territorialità è ambigua solo in apparenza. Se si intende infatti un principio di residenza o di ripartizione geografica, è evidente che la macchina sociale primitiva non è territoriale. Lo sarà solo l'apparato di Stato che, secondo la formula di Engels, 'suddivide non il popolo, bensì il territorio' e sostituisce all'organizzazione gentilizia una organizzazione geografica".

[14] Su tali peculiari aspetti si rinvia ad un fondamentale contributo alla comprensione dell'etnocentrismo e della sua evoluzione tirannica interna ed esterna, quale offertoci da B. Moore jr., *Le origini sociali della dittatura e della democrazia*, Einaudi, Torino, 1969, pp. 254 *passim*.

[15] D. Ribeiro, *Os Indios e a civilização brasileira*,Editora Cìvilização Brasileira, Rio de Janeiro, 1970.

[16] Sulla connotazione di un riflusso emotivo storico-popolare e sulle imprescindibili conseguenze anche politiche e giuridiche, si vuol far riferimento alla grandiosa opera di L. Frobenius, *Storia delle civilità africane*, Boringhieri, Torino, 1950, 1991.

[17] Ci si riferisce al dipinto del pittore belga James Ensor, *Autoritratto circondato da maschere*,del 1899 (Anversa, collezione privata). Allo stesso modo di Munch, Ensor esprime appunto attraverso una scelta cromatica densa, folgorante, l'insoddisfazione che promana dalla visione naturalistica, la sua potenza espressiva anticipò i *fauves* e pose le basi dell'Espressionismo, anche se con una carica meno fisicamente abbruttita rispetto all'Espressionismo tedesco. L'esperienza di Ensor si basa su sensazioni forti e violente che danno simbolico vigore all'assurdità della presunta onnipotenza umana. Questa presunzione di imperialismo è infatti circondata dalla morte, o da vuote e terrificanti maschere. Per tale ragione nelle sue opere vi è assenza di prospettiva, tutto si rivolge ad una visione interiore in cui disgusto, sarcasmo, violenza, crudeltà emergono solitarie e fisse nello spazio: la tragedia di una passione è quella di dissolvere ogni prospettiva; la realtà che circonda la passione per questo scompare. Si veda anche *Lo stupore dellamaschera Wouse* del 1890 (Anversa, Museo Reale di Belle Arti).

[18] J. Conrad, *Cuore di tenebre*, Mondadori, Milano, 1990, p. 117. La cultura a sua volta potrà ribadire: "La terra non aveva nulla di terrestre. Siamo abituati a guardare il mostro vinto e in catene, ma lì - lì quel che si vedeva era il mostruoso in piena libertà. Non aveva nulla di terrestre, e gli uomini erano – No,

non erano disumani. E, sapete, proprio questo era il peggio – il sospetto che non fossero disumani. Era qualcosa che saliva dentro lentamente. Quelli urlavano e saltavano, e giravano, e facevano smorfie orrende; ma quel che dava i brividi era il pensiero della loro umanità – pari alla nostra – il pensiero di una remota parentela con quel grido selvaggio e sfrenato. Brutt'affare. Brutt'affare davvero!", *Ibidem*, p. 120.

[19] *Ibidem*, p. 76.

[20] *Ibidem.*

[21] Lo si ama Kurtz, perché svela l'interiorità di un intero processo storico e ne pronuncia i nomi. Ma è finita: „Non avevo mai visto, e spero di non vedere mai più, nulla di simile al cambiamento che avvenne nei suoi lineamenti. Oh, non ero commosso. Ero affascinato. Era come se si fosse lacerato un velo. Vidi su quel volto d'avorio l'espressione dell'orgoglio cupo, del potere spietato, del terrore vile – di una disperazione intensa e irreparabile", *Ibidem*, p. 172.

[22] Questa posizione che si condivide pienamente viene espressa da Ernst Kantorowicz ne *I due copri del Re*, Einaudi, Torino, 1989, p. 116, il quale non manca di soffermarsi opportunamente sul *De ecclesiastica sive de Summi Pontificis potestate*, III, 8, di Egidio Romano, filosofo e vescovo di Bourges, che sul punto sostenne: „Il re o principe è una sorta di legge, e la legge è una sorta di re o principe. La legge infatti è una specie di principe inanimato, mentre il principe è una specie di legge animata. E nella misura in cui l'animato supera l'inanimato, il re o il principe supera la legge". Sulla questione si veda anche la dissertazione dottorale del grande teologo p. A. Trapé, *Il concorso divino nel pensiero di Egidio Romano*, Tipografia S. Nicola, Tolentino, 1942, pp. 66 *passim*.

[23] Così R. G. Collingwood, *The Idea of Nature*, Clarendon Press, Oxford, 1945, p. 93.

[24] Cfr. J. Conrad, *op. cit.*, p. 172.

[25] *Ibidem*, p. 178.

[26] Cfr. Ranuccio Bianchi-Bandinelli, „Prefazione",in L. Frobenius, *Storia delle civiltà africane*, Boringhieri, Torino, 1950 e 1991, p. 15.

[27] Dice Frobenius: „Le grandi creazioni sono un dono della commozione. Sulla via della commozione, attraverso i principi il paideuma percorse la linea di sviluppo fino al culmine della curva metafisica", così L. Frobenius, *op. cit*., p. 339, Nella sua analisi sulle civiltà africane, da cui appaiono come repertorio bibliografico la memoria di viaggi, o le descrizioni ed interpretazioni europee, Frobenius poggia fortemente l'accento sul fatto che ogni grande creazione, e lo Stato è una grande creazione, spesso artificiale, sia frutto di una commozione: „Qui sorse lo Stato, come rappresentante della realtà, ispirata dall'evento cosmico", così *ibidem*; ed è proprio in tale evento che trova spazio di risonanza e di rievocazione mitica la stessa sovranità giuridica.

[28] *Ibidem*, p. 15.

[29] *Ibidem*,p. 71.

[30] M. Horckheimer e T. W. Adorno, *op. cit.*,pp. 24, 39.

[31] Cosi R. Barthes, *Lezione*,Einaudi, Torino, 1981, p. 5.

[32] *Ibidem*,p. 7.

[33] *Ibidem*, pp. 9-10.

[34] Si fa riferimento al racconto dello scrittore praghese *Nella colonia*

penale, straordinariamente efficace da un punto di vista metaforico per comprendere il divenire stesso del diritto positivo.

[35] L'ufficiale si lascia così andare, con uno sfogo improvviso, alla nostalgia di un ordine vecchio soppiantato semplicemente dal caos: „Era impossibile esaudire tutte le preghiere di poter guardare da vicino. Il comandante saggiamente disponeva che bisognava soprattutto pensare ai bambini; (...) spesso mi accovacciavo qui, due bambini a destra e due a sinistra fra le mie braccia. Come prendemmo tutti, dal volto del martoriato, l'espressione della trasfigurazione, come tendemmo la guancia verso lo splendore di questa giustizia finalmente raggiunta e che già passava! Che tempi, camerata!", così F. Kafka, *Nella colonia penale*, in *Idem*, *Racconti*, Edipem, Novara, 1982, p. 190.

[36] J.-P. Sartre, *L'essere e il nulla*,Il Saggiatore, Milano, 1984, p. 468.

[37] *Ibidem*, p. 491.

[38] F. Kafka, *op. cit*., p. 180.

[39] Così I. Eibl-Eibesfeldt, *Etologia della guerra*, Boringhieri, Torino 1983 e 1990, pp. 49-50.

[40] Su questo concetto si vedano le analisi ancora di grande interesse di Julien Freund, come *idem*, *L'essence de la politique*, Sirey, Paris 1965; *idem*, *La notion de politique. Théorie du partisan*, Seuil, Paris 1972; *Idem*, „Topique de la polemologie", in *Respublica*, XIX, 1, (1974); ma anche non si puòtrascurare un rinvio a J.-P. Faye, *Théorie du rècit. Introduction aux «Langages totalitaires»*, Hermann, Paris, 1972.

[41] *Idem*, *L'essere e il nulla*, il Saggiatore, Milano, 1984, p. 296.

[42] G. Deleuze e F. Guattari, *L'anti-Edipo*, *op. cit.*, p. 201.

[43] Friedrich Engels non mancherà di stigmatizzare quel processo di trasformazione politico-costituzionale che avrebbe dovuto condurre all'uscita dallo stato di natura hobbesiano per mezzo di un incremento del prodotto senza la schiavitù capitalistica: eliminando il mercato lo stesso processo storico di evoluzione costituente sarebbe passata "aus dem Reiche der Notwendigkeit in das Reiche der Freiheit" (così F. Engels, *Herrn Eug. Dühring's Umwälzung der Wissenschaft. Politische Ökonomie. Sozialismus*, Genossenschaft-Buchdruckerei, Leipzig 1878, pp. 346 e ss.; ed. Dietz, Berlin, 1960); in realtà quell'esatta dimensione di annichilimento del mercato avrebbe avuto come conseguenza non un rinnovato ciclo costituzionale, quanto piuttosto l'estinzione di ogni forma di tutela giuridica soggettiva dinanzi al potere statuale del *politico*.

Bibliography

BALDASSARRE, A., „Costituzione e teoria dei valori", in *Pol. Dir*., 3, 1991, p. 639.

BARTHES, R., *Lezione*, Einaudi, Torino, 1981.

BETTINELLI, E., „Corte Costituzionale ed opinione pubblica (in un sistema politico debole)", in R. Romboli (ed.), *La giustizia costituzionale ad una svolta*, Giappichelli, Torino, 1991, pp. 39.

COLLINGWOOD, R. G., *The Idea of Nature*, Clarendon Press, Oxford, 1945.

CONRAD, J., *Cuore di tenebre*, Mondadori, Milano, 1990.

DELEUZE G. e GUATTARI, F., *L'anti-Edipo*, Einaudi, Torino 1975.

DOGLIANI, M., *Indirizzo politico. Riflessioni su regole e regolarità nel diritto costituzionale*, Jovene, Napoli, 1985.

EIBL-Eibesfeldt, I., *Etologia della guerra*, Boringhieri, Torino 1983 e 1990.

Engels, F., *Herrn Eug. Dühring's Umwälzung der Wissenschaft. Politische Ökonomie. Sozialismus*, Genossenschaft-Buchdruckerei, Leipzig 1878, pp. 346.

FAYE, J.-P., *Théorie du rècit. Introduction aux «Langages totalitaires»*, Hermann, Paris, 1972.

FROBENIUS, L., *Storia delle civilità africane*, Boringhieri, Torino, 1950 e 1991.

GIL, J. , „Potere", in *Enciclopedia Einaudi*, Torino 1980, vol. X, p. 1009.

HOBBES, Th., „Elementorum Philosophiae, Sectio tertia. De Cive"(1642), in *Opere politiche*, Utet, Torino, 1959, pp. 82-83.

IDEM, *L'essere e il nulla*, il Saggiatore, Milano, 1984.

IDEM, *Le categorie del 'politico'*, il Mulino, Bologna, 1982.

IDEM, *Leviatano* (1651), La Nuova Italia, Firenze, 1976.

KAFKA, F., *Nella colonia penale*,in *Idem*, *Racconti*,Edipem, Novara 1982, p. 190.

KANT, I., *Critica della ragion pura* (ed.), Adelphi, Milano, 1976 e 2004.

KOSELLECK, R., *Kritik und Krise. Ein Beitrag zur Pathogenese der bürgerlichen Welt*, Alber, Freiburg-München 1959 (trad. it. il Mulino, Bologna, 1972).

LONGO, F.G., „Il concetto di mutamento costituzionale in Hans Kelsen e Carl Schmitt", in *Rivista Internazionale di Filosofia del Diritto*, 2, LXXIII, 1996, pp. 256-262.

MACHIAVELLI, N., *Il Principe* (1513), Einaudi, Torino, 1977.

MOORE jr. B., *Le origini sociali della dittatura e della democrazia*, Einaudi, Torino, 1969.

PASCAL, B., *Oeuvres complètes*, Seuil, Paris, 1963.

RANUCCIO, Bianchi-Bandinelli, „Prefazione",in L. Frobenius, *Storia delle civiltà africane*, Boringhieri, Torino, 1950 e 1991.

RIBEIRO, D., *Os Indios e a civilização brasileira*, Editora Cìvilização Brasileira, Rio de Janeiro, 1970.

SARTRE, J.-P., *L'essere e il nulla*, Il Saggiatore, Milano, 1984.

SCHMITT, C., *Dottrina della Costituzione*, Giuffrè, Milano, 1984.

STRAUSS, L., *The Political Philosophy of Thomas Hobbes*, Clarendon Press, Oxford, 1936.

TRAPÉ, A., *Il concorso divino nel pensiero di Egidio Romano*, Tipografia S. Nicola, Tolentino, 1942.

Impredictibilitatea în domeniul climatic și în științele sociale

(Unpredictability in the climate domain and in the social sciences)

Petre ROMAN

Abstract: *In this essay, I will present how modern and contemporary scientists havet hought of unpredictability and the ways in which it has been and can be addressed in the empirical and social sciences. For science, nature consists of dynamic dissipative systems, which know the transitions to nonlinear states, to temporary chaos. In the political reality, the predictability windowis short, and the most important quality of a political leader is to proposes hort-term projects and adjust them quickly according to circumstances.*

Keywords:*chaos, empirical sciences, social sciences, unpredictability*.

Introducere

În cunoscuta sa lucrare, *Un sezon în infern*, Rimbaud scria: „Un om trebuie să fie absolut modern”[1]. A fi modern astăzi înseamnă, cred, să combați imprecizia și să înțelegi impredictibilitatea. Europa avea o identitate imprimată în știință: căutarea cauzelor. O credință era ferm înrădăcinată: există o convergență în evoluția lucrurilor, în felul lor de a exista. Știința clasică a Europei este construită cu această credință în aproximare și convergență. Această credință era justificată de faptul că predicțiile se dovedeau corecte. Modelele utilizate și rezultatele obținute cu ele dădeau dreptate acestei științe.

Totuși, la cotitura între secolele al XIX-leași XX, în 1900, unul dintre cei mai mari fizicieni și matematicieni a avut intuiția genială a ceea ce va fi demonstrat abia în 1963. E vorba despre Henri Poincaré[2]: „O cauză foarte mică ce scapă atenției noastre este capabilă să determine un efect considerabil, pe care este imposibil să nu-l vedem și atunci spunem că efectul se datorează întâmplării… Un fenomen este prezis atunci când este guvernat de legi. Însă nu e întotdeauna așa; se poate întâmpla ca mici diferențe în condițiile inițiale să producă foarte mari diferențe în fenomenul final. O mică eroare în primele produce o enormă eroare în cele finale. Predicția devine imposibilă”.

Pornind de la aceste premise, în cele ce urmează voi prezenta modul în care savanții moderni și contemporani au gândit impredictibilitatea și modurile în care aceasta poate fi

abordată în domeniul climatic şi în ştiinţele sociale.

Meditaţii asupra impredictibilităţii

Meditaţiile asupra impredictibilităţii iau o turnură complet neaşteptată prin lucrarea lui Edward Lorenz din 1963, în care impredictibilitatea şi teoria haosului care o explică sunt pentru prima dată puse în evidenţă. Lorenz studia cu un sistem de ecuaţii foarte simplificat încălzirea la bază a unui strat de aer şi mişcarea rezultantă. Această experienţă simula într-o manieră esenţială ceea ce se întâmplă cu mişcarea aerului în atmosferă. Utilizând un calculator – foarte primitiv faţă de nivelul de astăzi –, el constata că mici erori, considerate neglijabile, în datele de intrare se dovedeau catastrofice. El trage concluzia, neacceptată de comunitatea ştiinţifică timp de peste zece ani, că predicţia stării timpului pe termen lung este condamnată pentru că este imposibilă. Este ceea ce cunoaştem azi sub denumirea de „efect al fluturelui”[3]: erorile şi incertitudinile se multiplică în cascadă şi ating în final turbulenţa deplin dezvoltată.

Prima etapă a teoriei haosului este chiar această dependenţă senzitivă de condiţiile iniţiale. „Demonul” se află în nelinearitatea ecuaţiilor mişcării fluidelor, care produce haosul matematic ce simulează realitatea naturală.

Acelaşi Lorenz demonstrează cum un model fizic bine cunoscut de noi toţi este un model de nelinearitate: roata hidraulică. Apa cade regulat din partea de sus către roată; dacă vâna de apă este lentă, cupa superioară nu se umple suficient pentru a învinge frecarea şi roata nu se învârte; când vâna este mai rapidă, greutatea cupei pune roata într-o mişcare ce continuă permanent şi regulat;însă, dacă vâna se accelerează, rotaţia devine haotică din cauza efectelornelineare din sistem.

Lorenz a descoperit că într-o perioadă mai lungă mişcarea de rotaţie sepoate inversa şi apoi să nu mai revină deloc la o mişcare permanentă. Nu există deci un mod, un *pattern* predictibil. Descoperirea a fost o adevărată revoluţie în aproximarea teoretică a fenomenelor din natură.

Rezumând cele arătate, noua teorie propune pericolul pe post de soluţie. Paradoxullui Benjamin Fondane[4], „Să întemeiem societatea pe realitatea carteziană a îndoielii”, este astfel confirmat. Aspiraţia noastră de a găsi liniştea aşezaţi pe malul râului sau almării unde curg sau alunecă valurile vieţii este o iluzie; suntem întotdeauna duşi către vâltoare,către impredictibilitate.

Pentru a înţelege impredictibilitatea, vă propun să utilizăm ideea filosofiei dualiste care guvernează astăzi fizica modernă. Cunoaşterea naturii se împarte în două categorii: fapte şiprobabilităţi. Putem înregistra faptele trecutului; ele sunt observaţiile asupra lumii reale, ale

stărilor naturii pe care le putem măsura,însă aceste înregistrări nu ne permit să facem prognozesigure. Ele ne indică probabilităţi privitoare la

ceea ce se poate produce, însă viitorul estenesigur, pentru că procesele din intimitatea naturii nu sunt predictibile. Natura este în același timp celestă, în perfectă armonie, dar și inexplicabil de fragilă în stabilitatea sa. Tomad'Aquino afirma și insista că un univers perfect trebuie să conțină în el întâmplarea, hazardul, pentru ale permite oamenilor să aibă propria autonomie. Noi ocupăm o realitate care, în conformitate cuștiința clasică a formalităților bine întemeiate logic și matematic, avansează subo cauzalitate presupusă perfectă. În intimitatea sa, natura nu este așa. Viitorul nu poate fi unduplicat al experienței trecutului. Elementul suprem în natură este schimbarea. Pentru știință, natura este constituită din sisteme dinamice disipative. Orice sistem dinamiccunoaște o tranziție spre o stare neperiodică sau neliniară, spre starea de haos temporară. Traiectoriile pe care evoluează sistemul nu sunt stabile; la un moment dat, ele suferă bifurcații și predicția evoluției nu mai este posibilă. Apare și se instalează turbulența, pierdereacoerenței spațiale și, uneori, temporale. Este haosul.

Din punct de vedere matematic, comportamentul este stohastic. Fizicienii spun că modurile stabile sunt sclavii modurilor instabile. Pentru a sublinia această antinomie în însăși abordarea științifică, să-l urmăm pe marelesavant Nicolae Georgescu-Roegen[5]: „Spiritul Occidentului pare contaminat de un fel de virus incurabil care produce o sete irezistibilă de ordine logică". Însă gândirea logică, această deprindere analitică, cere intuiție. Cum spunea Einstein„„o intuiție bazată pe înțelegerea plină de simpatie față de experiență".

În lucrarea *Filosofia lui Dostoievski*[6], Nikolai Berdiaev spune: „Omul nu este aritmetică, este o ființă problematică și enigmatică" și îl citează pe Dostoievski: „Dacă îmi veți spune că putem calcula haosul și tenebrele, că însăși posibilitatea calculului preliminar va opri nebunia, eu vă răspund că omul se va preface că e nebun pentru aface totuși ceea ce are chef să facă". Toate cuvintele necesare sunt aici: haos, predicție, inevitabila impredictibilitate, adică nebunia. Și nu e totul. Într-un alt text, Dostoievski spune: „Înprofunzimea naturii umane nu este nici odihnă, nici unitate, ci un turbion dinamic". Berdiaev spunea: „Dostoievski vrea să aducă lumina din întuneric".

Impredictibilitatea climatică

Clima este o temă ce a căpătat o uriașă amploare în prezent, existând campanii ce ocupă primele locuri pe agenda societății globale. În legătură cu acest subiect, apare următoarea întrebare: ce produce schimbarea climatică, un factor extern sau o cauză internă? Exemplul bine-cunoscut de factor extern este acumularea de gaz carbonic în atmosferă. Efectul acestei acumulări, conform celor mai recente rezultate, este o alunecare a climei – față de ceea ce părea permanent în trecut – spre încălzirea înregistrată mai recent. Cauzele interne sunt fluctuațiile mici inițiale care generează

apoi fenomene haotice, precum furtunile, valurile de căldură, ploile torențiale și topirea bruscă a gheților. Aceste cauze interne de natură haotică sunt impredictibile, mai puțin într-un număr de cazuri critice, când pot apărea anumite tendințe.

Este de acum sigur că schimbările climatice impredictibile pot provoca un *salt climatic* de la o stare la alta. Pot apărea praguri critice, numite în literatura americană *tipping points*. Este cauza marii temeri pe care oîmpărtășește comunitatea științifică de astăzi.

Am descris un asemenea prag critic – rezultat științific empiric – într-un raport de cercetare științifică privind calitatea apelor Dunării pe întregul parcursce-l străbate de-a lungul frontierei și apoi pe teritoriul României, pe lungimea de 1.071 km, pe care l-am folosit înoctombrie 2019 la Conferința „Dialogue of Continents – New Challenges in a Global World", desfășurată la Hamburg. Am indicat acolo gravitatea încălzirii globale, care poate fi o acumulare lentă, în aparență suportabilă, până la declanșarea pragului critic, după care Dumnezeu cu mila, în sensul în care schimbarea este radicală și ireversibilă, iar nu doar lent ireversibilă, caz în care ar permite dezvoltarea unui ansamblu de măsuri de adaptare la schimbare.

Impredictibilitatea în științele sociale

În 1968, cercetând variația în timp a prețului bumbacului, Benoît Mandelbrot[7] a observat căevoluția la bursă cunoaște schimbări în general foarte mici de la o zi la alta, dar din când în cândse schimbă substanțial și foarte brusc: „valorile medii nu ne spun nimic despre aceste mari și rareschimbări. […] Pericolul este că nu se ține seama suficient de experiențele terminate în eșec".

Economia în echilibru există numai în rezultatele simulărilor matematice, plecând de la modele economice concepute pentru a prevedea cursul de stabilitate a prețurilor. Este ceea ce Whitehead[8] numea „iluzia concreteții prost înțelese". În realitate, apare un fenomen crucial: individul pus într-o nouă situație economică își poate modifica preferințele. Este efectul Oedip. Anunțarea unei viitoare acțiuni modifică datele pe care individul și-a construit planurile sale și atunci și le revizuiește. Poincaré afirma net: „nu există logică și epistemologie independente de psihologie". Efectele deciziilor indivizilor sunt imposibil de prevăzut în calcul economic.

Tabloul poate fi reconstituit numai prin tatonări. Unde ne aflăm astăzi, la 40 de ani de la apariția teoriei haosului? Teoria haosului este azi un stâlp al cercetării științifice, utilizată nu doar pentru a descoperi, ci și pentru a explica. Evenimentele impredictibile pot conduce spre aplicații în lumea fizică. Geometria complexă a impredictibilității,pe care o numim „stranie", ia forma atractorilor: tablouri extrem de complexe ale traiectoriilor rezultate din simularea pe calculator. Există deciun

mod de comportament care, după o perturbație,face ca sistemul să revină la echilibru. Altfel spus, poate exista o anumită ordine – în haosul ce înseamnă impredictibilitate – care se angajează peo altă cale, aceea a calității, iar nu a cantității. Această alunecare de la cantitate către calitate este un factor al gândirii sistemice moderne. Lorenz anunțase deja această nouă atitudine princonceptul „curgerii neperiodice deterministe". Există o fereastră de predictibilitate de lungimediferită în funcție de evenimentul studiat. De exemplu, în meteorologie, fereastra este de trei zile și orice predicție pentru mai departe este fără valoare. Suntem obligați să trecem la probabilități.

Politica, la fel ca economia, este criticată pentru interesul excesiv acordat termenului scurt. Conducătorii politici sunt cel mai adesea obligați să dea socoteală pentru lipsa de rezultate față de promisiunile făcute. Ei, ca și managerii din economie, au învățat că evenimentele nu suntpredictibile și e mult mai bine să le explici decât să le înfrunți. Astfel, relațiile publice au devenit extrem de importante în exercițiul de putere. Fereastra de predictibilitate în politică estescurtă și cea mai importantă calitate a unui lider politic este să propună proiecte pe termen scurt și să le ajusteze rapid după circumstanțe. Mi-e teamă că marea politică nu mai este posibilă, fiindcă, pentru a o face, ar trebui ținută cârma și continuată strategia pe termen lung chiar și atunci când opinia publică nu mai este favorabilă.

Cum putem ști dacă rezultatele sunt diferite de acelea ce s-ar fi obținut cu alte politici? Cum să aflăm dacă efectele sunt mai bune sau mai rele, comparate cu cele la care s-ar ajunge pe alte căi? Dacă suntem incapabili să prezicem evenimentele, putem totuși ca, plecând de la fapte, să imaginăm consecințele. Impredictibilitatea în ceea ce privește viitorul Europei este, din păcate, evidentă astăzi. Ea este deordin politic, desigur, dar în esență se regăsește în economie. Atât timp cât performanța economică a euro-zonei este slabă, este aproape imposibil să se mențină un spirit european, un *esprit de finésse*, cum spunea Blaise Pascal[9], adică un spirit optimist.

Dialectica de cea mai bună calitate pălește în fața răcelii stării economice. Egoismele naționale se întăresc, iar „blocul european" nu este o unitate. Recentul schimb de active între gigantul german BASF și cel rus GAZPROM, care face din compania rusă un mare jucător pe piața germană de distribuire agazului, dar și pe piețele belgiană, olandeză, austriacă, cehă și britanică, vorbește clar despre prioritatea economicului în fața politicului. Criza recentă a refugiaților demonstrează lipsa de pregătire a Uniunii Europene. Voiam să credem că instituțiile europene erau capabile să facă față asaltuluidat de imprevizibil.Nu este așa. Cred că e momentul să punem noi întrebări unor răspunsuri deja cunoscute. La fel ca în teoria haosului, trebuie să trecem de la analiza cantitativă la predictibilitatea calitativă. De exem-

plu, ar trebui să inițiem un vast studiu sociologic cu refugiații ce se află dejaîn Germania, Ungaria și Franța. Este un mijloc sigur de a cunoaște realitatea stării psihologice din Orientul Mijlociu sau cel puțin din Siria, Liban şi Libia. Trebuie să fim imaginativi atunci și mai ales atunci când vrem să arătăm generozitatea noastră. Căci generozitatea este mai eficientă când este și interesată. Să nu fim ipocriți! Există o reală solidaritate, dar poate fi șiun interes economic.

În concluzie, pentru a nu trăi într-o permanentă stare de îndoială, pentru a face vizibil invizibilul, e nevoie de cultură. E nevoie de multă cultură pentru a construi o nouă cultură.

Note

1 Arthur Rimbaud, *Une saison en enfer*, *Poetes.com/textes/rbd_enf.pdf*, p. 29.

2 Henri Poincaré, *Science et Méthode*, cap. 4, „Le Hasard", Flammarion, Paris, 1908, p. 68.

3 Edward Lorenz, „Predictability; DoestheFlap of a Butterfly'sWings in Brazil Set Off a Tornado in Texas?", American Association for the Advancement of Science, 139th Meeting, 1972, pp. 3-5.

4 Benjamin Fondane, Petre Răileanu, Michel Carassou, *Fondane et l'Avant-Garde*, Fundation Culturelle Roumaine, Bucharest, 1999, p. 40.

5 Nicholas Georgescu Roegen, „Unele elemente de orientare în știința economică", în *Epistemologia roegeniană*, vol. VII, Editura Expert, București, 2009, pp. 22-23.

6 Nikolai Berdiaev, *Fiolosofia lui Dostoievski*, Editura Institutul European, Iași, 1992, pp. 28-33.

7 Benoît Mandelbrot, „Sur l'épistémologie du hasard dans les sciences sociales", în *Logique et connaissance scientifique*, Pléiade, Paris, 1967, pp. 1109-1111.

8 Alfred North Whitehead, *Modes of Thought*, Macmillan, New York, 1938, p. 235.

9 Blaise Pascal, *Pensées*, J. Chevalier, Paris, 1954, p. 1091.

Bibliografie

BERDIAEV, Nikolai, *Filosofia lui Dostoievski*, Editura Institutul European, Iași, 1992.

FONDANE, Benjamin; RĂILEANU, Petre; CARASSOU, Michel, *Fondane et l'Avant-Garde*, Fundation Culturelle Roumaine, Bucharest, 1999.

GEORGESCU ROEGEN, Nicholas, „Unele elemente de orientare în știința economică", în *Epistemologia roegeniană*, vol. VII, Editura Expert, București, 2009.

LORENZ, Edward, „Predictability; Doesthe Flap of a Butterfly's Wings in Brazil Set Off a Tornado in Texas?", American Association for the Advancement of Science, 139th Meeting, 1972.

MANDELBROT, Benoît, „Sur l'epistémologie du hasard dans les sciences sociales", în *Logique et connaissance scientifique*, Pleiade, Paris, 1967.

PASCAL, Blaise, *Pensées*, J. Chevalier, Paris, 1954.
POINCARÉ, Henri, *Science et Méthode*, Flammarion, Paris, 1908.
1938.*cademy of Management Review*, 1986, 11 (3), pp. 601-617.
RIMBAUD, Arthur, *Une saison en enfer*, *Poetes.com/textes/rbd_enf.pdf*.
WHITEHEAD, Alfred North, *Modes of Thought*, Macmillan, New York,

O radiografie a sistemului de sănătate din România

(A radiography of the health system in Romania)

Oana MIRON

Abstract: *After the 1989 events, Romanian society has known a vast modernizing process based on reforms. The Public Health System's reformation has been one of the areas to have generated some of the strongest debates. Almost every change in the Government's composition has reopened the public heal thre formation necessity. In order to better understand the current situation and possible medium and long-term solutions to the matter, I am therefore proposing analyzing some of the European public health systems, that would enable us putting things in perspective and properly evaluate the current state in Romania and high ligh tpotential perspectives and possible course of actions.*

Keywords: *Beveridge, Bismarck, European Union, health system.*

Introducere

În prezent, în spațiul public din România se dezbate aprins despre posibilitatea „privatizării" sistemului de sănătate. Bineînțeles, nu este vorba despreprimii pași în privatizare, în sensul arhicunoscut al conceptului, pentru că sistemul privat în sănătate a apărut de ceva timp, ci despre accesul neîngrădit al sistemului privat la banii publici. Din păcate, din necunoaștere sau din interese de grup, discuțiile se abat adesea de la temă, pentru că puține persoane din spațiul public ce cunosc sistemul sunt și dispuse să prezinte evoluția sistemului nostru de sănătate pentru a putea formula în cunoștință de cauză propuneri de ameliorare a acestuia. Din această cauză consider necesară realizarea unei radiografii a sistemului de sănătate din România.

Un asemenea demers presupune prezentarea mai întâi a sistemelor de sănătate din Europa. Apoi, trebuie văzut ce fel de sistem de sănătate era în România la Revoluție și momentele pe care le-a parcurs acesta în evoluția sa din ultimii 30 de ani. Pornind de la astfel de date, se pot formula propuneri pentru eficientizarea lui.

Sistemele de sănătate din Europa

În prezent, în țările europene există trei sisteme de sănătate[1] definite prin modul lor de finanțare: *Semashko*, *Bismarck* și *Beveridge*.

Sistemul *Semashko* este caracterizat de următoarele linii directoare:

– finanțare de la bugetul de stat;

– este controlat de stat prin sistemul de planificare centralizată;

– statul are monopolul serviciilor de sănătate, care sunt proprietatea sa;

– personalul sanitar este salariat (funcționari);

– accesul populației la serviciile de sănătate este egal.

Modelul *Beveridge*, ale cărui elemente pot fi regăsite în cadrul reformelor implementate în țările din spațiul est-european, a fost imaginat de britanici. Principalele caracteristici legate de aspectul financiar al acestui model sunt:

– populația are acces liber la serviciile de sănătate bazate pe taxele obligatorii din venituri, deci există un grad ridicat de echitate socială;

– resursele financiare provin din colectarea de taxe pe venituri, iar sistemul este gestionat de stat;

– cei care oferă servicii medicale în ambulatoriu sunt angajați ai statului;

– plățile către prestatori sunt făcute fie prin salarii (pentru salariații din spitale), fie în funcție de numărul pacienților înscriși pe listă (pentru medicii de familie);

– prestatorii de servicii medicale secundare au la dispoziție un buget general.

Sistemul de asigurări sociale de sănătate, cunoscut și sub denumirea de modelul *Bismarck*, este un sistem inspirat de legislația germană. Caracteristicile acestui model sunt:

– resursele financiare sunt, în principal, reprezentate de contribuțiile obligatorii plătite de angajați și angajatori;

– orice cetățean trebuie să fie protejat în mod obligatoriu în caz de îmbolnăvire de o casă de asigurări (principiul acoperirii universale);

– cetățenii trebuie să contribuie la plata asistenței lor medicale în funcție de capacitatea lor financiară cu o cotă procentuală, aceeași pentru întreaga populație, dar care poate varia de la o țară la alta;

– există resurse care provin din subvenții de la bugetul de stat (local sau național) sau alte tipuri de subvenții;

– există posibilitatea de liberă opțiune pentru medicul de familie în cazul oricărui asigurat;

– instituțiile care administrează fondurile de asigurări sunt nonprofit;

– gestionarea și folosirea fondurilor de asigurări sunt făcute la nivel național și prin direcții locale.

Iată care este distribuția celor trei sisteme în țările din Europa:

Sistemele de asistență medicală din Europa			
Sisteme vechi	**Sisteme din al Doilea Război Mondial până în prezent**		**Sisteme noi**
Sistemul de asigurări sociale (*Bismarck*) Germania, 1893	Sistemul finanțat prin impozite (Beveridge) Anglia, 1944	Sisteme reformate cecumulează elemente din *Bismarck* și *Beveridge*	*Semashko – Bismarck*
Austria Belgia Israel Luxemburg Turcia Franța Olanda Elveția **România**	Danemarca Islanda Norvegia Finlanda Suedia	Grecia Italia Spania Portugalia	Albania Bulgaria Letonia Lituania Polonia Rusia Slovacia Slovenia Ungaria Croația Republica Cehă

Propun să ne oprim mai mult asupra sistemului *Bismarck*, fiindcăel va fi cel spre care va tinde sistemul de sănătate din România după căderea comunismului. În cadrul acestui sistem, performanțele medicale sunt relativ înalte, dar cheltuielile pe care le implică sunt cele mai mari din Europa, pentru că și costurile administrării sale sunt mai mari. De exemplu, Germania are cheltuieli de 356 de miliarde de europe an, adică 11,5% din PIB, ceea ce înseamnă aproximativ 4.544 de euro per asigurat[2]. De altfel, tocmai din cauza resurselor mari cheltuite, în țările care au implementat acest sistem în acest moment sunt gândite strategii și programe concentrate pe prevenția bolilor, care s-au dovedit mai puțin costisitoare: programe pentru prevenirea bolilor de nutriție și metabolism, programe pentru prevenția bolilor cardiovasculare, programe de screening cancer, programe de promovare a activității fizice și sport[3].

Acest sistem de sănătate conține două tipuri principale de asigurări: publică și privată. În prezent, aproximativ 85% din populația Germaniei contribuie la sistemul asigurărilor publice de sănătate, care oferă un nivel standard de acoperire. Restul cetățenilor pot opta pentru asigurările private, care includ beneficii suplimentare. De altfel, *Studiul de caz privind livrarea integrată de îngrijire de lungă durată în Germania*, realizat de Biroului Regional pentru Europa al Organizației Mondiale a Sănătății privind livrarea integrată de îngrijire de lungă durată, arată că

„există o asigurare obligatorie legală sau privată de îngrijire de lungă durată pentru întreaga populație; eligibilitatea pentru îngrijire de lungă durată este deschisă persoanelor cu competențe restrânse în viața de zi cu zi. Îngrijirea pe termen lung cuprinde beneficii în numerar, beneficii în natură sau îngrijire rezidențială. Cheltuielile de sănătate sunt mari, iar coordonarea asistenței în ambulatoriu, spital, reabilitare și îngrijire pe termen lung rămâne o provocare. Deși sistemul funcționează bine prin mai multe măsuri, consolidarea rolului medicilor generaliști și a asistenței primare ar putea duce la reducerea mortalității amenajabile și a spitalizării prevenibile, încurajând în același timp integrarea îngrijirii și gestionarea cazurilor în îngrijirile de lungă durată”[4].

Căderea regimului comunist în țările din Estul Europei a dus la demararea unor reforme ale sistemelor de sănătate. Toate țările din spațiul est-european s-au confruntat și se confruntă cu dificultăți în reformarea propriilor sisteme de sănătate din cauza fondurilor insuficiente și a unei legislații deficitare. Aceasta se poate observa și din raportul *Euro Health Consumer Index 2018*[5]. De asemenea, *State of Health in the EU. Poland. Country Health Profile 2019*[6] arată că Polonia continuă să se confrunte cu o lipsă acută de personal medical, în ciuda faptului că în ultimele decenii a crescut semnificativ numărul de absolvenți ai instituțiilor academice de profil. „Întrucât formarea profesioniștilor din domeniul sănătății poate dura timp, planificarea resurselor umane necesită acțiuni urgente, împreună cu atenția la politicile de recrutare și de retenție. În special, deficiențele de medici generaliști vor continua să reprezinte o provocare majoră pentru furnizarea eficientă a asistenței primare”.

Dar trebuie ținut cont de faptul că nu doar fostele țări comuniste se confruntă cu astfel de probleme. De exemplu, în Germania, care are cel mai performant sistem de sănătate din Europa, rata mare a populației în vârstă pune o presiune importantă pe serviciile spitalicești atât în ceea ce privește internările, cât și ambulatoriul de specialitate, iar dacă în orașele mari nu sunt probleme, în cele mici, spitalele sunt insuficient dotate cu aparatură medicală și cu personal de specialitate: „Utilizarea îngrijirilor atât în regim intern, cât și în ambulatoriu în Germania este substanțială și duce la aprovizionare excesivă, în special în unele zone urbane. Numărul mare de servicii furnizate într-un spațiu internat ridică anumite îndoieli cu privire la adecvarea acestor modele de utilizare. Germania are încă cel mai mare raport de paturi de spital pe populație din UE, iar ratele de externare spitalicească au crescut semnificativ în ultimii ani (parțial reflectând îmbătrânirea populației). Serviciile sunt furnizate în multe spitale mici și deseori slab echipate, ceea ce duce la o calitate mai mică a serviciului medical. Factorii de decizie sunt conștienți de această problemă și reformele sunt în discuție pentru a promova centralizarea și specializarea spitalelor”[7].

Putem constata faptul că probleme există în toate sistemele de sănătate din Europa, acestea fiind generate nu doar de lipsa de coerență în managementul lor, ci de problemele țărilor europene în ansamblu: criza demografică, migrație ș.a. Pe acest fundal european, sistemul de sănătate românesc încă trăiește criza schimbării de model.

Sistemul românesc: de la *Semashko* la *Bismarck*

România a intrat în perioada postcomunistă cu un sistem de sănătate bazat în totalitate pe principiile Semashko, asemenea tuturor țărilor din spațiul est-european. Odată cu căderea regimului comunist, s-a pus problema aplicării unuia din celelalte două sisteme ce funcționau în Europa. Descentralizarea instituțională coroborată cu multiplele posibilități tehnologice și de afaceri și liberalizarea serviciilor au deschis calea către tranziția la un sistem de sănătate mixt. Ministerul Sănătății din primii ani de după căderea regimului comunist a optat pentru implementarea, cu o serie de amendamente, a sistemului german de sănătate, considerat a fi unul dintre cele mai performante din Europa.

Prima lege votată de Parlamentul României privind reforma în sănătate a fost Legea nr. 145 din 24 iulie 1997[8], care, la art. 1 alin.(2), prevedea: „Asigurările sociale de sănătate sunt obligatorii și funcționează descentralizat, pe baza principiului solidarității și subsidiarității în colectarea și utilizarea fondurilor, precum și a dreptului alegerii libere de către asigurați a medicului, a unității sanitare și a casei de asigurări de sănătate". Prin această lege s-au introdus cotele obligatorii de asigurare achitate de contribuitori, fixate în funcție de veniturile acestora. Potrivit principiului solidarității sociale, toți cetățenii, indiferent de venituri, au dreptul, prevăzut și în Constituția României la art. 34, la ocrotirea sănătății. Principiul solidarității în baza căruia funcționează asigurările sociale de sănătate din România este similar unui sistem larg răspândit în lume: asigurările sociale prin transferuri în flux, numite și „redistributive", funcționând pe principiul „plătești pe măsură ce câștigi". Trebuie menționat faptul că asigurările redistributive se bazează pe solidaritatea atât între generații,cât și între persoanele din aceeași generație (generația activă susține prin contribuții asigurările beneficiarilor actuali, urmând ca și ea, la rândul ei, să fie susținută de generațiile active ce îi urmează).

Sistemul de sănătate românesc din ultimii 30 de ani a fost vitregit din cauza unei alocări de fonduri insuficiente, a unei slabe modernizări a infrastructurii existente și a lipsei unor investiții semnificative în noi elemente de infrastructură. Potrivit *Raportului ECHI* al Comisiei Europene din 2019, „Cheltuielile pentru sănătate în România sunt cele mai scăzute din UE atât pe cap de locuitor (1 029 EUR, media UE fiind de 2 884 EUR), cât și ca procent din

PIB (5% față de 9,8% în UE). Ponderea cheltuielilor pentru sănătate finanțate din bani publici (79,5%) este în concordanță cu media UE (79,3%) și, deși plățile directe sunt în general scăzute, cu excepția cheltuielilor pentru medicamentele prescrise în cadrul asistenței medicale ambulatorii, plățile informale sunt deopotrivă substanțiale și răspândite. În termeni absoluți, cheltuielile din toate sectoarele sunt scăzute, iar sistemul de sănătate este subfinanțat într-o măsură semnificativă"[9].

Dacă ne oprim asupra investițiilor, observăm că subfinanțarea nu este cauzată doar de nivelul coborât al performanței economice a societății. De exemplu, proiectul construirii unor spitale regionale s-a dovedit în practică extrem de greu de concretizat atât din cauza sistemelor birocratice național și european, cât și din cauza unei stări de confuzie întreținute de instituțiile abilitate ale României privind sursele de finanțare aleacestor proiecte: este cunoscut doar faptul că se vor realiza parțial cu fonduri europene, iar restul va fi realizat printr-un parteneriat public-privat al Ministerului Sănătății cu Banca Europeană de Investiții[10].

Deși reformele succesive ale sistemului de sănătate din România au făcut trecerea spre arondarea la sistemul de sănătate de tip german, unele dintre vechile linii directoare au fost păstrate din considerentul că sistemul de tip *Semashko* este unul care, chiar dacă este bazat pe planificarea centralizată, oferă accesul la îngrijire al tuturor cetățenilor.

Potrivit *Strategiei Naționale de Sănătate*[11], „România este una din țările europene cu cele mai înalte niveluri ale sărăciei. Circa 42% din populația României este la risc de sărăcie și excluziune socială, nivel depășit în UE-27 doar de Bulgaria (Eurostat, AROPE, 2013). Rata sărăciei relative a atins 17,9% în 2011, după o evoluție relativ stabilă în 2009-2010 (MMFPSPV, 2011). În perioada de criză a crescut rata sărăciei absolute de la 4,4% în 2009 la 5% din populație în 2011. În anul 2011, 3,81 milioane de români se aflau sub pragul de sărăcie relativă 14 și 1,08 milioane erau afectați de sărăcie severă. Rata sărăciei extreme a scăzut de la 0,9% la 0,6% în intervalul 2010-2011". După cum putem observa, *Strategia* aflată pe masa guvernanților operează pe baza unor cifre depășite, valabile în urmă cu 9 ani. Se impune o reactualizare a acesteia, întrucât noile date ar putea arăta dacă mai există un argument pentru păstrarea unor elemente din sistemul sanitar de factură socialistă.

România are al doilea cel mai slab sistem de sănătate din Europa după Albania, din cauza problemelor grave de management al sistemului public, a infrastructurii medicale învechite și a discriminării grupurilor minoritare la îngrijirea medicală, arată raportul *Euro Health Consumer Index 2018*[12]. Acesta este realizat pe baza a șase indicatori principali: drepturile pacienților și informarea lor, accesibilitatea sistemului de sănătate pentru populație, rezultatele sistemului de sănătate, diversitatea și disponibi-

litatea serviciilor de sănătate, prevenire și accesul la produse farmaceutice. Astfel, dintre cele 35 de state europene monitorizate în cadrul raportului pe 2018, România se află pe locul al 34-lea după calitatea sistemului de sănătate, la fel ca în raportul pe 2017. Sistemul de sănătate din România a primit 549 de puncte, puțin peste scorul Albaniei (544 de puncte), dar sub scorul primit de Ungaria (565 de puncte) sau Polonia (585 de puncte). România a primit scoruri mai mari la accesibilitate (175 de puncte) și rezultate (133 de puncte), dar scoruri foarte mici la produse farmaceutice (39 de puncte), disponibilitatea serviciilor (52 de puncte) și prevenire (54 de puncte). Statele europene cu cele mai bune sisteme de sănătate sunt considerate a fi Elveția (893 de puncte), Olanda (883 de puncte) și Norvegia (857 de puncte). Autorii raportului consideră că, cu cât este mai mare rata internărilor în spital, cu atât este mai învechită structura îngrijirii medicale. Dacă olandezii, elvețienii și italienii preferă internări de lungă durată în spital, o fac pentru că își permit acest lucru. Bulgarii, românii și albanezii nu pot suporta astfel de costuri, spune raportul, care consideră că aceste trei state au nevoie de asistență profesionistă pentru a-și restructura sistemul de sănătate.

Dacăîn țările din Vest observăm că sistemele de sănătate sunt centrate pe reducerea cheltuielilor prin programe de prevenție a bolilor, remarcăm că sistemul de sănătate românesc continuă să se bazeze pe asistență spitalicească drept principală metodă de intervenție, după cum precizează și Comisia Europeană în comunicatul *Starea sănătății în UE – trecerea la prevenție șila asistența medicală primară – tendința cea mai importantă în țările comunității europene*[13].

În prezent, în România, în conformitate cu art. 230 al Legii nr. 95/2006[14], „asigurații beneficiază de pachetul de servicii de bază în caz de boală sau de accident, din prima zi de îmbolnăvire sau de la data accidentului și până la vindecare”. Asigurații au următoarele drepturi: să aleagă furnizorul de servicii medicale, precum și casa de asigurări de sănătate la care se asigură; să fie înscriși pe lista unui medic de familie pe care îl solicită, suportând cheltuielile de transport dacă opțiunea este pentru un medic din altă localitate;să își schimbe medicul de familie ales numai după expirarea a cel puțin 6 luni de la data înscrierii pe listele acestuia, să beneficieze de pachetul de servicii de bază în mod nediscriminatoriu; să beneficieze de rambursarea tuturor cheltuielilor efectuate pe perioada spitalizării, la care ar fi fost îndreptățiți fără contribuție personală; să efectueze controale profilactice; să beneficieze de servicii de asistență medicală preventivă și de promovare a sănătății; să beneficieze de servicii medicale în ambulatorii și în spitale aflate în relație contractuală cu casele de asigurări de sănătate;să beneficieze de servicii medicale de urgență; să beneficieze de unele servicii de asistență stomatologică și de tratament fizioterapeutic și de

recuperare; să beneficieze de dispozitive medicale ș.a. Cât privește asigurații care optează să beneficieze de unele servicii medicale ale furnizorilor privați care încheie contracte cu casele de asigurări de sănătate, în regim de spitalizare continuă, ambulatoriu clinic de specialitate și ambulatoriu paraclinic, art. 230, alin. 2-1 arată că „aceștia pot plăti o contribuție personală pentru a acoperi diferența dintre tarifele serviciilor medicale acordate de furnizorii privați și tarifele suportate din bugetul Fondului național unic de asigurări sociale de sănătate decontate de casele de asigurări de sănătate". Serviciile medicale pentru care asigurații plătesc contribuțiile personale se stabilesc prin contractul-cadru, aprobat prin Hotărâre de Guvern.

Sistemul medical din România îndeplinește o parte dintre standardele și valorile comunității internaționale stabilite în actul de constituire a Organizației Mondiale a Sănătății[15], însă pe unele paliere încă este necesară creionarea unor programe și măsuri de îmbunătățire și aliniere la acestea. Și mă refer în principal la responsabilitatea statului față de sănătatea publică, context în care ar fi de dorit ca puterea legislativă și executivă să ia în considerare la modul prioritar alocarea unui procent mai mare din PIB destinat sănătății – în majoritatea țărilor central-europene acesta se încadrează la niveluri uneori chiar duble față de cel de 5% din România (ca să dăm doar două exemple: Slovacia – 9% și Germania – 11% din PIB)[16].

Reglementările existente au permis înființarea și prestarea de servicii medicale și furnizorilor privați pe anumite segmente, care pot fi decontate din bugetul Programelor Naționale de Sănătate (așa cum se întâmplă în cazul Programului Național de Supleere a Funcției Renale la Bolnavii cu Insuficiență Renală). Accesul la serviciile medicale oferite în sistem privat nu este îngrădit sub nicio formă pacienților,aceștia putând să-și aleagă atât medicul, cât și instituția prestatoare. Totuși, cea mai parte a opțiunilor pacienților se va îndrepta, logic, spre sistemul de sănătate public, dat fiind faptul căîn acest moment instituțiile spitalicești sunt mai numeroase decât cele private, care reprezintă mai puțin de un sfert din totalul celor de stat.

Recenta propunere legislativă privind accesul instituțiilor spitalicești private la fondurile sistemului de asigurări de sănătate în mod similar instituțiilor de stat a creat o uriașă controversă la nivelul societății civile, nu puține fiind vocile care au contestat impactul benefic al unei astfel de măsurișicriteriile cu privire la stabilirea unor norme echitabile de finanțare, care să nu afecteze asigurarea dreptului pacienților de a beneficia de servicii medicale. Echitatea presupune corectarea inegalităților din sănătate astfel încât oamenii să fie tratați corect, în funcție de nevoi. Spre exemplu, în prezent, unitățile private pot să refuze acordarea de servicii medicale pacienților la care riscul de complicații potențial ridicat poate previziona o depășire a

unui plafon prestabilit al cheltuielilor. Același lucru nu poate fi luat în considerare în cazul unităților publice, care trebuie să acorde asistență de specialitate tuturor solicitanților, fără să ia în considerare aspectele legate de costurile potențiale ulterioare.

Un aspect care a contribuit sistematic la „autosabotarea" sistemului medical de stat este desfășurarea în paralel a activității personalului medico-sanitar, atât în instituțiile publice, cât și în cele private. Se impune clarificarea din punct de vedere legislativ a acestui aspect pentru a nu mai permite apariția situațiilor în care un serviciu este plătit încă o dată de pacient, la cabinetul privat, deși el este efectuat practic în unitatea publică. În plus, pacientul trebuie să beneficieze de posibilitatea de a opta benevol în care dintre sisteme solicită îngrijirile medicale. În acest sens, sistemele sociale și de sănătate trebuie să fie capabile să asimileze opțiunile diferite ale pacienților și să se implice doar la nivel de recomandări medicale în procesul de luare în comun a deciziilor. De aceea, consider esențială reglementarea strictă a condițiilor în care personalul medical își poate desfășura activitatea în sectorul privat și în cel public, pentru a evita competiția inechitabilă și conflictul de interese potențial al angajaților din cele două sisteme, care se desfășoară de cele mai multe ori în detrimentul sistemului publicși, implicit, al pacienților.

Sistemele de sănătate sunt entități dinamice a căror funcționare depinde de rezultatul unor numeroase interacțiuni. Un rezultat performant al acestor interacțiuni depinde la rândul său de modelele de politici, mecanisme de furnizare a serviciilor medicale și mecanismele de control. Având un sistem mixt de sănătate, consider de bun augur dezvoltarea palierului de îngrijiri de sănătate în privat, deoarece o societate democratică, cu o economie funcțională aflată în parametrii competitivi în cadrul economiilor europene, presupune și o stratificare socială, iar cetățenii cu venituri peste medie au astfel posibilitatea să opteze pentru servicii medicale ultraperformante sau de mai bună calitate din sistemul privat. În același timp, având o economie de piață liberă, este normal ca unii investitori să poată opta pentru deschiderea de afaceri în domeniul sănătății. Însă în acest context se impune o scurtă observație: cu certitudine o afacere, fie ea șiîn domeniul sănătății, rămâne o afacere care în ultimă instanță – nu-i așa? – trebuie să se dovedească aducătoare de profit. De aceea, în condițiile în care marea parte a populației României nu dispune de resurse financiare îndestulătoare, sistemul public de sănătate trebuie să rămână principala componentă a sistemului național, cel privat fiind o alternativă benefică și de preferat a fi gândit și structurat în complementaritate cu sistemul public.

Concluzii

O prioritate a sistemului de sănătate din România este rapida elaborare a pachetului de servicii de bază de sănătate acordate în sistemul publicşi în sistemul privat (pentru furnizorii de servicii medicale care solicită contractarea din fondurile publice ale CNAS) şi stabilirea procentului din costul serviciilor medicale ce va fi suportat de stat în cadrul contractelor de tip public-privat. Un lucru este cert: serviciile medicale performante costă mult, caz în care e de înțeles dorința investitorilor din sistemul privat de a-și recupera costurile, dar, în același timp, ținând cont de profilul de țară și de situația financiarăprecară a unei mari părți a societății, nici statul nu își poate permite să facă din boală o sursă de profitpentru sistemul privat.

De asemenea, cred că se impune o alocare substanțială de fonduri guvernamentale în programe destinate educației pentru sănătatea populației și în implementarea măsurilor de medicină preventivă. În același timp, autoritățile competente ar trebui să acorde o mai mare atenție faptului că factorii de risc comportamentali sunt numeroşi (de exemplu, alimentația deficitară și lipsa activității fizice, fumatul și consumul de alcool) și reprezintă o amenințare serioasă la adresa sănătății populației, amenințare ce poate deveni pe termen lung chiar o problemă de securitate națională.

Pe agenda de priorități trebuie să se găsească regândirea strategiei de modernizare și retehnologizare a infrastructurii medicale publice și o eficientizare a costurilor privind asigurarea logisticii și livrarea serviciilor medicale. Modernizarea sistemului de sănătate din România este de maximă urgență și nu poate avea loc decât prin modificări legislative de substanță, care privesc pe de o parte sănătatea publică, iar pe de altă parte finanțarea acțiunilor de sănătate. Prin consultarea și implicarea tuturor actorilor din sistemul de sănătate – Ministerul Sănătății, autorități locale, furnizori publici și privați de servicii medicale, ONG-uri etc. – se vor putea identifica soluțiile cele mai bune, care în final nu pot duce decât la creșterea calității serviciilor medicale și la îmbunătățirea stării de sănătate a populației.

Note

[1] H-Care, *Sistemele de sănătate din UE și sursele lor de finanțare*, disponibil la http://www.healthcaresales.eu/elearning/page.php?id=293, accesat la 13.02.2020.

[2] *Statistisches Bundesamt*, Berlin 2019, disponibil la https://www.destatis.de/EN/Themes/Society-Environment/Health/Health-Expenditure/_node.html, accesat la data de 13.02.2020.

[3] European Commission – EU SCIENCE HUB, *Health Promotion and Disease Prevention*, 2017, https://ec.europa.eu/jrc/en/health-knowledge-gateway/promotion-prevention, accesat la datade13.02.2020.

[4] Hector Pardo-Hernandez, Juan Tello, *GERMANY. Country case study on the integrated delivery of long-term care*, World Health Organisation – Regional Office for Europe, 2020, disponibil la http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0011/426386/05_DEU-LTC_web.pdf?ua=1, accesat la data de 18.02.2020.

[5] ArneBjörnberg, *Euro Health Consumer Index 2018*, Health Consumer Powerhouse Ltd., 2019, postat pe 25.02.2019, disponibil la https://healthpowerhouse.com/media/EHCI-2018/EHCI-2018-report.pdf, accesat la data de 13.02.2020

[6] European Commission, *State of Health in the EU. Poland. Country Health Profile 2019*, disponibil la https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/state/docs/2019_chp_poland_english.pdf, accesat la data de 13.02.2020.

[7] European Commission, *State of Health in the EU. Germany. Country Health Profile 2019*, disponibil la https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/state/docs/2019_chp_de_english.pdf, accesat la 13.02.2020.

[8] Legea nr. 145 din 24 iulie 1997, *Monitorul Oficial al României* nr. 178/31 iulie 1997,disponibilă la http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htp_act_text?idt=2557, accesat la 12.02.2020.

[9] European Commission, *State of Health in the EU. România. Profilul de țară din 2019*, p. 9, accesibil la https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/state/docs/2019_chp_romania_romanian.pdf, accesat la 13.02. 2020.

[10] Ministerul Fondurilor Europene, *Finanțarea europeană pentru spitalele regionale continuă*, postat pe 15 octombrie 2019, disponibil la http://mfe.gov.ro/finantarea-europeana-pentru-spitalele-regionale-continua, accesat la data de13.02.2020.

[11] Guvernul României, „Strategia Națională de Sănătate 2014-2020", publicată în *MonitorulOficial al României* nr. 891/8 decembrie 2014, disponibilă la http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/173679, accesat la 13.02.2020.

[12] *Euro Health Consumer Index 2018*, p. 19, ed. cit.

[13] Comisia Europeană, *Starea sănătății în UE - trecerea la prevenție și la asistența medical primară - tendința cea mai importantă în țările Comunității* Europene, 28.11.2019, disponibil la https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/ro/IP_19_6336, accesat la 16.02.2020.

[14] „Legea nr. 95/2006", republicată în *Monitorul Oficial al României*,nr. 652 din 28 august 2015, disponibilă la http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/71139, accesat la 16.02.2020.

[15] World Health Organisation, *World Health Organisation Constitution*, disponibil la http://apps.who.int/gb/bd/PDF/bd47/EN/constitution-en.pdf?ua=1, accesat la data de 17.02. 2020.

[16] European Commission, *State of Health in the EU. Companion Report 2019*, disponibil la https://ec.europa.eu/health/state/country_profiles_ro, accesat la data de 17.02.2020.

Bibliografie

Rapoarte oficiale

BJÖRNBERG, Arne, *Euro Health Consumer Index 2018*, Health Consumer Powerhouse Ltd., 2019, disponibil la https://healthpowerhouse.com.

COMISIA EUROPEANĂ, *Starea sănătății în UE – trecerea la prevenție și la asistența medical primară – tendința cea mai importantă în țările Comunității Europene*, 28.11.2019, disponibil la https://ec.europa.eu.

EUROPEAN COMMISSION – EU SCIENCE HUB, *Health Promotion and Disease Prevention*, 2017, disponibil la https://ec.europa.

EUROPEAN COMMISSION, *State of Health in the EU. Germany. Country Health Profile 2019*, disponibil la https://ec.europa.eu.

EUROPEAN COMMISSION, *State of Health in the EU. Poland. Country Health Profile 2019*, disponibil la *https://ec.europa.eu*.

EUROPEAN COMMISSION, *State of Health in the EU. România. Profilul de țară din 2019*, disponibil la *https://ec.europa.eu*.

H-Care, *Sistemele de sănătate din UE și sursele lor de finanțare*, 2015, disponibil la http://www.healthcaresales.eu.

PARDO-HERNANDEZ, Hector; TELLO, Juan, *GERMANY. Country case study on theintegrateddelivery of long-term care*, World Health Organisation – Regional Office for Europe, 2020, disponibil la http://www.euro.who.int.

Documente

***, *Statistisches Bundesamt*, Berlin, 2019, disponibil la https://www.destatis.de.

European Commission, *State of Health in the EU. Companion Report 2019*.

Guvernul României, „Strategia Națională de Sănătate 2014-2020", publicată în *MonitorulOficial al României*, nr. 891/8 decembrie 2014.

Ministerul Fondurilor Europene, *Finanțarea europeană pentru spitalele regionale continuă*, postat pe 15 octombrie 2019, disponibil la http://mfe.gov.ro.

World Health Organization, *World Health Organisation Constitution*, disponibil la http://apps.who.int.

Legislație

Legea nr. 145/24 iulie 1997, în *Monitorul Oficial al României*, nr. 178/31 iulie 1997.

Legea nr. 95/2006, republicată în *Monitorul Oficial al României*, nr. 652 din 28 august 2015.

Republica Arabă Siriană de la moştenire otomană la partid unic

(Syrian Arab Republic from Ottoman heritage to single party state)

Andreea Nicoleta SAVA

Abstract: *The aim of the present article is to analyze the evolution of the Syrian state after World War I and the series of consequences that impeded the formation of a stable and powerful democracy, despite the fact that there was a French model in the area for an extended period. This paper starts with the following premise: Did the Sykes-Picot pact that was signed in 1916 by France and Great Britain represent the source of political instabilities in the Middle East?*

Keywords: *Sykes-Picot Agreement*, *World War I, The Middle East*.

Introducere

În urma Primului Război Mondial, au fost înregistrate schimbări de natură geopolitică atât în Europa, cât şi în Orientul Mijlociu după desfiinţarea imperiilor multinaţionale. Spre finalul războiului, preşedintele american Woodrow Wilson dorea înfiinţarea unui program cunoscut sub numele de *Cele 14 puncte*, cu scopul de a menţine pacea şi securitatea în lume[1], program care făcea referiri şi la regiunea Orientului Mijlociu. În Europa, situaţia dificilă de după Primul Război Mondial putea fi redresată numai la nivelul relaţiilor internaţionale. Conferinţele de la Paris din 1919 şi 1920, dar şi tratatele de pace nu vor reglementa situaţia popoarelor şi a zonelor conflictuale din Europa şi nu numai, care vor deveni în multe privinţe mai tensionate şi mai înverşunate[2].

În studiul de faţă, voi analiza evoluţia statului sirian de după Primul Război Mondial şi seriile de consecinţe care au împiedicat formarea unei democraţii stabile şi puternice acolo, cu toate că a existat un model francez în regiune pentru o lungă perioadă de timp, şi cauzele care au contribuit la declanşarea unui război civil, poate cel mai grav din ultimii 50 de ani. Astfel, articolul va cuprinde aspecte explicative cu privire la istoria Orientului Mijlociu din perioada Primului Război Mondial, când teritoriul Siriei de astăzi forma Imperiul Otoman, după care mă voi concentra atenţia asupra etapei instituirii mandatului francez şi

totodată voi analiza cum a apărut partidul unic în Siria și cum a fost preluată puterea de Hafez al-Assad până la procesul de desfășurare a tranziției, după anul 2000, când fiul său, Bashar, a ajuns la guvernarea statului. Având în vedere situația descrisă, pornesc de la ipoteza conform căreia Acordul Sykes-Picot, semnat în anul 1916 de Franța și Marea Britanie, reprezintă sursa instabilității politice din Orientul Mijlociu.

Siria, parte a Imperiului Otoman

În prezent, sirienii reprezintă cea mai mare populație refugiată din lume[3]: peste 5,6 milioane de oameni care au fugit din calea războiului în statele vecine (Turcia, Liban, Iordania, Irak și Egipt sau pe teritoriul Uniunii Europene), 6,3 milioane au fost strămutate și 13,5 milioane sunt în situația în care au nevoie de ajutor umanitar de urgență. Potrivit Human Rights Watch[4], din anul 2011 până în 2019, un număr de 511.000 de oameni și-au pierdut viața, majoritatea dintre aceștia fiind civili.

Regiunea Orientului Mijlociu a reprezentat un subiect controversat, asupra căruia s-au concentrat mulți autori care au încercat să găsească răspunsuri relevante prin explicarea mai multor factori, de la accentul pe resursele naturale și până la războaiele civile care au fost prezente în toată această perioadă. De asemenea, unii autori s-au concentrat pe analiza organismelor internaționale și a statelor occidentale care au intervenit în această zonă.

În cele ce urmează, voi realiza o prezentare a etapelor prin care a trecut acest stat, de la statutul său de parte a Imperiului Otoman până în contemporaneitate.

Una dintre cele mai importante consecințe generate de încheierea primei conflagrații mondiale a fost reprezentată de dispariția imperiilor și, în același timp, de începutul unei perioade benefice pentru relațiile internaționale. O definiție a construcției de imperiu o regăsim în cartea lui James Barr, *A line in the sand. Britain, France and the Struggle for the Mastery of the Middle East*, care notează: „Imperiul multinațional și multilingvistic era un mozaic format din oameni care, din punct de vedere istoric, nu împărtășeau un trecut. Religia a avut un efect unificator, imperiul era o teocrație – o moschee mai degrabă decât un stat turc și cei mai mulți subiecți erau musulmani”[5].

La sfârșitul războiului, Imperiul Otoman a fost dezmembrat și puterile imperialiste europene au divizat țările arabe în baza acordului Sykes-Picot, o înțelegere secretă între Marea Britanie și Franța. Încă de atunci au fost trasate granițe noi, formându-se astfel state noi. Prin urmare, britanicii primeau teritoriul Irakului de astăzi și Iordania, iar francezii revendicau Siria și Libanul, dar fără să se pună accent pe diversitatea populației și pe conflictele istorice, pe fond etnic și religios dintre sunniți și șiiți. Trebuie menționat că noile state formate nu reprezentau state suverane și erau

administrate de Franța și Marea Britanie. Abia după cel de-al Doilea Război Mondial forțele coloniale s-au retras, dar din păcate granițele au rămas neschimbate, fapt care a alimentat conflictele dintre populații și care a condus spre războaie civile cu pierderi umane semnificative.

Un autor care a scris despre această problemă este David Fromkin, care, în lucrarea *A peace to end all peace. The fall of the Ottoman Empire and the creation of the modern Middle East*, descrie cum o parte dintre țările Orientului Mijlociu, printre care Liban, Siria, Iordania, Irak, Israel și Palestina, au fost transformate în sfere de influență pentru Anglia și Franța[6]. Aceste cinci state și Palestina, care nu e recunoscută în totalitate de comunitatea internațională, s-au confruntat în timp cu lovituri de stat, războaie civile, conflicte militare și, mai aproape de prezent, au fost locul apariției unor vizibile grupări teroriste.

Unul dintre cele mai expansioniste și longevive imperii din lume a fost Imperiul Otoman, care făcuse numeroase cuceriri, în nord spre Crimeea, în est până spre Bagdad și Basra, la sud până la Coastele Peninsulei Arabice și Golful Persic, la vest includea Egiptul și Nordul Africii până în Europa. El includea în secolul al XVI-lea cea mai mare parte din Orientul Mijlociu, nordul Africii și țările europene din Balcanii de astăzi (Grecia, Iugoslavia, Albania, România, Bulgaria și o parte din Ungaria), armatele otomane oprindu-se doar la Porțile Vienei[7]. Populația Imperiului Otoman era estimată între 30 și 50 de milioane și era alcătuită din peste 20 de naționalități, în timp ce populația Angliei era aproximativ de 4 milioane[8].

Înainte de începerea războiului, Imperiul Otoman pierdea teritorii din Orientul Mijlociu, pierdea și zona Europei de sud-est și Ungaria, coloniile din Africa, Algeria și Tunisia revenind Franței, iar Egiptul era administrat de Marea Britanie. Astfel, imperiul a devenit mai slab și era format doar din zona Orientului Mijlociu, mai ales după pierderea Libiei, care era controlată de Italia. În acest sens, a apărut ideea conform căreia într-o zi se va produce un colaps al Imperiului Otoman în Orientul Mijlociu și atunci una sau mai multe puteri europene vor putea să-și aleagă orice teritoriu. Această presupunere a reprezentat o ipoteză validă, care a accentuat parcursul istoric[9].

În același timp, doi oficiali cu viziune, Sir Mark Sykes și François Georges-Picot, discutau despre împărțirea provinciilor arabe aflate încă sub dominație otomană, împărțire prin care Marea Britanie ar fi primit regiunea din sud, iar Franța – regiunea din nord. Mai târziu, această discuție va fi cunoscută ca Acordul Sykes-Picot, acord care era vulnerabil deoarece era ipotetic și secret[10], până în 1917, când a avut loc Revoluția Bolșevică din Rusia, după care a devenit public. Englezii însă au adoptat o strategie dublă și au mai semnat un acord secret cu Federația Sionistă din Marea Britanie, prin

persoana Ministrului de Externe Arthur James Balfour, în toamna anului 1917. Prin noul document[11] se acorda dreptul la autodeterminare a poporului evreu şi oferirea unui teritoriu din Imperiul Otoman: „Guvernul Majestăţii Sale priveşte favorabil stabilirea în Palestina a unui cămin naţional pentru poporul evreu şi îşi va folosi bunele oficii pentru a facilita îndeplinirea acestui obiectiv; este clar înţeles că nimic nu va fi făcut care ar putea prejudicia drepturile civile şi religioase ale comunităţilor non-evreieşti existente în Palestina sau drepturile şi statutul politic obţinut de evrei în alte ţări”[12].

Moştenirea lăsată Orientului Mijlociu în timpul Primului Război Mondial are repercusiuni în prezent, mai ales în două state, Siria şi Irak, care s-au confruntat cu numeroase conflicte interne. Dacă în Europa situaţia a fost redresată după Marele Război, în Orientul Mijlociu nu s-a întâmplat la fel, tensiunile existând la mai bine de un secol distanţă deoarece majoritatea statelor arabe construite după anul 1914 nu au recunoscut graniţele. Există însă şi excepţii de la această regulă: fondarea statului turc în anul 1923 de Mustafa Kemal Atatürk[13], importantă figură politică, alături de Regatul Arabiei Saudite, care în timp au demonstrat o bună stabilitate politică şi unitate.

Mandatul francez şi procesul de independenţă

La sfârşitul Primului Război Mondial, cele două puteri europene au administrat teritoriile din Orientul Mijlociu sub mandate instituite de Liga Naţiunilor, iar Siria revenea din anul 1920 sub controlul Franţei. Numele de „Siria” este folosit exclusiv pentru statul modern sirian şi precedat de Mandatul Francez. Termenul de „Marea Siriei” descria o zonă mult mai extinsă în Orientul Mijlociu.

Dar ce era mandatul şi în ce condiţii se acorda? *Mandatul*[14], concept inedit în dreptul internaţional stabilit de Articolul 22 din Convenţia Ligii Naţiunilor în anul 1919, era acordat unei naţiuni avansate pentru a asigura tutelă statelor considerate că nu se pot administra singure sub condiţiile intense ale lumii moderne. Intenţia era ca mandatarul să poată pregăti popoarele care sunt sub tutelă la independenţă deplină. Principiul bunăstării şi dezvoltării oamenilor aflaţi sub mandat era considerat a fi o „încredere sacră a civilizaţiei”. Siria şi Libanul erau plasate sub mandat francez, în timp ce Marea Britanie obţinuse mandat asupra Palestinei şi Irakului[15].

Prezenţa francezilor în Siria a avut un efect pozitiv în ceea ce priveşte infrastructura, deoarece aceştia au construit drumurile principale, au modernizat oraşele importante, au încurajat educaţia prin introducerea limbii franceze în şcoli etc. Pe parcursul perioadei 1920-1946, Siria a fost supusă normei franceze şi se

considera că va putea atinge un nivel de dezvoltare în existența ei ca națiune separată, prin asistența mandatului. Dar dezvoltarea economică promisă de francezi nu a adus nici un beneficiu, deoarece investitorii francezi nu au dorit să mai finanțeze proiectele, în timp ce politicile introduse de autoritățile franceze au cauzat un declin economic[16]. Mai mult decât atât, economia Franței era fragilă după Marele Război și moneda varia. În timpul mandatului, Franța a investit în Siria cinci miliarde de franci, dintre care patru miliarde au fost investiți doar în apărare, iar ce a mai rămas din fonduri au fost investite în educație, lucrări publice, agricultură și au fost încurajate industriile locale.

Din punct de vedere administrativ, mandatul a reluat vechile politici și a exclus notabilii care afișau sentimente naționaliste[17]. În mai 1924 socialiștii au preluat puterea în Guvernul de la Paris și astfel era conturată o nouă relație între Franța și Siria. La fel ca toate guvernele socialiste din Franța, și acesta era anticlerical; prin urmare, nu exista același interes pentru privilegierea și protecția minorităților creștine.

Anul 1936 consemna sfârșitul negocierilor franco-siriene, prin care era semnat un acord între Franța și Siria cu privire la independență. Franța ar fi acordat independența Siriei, dar avea pretenția ca cele două baze militare franceze să fie păstrate în zonă și să ofere asistență ori de câte ori va fi necesar.

După cucerirea Franței de către Hitler, în iunie 1940, autoritățile franceze din Liban și Siria și-au declarat supunerea Regimului de la Vichy[18]. În acea perioadă, cel care a conturat ideea independenței Siriei și Libanului a fost generalul Charles de Gaulle[19], fapt care se va împlini în anul 1944, când guvernul sirian obținea 14 departamente administrative pe care le putea controla (până în acel moment erau sub mandat). Acest fapt simboliza un început de independență, întrucât cele mai importante probleme de natură socială, militară și educațională erau administrate tot de francezi. În acest context, Franța intenționa să păstreze poziții privilegiate în Siria și Liban, inclusiv dreptul de a staționa al forțelor militare[20]. În luna septembrie 1944, cele două mari blocuri reprezentate de SUA și URSS recunoșteau independența Siriei și Libanului; un an mai târziu, și Marea Britanie a urmat modelul celor două state, Franța fiind singurul stat care se opunea.

Instalarea partidului unic și preluarea puterii de către familia Assad

Independența din 17 septembrie 1994 nu era tocmai cea mai bună metodă prin care o națiune se putea naște, deoarece, în urma mandatului francez, Siria nu era pregătită din punct de vedere politic și administrativ pentru a face față provocărilor și nu avea nici un aliat pe care să conteze, moment oportun pentru a

putea fi descrisă drept un „orfan politic”[21]. Poporul sirian avea acum propriul stat și o democrație, dar, după cum istoria ne-a arătat, democrația era fragilă și ușor de înlăturat.

Era posibil să se vorbească despre o națiune autentică siriană în anul 1946? Trebuie să luăm în considerare mai mulți factori. De pildă, mozaicul etnic, curentele politice, liderii militari care doreau să conducă noul stat, conflictele cu Palestina și apropierea de Uniunea Sovietică. În anul 1948, Siria a intervenit în războiul arabo-israelian, care a început în luna noiembrie a anului 1947 și a durat până în luna iunie a anului 1949. Inițial, acest război a fost un conflict civil de câteva luni între comunitatea arabă și evreii din Palestina, după retragerea forțelor britanice din regiune și după decizia împărțirii Palestinei între cele două naționalități: evreii și arabii, conform Rezoluției 181 din anul 1947[22]. În timpul în care Siria era implicată în războiul alături de statele arabe, situația internă nu prezenta semne de îmbunătățire, ci a cunoscut o instabilitate politică marcată de numeroși lideri care nu și-au putut crea un program de guvernare și au fost schimbate mai multe constituții. Aceste semne au condus spre o amplificare a mișcărilor naționaliste și socialiste. Prin urmare, în anul 1956 Siria semnează o convenție cu Uniunea Sovietică prin care urma să primească echipamente militare și să accentueze o influență comunistă în zonă[23]. Această apropiere dintre cele două state îngrijora Turcia, deoarece Siria dorea să recapete provincia Alexandretta, teritoriu pe care Franța l-a transferat Turciei încă de la începutul celui de-al Doilea Război Mondial. Anul 1958 aducea un element de noutate pentru Siria, deoarece a fost propus un proiect de unire cu Egiptul, noua entitate politică fiind cunoscută sub numele de Uniunea Arabă Unită[24].

Istoria politică a Siriei din momentul independenței și până în anul 1958 poate fi analizată din trei puncte de vedere: primul se referă la elita ideologică ce a reușit după mai bine de două decenii să se desprindă de Franța; al doilea este reprezentat de noi mișcări care aveau scopul de a transforma societatea prin intermediul valorilor promovate de Partidul Ba’ath; al treilea îl reprezintă armata. La fel ca în toate statele care suferă tranziții, au loc și schimbări: în Siria au fost înlocuiți treptat toți funcționarii vechi și au fost recrutați ofițeri din armată care își foloseau pozițiile de putere în încercarea de a transforma națiunea. Pe 28 septembrie 1961, ofițerii sirieni din Damasc au vrut să discute cu președintele Egiptului, Gamal Abdel Nasser, despre punerea în practică a unor reforme, moment în care acesta a refuzat să negocieze și uniunea a luat sfârșit[25]. Timpul scurt, de numai trei ani, a demonstrat că uniunea a fost fragilă și, în urma unei lovituri militare, cele două s-au separat, fiind constituită Republica Arabă Siria.

Anul 1963 este marcat de ieșirea dintr-un con de umbră a unui partid politic prezent în Siria încă din anii

'40, Partidul Ba'ath, care împărtășea o viziune socialistă și care l-a propulsat pe Hafez al-Assad în fruntea țării câțiva ani mai târziu. După aproape opt ani, timp în care a trecut prin mai multe grade militare, de la locotenent la funcția ministru al Apărării, Hafez al-Assad a condus o lovitură de stat prin care a înlăturat vechea guvernare și a preluat toată puterea. Acesta va conduce țara într-un mod autoritar și va contribui la dezvoltarea infrastructurii cu ajutor sovietic.

În anul 1966, republica se confrunta cu o nouă lovitură militară, prin care Partidul Ba'ath își reînnoia o parte dintre principii. Lucrurile nu s-au încheiat aici. Israelul a declanșat un al doilea conflict militar în anul 1967 (Războiul de Șase Zile)[26] asupra Siriei și Egiptului. Comparativ cu primul război arabo-israelian, în care Siria nu a avut pierderi semnificative, acum, lucrurile s-au schimbat decisiv, prin faptul că Israelul a câștigat războiul și a confiscat Siriei cea mai importantă zonă strategică, Înălțimile Golan[27]. Astfel, exista un conflict deschis între Siria și Israel, care nu a fost încheiat în anul 1967[28], armata israeliană așteptându-se în orice moment la o contraofensivă siriană. Din anul 1967 până la sfârșitul anului 2010, când a izbucnit războiul civil, singurul obiectiv urmărit de Siria a fost recuperarea Platoului Golan.

Acea contraofensivă (al treilea război arabo-israelian sau Războiul de Yom Kippur)[29] va avea loc șase ani mai târziu, în octombrie 1973, când cele două state care în urmă cu zece ani au format o uniune au atacat Israelul. Atacul a fost o surpriză pentru armata israeliană și a avut nevoie de câteva zile pentru a se mobiliza, timp în care forțele aliate, formate din Egipt și Siria, înaintau și cucereau Platoul Golan[30]. Obiectivele Siriei erau clare. Aceasta dorea recuperarea Înălțimilor Golan. Și Egiptul avea stabilit un obiectiv, acela de a deține zone din imediata apropiere a Canalului de Suez. Cele două țări erau ajutate cu tehnică militară de Uniunea Sovietică, dar armatele israeliene erau mult mai bine antrenate și determinate. Nu e de mirare că la finalul războiului Siria a numărat 3.100 de morți și 6.000 de răniți, comparativ cu pierderile suferite de Israel: 772 de morți și 2.453 de răniți[31].

Cum a fost posibil ca în anul 1970 Hafez al-Assad să preia puterea în Siria? Acest fapt a putut fi materializat deoarece el controla forțele armate și primul obiectiv a fost acela de a remodela partidul ca să fie sigur că nu vor exista figuri politice care să constituie un pericol mai târziu. În anul 1971 a avut loc un referendum în care al-Assad era sigurul candidat, devenind președinte și adăugând un articol nou în constituția din 1973 prin care transforma Partidul Ba'ath în singurul partid de conducere în societate și în stat[32]. În ceea ce privește alauiții, aceștia aveau deja o tradiție spre o carieră militară sau în serviciile secrete, pentru a deține funcții-cheie în societate. Astfel, din totalul de 31 de ofițeri din cadrul

serviciilor de intelligence sau din armată, 19 făceau parte din minoritatea șiită. Mai mult decât atât, opt dintre aceștia 19 proveneau din tribul său și patru din partea soției. În anul 1973, două divizii armate din patru erau comandate de alauiți, în timp ce în anul 1992 șapte din nouă divizii armate erau sub comandă alauită.

Perioada lui Hafez al-Assad a început pozitiv, fiind apreciat de popor. Drept urmare, în data de 13 noiembrie 1971, a fost ales președinte și va guverna țara până la moartea sa (10 iunie 2000). Printre politicile sale se numără refacerea alianțelor cu țările arabe și construirea instituțiilor civile și militare cu ajutor sovietic. Sub conducerea sa, Siria cunoaște o perioadă de stabilitate politică și economică, dar într-un mod neașteptat este instituit un sistem dictatorial care îi supune la represiune pe toți adversarii politici. Astfel, regimul era perfect pregătit pentru a răspunde cu violență, atât pe plan intern, cât și extern. Această perioadă a inclus numeroase asasinări și acte teroriste. Regimul Hafez al-Assad a fost acuzat de aceste crime, de care mai sunt acuzați cofondatorul partidului unic, Salah al-Din Bitar, Generalul Muhammad Umran (care a fost colegul lui Hafez al-Assad în Comitetul Militar Secret și astfel a devenit ministrul Apărării înainte de anul 1966), președintele libanez ales, Bashir Gemayel și liderul socialist Kamal Jumblatt, dar și notabili de origine druză[33].

În perioada guvernării lui Hafez al-Assad a fost adâncită și problema religioasă. Într-o țară în care comunitatea sunnită reprezintă 80%, Siria a fost și este condusă de o minoritate, șiiții alauiți (12%), care sunt priviți ca eretici de comunitatea majoritară. Și această problemă va constitui o sursă de izbucnire a unor conflicte. Chiar în anul 1982, sunniții care formau Frăția Musulmană au protestat împotriva Partidului Unic și mișcările lor au fost înăbușite de forțele armate, existând numeroase victime, de ordinul miilor.

La sfârșitul anilor ’70, Siria intervine în Liban cu mandat din partea Ligii Arabe pentru a pacifica forțele care au declanșat un război civil. Această intervenție a necesitat un buget consistent, care a fost cheltuit pe tehnică militară importată din Uniunea Sovietică și care a lăsat țara într-o datorie uriașă, mai ales că un număr de 40.000 de soldați sirieni au staționat în Liban până în anul 2005.

În perioada în care Hafez al-Assad s-a aflat la conducerea Siriei, a acordat numeroase drepturi minorităților religioase (e posibil să fi luat această decizie deoarece chiar el făcea parte dintr-o confesiune religioasă) și a susținut țara prin proiecte de modernizare. În acest sens, Siria a fost una dintre puținele state arabe care au prezentat o toleranță crescută asupra celorlalte minorități, ceea ce este un merit important, dacă e să ne gândim la Siria ca fiind singura țară de pe glob cu o diversitate etnică atât de amplă.

Ultimul eveniment important din cariera politică a lui Hafez al-Assad a avut loc în anul 1990[34], când Saddam

Hussein a ocupat Kuweitul şi Siria a făcut parte din coaliția condusă de SUA pentru capturarea dictatorului irakian. Timp de un deceniu, Hafez al-Assad a încercat să poarte negocieri cu Israelul şi să semneze un tratat de pace. Ultimul efort pe care președintele l-a făcut înainte de a muri a fost o negociere cu Israelul pentru a recăpăta Înălțimile Golan. Negocierile au eşuat de fiecare dată, iar în martie 2000 președintele sirian s-a deplasat la Geneva să se întâlnească cu președintele Bill Clinton şi Ehud Barak, prim-ministrul Israelului. Chiar dacă premierul era nou în funcție, acesta nu era pregătit să urmeze concesiile pe care Hafez al-Assad se aştepta să le audă, aşa că acesta a decis să se întoarcă acasă. Murea după trei luni, iar pacea cu Israelul părea mai îndepărtată ca niciodată[35].

Diferența dintre Siria şi alte state arabe consta în faptul că președintele sirian era un om simplu, nu se afişa public şi se dedica mai mult politicilor interne după numeroasele eşecuri cu Israelul. La fel ca în orice altă dictatură, drepturile civile erau limitate, iar cele politice aproape inexistente. În vara anului 2000[36], Hafez al-Assad a murit, iar puterea a fost transferată în familie către cel de-al doilea fiu, Bashar al-Assad, de profesie medic, după ce primul său fiu a murit într-un accident de maşină câțiva ani mai devreme. Bashar îşi făcuse studiile în Europa şi a fost văzut de popor ca un salvator care putea iniția o serie de reforme necesare pentru a democratiza statul. Acest moment este cunoscut drept Primăvara de la Damasc[37]. Au existat numeroase grupuri care se gândeau la reforme politice şi sociale, dar au fost luate prin surprindere când forțele armate au arestat principalii formatori de opinie care susțineau alegerile democratice.

În anul 2000, când Bashar al-Assad a preluat puterea, era cel mai tânăr şi posibil neexperimentat lider politic dintr-o țară arabă la acel moment, fiind în vârstă de 34 de ani. Pe 17 iulie, la 37 de zile după ce tatăl său a murit, noul președinte susținea discursul inaugural în Parlamentul sirian. Discursul era bine structurat şi cuvintele erau alese cu mare atenție, în acelaşi timp făcând referire la ultima dorință a tatălui său, aceea de a recupera într-o bună zi Platoul Golan de la Israel în schimbul păcii. În discursul său a mai vorbit despre o gândire democratică, fapt care sugera că înțelege care erau valorile unei democrații şi aprecia construirea unei societăți democratice în Siria, fapt care nu a fost îndeplinit nici până astăzi.

Moştenirea lăsată Orientului Mijlociu în timpul Primului Război Mondial are repercusiuni mai ales în două state, Siria şi Irak, care s-au confruntat cu numeroase conflicte interne. Dacă în Europa situația a fost redresată după Marele Război, în Orientul Mijlociu nu s-a întâmplat la fel, tensiunile existând de mai bine de un secol.

Concluzii

Moştenirea lăsată Orientului Mijlociu în timpul Primului Război Mondial are repercusiuni mai ales

asupra Siriei, care s-a confruntat cu numeroase conflicte interne. Dacă în Europa situația a fost redresată după Marele Război, în Orientul Mijlociu nu s-a întâmplat la fel, tensiunile existând la mai bine de un secol distanță.

Instabilitatea politică din Siria este cauzată de modul în care Orientul Mijlociu a fost divizat de puterile imperialiste europene în baza acordului Sykes-Picot, o înțelegere secretă între Marea Britanie și Franța. Încă de atunci au fost trasate granițe noi, formându-se astfel state noi, britanicii primeau teritoriul Irakului de astăzi și Iordania, iar francezii revendicau Siria și Libanul, dar fără să se pună accent pe diversitatea populației și pe conflictele istorice, pe fond etnic și religios, dintre sunniți și șiiți. Trebuie menționat că noile state formate nu reprezentau state suverane și erau administrate de Franța și Marea Britanie.

După al Doilea Război Mondial, forțele coloniale se vor retrage, dar, din păcate, granițele vor rămâne neschimbate, fapt care va alimenta conflictele dintre populații, care vor conduce la războaie civile cu pierderi umane semnificative.

Note

1 Kerim Yildiz, *The kurds in Syria. The forgotten people*, Pluto Press, Londra, 2005, p. 12.
2 Barbara Jelavich, *Istoria Balcanilor. Secolul al XX-lea*, vol. 2, Editura Institutul European, Iași, 2000, p. 127.
3 *Regional Strategic Overview. Regional Refugee & Resillience Plan (3RP) 2019-2020*, disponibil la http://www.3rpsyriacrisis.org/wp-content/uploads/2018/12/Strategic_Overview_23_12_2018.pdf, consultat la data de 11.01.2020, p. 104.
4 Human Rights Watch, *Syria, Events of 2018*, disponibil la https://www.hrw.org/world-report/2019/country-chapters/syria, consultat la data de 10.10.2019.
5 James Barr, *A line in the sand. Britain, France and the Struggle for the Mastery of the Middle East*, Simon & Schuster, Londra, New York, Sydney, Toronto, New Delhi, 2011, p. 35.
6 David Fromkin, *A peace to end all peace. The fall of the Ottoman Empire and the creation of the modern Middle East*, Henry Holtand Company, New York, 1989, p. 193.
7 *Ibidem,* p. 29.
8 *Ibidem*, p. 30.
9 *Ibidem*, p. 28.
10 James Barr, *op. cit*., p. 33.
11 David Fromkin, *op. cit*., p. 229.
12 James Barrt, *op. cit*., p. 40.
13 John Mchugo, *Syria. A recent history*, The New Press, New York, Londra, 2014, p. 70.
14 *Ibidem*, p. 18.
15 Ann Malaspina, *Creation of the Modern Middle East Lebanon*, Chelsea House Publishers, New York, 2009, pp. 45-47.
16 *Ibidem*, pp. 75-76.
17 *Ibidem*, p. 77.
18 *Ibidem*, p. 49.
19 *Ibidem*, p. 50.
20 John Mchugo, *op. cit*., p. 113.
21 *Ibidem*, pp. 117-130.
22 United Nations, *Archivesand Records Management Section*,

disponbil la https://archives.un.org/sites/archives.un.org/files/files/Finding%20Aids/2015_Finding_Aids/AG-057.pdf, consultat la data de 25.10.2019.

[23] John Mchugo, *op. cit*., pp. 144-145.

[24] *Ibidem*, p. 140.

[25] Ann Malaspina, *op. cit.*, p. 65.

[26] John Mchugo, *op. cit*., p. 162.

[27] Ann Malaspina, *op. cit*., p. 67.

[28] Mehran Kamrava, *The Modern Middle East: A Political History since the First World War*, University of California Press, Berkley, Los Angeles, Londra, 2000, pp. 115-118.

[29] John Mchugo, *op. cit*., p. 167.

[30] Mehran Kamrava, *op. cit*., p. 128.

[31] John Mchugo, *op. cit*., p. 167.

[32] *Ibidem*, p. 198.

[33] *Ibidem*, pp. 164-166.

[34] Mehran Kamrava, *op. cit*., p. 182.

[35] John Mchugo, *op. cit*., p. 187.

[36] Robert R. Rabil, *Syria, the United States, and the War on Terror in the Middle East*, Praeger Security International, Westport, Connecticut, Londra, 2006, p. 126.

[37] *Ibidem*, pp. 223-224.

BIBLIOGRAFIE

Lucrări științifice

BARR, James, *A line in the sand. Britain, France and the Struggle for the Mastery of the Middle East*, Simon & Schuster, Londra, New York, Sydney, Toronto, New Delhi, 2011.

FROMKIN, David, *A peace to end all peace. The fall of the Ottoman Empire and the creation of the modern Middle East*, Henry Holtand Company, New York, 1989.

YILDIZ, Kerim, *The kurds in Syria*. *The forgotten people*, Pluto Press, Londra, 2005.

JELAVICH, Barbara, *Istoria Balcanilor. Secolul al XX-lea*, vol. 2, Editura Institutul European, Iași, 2000.

KAMRAVA, Mehran, *The Modern Middle East, A Political History since the First World War*, University of California Press, Berkley, Los Angeles, Londra, 2000.

MALASPINA, Ann, *Creation of the Modern Middle East Lebanon*, Chelsea House Publishers, New York, 2009.

RABIL, Robert R., *Syria, the United States, and the War on Terror in the Middle East*, Praeger Security International, Westport, Connecticut, Londra, 2006.

Documente

Human Rights Watch, *Syria, Events of 2018*, disponibil la https://www.hrw.org/world-report/2019/country-chapters/syria.

Regional Strategic Overview. Regional Refugee & Resillience Plan (3RP) 2019-2020, disponibil la http://www.3rpsyriacrisis.org/wp-content/uploads/2018/12/Strategic_Overview_23_12_2018.pdf.

United Nations, *Archives and Records Management Section*, disponibil la https://archives.un.org/sites/archives.un.org/files/files/Finding%20Aids/2015_Finding_Aids/AG-057.pdf.

RECENZII

1989 – Şansă ratată sau doar începutul revoluţiei moderne în România

Anneli Ute Gabanyi, Alexandru Muraru, Andrei Muraru şi Daniel Şandru (coord.), *Revoluţia din 1989. Învinşi şi învingători*, Editura Polirom, 2019, 500 p.

Modernizarea politică este procesul, început odată cu gândirea politică a lui Machiavelli, de conştientizare, interiorizare şi de întrupare la nivel individual, social, politic şi instituţional al ideii că în ceea ce priveşte treburile publice regula şi norma rezultă din consensul public şi politic şi este cea mai importantă, contând mai mult decât voinţa individului. Acest aspect este numit în multiple feluri: constituţionalism, parlamentarism, pluralism politic, democraţie, democraţie constituţională, stat de drept, domnie a legii, egalitate în faţa legii, control procedural al puterii, separaţie a puterilor în stat, mecanismul de control reciproc şi contrabalansare a puterilor în stat.

Dacă Ion Iliescu ar fi fost educat în acest sens, ar fi avut clar în minte şi ar fi voit toate acestea am fi putut vorbi acum despre cele petrecute în decembrie 1989 şi după ca despre o revoluţie modernă. Din nefericire, Iliescu a vrut, dar şi aceasta doar ca aliniere la politica hegemonică a patronului sovietic, doar să-l elimine pe Ceauşescu şi să instaureze un nou comunism, al perestroikăi şi glasnostiului, păstrând rolul central al partidului unic, comunist, drept forţă conducătoare a întregii societăţi şi al întregului popor. Ne putem acum întreba retrospectiv: a fost altceva FSN, urmaşii şi sateliţii lui politici (PDSR, PSD, PUNR, PRM, PSM, inclusiv USL) decât un PCR cu faţă umană în care aparatcik-ii şi nomenclatura de partid şi-au menţinut privilegiile şi impunitatea în faţa legii pentru a-şi însuşi avuţia naţională, ca să zicem aşa, pe persoană fizică?

De altfel, așa cum argumentează convingător și lucid Ioan Stanomir în capitolul final al cărții *Revoluția din 1989. Învinși și învingători*, coordonată de Anneli Ute Gabanyi, Alexandru Muraru, Andrei Muraru și Daniel Șandru, apărută la Editura Polirom, a cărei apariție vrem doar s-o semnalăm aici, istoria politică a României, începând cu 1918, a fost nu doar jalonată de accente și practici autocratice „mascate inabil de practicile constituționale parlamentare", ci începând cu 1938 a fost guvernată doar prin dictaturi. S-a crezut poate, dacă suntem relativ îngăduitori, că s-ar putea obține o accelerare a modernizării economice, tehnice și sociale prin suspendarea modernizării politice și printr-o ardere a etapelor realizată de guvernări autocratice, dictatoriale din care legitimitatea rezultată din consensul public și politic este eliminată ca factor de corupție, împotmolire, tergiversare, stagnare. Rezultatul, după cum se vede, a fost tocmai pe dos: în loc de eliminare a factorului politic s-a produs o politizare și ideologizare excesivă a statului și societății, iar controlul totalitar al societății de către un partid unic a produs până în 1989, prin contraselecție, o elită politică incompetentă dar, în schimb, obedientă. Acesta este motivul pentru care aparent ne deplângem lipsa de educație și de voință politică în direcția modernizării politice a lui Ion Iliescu: de facto, după execuția cuplului Ceaușescu, întreaga putere și pârghiile ei s-au aflat în mâinile unui singur om, iar direcția politică a celor petrecute în decembrie 1989 a fost ghidată de el în pofida presiunilor modernizatoare ale opoziției partidelor istorice. De aceea și credem că momentul 1989 a fost, așa cum afirma dăunăzi și ambasadorul Statelor Unite ale Americii, Adrian Zuckerman1, doar începutul ratat al unei Revoluții în direcția modernizării, chiar dacă această direcție a devenit cu adevărat clară abia odată cu integrarea euroatlantică a României.

Nu am adus în atenție întâmplător capitolul semnat de Ioan Stanomir. Acest capitol ar fi putut sta de sine stătător drept concluzie a întregului volum, după cum credem că lectura volumului colectiv amintit trebuie să înceapă cu acest capitol și trebuind să se facă avându-l prezent constant în minte. Noi am făcut acest lucru și pentru exemplificare o să parcurgem succint și sintetic doar titlurile cuprinse în volum pentru a arăta că poate reieși o imagine de ansamblu unitară a tuturor contribuțiilor și a volumului.

Ca atare, partea întâi subliniază apartenența României la blocul sovietic hegemonic în regiune și că doar destrămarea sau slăbirea URSS prin perestroika și glasnosti a făcut posibile cele petrecute în 1989 la noi dar și în Europa de Est. Simion Gheorghiu, Vasile Buga și Valentin Naumescu vorbesc despre acestea, iar Igor Caşu aduce în atenție cazul mișcării de eliberare românească în Moldova sovietică.

Partea a doua se concentrează pe situația politică a ultimilor ani ai dictaturii lui Ceaușescu, începând de la politica externă și presiunile la care era supus dinspre perestroika dar și

dinspre drepturile omului pentru care insistau statele occidentale, despre care vorbește Mioara Anton. Lavinia Betea se concentrează în schimb pe felul în care Ceaușescu a condus diplomatic, militar și social-politic România la vremea perestroikăi, iar Cosmin Popa aduce în atenție imposibilitatea de a se reforma fără să facă implozie a sistemului totalitar comunist din România. Alexandra Toader are în atenție acribia cu care supravegherea poliției politice a populației a făcut imposibilă existența și coagularea unei opoziții la guvernarea stalinist-naționalistă a lui Ceaușescu. De asemenea, pentru că se credea asediat din toate părțile, Ceaușescu vedea peste tot doar trădători și dușmani de unde și condamnarea la moarte a lui Mircea Răceanu, caz depre care scrie Ana-Maria Cătănuș.

În condițiile supravegherii panoptice de către Securitate și de către Partid precum și a controlului tuturor resurselor economice și simbolice ce puteau face intelectualii români în regimul comunist? Aspecte ale activității acestora în vremurile regimului comunist sunt aduse rând pe rând în atenție de către Radu Ioanid, Gabriel Andreescu, Doru Tompea și Andrei Muraru în partea a treia a volumului. Radu Ioanid diferențiază disidența autentică de cea produsă de KGB în România, Gabriel Andreescu urmărește felul în care erau urmăriți oamenii de cultură în anul 1989, Doru Tompea diferențiază și exemplifică formele de rezistență, disidență, opoziție și revoltă în Iașul universitar din anii 80, după cum Andrei Muraru documentează neexhaustiv imaginea pe care și-a format-o și a documentat-o Securitatea despre „Grupul de la Iași".

În partea a IV-a, intitulată „Revoluția din 1989", cea mai consistentă cantitativ, Anneli Gabanyi inventariază ipotezele cu privire la cele petrecute în decembrie 1989 și care au condus la prăbușirea regimului dictaturii lui Ceaușescu, după care Cătălin Rolea pune în joc conceptele de revoluție, lovitură de stat și de război civil prin intermediul cărora se raportează apoi la schimbarea din iarna lui 1989. Călin Hentea analizează felul în care a fost modelată propaganda în trecerea sa de la regimul comunist la cel fesenist precum și temele de predilecție ale propagandei. Sorin Bocancea abordează felul în care Armata a fost manipulată pentru a intra în jocul de legitimare a celor care au preluat puterea, Iliescu și acoliții săi KGB-iști reșapați ca reformatori și revoluționari. Cosmin Corneanu prezintă faptul că Ceaușescu prevăzuse, anticipase și a și creat structuri de forță care să reacționeze în cazul în care s-ar fi încercat răsturnarea lui. Aceeași temă este abordată și de Mădălin Hodor și Andrei Ursu. Lucian-Vasile Szabo rememorează momentele esențiale ale evenimentelor de la Timișoara, iar Marius Oprea aduce în atenție cinci interviuri realizate în perioada 2-10 noiembrie 1994 de către BBC cu Nicolae Militaru, Virgil Măgureanu, Victor Atanasie Stănculescu, Silviu Brucan și Petre Roman, actori principali ai evenimentelor din decembrie

1989. În aceeaşi parte, Matei Gheboianu face un studiu de caz pe organizaţiile studenţeşti pentru a exemplifica formele incipiente de organizare civică liberă.

Dennis Deletant, Roland O. Thomasson şi Alin Ciupală îşi amintesc şi fac reflecţii personale despre anul 1989 în partea a V-a a volumului. Ultima parte aduce în atenţie consecinţele imediate ale celor petrecute în 1989. Marius Bălan oferă o perspectivă juridică a Consiliului Frontului Salvării Naţionale, evidenţiind fomele juridice ale deciziilor politice luate atunci: comunicate către ţară, decrete, decrete-lege. Alexandru Muraru analizează reacţiile puterii noi constituite la Bucureşti la perspectiva reîntoarcerii regelui Mihai I şi a reinstaurării monarhiei constituţionale, iar Emanuel Copilaş tratează Revoluţia din ’89 din perspectiva semnificaţiilor şi a sensurilor noii ideologii post-comuniste pe care a generat-o. Cristian Pârvulescu vorbeşte despre resurecţia partidului unic după evenimentele din 1989 precum şi despre apariţia sistemului de partide de la noi, iar Daniel Şandru face o analiză comparativă cu Bulgaria a felului în care au apărut şi au evoluat elitele postcomuniste. În fine, Antonio Momoc prezintă un mic studiu al reminescenţelor despre Ceauşescu şi regimul comunist în imaginarul studenţilor de la Facultatea de Jurnalism.

Menţionăm că aceste succinte prezentări au luat în calcul doar titlurile şi autorii volumului prezentat având în minte drept grilă de lectură şi de interpretare capitolul final, scris de Ioan Stanomir. Rămâne ca fiecare cititor să constate dacă această grilă este adecvată.

Constantin ILAŞ

Notă

[1] „Comunismul creează şi susţine un sistem endemic al corupţiei. Acum, revoluţia care a început în urmă cu 30 de ani trebuie încheiată cu success” - https://www.g4media.ro/avertismente le-noulului-ambasador-sua-la-bucu re sti-adrian-zuckerman-baronii-oli gar hii-companiile-de-stat-coruptia-ende mica-si-huawei-in-colimator-pledoa rie-puternica-pentru-stat-de-drept-si-guvern.html, accesat la 23.02 .2020.

Resurgența ideologiilor nedemocratice în România contemporană: volum dedicat profesorului Michael Shafir la împlinirea vârstei de 75 de ani

Emanuel Copilaș (coord.), Editura Universității de Vest, Timișoara, 2019.

Începutul anului 2020 a înregistrat apariția unui volum consistent, atât sub aspectul cantității, cât și sub cel al nivelului contribuțiilor, realizat de Emanuel Copilaș în onoarea maestrului său, profesorul Michael Shafir. În demersul său, realizatorul volumului a plecat de la constatarea că resurgența ideologiilor nedemocratice în România contemporană este un fenomen destul de serios, chiar dacă la o primă vedere nu ar părea astfel: „Am putea afirma chiar că în România recrudescența democrației nu a atins deocamdată nivelul îngrijorător pe care l-a atins în Ungaria, Polonia, Austria sau Statele Unite. Miza prezentului volum este să evidențieze faptul că, dacă am pune problema în acești termeni, neam înșela. Un populism difuz, dar care se poate coagula oricând în direcții mai pregnante, un naționalism prozaic, dar la fel de articulabil din punct de vedere politic, un anticomunism steril, strident și total opac relativ la imperativele sociale (și nu numai) ale prezentului – toate acestea asezonate, după gust (și partizanat), cu protocronism, xenofobie, antisemitism, șovinism, austeritate tehnocratică – oferă politologului, în particular, și specialistului în științe sociale, în general, o sumă de rețete ideologice, unele aparent neîncercate și tocmai din acest motiv îmbietoare” (p. 8).

Contribuțiile celor 25 de autori pe care Emanuel Copilaș a reușit să-i atragă în proiect au fost grupate în șase secțiuni, ce acoperă un întreg evantai de teme, de la ideologii la practici întâlnite în societatea românească contemporană. Prima secțiune, care este și cea mai voluminoasă, intitulată „Spectrul populismului. Un concept proteic și formele sale diverse”, reunește studii

semnate de Maria Cernat, Andrei Pantu, Dragoş Dragoman, Sorin Bocancea şi Daniel Şandru. Cei interesaţi de acest fenomen vor putea lectura studii care îl abordează din diferite perspective şi orientări ideologice, surprinzându-i multitudinea formelor de manifestare, de la cea mediatică la cea a acţiunii politice.

A doua secţiune, intitulată „Naţionalism şi anticomunism în postcomunism. Diferenţieri şi intersectări discursive", cuprinde doar două texte, fiind cea mai redusă ca volum. Primul text, ce îl are ca autor pe Liviu Rotman, abordează persistenţele unor teme naţionaliste în cultura românească; al doilea text, al cărui autor este Vlad Botgros, analizează mişcările studenţeşti din anii '90.

Secţiunea a treia, „Democraţie, liberalism, totalitarism. O relaţie dialectică?", conţine cele mai diverse contribuţii a şapte autori: Daniel Barbu, Vasile Pleşca, Andrei Miroiu, Ionuţ Tudor, Mihai Ghiţulescu, Dan Chiţă şi Claude Karnoouh. Multitudinea termenilor tari prezenţi în titlurile contribuţiilor ne avertizează asupra pluralismului abordărilor: depolitizare, oligocraţie, anticorupţie, iliberalism, antiliberalism, stat de drept, stat social, alegeri, unitate, egalitate, dereglementare, capitalism, totalitarism. Perspectivele asupra democraţiei româneşti contemporane din această secţiune se înscriu în diverse registre, de la cel al unui optimism moderat la cel sumbru.

A patra secţiune reuneşte două contribuţii ce se concentrează asupra unei teme pe care mulţi o consideră depăşită şi pe care autorii o readuc în discuţie: „Dreapta şi stânga. Mai relevante ca niciodată". Robert D. Reisz analizează discursul noii drepte româneşti, iar Adrian Hatos, Lucian Despoiu şi Diana Dragomir propun o modalitate de măsurare a valorilor politice centrale prezente pe eşichierul politic românesc.

A cincea secţiune conţine două contribuţii ce analizează un eveniment politic petrecut şi intens discutat în 2019: „Referendumul pentru redefinirea familiei. Implicaţii ideologice şi consecinţe politice". În contribuţia sa, Ovidiu Gherasim-Proca se opreşte asupra revirimentului militantismului politic conservator pe care l-a identificat în desfăşurarea acestei acţiuni politice, iar coordonatorul volumului, Emanuel Copilaş, ne propune o analiză în cheie neomarxistă a evenimentului.

A şasea secţiune conţine şase contribuţii subsumate unei teme intens dezbătute în societatea românească: „Minorităţile naţionale. O perspectivă diacronică". Primele trei texte, aparţinând lui William Totok, Ladislau Gyémánt şi Paul Kun, abordează soarta evreilor din România postbelică. Urmează două texte despre soarta minorităţii rome din România, semnate de Ciprian Necula şi Gelu Duminică, iar ultimul text, al cărei autoare este Dalia Báthory, abordează ultraconservatorismul maghiar.

Volumul se încheie cu un text semnat de Liviu Antonesei, „Bonjurişti şi tombatere la începutul mileniului al treilea. *Profesorului Michael Shafir cu dragoste, recu-*

noştinţă şi cele mai calde urări", în care cunoscutul intelectual public face o reverenţă către cel omagiat în volum, „pentru că Michael Shafir este o excelentă călăuză în analiza şi demistificarea populismului, a populismelor de orice nuanţă şi pentru că fenomenul mi se pare a fi cea mai periculoasă evoluţie – în fapt, involuţie! – din politica vremurilor noastre, de la Est la Vest şi de la Nord la Sud, pretutindeni. E cumva reconfortant să fii contemporan cu un apărător al societăţii deschise, care ţi-l aduce proaspăt în minte pe Karl Popper" (p. 579).

Parcurgând volumul, cu multitudinea lui de tematici atât de actuale astăzi, putem constata faptul că el a atins scopul propus de coordonatorul său, acela de a fi „un tribut adus ideilor şi atitudinilor civice ale lui Michael, idei şi atitudini care se cer reactivate de urgenţă într-un prezent politic tot mai autoritar şi mai populist" (p. 7). Dar, în afară de asta, el oferă un serios pachet de studii asupra realităţii româneşti şi este o excelentă sursă de documentare pentru cei preocupaţi de ceea ce se întâmplă astăzi în România.

Pentru cititorii acestor rânduri sunt două veşti: una rea şi una bună. Prima, este aceea că volumul nu va putea fi găsit pe rafturile librăriilor, spre întristarea cititorilor clasici, dependenţi de plăcerea de a răsfoi o carte. Situaţia a fost generată, după cum a arătat coordonatorul proiectului, de Editura Corint, cea care a primit iniţial volumul spre editare şi care, după câteva amânări, a refuzat să-l mai publice, din înalte motive pecuniare. Aici se termină vestea rea. Salvarea a venit din partea Editurii Universităţii de Vest din Timişoara, care a acceptat să editeze volumul şi să-l pună la dispoziţie în varianta electronică, cu titlu gratuit, de portalul www.academia.edu.

Silvia BOCANCEA

Note despre autori

Robert ADAM este doctor al Universității Libere din Bruxelles (ULB), cu o teză despre național-populism. A fost bursier în Franța la Școala Normală Superioară, Sorbona și Sciences Po. Este colaborator științific al ULB. Domeniile sale de cercetare cuprind populismul și naționalismul în Europa, sociologia și istoria sportului, relațiile culturale externe ale UE. Are o vastă experiență în diplomația culturală la Paris și Bruxelles. A fost inițiatorul unor mari proiecte de dialog intercultural (Europalia România), curator al unor expoziții internaționale, membru în juriul unor festivaluri, coordonator de proiecte culturale în Franța, Belgia, Olanda, Luxemburg, România și Republica Moldova. A contribuit la volumele colective *Politique et société dans la Roumanie contemporaine* (coord. Odette Tomescu-Hatto și Alexandra Ionescu, 2004) și *Revoluția din depărtare* (coord. Cristina Hermeziu, 2011). Conferențiază pe tema populismului european în Franța (Paris, Strasbourg). Cea mai recentă lucrare a sa este *Două veacuri de populism românesc* (Humanitas, 2019).

Silvia BOCANCEA este lector doctor la Facultatea de Ştiinţe Politice şi Administrative a Universităţii „Petre Andrei" din Iaşi. Domenii de interes: istorie politică, naţionalisme şi minorităţi. A coordonat (împreună cu Mihai Baciu) volumul colectiv *Basarabia după 200 de ani* (2012). A publicat studii în *Sfera Politicii* (2010-2011), în revista *Transilvania* (2011), în *Jurnalul de Studii Juridice* (2011), în *Anuarul* Universităţii„Petre Andrei" din Iaşi (2006-2011) şi *Polis* (2011-2016). De asemenea, a publicat în volumele colective: Doru Tompea, Daniel Şandru (coord.), *Dimensiuni social-politice ale operei lui Petre Andrei* (Editura Academiei Române, 2012); Sorin Bocancea (coord.), *Constituţia României. Opinii esenţiale pentru legea fundamentală* (Editura Institutul European, 2013) şi în volumele colective LUMEN (2011, 2012).

Sorin BOCANCEA este profesor doctor și Rector al Universității „Petre Andrei" din Iași. Este Directorul revistei *Polis* și Președinte al Institutului de Studiere a Ideologiilor (ISI). Printre lucrările publicate se numără: *Cetatea lui Platon* (Institutul European, 2010) și *Noi și postcomunismul* (Institutul European, 2012). A coordonat: *Constituția României. Opinii esențiale pentru legea fundamentală* (Institutul European, 2013); *De la presa studențească în comunism la presa postcomunistă* (Institutul European, 2014); *Je suis Charlie? Regândirea libertății în Europa multiculturală* (Adenium, 2015);*Revoluția română. Militari, misiuni și diversiuni* (Institutul European, 2015) și *Marșul asupra Europei. Noile dimensiuni ale migrației* (Adenium, 2016). A coordonat împreună cu Daniel Șandrul volumele *Mass-media și democrația în România postcomunistă* (Institutul European, ediția I în 2011 și ediția a II-a revăzută și adăugită, în 2013), *Totalitarismul. De la origini la consecințe* (Institutul European, 2011) și *Zece exerciții de inginerie constituțională*

(Institutul European, 2013), iar împreună cu Radu Carp, volumul *Calea europeană a Republicii Moldova* (Adenium, 2016). A realizat împreună cu Mircea Mureşan lucrarea *Aşa ne-am petrecut Revoluţia* (Institutul European, 2014) şi, împreună cu Doru Tompea, lucrările *Două decenii de comunism în Iaşul universitar* (Institutul European, 2015) şi *Două decenii de comunism în Iaşul universitar. Presa studenţească* (Institutul European, 2019).

Radu CARP este profesor la Facultatea de Ştiinţe Politice, Universitatea din Bucureşti, Director al Şcolii Doctorale de Ştiinţe Politice. Doctor în drept al Universităţii „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca (2002). MA în studii europene şi relaţii internaţionale, Institut Européen des Hautes Etudes Internationales, Nisa (1996). A ocupat funcţiile de director general al Institutului Diplomatic Român (2010-2012), prodecan (2008-2010) şi secretar ştiinţific (2010-2012) la Facultatea de Ştiinţe Politice, Universitatea din Bucureşti. A avut colaborări şi stagii de predare la universităţi de prestigiu din Europa şi a participat la proiecte de cercetare în colaborare cu mai multe instituţii naţionale şi internaţionale. A publicat peste 20 de cărţi în calitate de autor şicoautor. Ultima lucrare este realizată împreună cu Daniel Şandru, în 2019, şi se intitulează *Cine suntem şi ce ne ţine împreună?*

Alexis CHAPELAN este doctorand al Facultăţii de Ştiinţe Politice, în cadrul Universităţii Bucureşti. A absolvit în 2017 Facultatea de Ştiinţe Politice a Universităţii Bucureşti, cu o teză pe tema extremei drepte interbelice. Este absolvent al unui master la Ecole des Hautes Etudes de Sciences Sociales la Paris, lucrând pe subiectul conservatismului religios în România şi Franţa. Ariile sale de interes acoperă extrema dreaptă, populismul şi conservatorismul în perspectivă comparatistă în Europa şi Statele Unite. Teza doctorală, coordonată de prof. univ. dr. Florin Turcanu, are ca subiect conceptul de *războaie culturale*, interogând pertinenţa noţiunii în context european.

Vladimir-Adrian COSTEA este doctorand la Şcoala Doctorală din cadrul Facultăţii de Ştiinţe Politice a Universităţii din Bucureşti. A publicat articole despre acordarea măsurilor de clemenţă şi dinamica nivelului de ocupare a penitenciarelor în spaţiul românesc, dintre care amintim: „Instituţionalizarea, dezinstituţionalizarea şi reinstituţionalizarea Graţierii individuale în România în perioada 2000-2009"(*Studia,Romanian Political Science Review*, vol. XVIII, nr. 2, 2018); „Evoluţia profilului socio-profesional al prefectului în judeţul Gorj 1990-2015" (*Polis*, nr. 3, 21, iunie-august 2018 şi nr. 4, 22, septembrie-noiembrie 2018); „Aplicarea monitorizării electronice în România: Cum şi în ce condiţii supravegherea la distanţă facilitează reintegrarea persoanei condamnate în societate?" (*Revista de drept constituţional*, nr. 1/2018); „Dinamica suprapopulării şi a condiţiilor de detenţie în penitenciarele din România în perioada 1990-2017" (*Revista Română de Sociologie*, nr. 3-4, 2018).

Dragoş DRAGOMAN is PhD in Sociology and Lecturer in Political Science. His research interests focus on ethnic relations, social capital, political participation and political geography. Recent publications: *Capital social şi valori democratice în România*, Iaşi, Institutul European, 2010.

Sabin DRĂGULIN este prof. univ. dr. la Facultatea de Ştiinţe Politice şi Administrative din cadrul Universităţii „Petre Andrei" din Iaşi. Este absolvent al programului de pregătire postdoctorală şi burse postdoctorale de cercetare în domeniul ştiinţelor socio-umane şi politice al Universităţii din Bucureşti (2013), a absolvit Facultatea de Ştiinţe Politice din cadrul Universităţii din Bucureşti (2002) şi Facultatea de Istorie din cadrul Universităţii din Bucureşti (1997). A efectuat stagii de cercetare şi documentare în domeniul fenomenului migraţiilor în Italia (2012) în cadrul „La Sapienza", Università di Roma şiUniversitàdegliStudi „Aldo Moro" di Bari. În anul universitar 2001-2002 a fost student Erasmus la Facoltà di ScienzePolitiche, din cadrul Università degli Studi di Perugia. A îngrijit împreună cu Florin Mitrea volumul *Modelul mediteraneanşi regiunea extinsă a Mării Negre. Confluenţe politice, economice şi culturale* (2013), a publicat în calitate de unic autor cartea *Istoria gândirii politice româneşti. 1848-1948* (2010) şi, în calitate de prim autor, alături de Dan Carbarău, *Istorie politică modernă universală*(2010). Între anii 2009-2013 a îndeplinit funcţia de secretar general de redacţie în cadrul revistei indexate BDI *Sfera Politicii*, 2012-2013, *Executiv Editor* în cadrul revistei indexate BDI, *South-East European Journal of Political Science* şi redactor în cadrul revistei indexate BDI, *Cogito*, 2013. Actualmente, este director executiv al revistei *Polis* şi redactor-şefal revistei *Timpul*.

Constantin ILAŞ is a PhD lecturer at Politics and Administrative Sciences of „Petre Andrei" University of Iasi. Being a BA in philosophy at University „Al. I. Cuza" of Iasi in 1996 he obtained a Master Diploma for Paradigmes of Modern European Philosophy in 2000 at University „Al.I. Cuza" of Iasi and the PhD Diploma with the thesis Friedrich Nietzsche and Modern Metaphysics (2009). He coordinated, in 2015, *Exile in your own country*, Publisher Institutul European, Iasi; he wrote the folowing articles: „About several signification of a symbolic crime" in *Je suis Charlie? Retinking of freedom in a multicultural Europe*, coord. Sorin Bocancea, Publisher ADENIUM, Iasi, 2015; „From the great politcs to Nazism. The ideological exploitation of Friedrich Nietzsche's philosophy", in vol. *Totalitarianism. From beginnings to consequences*, coord. Sorin Bocancea & Daniel Şandru, Publisher Institutul European, Iasi, 2011; „Essay for the Configuration of the Concept of Power according to Niccolo Machiavelli", in vol. *Bestiary of Power*, coord. Diana Mărgărit & Ioan-Alexandru Tofan, Publisher University „Alexandru Ioan Cuza", 2014.

Gianfranco LONGO studied at the Westfälische Wilhelms-Universitaet Muenster. He is researcher of Philosophy of Law and Professor of Legal Philosophy, human rights and religions of the Middle and Far East in the Department of Political Science, University of Bari.

Oana MIRON este licenţiată în ştiinţe politice (2005) şi în ştiinţe juridice (2015), iar din 2018 este doctorand în domeniul managementului.

Sergiu MIŞCOIU este conferenţiar universitar în cadrul Facultăţii de Studii Europene (Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca)şi a condus Departamentul de Relaţii Internaţionale al acestei facultăţi (2012-2016). Este doctor şi abilitat în ştiinţe politice al Université Paris-Est, doctor în istorie al Universităţii „Babeş-Bolyai"

și conducător de doctorate la aceste două universități. Domenii de interes: teoriile constructiviste și discursive aplicate formării și funcționării comunităților politice și mai ales emergenței grupurilor radicale, populiste și extremiste; tranziția și democratizarea în lumea francofonă (în special în Franța și Africa Centrală și de Vest). Este autorul cărților *Le Front National et ses répercussions sur l'échiquier politique français* (2005), *Formarea națiunii. O teorie socio-constructivistă* (2006), *Naissance de la nation en Europe. Théories classiques et théorisations constructivistes* (2010) și *Au pouvoir par le Peuple! Le populisme saisi par la théorie du discours* (2012), coautor și coeditor a douăzeci și cinci de volume internaționale, autorul a cincizeci de articole științifice publicate în România, Franța, SUA, Germania, Spania, Italia, Marea Britanie, Belgia, Moldova și Ungaria.

Dana Gabriela PLEȘA este diplomat de carieră, iar în perioada 2014-2019 a deținut funcția de adjunct șef de misiune în cadrul Ambasadei României în Statul Qatar. Anterior, din anul 2012, și-a desfășurat activitatea în cadrul Ministerului Afacerilor Externe. Este doctorand în cadrul Facultății de Științe Politice a Universității București, anul III, cu tema *Democratizare, Secularism și Islamism în Orientul Mijlociu*, în coordonarea prof. univ. dr. Ioan Stanomir. A absolvit cursurile de masterat la Universitatea Warwick din Marea Britanie, specializarea *Relații Internaționale în Orientul Mijlociu* (2004), precum și la Școala Națională de Studii Politice și Administrative București, specializarea *Relații Internaționale și Integrare Europeană* (2003). A urmat studiile de licență și de masterat din cadrul Academiei de Studii Economice București, specializarea Management (2001, respectiv 2003).A publicat, în colaborare cu Dan Stoenescu, *International Relations and Globalisation in the Middle East*, Editura Semne, București, 2005.

Cristian PREDA este profesor de științe politice la Universitatea din București și, din toamna anului 2019, a redevenit decan, după ce a mai ocupat această poziție între 2004 și 2010. În cariera sa publică a fost consilier al Președintelui Emil Constantinescu (1999-2000), secretar de stat la MAE (2005-2007), consilier prezidențial în primul mandat al fostului Președinte Traian Băsescu (2007-2009) și deputat european, între 2009 și 2019. Publicațiile sale includ volume de istoria gândirii liberale și evoluția politicii românești din secolul al XIX-lea până în prezent. De asemenea, a tradus în limba română autori precum Benjamin Constant, François Guizot, Alexis de Tocqueville, Raymond Aron sau Pierre Manent. Ultimele publicații: *Însemnări din vremuri tulburi și ținuturi exotice* (Polirom, 2018), *Un vazaha printre malgași* (Baroque Books&Arts, 2019) și *Introducere în știința politică* (ediția a treia, Polirom, 2019).

Petre ROMAN a absolvit Universitatea Politehnică București, Facultatea Energetică- Hidroenergetică în 1968 (șef de promoție). A obținut Diplôme d'Études Approfondies, Universitatea „Paul Sabatier", Toulouse, Franța, în 1971, și titlul de Doctor în Științe, la aceeași universitate, în 1974. A fost Asistent universitar (1968), Șef de lucrări (1978), Conf.univ.dr. (1985) și Șef de catedră (1986) la Facultatea de Energetică, la Catedra Hidraulică, Mașini Hidraulice și Ingineria Mediului. A fost Profesor UNESCO, cursul Hidrologie Experimentală, Valdai, URSS, 1987, Profesor-mentor, cursul internațional Managementul Bazinelor

Hidrografice, AgroParisTech și Universitatea Montpellier, Franța (2013-2014). A elaborat raportul de expertiză *Stabilirea cazurilor de forță majoră în litigiile Hidroelectrica privind incapacitatea de livrare de energie electrică în situațiile de secetă cu frecvență de apariție foarte redusă*(2016).

Silvia ROTARU este cercetător independent în domeniul științelor politice, a absolvit cursurile Facultății de Științe Politice din cadrul Universității Creștine „Dimitrie Cantemir" din București, în anul 2013. A urmat apoi programul masteral „Relații Internaționale și Comunicare" în cadrul aceleiași universități. A publicat analize electorale și politice de amploare în română și engleză, în reviste de specialitate precum: *Polis*, *SferaPoliticii*, *Cogito* și *Revista Română de Studii Eurasiatice*. De asemenea, în ceea ce privește activitatea profesională, a participat ca redactor în cadrul unor proiecte culturale cu finanțare națională și europeană ce aveau ca scop principal promovarea drepturilor cetățenești, precum și a valorilor și principiilor democrației.

Andreea-Nicoleta SAVA este doctorand în cadrul Facultății de Științe Politice a Universității din București, cu teza de doctorat intitulată *Intervenția marilor puteri în Orientul Mijlociu: Republica Arabă Siriană între război civil și extremism musulman*.

Daniel ȘANDRU este politolog, prof.univ.dr. la Universitatea „Petre Andrei" din Iași. A publicat *Reinventarea ideologiei* (Premiul „Ion Petrovici" al Academiei Române, 2011) și *Ipostaze ale ideologiei în teoria politică* (Premiul Revistei *Transilvania* pentru Teorie Politică, 2014) și a coordonat 9 volume pe teme de teorie și știință politică sau cu statut interdisciplinar. În calitate de director al revistei *Timpul* (2014-2017) a fost decorat de Președintele României cu Ordinul „Meritul Cultural" în grad de Cavaler (2016). Între 9 august 2016 și 1 februarie 2017 a fost Secretar de Stat, coordonator al Departamentului Centenar din cadrul Cancelariei Prim-ministrului României. În prezent, este coordonatorul Programului Centenar al Primăriei Municipiului Iași pentru perioada 2017-2020.

Instrucțiuni pentru autori

Revista *Polis* acceptă **manuscrise originale, nepublicate anterior şi neaflate în faza de evaluare preliminară a altor publicații științifice**. Manuscrisele primite vor fi **anonimizate** şi supuse evaluării critice a recenzorilor de specialitate ai revistei. **Fişa de evaluare**, cu mențiunea de acceptare / modificare / respingere a articolului propus, vă va fi remisă într-un interval de **2–5 săptămâni** de la confirmarea primirii manuscrisului. **Adresa** la care ne puteți trimite manuscrisele dumneavoastră în format electronic (.doc sau .docx) este: polis@upa.ro

La redactarea articolelor, vă rugăm să țineți cont de instrucțiunile de mai jos. Revista *Polis* își rezervă dreptul de a refuza publicarea articolelor care nu respectă aceste instrucțiuni.

STRUCTURA GENERALĂ A TEXTULUI

Revista *Polis* publică studii redactate în limbile **română şi engleză**. **Toate articolele în limba română trebuie însoțite, obligatoriu, şi de traducerea integrală în limba engleză.** Articolele trebuie să respecte normele general valabile pentru redactarea lucrărilor științifice, conținând în mod obligatoriu o parte introductivă, capitole / secțiuni distincte şi concluzii, având dimensiuni cuprinse între **20.000 – 40.000 de caractere cu spații** (10-20 de pagini standard). Articolele vor fi redactate utilizând paginarea standard a programului Microsoft Word, folosind fontul **Times New Roman**, **12 pct**, cu **spații de 1,5**, fără a lăsa spații libere între paragrafe. Prima pagină a lucrării va conține, obligatoriu, următoarele informații: titlu, autor (afiliere instituțională şi adresă de corespondență), rezumat de 200-350 de cuvinte şi 4-6 cuvinte cheie.

Pentru redactarea lucrării, vă rugăm să folosiți modelul de mai jos.

TITLUL ARTICOLULUI
Prenume NUME
Afiliere instituțională
Adresa de mail

Rezumat

Rezumat în limba engleză, 200-350 de cuvinte. Rezumatul va prezenta, pe scurt, conținutul lucrării, menționând metologia utilizată în cercetare, principalele premise, argumentele folosite şi concluziile articolului. Vă rugăm să verificați corectitudinea gramaticală şi lexicală a rezumatelor în limbi străine şi să evitați folosirea programelor de traduceri automate. Ne rezervăm dreptul de a refuza rezumatele cu greşeli flagrante de traducere.

Cuvinte-cheie: 4-6 cuvinte în limba engleză

Fiecare articol trebuie să includă, în mod obligatoriu, **o parte introductivă**, o secțiune de **cuprins** împărțită în capitole şi subcapitole, în care ideile, ipotezele de

cercetare menționate în partea introductivă să fie demonstrate sau infirmate, şi o secțiune de **concluzii**.

Bibliografie

CARPINSCHI, Anton, BOCANCEA, Cristian, *Ştiinţa politicului. Tratat*, Editura Universității „Al. I. Cuza", Iaşi, 1998.

PETREU, Marta, *De la Junimea la Noica. Studii de cultură românească, Editura Polirom*, Iaşi, 2011.

ŞANDRU, Daniel, „Ideological aspects in Petre Andrei's political sociology", *Transilvania*, Nr. 11, 2011.

Resurse electronice

STAN, Liliana, „Elemente ale metafizicii idealului la Petre Andrei", *Transilvania*, Nr. 11, 2011, http://www.revistatransilvania.ro/nou/ro/anul-editorial-2012/cat_view/ 45-anul-editorial-2011.html, p. 60 (accesat pe 23 februarie 2013)

_____

NOTĂ: Tabelele şi figurile vor fi incluse în textul articolului şi numerotate în ordinea apariției, după modelul de mai jos. Vă rugăm să nu folosiți tabelele şi figurile în mod excesiv.

Tabelul 1: *Model de tabel*

SISTEMUL DE REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Revista *Polis* foloseşte sistemul de referințe bibliografice recomandat de Academia Română.

În acest sistem, **sursele bibliografice la care se face referire în text sunt citate cu ajutorul notelor de subsol**.

Exemplu:

[…] Este o chestiune pe care politologul român Mattei Dogan o prezintă atât în studiile sale interbelice, cât şi în lucrările recente[1] . […]

_____

[1] Mattei Dogan, *Comparații şi explicații în ştiința politică şi în sociologie*, Editura Institutul European, Iaşi, 2010, pp. 241-261.

Bibliografia finală a lucrării reuneşte toate sursele citate în notele de subsol, listate în ordine alfabetică. **Resursele bibliografice consultate de pe Internet vor fi menționate într-o secțiune separată.** Citarea acestor resurse va respecta regulile generale privind citarea surselor electronice, precizând data la care documentul electronic a fost accesat de către autorul articolului.

Redactarea notelor de subsol

Pentru redactarea notelor de subsol, vă rugăm să folosiți opțiunea „Footnote” din programul Word, fontul **Times New Roman**, **10 pct**, **spațiere la 1 rând**.

La prima mențiune a autorului / lucrării, nota de subsol va menționa toate detaliile sursei bibliografice, inclusiv pagina-paginile, dacă este cazul (utilizați prescurtarea „p.” pentru o singură pagină și „pp.” pentru pagini multiple). Mențiunile ulterioare ale aceleiaşi surse bibliografice vor utiliza prescurtările latine (*ibid*., *op. cit*. etc.).

Instructions to Authors

The *Polis* Journal of Political Science welcomes **original manuscripts which have not been published elsewhere and are not under review by other scientific journals**.

Once submitted, **the manuscripts are made anonymous** and sent to our reviewers for evaluation. You should receive the reviewing form, with the decision to accept / change / reject your article, within 2 – 5 weeks from our initial confirmation of receipt.

Please use the following **address** to send us your manuscripts in electronic form (.doc or .docx):polis@upa.ro

Before sending us your work, please use the following guidelines to write your paper. Polis reserves the right to reject the articles which do not comply with these instructions.

GENERAL STRUCTURE

The *Polis* Journal of Political Science publishes articles and studies written in **Romanian and English**.

All articles should comply with the general standards of academic and scientific writing, and they must comprise an introductory part, distinct chapters / sections, and conclusions. The texts should have **20.000 to 40.000 characters with spaces** (10 to 20 standard pages).

Articles should be written using the default page layout in Microsoft Word, with **Times New Roman**, **12 pt**, **1.5 line spacing**, and no additional spaces before and after paragraphs.

The first page of your article should include the following information: article title, author(s) name(s) (institutional affiliation and e-mail), an abstract of 200-350 words, and 4-6 keywords.

Please use the following template to format your paper.

ARTICLE TITLE
First name(s) SURNAME
Institutional affiliation
E-mail address

Abstract

Abstract in English, 200-350 words. The abstract should summarize the paper's content, mentioning: the research methodology used, the main hypotheses, the main arguments developed and the paper's conclusions. Please check the grammar and lexis of articles written in English if you are not a native speaker of this language and avoid using programs for automatic translation. We reserve the right to reject articles with flagrant translation mistakes.

Keywords: 4-6 keywords in English

All articles must comprise **an introductory part**, a section devoted to **the paper's content**, divided into chapters and subchapters – in which the research hypotheses mentioned in the introduction should be argued for or against -, and a section of **conclusions**.

Bibliography

BELL, Daniel, *The End of Ideology. On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*, Harvard University Press, Cambridge Mass., 2001

FREEDEN, Michael, *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*, Claredon Press, Oxford, 1996

ŞANDRU, Daniel, „Ideological aspects in Petre Andrei's political sociology", *Transilvania*, No. 11, 2011

Electronic resources

STAN, Liliana, „Elemente ale metafizicii idealului la Petre Andrei", *Transilvania*, No. 11, 2011, http://www.revistatransilvania.ro/nou/ro/anul-editorial-2012/cat_view/45-anul-editorial-2011.html, (accessed on 23 February 2013)

NOTE: Tables and figures should be inserted in the text and numbered in order of appearance, according to the model below. Please do not use tables and figures in excess.

Table 1: *Table model*

CITATION STYLE

The *Polis* Journal uses the reference style recommended by the Romanian Academy. In this system, the bibliographical resources quoted in the text are cited in footnotes.

Example:

[…] In is a matter that the Romanian political science scholar Mattei Dogan describes both in his interwar studies and in his recent works [1] . […]

[1] Mattei Dogan, *Comparaţii şi explicaţii în ştiinţa politică şi în sociologie*, Editura Institutul European, Iaşi, 2010, pp. 241-261.

The paper's final **bibliography** assembles all the sources cited in footnotes, listed in alphabetical order. **The bibliographical resources consulted on the Internet are to be listed ina separate section.** These resources should be cited in agreement with the general rules relative to the citation of electronic bibliography by mentioning the day on which the electronic document was accessed by the author.

Footnote format

In order to insert footnotes into your article, please use the „Footnote" option available in Word, using **Times New Roman**, **10 pt**, **1 line spacing**. The first time an author / a work is cited, the footnote must provide full bibliographical details, including the page-pages (use the abbreviation „p." for one page and „pp." for multiple pages). The footnotes for subsequent references to the same author / work should use Latin shortened forms (*ibid*., *op. cit*., etc.)

Bun de tipar: 2020 • Apărut: 2020 • Format 16 × 24 cm

Iași, str. Grigore Ghica Vodă nr. 13 • cod 707469
Tel. Difuzare: 0788.359716 • Fax: 0232/230197
euroedit@hotmail.com • www.euroinst.ro